

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

GRAD
EREN
217
BUHR

B 1,181,259

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՐԻ ԱՊԱՃԵԱՆՔ
Կարգաթիվ <u>639</u>

+

+

• • •

•

+

vardan, Ananitsi, cas. 1178-1271

Ստեփան . Բեմուտե .
ՀԱՌԱԳՈՒՄՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼՈՒՍԱԲԱՆԵԱԼ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

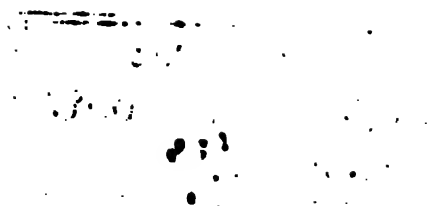
1862

had

2410

217

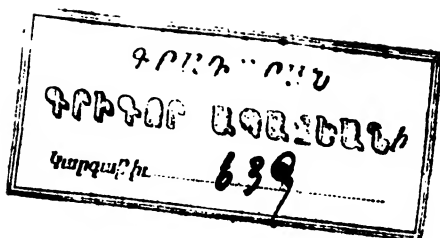
uhf

EREN

17

01.98

Յ Ա. Ռ. Ա. Զ Ա. Բ Ա. Ն

Թախանձեալը 'ի բազմաց յառտնին և յօտարազգի բա-
նասիրաց՝ շարայարել տպագրութեամբ զկարգ պատմագրաց
մերոց, անտես առնելով առ վայր մի զընտրութեամբ ոճոյ
և բանակարգութեան հայերէն խօսիցն, ուչ ունել ծանօ-
թութեան անցից և դիպաց, մանաւանդ միջին անուանեալ
դարուց ժամանակաց, յոր առաւել իմն սերտիւ պնդու-
թեամբ դեգերին այժմուս պատմաբանք և հնախօսք, ձեռն
արկաբ նախ յ' առ 'ի բազմաց ըղձացեալն և 'ի չե ևս տպա-
գրեալ¹, 'ի վարդան պատմիչ, որոյ համբաւ մեծ հռչակի
յազգիս, որպէս գերազանցելոյ առ ժամանակակցօքն և
անհաւասար մնացելոյ առ 'ի յետնոցն : Յոր սակս, միան-
գամայն և յորոշումն յայլոց համանուանցն մերձաւորաց
ժամանակաւ, Մեծ կոչի վարդանս այս վարդապետ, և ա-
մենապատիւ մակադրական անուամբք մեծարի յամենայն
յիշատակագրաց . որպէս, Սմենագով, արդիւնական, պանծա-
պայծառ, հոգիապայծառ, մեծիմաստ, իմաստասիր, եռամեծ,
գիտնական, տրամաբան, աստուածաբան, մեծ սովինստոս, աշ-
խարհաշու, աշխարհաբարոյ, տիեզերաշոյս, սուրբ, և այլն :
Բայց այս ամենայն կոչմունք պատուականք չեղեն բաւա-
կան առ անխառն պահել զգործս և զգրուածս նորին ընդ
այլոցն . և յոլովից յարանուանց վաստակք պիտանի և ան-
պէտ՝ միոյս այսմ վերընծայեցան : Եւ ոչ միայն յիրս և 'ի

1. Մինչ 'ի պատրաստել էաք քաղաքի տպագրեալ է պատմիչս,
չգործս զայս՝ լուաք զի 'ի Մոսկով . այլ չե ևս հանգիսեցոյք մատենին :

10

11

12

13

14

15

16

17

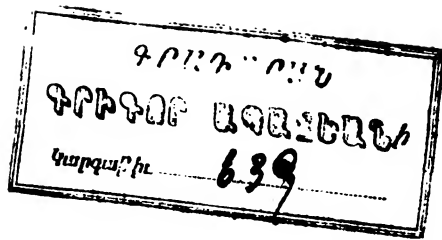
18

19

REN

17

01.98

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Թախանձեալք 'ի բազմաց յառտնին և յօտարազգի բա-
նասիրաց՝ շարայարել տպագրութեամբ զկարգ պատմագրաց
մերոց, անտես առնելով առ վայր մի զընտրութեամբ ոճոյ
և բանակարգութեան հայերէն խօսիցն, ուչ ունել ծանօ-
թութեան անցից և դիպաց, մանաւանդ միջին անուանեալ
դարուց ժամանակաց, յոր առաւել իմն սերտիւ պնդու-
թեամբ դեգերին այժմուս պատմաբանք և հնախօսք, ձեռն
արկաք նախ յ' առ 'ի բազմաց ըղձացեալն և 'ի չե ևս տպա-
գրեալ¹, 'ի վարդան պատմիչ, որոյ համբաւ մեծ հռչակի
յազգիս, որպէս գերազանցելոյ առ ժամանակակցօքն և
անհաւասար մնացելոյ առ 'ի յետնոցն : Յոր սակս, միան-
գամայն և յորոշումն յայլոց համանուանցն մերձաւորաց
ժամանակաւ, Մեծ կոչի վարդանն այս վարդապետ, և ա-
մենապատիւ մակադրական անուամբք մեծարի յամենայն
յիշատակագրաց . որպէս, Սմեռագով, արդիւնական, պանծա-
պայծառ, հոգիապայծառ, մեծիմաստ, իմաստասիր, ետամեծ,
գիտնական, տրամաբան, աստուածաբան, մեծ սոփեւտոս, աշ-
խարհադոյր, աշխարհաբարոզ, տիեզերադոյս, ստորք, և այլն :
Բայց այս ամենայն կոչմունք պատուականք չեղեն բաւա-
կան առ անխառն պահել զգործս և զգրուածս նորին ընդ
այլոցն . և յոլովից յարանուանց վաստակք պիտանի և ան-
պէտ՝ միոյս այսմ վերընծայեցան : Եւ ոչ միայն յիրս և 'ի

1 . Մինչ 'ի պատրաստել էաք քաղաքի տպագրեալ է պատմիչս ,
չգործս զայս՝ լուաք զի 'ի Մոսկով ալ չե ևս հանգիպեցող մատենին :

գիրս , այլ ինձ թուի և 'ի հայրենեացն կոչումն սխալեալ , որոց Բարձրերդցի զսա ասեն . քանզի ոչ որ 'ի նախնեաց անտի կոչէ զնա այսպէս , այլ մանաւանդ բանք նոցին ցուցանեն յարեւելից Մեծաց Հայոց լինել զնա , և ամս ինչ պանդխտութեամբ կեցեալ 'ի Հռովմայ և ոչ 'ի Բարձրերդ . զայլ ոմն Վարդան Բարձրերդցի ցուցանելով ժամանակա , կից նորին կրսեր , որպէս յիշէ մատենագիծ ոմն յամի 1286 , որ է իբր վեշտասան ամաւ յետոյ քան զմահ մեծիս այսորիկ Վարդանայ : Իսկ զմիւսն զայն զկրսեր՝ Երկրորդ Վարդան կոչէ Ղազար Զահկեցի կաթուղիկոս , և նմա ընծայէ զՀամաստ մեկնորիւն չորից աւետարանաց , զԱռաքան , զՀամաստ աշխարհագրորիւն , զՄեկնորիւն քերականի . որոց յետինքդ կարծին երրորդի ուրումն կրսերագունի Վարդանայ գործք :

Արդ մերս այս պատմագիր թուի հայրենեօք յարեւելայ Հայոց 'ի սահմանակցութենէ Աղուանից տուն , ուր և աշափերտեցաւն Վանականայ վարդապետի , և նախապատիւ ծանուցաւ քան զերեսին ևս աշակերտակիցս իւր ձեռասունեօ հռչակելոյ վարժապետին , (յորոց մի պատմիչն Կիրակոս , և միւս՝ Յովսէփ արքեպիսկոպոս առաջնորդ Թագէի վանաց) , և առ կենդանեաւ իսկ նորուն համբաւեցաւ զքօնութեամբն և հմտութեամբ . որպէս զի յերթն յիրում սաղէմաւաւազնացութեան տղաքաւ հանգիպելով 'ի Կիւլիկիա , բաղում մեծարանօք ոչ միայն ընկալեալ եղև 'ի Հեթմոյ Թագաւորէ և 'ի Կոստանդնայ կաթուղիկոսէ , այլ և զամս հինգ և աւելի բռնադատեալ ապակեականեցաւ 'ի յետնոյս , յօժանդակութիւն Կարեւոր գործոց հայրնապետանոցին . որպէս և խոստովանի գովութեամբ կաթուղիկոսն 'ի յրջաբերականի Թղթին՝ զոր առաքեալացն առ արեւելեայս 'ի ձեռն նորին ինքեան Վարդանայ . « Առաքեցի առ » ձեզ զարդիւնական վարդապետն զՎարդան՝ փոխանակ » անձին իմոյ , զոր ետ նախախնամութիւնն Աստուծոյ ձգե » լով առ իս 'ի կողմանց ձերոց , 'ի հինգ ամաց հետէ . » զոր իբրեւ տեսի՝ ճանաչելով բաւ կարի՝ Կապեցի զդա » միջնորդութեամբ Աստուծոյ ընդ անձին իմոյ կենօք և մա » հուաւք , մեծաւ հարկիւ եւ սիրով բռնեռեալ ընդ իս յա » լիստեան . . . որ ունի զիմ փրաւ և զքան յամենայն իրս » : Ընդ Թղթոյն տարաւ յարեւելս և զկանոնս ժողովոյն Սոյո՝ զԹեմարեւելս յամի 1243 , յորում քաղմէր և ինքն ընդ եպիս-

կապտունս և ընդ վանահարս Կիւլիկիոյ . և թուի 'ի նշա-
նակեալ թուականէդ յետս երթալով հատանել 'ի սկիզբն
հնգամեայ բնակութեանն յարեմտեան Հայս , 'ի թաղաւո-
րութեան Հեթմոյ . յորոյ խնդրոյ արար մեկնութիւնս և
լուծմունս , որպէս և գրէն առ նա ինքն . « Զիշեա զոր 'ի
» ձեռն թորոսի հրամայեցիք , վասն Եղաբերիցն կանանցն
» գրել ձեզ , և 'ի խորհուրդ պատարագին . և ապա երեսօք
» յանդուլն հրամայեցիք , որ գրէաք ձեզ ժղլանք 'ի մեզ .
» նութենէն քերականին . և ես այլ աւելի սիրով գրել
» ձեզ ձեռամբ լուծմունս յաւետարանէն և յարարածոցն » .
այսպիսի պարզ և ռամկական ոճով գրեալ են լուծմունքդ
և ժղլանքդ (զրոյցք) իբր վաթսուն և վեց թուով . և մե-
ծաւ համարձակութեամբ իբրեւ ընտանի առ ընտանի , կամ
դաստիարակ առ արքայ մանուկ , որում ասէ , « Աստու-
» ծով տղայահասակ և մտօք և աչօք զօրաւոր էք » , առ 'ի
կարող լինել ընթեռնուլ զիւր խկազիր անսեթեւեթ գրածն .
զոր և աղերսէ միալ առ դշխոյին Չապելայ յիւր յիշատակ .
« Թող թաղուհի պահէ , և 'ի պիտոյ ժամս առնոյք 'ի նը-
մանէ » :

Զգիր կաթուղիկոսին և զկանոնս ժողովոյն բերեալ յա-
րեւելս յամի 1246, և ընկալեալ զձեռնագիր հաւանութեան
առաջնորդաց տեղւոյն՝ դարձաւ երեւ առ հոգեւոր տէրն ,
և սյլ ևս ժամանակս ինչ յամեալ առ նմա , յայսմ նուագի-
յամի 1248 թարգմանեաց կամ յերիւրեաց 'ի հայ զփոխեալն
յասորւոյն զընդհանուր Պատմութիւն Միխայէլի պատրիար-
քի , 'ի ձեռն Իշոխայ ուրումն երիցուի Ասորւոյ¹ : Յետ եր-
կորոդ անգամ դարձին 'ի Կիւլիկիոյ՝ եկեալ յարեւելս դադա-
րեաց յԱնդրէի վանս 'ի Չորն Կայենոյ . և անդ , կամ այնու-
հետեւ յօրինեաց զգլխաւորս 'ի մատենագրութեանցն զոր
արդ 'ի ձեռին ունիմք . և զի յառաջ քան զայն հոչակեալ էր
անուն նորա , հարկ է թէ և յառաջագոյն հրատարակեալ էր
այլ զիրս և ճառս , որք կամ չհասին առ մեզ կամ ոչ անուամբ
նորին : Կարեւոր վաստակք Վարդանայ են մեկնութիւնք
սուրբ գրոց , հաւաքեալք յառաջնոց մեկնչաց , յորս ժա-
մանակի երիցութեամբ , թուի Ա . Դանկելի մեկնորիմե
համառօտ , 'ի խնդրոյ եղբարց միաբանից . Բ . Մաղմուսաց .

1. Ի յիշատակարանի Թարգմանութեան՝ զոր 'ի ձեռին ունիմք , չիք անուն Վարդանայ , բայց վկայէ Ղազար կաթուղիկոս , և բազում հետեւողութիւն իսկ հեղեւնակիս պատմելոցն 'ի Մեքայէլէ :

մեկնորին, համառօտ քան զլամբրոնացւոյն, 'ի խնդրոյ տուալնորդին Հաղբատայ՝ տեառն Յովհաննու, որ ոմանց նախորդն Համաղասպայ կարծի, և ինձ յաջորդ նորուն, որ նոյնպէս Յովհաննէս կոչիւր. Գ. Մեկնորին Հեղամատնէին Մովսիսի, 'ի խնդրոյ տեառն Համաղասպայ, աւարտեալ յամի 1261. Դ. Մեկնորին Երցոց երգոյն, 'ի խնդրոյ աշակերտակցին իւրոյ Երթակոսի վարդապետի պատմչի, գրեալ յամի 1263, եօթն ամաւ յառաջ քան զմահ իւրեանց, յորոյ վերջաբանին մտերիմ խանդաղատանօք խօսի ընդ ուսմնակցին և ծերակցին. « Իսկ դու մշակդ մորենեաց և » աղտաղտ անբուսաբեր վայրաց, անոյշ մեզ ճաշակ յարա » ժամ և յոյս յԱստուած, վարդապետ Երթակոս, որ հար » կեցուցիչ հրամանաւ և գուժիւն մահու քեզ՝ ասել զմերն » մերձակայ, մոռցեր զմեզ 'ի տուն գինւոյ և իւղոյ, խնձո » րոյ և նռնենեաց, շղթայից արժանաւոր ոտիւք, հայել » լսել և խօսել, հոտոտել և ջօշափել զինանս և զանմա » հուժիւն, » Առ այսոսիկ որք ծանօթք են մեզ և բազմաց, յաւելոյր ոմն և զմեկնութիւնս Դատաւորաց և Յեսայ, և զմարգարէիցն Եսայեայ և Երեմիայ, զոր այլուստ չէ մերլուեալ յանուն վարդանայ : Երկնակի պատուական են մեզ գրուածքդ. մի, զհարց նախնեաց, զորոց զոմանց չու » նիմք արդ լիովին զգործս, 'ի սմա գտանելով գէթ զհատու » կախիս բանից, յորս սիրելագոյն մեզ Եղիշեայ բանքն 'ի մեկ » նութեան գրոց Մովսիսի. և միւս՝ չափ և կուռ համառ » տութիւն իմաստից և լուծմանց յորում ոչ սակաւ զգօնու » թիւն և ճարտարութիւն երեւի հաւաքողին. և յառաջաբանք և վերջաբանք գրոցն, որպէս և պատմագրութեանն, խո » հականք են և գորովականք, և ախորժագոյնք յընթերցումն. յորոց և քաջիկ մարթ է 'ի վերայ կալ հանճարոյ և ոճոյ ար » ձակ գրութեան հեղինակին, քան 'ի սեղմ՝ և 'ի համառօտ մեկնողական բանիցն, որպիսիք են վերոյիշեալքդ, և Մեկ » նորին տերտնական ագօրիցն, Հաաքածոյ 'ի Հարանց վա » րոյց, և այլն : Իսկ ճառիցն և խրատական բանից՝ յորոց մարթ էր լիովին գատել զնա, ընդ երկբայութեամբ է հա » րազատութիւնն. վասն որոյ և զանց առնեմք զնոքօք առ տեղեաւս. բայց 'ի Ներքոյք Լուսաւորյին, զոր գրեալ է 'ի խնդրոյ նախանշանակեալ տեառն Համաղասպայ, որ և չա » փաւոր ճաշակօքն 'ի գովութիւն կրթի նորա : Զնոյն առաւել » լութեամբ հաստատեն և շարականք նորին, Որ նախիմացն.

ի յանսահմանն առաքելոցն , Թարգմանչացն և Ս . Սարգսին¹ . Հորեքին և ս յառաջին կողմանէ ձայնի (ԱԿ) , գանգաղազնացք յերգ և յ' եղանակ , Թերեւս հանգարտ բարուց երգողին ցոյցք . նմա ընծայեն ոմանք և զԱհրաստմ ծաղիկ երեք տուն շարական պերճաբան , իսկ այլք զմեկնութիւն նորին : Վասն սոցին Առաքէլ Սիւնեցի 'ի չափաբանեալ առնունակարգութեան յօրինողաց շարականի' կոչէ ,

Սուրբն Վարդան յուսոյ տեղին :

Այսօրիկ հաւաստի երկասիրութիւնք Վարդանայ . իսկ գործք և անցք կենաց նորին յետ դարձին 'ի Կիւլիկիոյ , չեն նշանակեալք ըստ բաւականին . յիշատակի գովութեամբ յամի 1253 մեծ վարդապետ և աստուածազգեսց ալրն Վարդան , նախ 'ի Վիրապին վանս նստեալ ուսուցչապետ , ապա 'ի Սաղմոսավանս և 'ի Թեղենիս , այլ ոչ ունիմք հաստատաւել թէ սոյն իսկ մերս իցէ : Նոյնպէս և Վարդանն վարդապետ որ ընդ տեառն Գրիգորիսի Դադիվանից առաջնորդի գնաց 'ի հերքումն և 'ի յանդիմանութիւն Դաւթի դիւսապատիր մոլորեցուցչի , ոչ է մերս այս , որպէս համարի նոր պատմահայրս Չամչեան² , զի Կիրակոս պատմիչ իրացն՝ զՎարդանդ զայդ և զԳրիգորիս զոյգ Յօժարդիս ասէ մականունանեալ : Քաջանշան և սխրալի դէպք կենացն այն է՝ զոր ինքնին պատմէ մերձ յաւարտ գրոցն , որ և վկայ է մեծի համբաւոյ նորա առ իւրսն և առ օտարս , մինչև 'ի դուռն աշխարհակալին արեւմտից Ասիոյ՝ Հուլաղու զանի , յորմէ և կոչեցաւ ընդ Թագաւորս և ընդ աւագ իշխանս . և համարձակազոյն քան զամենայն ոք , ըստ շնորհաց իմաստութեանն և ալեւոր հասակին՝ խօսեցաւ ընդ ահեղին այնմիկ , լուաւ զգաղտնիս նորա և Թելադիր եղև խորհրդակցութեամբ : Բազում ինչ կարևոր և հետաքննելի իրք են յայս դէպս , որ և քան զամենայն մասունս պատմութեանն հաճոյագոյն գտանի դեգերելոցն 'ի քննութիւն արեւելեան

1 . Ոմանք ոչ համարին Վարդանայ զԱմենասուրբն Ս . Սարգսի , այլ հաւատի նորա լինել եղանակաւն և վերջին տաճք , յորս յիշի Գագ լեռանաբլուր , և իշխող կողմանցն , զոր իշխան մէ կոչէ , և է Վահրամն յիշեալ 'ի պատմութեանն (յէջ 144) և յայտ է թէ

յայն կողմանս յօրինեաց գերգն . որպէս և զԵախիմացն 'ի Կիւլիկիոյ , մաղթելով 'ի նմին զՅնդատաթիւն մերոյ Բագաւորին , Հեթմոյ , և զգաւալն իշխանութեան մերոյ հայրազնի , Կոստանդնի :

2 . Պատմութիւն Հայոց . Գ . 233 :

անցից այնր ժամանակի¹։ Ի դարձի անդ իւրում 'ի դրանէ զանին՝ Թուի Հանգիպել աւազակաց Հարամեաց, և անկանել գրենոյն 'ի ձեռս նոցա և յաջողութեամբ Թափել զնոսին²։ Զյետին ամս կենացն՝ հաւանօրէն՝ եկեաց 'ի Հաղբատ, ուր և գրեացն 'ի խնդրոյ Կիրակոսի զմեկնութիւն իրգոցերգոյն, յամի մահուան Հուլաղուի։ յետ երկուց ամաց վախճան արար պատմագրութեանն, և յետ չորից ամաց, այն է յամի Տեառն 1271, յորում ամի և ամուկիցն իւր Կիրակոս, վախճանեալ Թաղեցաւ 'ի Հաղբատ. և զգերեզման սորա համարիմ իբրեւ ուխտատեղի կամ պատուելի յիշել Թումայի Վանանդեցւոյ ընդ այլոց հոյակապ արանց անդ Թաղելոց։

Վարդան մեկնիչն քաջաբան։

Քանզի անդէն Թաղեալ է և այլ ոմն Վարդան վարդապետ նշանաւոր՝ երիցազոյն ժամանակաւ, այն՝ յորոյ խնդրոյ Ներսէս Շնորհալի գրեաց զմեկնութիւն բարձրացուցեաց ճառի։

Պատմագրութիւնս այս Վարդանայ, յետին գրաւոր վաստակ նորա, և գլուխ գործոց հեղինակին համարեալ 'ի յղովից, Թերեւս 'ի նախահոչակ համբաւոյն ստացեալ է զայդ վարկ, քան յիւր ուրոյն արժանեաց։ զի ոչ գերեցեալ բան ինչ շարամանութեամբ լեզուին և ոչ մանրապատում ծանօթութեամբք կամ նկարագրութեամբք ախորժական ընծայի։ զի Թէպէտ և 'ի հասարակի չափաւոր, այլ և ուրեք ռամկօրէն վարի ոճով, որպէս 'ի պատմութեան անդ տեսաւորութեանն ընդ Հուլաղուի, Թերեւս 'ի հասկացումն ծանօթից իւրոց աշխարհիկ իշխանաց գրեալ։ Դարձեալ և ըստ քանակի գրոցն, զվեցհազար ամաց պատմութիւն ամփոփել կամելով յերկվեցեակ Թերթս, հարկաւորէր իմն կարգել ցամաք բանս և ուրեք լոկ շարս անուանց և թուաց։

1. Յորոց մի և հմուտն արեւելագէտ Պ. Նզուարդ Տիւլորիէ, այժմ վարժապետ հայերէն խօսից 'ի Կոստանդնուպոլսի մատենադարանի Փռանկաց, 'ի Բարիզ. Թարգմանեալ է յիւր լեզու և հրատարակեալ զայս գէպս, որպէս և այլ հատուածս բանից 'ի պատմէն յայլ ինչ գիրս իւր։ Կոնստանտնուպոլսի Պ. Միքայէլ Պրոսէ

պարագլուխ գիտնոց վրացի գրութեան, բազում բանս 'ի հեղինակէն Թարգմանեալ և յեռեալ է 'ի յաւելուածս հոչակելոյ իւրոց Պատմութեանն Վրաց։ Ծանօթ է պատմիչս մեր և այլոց արեւելագիտաց ոչ սակաւուց սկսեալ 'ի Սէն Մարգէնայ և 'ի Գագրըմէրէ։

2. Տես յէջ 161։

և զի այս ոճ պահանջէ աշխուրջ քննութիւն և ճշդութիւն ժամանակագիր թուոցն և կարգաց յաջորդութեան ամօրաց և դաւադանաց , ոչ անժրէպ և յայսմ գտանի Հեղինակս , կամ առ ծերութեան հասակին ոչ բաւեալ մանրասուզեմ 'ի ստոյգ պատճառ , կամ առաջնոց ընդօրինակողաց գրոցն ըզնոյն տեսլեալ . որով բազում ուրեք պակասաւորք են կարգը օտար և հեռաւոր թագաւորաց և սխալ ամբ իշխանութեան նոցին . զոր և ուրեք ուրեք ասդ առնելով ծանօթութեամբ՝ քայրովքն զանց արարաք . զի ոչ համարիմք 'ի հեղինակէ աստի ուսանել զայնոցիկ կարգս , մինչդեռ առ ձեռն պատրաստ գտանին խնդրողաց՝ այժմու ստուգաբնին ժամանակագիրք : Բայց ստուգագոյն է 'ի յիշատակս ազգայնոց իրաց և դրացեաց մերոց , յորս են են արդարեւ և 'ի համեռօտութեան անդ ոչ սակաւ կարևոր գիտելիք , և դէպք անշտնակք առ 'ի յայրոց , արդասիք մեծի մատենայած Հմտութեան Հեղինակին և ծանօթութեան գիտնոց արանց ժամանակին , առ որս ընտանութիւն և մուտ և ել ունէր . և դարանք հռչակեալ դիւանաց Հաղբատայ և Սանահնի և այլոց վանորէից Չորոյզետոյ և Աղուանից և ասն կաթուղիկոտարանին՝ օժանդակք աննախանձք կային նմա . և ըստ այսմ՝ երախտապարտ գտանիմք Վարդանայ , որ տայ մեզ ծանօթս և զմանց կորուսելոց արդ պատմագրոց մերոց՝ յանուանէ կամ տնտնուն . յակն արկեալ իւր զրեթէ զամենայն երիցագոյն պատմիչս մեր , զերկուց նախ քան ցիրն դարուց գէպս առնու յորովակի 'ի Սամուէլէ և 'ի Միթթարայ Անեցեաց , յԱռհայեցոյն Մատթէէ , յԱսորւոյն Միխայելէ , և 'ի Վրաց պատմութենէ և այլուստ . իսկ զիւրոյ՝ զՃԳ դարու դէպքն՝ 'ի լրոյ և 'ի տեսութենէ : Այդքան բազումն ունելով օրինակագիրս և առաջնորդս , մեծարէ յաճախ անխտրապէս և զկարծիս նոցին . մանաւանդ ուր ազգին և նշանաւոր կամ սրբազան անձանց չքոյ և պատուոյ և հրօնից վարդապետութեան իրք կայցեն , դիւրահաւան գտանի առ հաճոյն և պանծալին և առ հրաշանը շան երևոյթս . զնոյն և յայլ գիրս նորին է տեսանել . իսկ 'ի պատմագրութեանս յայգախեաց սակի են պատմեալքն ինչ զլուսաւորչէն և զդաշնակցութեանց կամ թղթակցութեանց ընդ գերագոյն գահու Հռովմայ , և տեսիլք ժորդապետաց ոճանց ¹ . առ որովք հարկ համարեցաք ասդ ինչ տու-

նեւ կամ ծանօթաբանել։ Զնոյն յայտ արարաբ և երբեմն
 լոկով նշանակաւս (!), ուր զժողովոյն կամ զհաւատոց Քաղ-
 կեդոնի բանք էին , և սպրդեալ ինչ էր անճա՛հ 'ի լուր' ոչ
 միայն մերումս ողջմտութեան , այլ և ոչ ինքեան' յայլսն ըզ-
 գուշաւոր և բարեպաշտ հեղինակին , եթէ յետնոցս հա-
 սեալ էր ժամանակաց , յորս պարզագոյն ևս բացատրի և
 ճանաչի գաւառութիւն սրբոյ ժողովոյն , համաձայն նախա-
 գումար երիցն ժողովոց և մերոց երիցագոյն Հարց եկեղե-
 ցոյ . և եթէ կամեցեալ էր կամ կարող լեալ՝ տուել անա-
 չառապէս քան կանխակալ մեծարանօք զյառաջ քան զինքն
 կացեալ վարդապետսն քննել , յորոց ոչ սակաւք նազին
 թերուզիդ այլ անչար մտօք խաբեալք կամ անհապք նրբու-
 թեան խնդրոյն՝ խորչէին 'ի քաղկեդոնականաց' , քստմնե-
 լով 'ի կարծեցեալ նեստորական բաժանմանց' որ յանձն և
 'ի բնութիւնս աստուածայրականին Քրիստոսի : Բայց և
 զայս արժան է ազգել զբարեւէր հեղինակէս , զի թէպէտ
 և իւր հարազատ բանս համարեսցուք զգրեալսն զքաղկե-
 դոնականաց , տակաւին հեղագոյն և հանդարտ դտանի
 քան զյորովս յայլախոհիցն , և ոչ թերանայ 'ի մեծարելոյ
 զհարս ժողովոյն և զայլս նոցին հետեւոցս արժանաւոր ան-
 ձինս : Գրելով զայսմ խնդրոյ առ Հեթում արքայ , յառա-
 ջաբերեալ զբանս Աթանասի և Կիւրդի և զԳրիգորի Աս-
 տուածաբանի , որք երկուս ասեն բնութիւնս , և ընդունե-
 լով զնոյնս՝ ասէ . « Ամէն բան տեղի և պատճառ ունի . զի
 » որպէս լսողին և ժամանակին և կարեացն պէտք եղեալ՝
 » խօսեցեալ են . զի այլ է կուոյ բանն , և այլ է ճամարիտ
 » խոստովանութիւնն 'ի խաղաղ ժամու . զի Աթանաս ա-
 » սացեալ է ընդդէմ Արիոսի երկու բնութիւն . . . Իսկ Աս-
 » տուածաբանին՝ որ ասէ 'ի ճառին որ առ Կղաւդոնիոս ,
 » Բնութիւնք երկու , քանզի Աստուած և մարդ , բայց որ-
 » դիք ոչ երկու . և այս վէճ է ընդդէմ Ապողինարի , որ
 » մի բնութիւն ասէր զՔրիստոս . . . Իսկ Կիւրեղ ընդդէմ
 » Եւտիքի դիւաբերանի , որ առաջօք ասէր և կերպարանօք
 » զտեառն երեւումն և մի բնութիւն , այսինքն ոչինչ առեալ
 » 'ի մէնջ , ասաց , Երկուք և ոչ մի » : Արդ որպէս Կիւրդիդ՝
 նոյնպէս և ժողովակցացն 'ի Քաղկեդոնի' են բանքն , ո՛վ
 վարդապետ . և թէ նոքին իսկ Հարքն որք յառաջ և որք յե-
 տոյ ժողովոյդ՝ զանազանելով մի կամ երկուս ասեն բնու-
 թիւնս , ըստ քո իսկ վկայելոյ՝ « Ամէն բան տեղի և պատ-

» ճառ ունի » . և որ կամի որ քննել իբրև զհաւատոյ սրբա-
զան իրս , որպէս և էնն իսկ ամենայն իրօք , պարտի քննել ,
յստակ և անկիր մտօք , և մի՛ ընդ եկեղեցւոյ վարդապե-
տութեան խառնել զազգային խտիրս և խնդիրս , կամ ընդ
Հոգւոյ Աստուծոյ՝ զհոգի մարդոյս , հակառակողի ընդ մար-
դոյ , որով և աստուածամարտ գտանի բազում անգամ :

Ձայսոսիկ առ յուշ ինչ արժան համարեցաք ազդել աս-
տանօր , որպէս զի եթէ և յետ այսորիկ առ պատմական
և ուսումնական օգտի հրատարակիցեմք և զայլս ՚ի պատմաց
կամ ՚ի գրչաց , առ որս չատ կամ սակաւ խճրիճք գտանի-
ցին զայսմ՝ աստուածաբանական խնդրոյ , ծանիցեն քաջ
հանգիպողք մատենիցն՝ զմերս տեսութիւն . որոց՝ սիրելի է
նախնեացս մատենագրութիւն և մատենագիրք՝ բարեկամք ,
այլ բուն սէր և բարի՝ ճշմարիտն միայն , որ է ուղիղ վար-
դապետութիւն . զոր և ցանկամք և խնդրեմք ուխտիւք նոյն
պէս լինել ամենեցուն , ևս առաւել մերոցս համազգեաց ,
որպէս և զհարդ ընկալցին զմեր իղձ : — Եւ զի վերագոյնդ
իբր երկբայութեամբ իմն ասէաք թէ արդարև հարազատ
բանք հեղինակիդ իցեն ասացեալքն , և մի իբրու այլա-
լեալք յերահամարձակ և ՚ի կողմնասէր գրչաց , ոչ եթէ իս-
պառ օտար ՚ի կարծեաց նորին համարիմք զայնս , մանա-
ւանդ զի և օրինակք գրոցն հնագոյնք են , այլ զի և ՚ի հինս
անգ օրինակս մատենից հեղինակին՝ գոն խարդախեալ
բանք : Օրինակի աղագաւ , յԱրարածոց մեկնութեանն , ուր
զՀոգւոյն սրբոյ ելումն և բղխումն յիշէ ըստ Եղիշեայ բանից
ուղղափառ դաւանութեան , որում և ինքն հաւանի յիւ-
րումն պատմութեան ¹ , և մատենագիր ոմն ՚ի յաջորդ գա-
րու սաստիկ նախանձայոյդ հռովմական՝ բերէ գովութեամբ
զնոյն վկայութիւն յըմբերանումն ոմանց հակառակողաց
յիւրումն ժամանակի , զնոյն վկայութիւն գտանեմք ակներև
և անհեղեղ այլայեալ յօրինակս ինչ գրոցն , որք սակաւ
ամօք զկնի մահուան հեղինակին են գրեալք ² : Չայսր կող-
մնատար և թիւրեալ Հոգւոյ առհաւատչեայ ընծայէին ու-
րեք և օրինակք պատմագրութեանս , ըստ իւրաքանչիւր

1 . Տես յէջ 148 :

2 . Չբանն՝ « Երեք են . առա-
ջինն չէ ծնեալ յումբէ՝ երկրորդն՝
ծնունդ է առաջնոյն . երրորդն՝ եր-
կրորդին և առաջնոյն ելումն և

բղխումն » . խարդաւանակ մա-
տունք փոխեն , « Երրորդն ու եր-
կրորդին՝ ալ առաջնոյն ելումն և
բղխումն » :

կրից ընդարձակելով կամ սոսակացուցանելով զքանահեղին տեղին . զոր արդարեւ ոչ է գիւրդին ընտրել և ջոկել՝ որոյ այլուստ չիցեն հաւատոթ վարք և միտք հեղինակացն . և յայսմանէ խաբին ոմանք Թանճրապէս (ընդ Գալանոսի), մինչև մերոյս Վարդանայ վերադրել զանայի և զլուսական Թուղթ հոմանուանն Սեւակեանցոյ , որ և յաւէտ Վահրամ կոչի , զգրեալն առ Հեթում , պարսաւանս Լատինաց , իբրև 'ի պատասխանի Թղթոյ քահանայապետին Հռովմայ , զոր երբեր առ արքայն Հայոց՝ սպանիացի նուիրակն Տիմանջ , յամի 1247 :

Արդ այսորիկ բաւ , թէ շատ և թէ սակաւ՝ առ տեղեաւս . դարձցուք անգրէն առ պատմագիր մեր . և յաւելցուք ընդ թերութեանցն՝ 'ի գովութիւն , զնոյն ինքն իսկ զհամառօտութիւնն . այսինքն զհարտարութիւն՝ զայնքան հարուստ ամաց և զզանազան ազգաց և յեղանակաց գէպս գլխաւորո՞յ յեռու և 'ի շար արկանել . որով յիրաւի յայս ոճ վէպասանից մերոց նախամեծար գտանի . զի և ոչ մի զը 'ի սուցանէ յետ Ե դարու՝ այսքան ճոխ և 'ի համառօտութեանն՝ հաւաքեաց զընդհանուր պատմութիւն . և քաջ 'ի ճահ գործոյն յարմարի վերնադիրն , զոր ընտիր Բ օրինակս մեր ունէր . Հաւաքումն պատմութեան մեկնորդէն համառօտ և յովանդակ , դիտահաս ընթերցողաց . յԱղամայ հետեւ քուելով ըզժամանակսն . պատմելով զկիրս և ոցիկն որ 'ի նմա . եւ և զ'ի քաղմաց տարակոյսն 'ի քաղում տեղիս յոճեալ խորանայեաց խորհրդով և քննիմաց իմաստաբնամբ , որոց պատահիս յանձնիսն : Այլ է յայտ երբ սկսեալ իցէ հաւաքել զհամառօտս դայս , այլ աւարտեալ է յամի 1265 , որպէս և աւէն իսկ , յետոյ քան զերթն առ Հուլաղու դան և զառաջնոց քան զայն երեսնից ամաց գէպս (1235-1265) համառօտիւ յոյժ նշանակեալ կամ 'ի բաց թողեալ , վասն որ ճով գրելոյ զայնս Վանականայ և Կիրակոսի յերեանց պատմագիրսն . սակայն յետ դարձին 'ի ճամբարէ Թաթարաց , վերստին ձեռն արկեալ է՝ զնշանաւորն զայն տեսութիւն և զրուցատրութիւն ընդ աշխարհակալին յերիւրել 'ի կարգս բանիցն առաջնոցն , շաղկապ ընդ երկուսն արկանելով և զայլ հանդիպեալսն 'ի միջոց ժամանակին : Յետ այնորիկ դարձեալ յիշատակէ զմահ զանին , և զհարուստս Կիւլիկիոյ յԵգիպտացւոց , և զմահ ասպնջականին իւրոյ մեծարողի՝ զԿոստանդեայ կաթողիկոսի , և սրտառուչ ողջ

բովբե՝ ի նոյն՝ կնքէ զգիրսն . ոչ ժամանեալ նշանակել , թե՛
րես և ոչ իսկ լսել՝ և զմահ մտերիմ մեկենասի իւրոյ՝ Թա-
գաւորին Հեթմոյ , որ մեռաւ յելս հոկտեմբերի 1270 ամին ,
իսկ պատմիչս ՚ի յետագայ տարւոջ՝ յառաջ քան զհասա-
րակել նորին , որպէս մեզ թուի :

Սուղ ինչ և զգրչագիր օրինակաց մատենի պատմագրու-
թեանս ասասցուք , յորոց զտպագիրս ընծայեմք . զանց աւ-
րարեալ զնորագիծ գաղափարօք՝ յերկուց հնագրաց և եթ աւ-
րարաք զընտրութիւն ընթերցուածոցն . յորոց մին՝ Ա . կամ՝
Հ . և յուլվակի Հին Ս . (օրինակ) նշանակեալ ՚ի ծանօթու-
թիւնս , է արդարեւ հնագիր և հնատառ , և հնացեալ յըս-
տէպ կիրառութենէ , որպէս երևի , այլոյ նշանաւոր պատ-
մըշի , Ստեփանոսի Ուռապելեան , վասն որոյ իսկ գրեալ
է , իբր քսան ամօք աւելի կամ պակաս՝ յետ մահուան հե-
ղինակին . որ և անթերի և բովանդակ ունի զպատմու-
թիւնն . բայց յուղղագրութեանն և ՚ի հարադատութեան
ստորեւ գտանի քան զ՝ Բ Ս . այսինքն Բնագիր օրինակն
կամ Երկրորդ . զի զսա յաւէտ կալաք մեզ առաջնորդ ,
վասն ճարտար և անսխալ գրչութեան և ուղղութեան թը-
ւոց , և զլիտովին իսկ շարաքանութեանն . և սա իսկ հին է ,
գրեալ յամի 1307 , որ է երեսուն և վեց ամ յետ մահու հե-
ղինակին . և զի զաղարէ սա , ուր նախ աւարտեալ էր
վարդանայ զպատմութիւնն¹ , թուի թէ յիսկադրէ անտի
յօրինողին կամ յայլմէ կանուխ ուրեմն գաղափարելոյ՝ ա-
ռեալ է հաւասար : Իսկ ՍՍ . նշանակէ զի երկորին ևս կամ
ամենայն օրինակք այնպէս ունէին զընթերցուածն :

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՒԱԳՈՒՄՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Նախ քան զամենայն խնդիրս հայցեսցուք եղեալքս զ]ն, և սկսեալքս զանսկիզմն, և ստորնայինքս ըզվերնայինն . ոչ զորքանն զամէնն, որ ինքեան միայնոյն է, այլ յանհասական փառացն փայլակն ինչ երևման՝ որով ուղղեսցուք զբաղձանս մեր, և այն միջնորդիւ և ոչ անձամբ իշխեցեալ . և է նա բարեկամն Մտուծոյ մեծն Սոփէս : Եւ զի հեղ է քան զամենայն մարդիկ, մի գարշեսցի 'ի մէնջ տալ մեզ զձեռն, և զգաւազանն որ Մտուծոյ, յորմէ բուռն հարեալ իմաստնասցուք : Որպէս նա 'ի հարցանել զանուն Տեառն լուաւ եթէ նա է Որ էնն, յորմէ բացան խորք իմաստիցնորա, և անտի մատահացեալ կոչեաց զնա Մտուած և տէր, աւրարիչ և ստեղծող ամենայնի . զի թէպէտ և լուաւ 'ի նմանէ զիրաքանչիւրն, այլ էիւն հասկացեալ հաւատաց զի Մտուած է նա, որով է է, զի աստ ածող է . և անուննորա տէր է, զի յիւրմէ եղելոցն իշխան և դատաւոր է : Եւ զի միշտ է է, ոչ է եղեալ . քանզի ըզգոյութիւնն յայտնէ]ն, և Մտուածն՝ զարարչութիւնն . որպէս և զանունն գրոյն առաջին՝ Մարածք և Նաունդք կոչեաց, զի առինչք են սղբա, որպէս յայտնիչք և քարոզք, արարածք՝ արարչին, և ծնունդք՝ ծրնողին : Եւ զիտաց թէ մի և միակ է]ն, քանզի եղեալքս բազում են, և ոչ է բազմութիւն առանց միոյն, բայց մինն է առանց բազմութեան . և ոչ թաքեաւ 'ի նմանէ իմաստք Երրորդութեանն, քանզի ծանեաւ եթէ]ն երեք է, որպէս և յառնելն զմարդն և 'ի բաժանել լեզուացն և յայլն՝ խոստովանի զերեքն : Եւ այլ եղեալքս կամ 'ի վեր են քան զմինն և կամ աւելի են քան զերեքն, զի անկատարք են : Իսկ]ն երեք է, սկիզբն ունելով և միջոց և կատարումն . քանզի նա է

Ի՛ստուած՝ առաջին , միջին , և վերջին . և թէ այլ ինչ գտանին այսպիսիք՝ նմանութիւնք են , և ոչ իւրի հաւաստիք : Իմացաւ իսկ զ] ւն սկիզբն ամենայնի քանզի ամենայն ինչ որ եղեալ է՝ և լինի , նախ էութիւնն է սկիզբն և յ] ւէն էանայ : Իսկ և գիտաց եթէ պարզ է] ւն . որովհետեւ զեղեալքս պատմեաց , թանձր և մարմնականս ծանեալ : Իսկ եթէ բարի է] ւն , և անփոփոխ և անվախճան , և անորակ և անքանակ , և անորպիսութիւն . քանզի] ւն բարի ոչ կամեցաւ միայն ունեւ զբարին , այլ արար բարի արարածս , վայելել յան ծախելի բարիս արարչին : Օր սկսանի այսպէս :

Ա . Իսկզբանէ արար Ի՛ստուած զերկին և զերկիր : Եւ պատմելով սոցա նիւթ , զի անկարօտ է արուեստաւորն , սակայն արար չորս սկզբունս . ջրով և թեթև զհուր և զօգ . ցուրտ և ծանր , զջուր և զերկիր , ունեւ լով ցամաքութիւն և գիջութիւն : Եւ իսկզբանէ աւսաց , զի անժամանակ ցուցցէ զառնելն . քանզի երեք իրօք պատկերացոյց ինքեան զեղեալն , անժամանակութեամբն և անբաւութեամբն և անտեղութեամբն : Օր իսկզբանէն ոչ ունի ժամանակ , ոչ տարի և ոչ օր և ոչ ժամ և ոչ մասն հատածի , և ոչ ոք է բաւական գիտել զեղեալքս ամենայն . և ոչ է ՚ի տեղւոյ վերայ . որպէս ինքն Ի՛ստուած է : Իսկ փոփոխմամբ և շարժմամբ և քանակաւ և որակութեամբ և եղելութեամբն , զատչին ՚ի բնութենէ արարչին : Երգ իմաստութիւնն Ի՛ստուծոյ՝ արուեստ , և զօրութիւնն՝ առնօղ , և բարութիւնն՝ նիւթ անմարմին , զոր նիւթացոյց և տեսակացոյց կամբն առատ և հնարաւոր , և յուէից ընչացոյց զձեւ երկնի և երկրի յանպատրաստ հիման վերայ եղեալ : Վաճառի երեք կամարք են մի քան զմի վերադոյն , հրեղէն , և ջրեղէն ՚ի վայր քան զնա , և օդեղէն՝ որ է հաստատութիւնդ : Երբ երեքեան հողմով խառնեալ շուրջ գան բոլորեալ զերկրաւ , և երկիր ՚ի վերայ ինքեան ունի զջուր՝ հաստատունն , հողմով անդուստ ՚ի վեր փչեցեալ . զոր իւր բնական ծանրութիւնն ՚ի վեր չթողու թռչել , և յանդնողոյ ՚ի վեր փռչումն ՚ի վայր չթողու անկանել , և իսկն Ի՛ստուծոյ բարձեալ կրէ թեթևութեամբ զբոլորն : Եւ ընդ լինել երկնի , կենդանածնեցաւ հրեշտակօք հրեղինօք ,

որպէս և գաւառն է նոցա հրեղէն . տաանեակ դասուք զետեղեալք . տեղեալ և փառօք և զօրութեամբ զանազանեալք , արտաքոյ չորիցս տարերց , ըստ որում անայլայլականք են , և անմահք . և է երկինն վերին վարագոյր ընդ մէջ նոցա և լ'ստուծոյ , որ է անասելի օրինակն :

Եւ ասեն իմաստունք՝ եթէ յառաջին շուրջն երկնից գոյացաւ Բնութիւնն , որ է արուեստն լ'ստուծոյ , աւարտող զօրութիւն յետ լ'ստուծոյ . Թերևս ներգործութիւն տարերացս չորից :

Եւ երկրորդն շուրջ՝ կառոյց զհաստատութիւնն , և վերացոյց զկէս ջրոյն առ երկու իրս պիտանացու , զի բարձքէ զծանրութիւն երկրի զառաւելն , և զի արգելցէ զկիզողութիւն հրեղէն երկնիցն ի մարմնաւորացս :

Եւ երրորդ շուրջն՝ ակնարկելով կամայն լ'ստուծոյ՝ շարժեաց զբոյս և զբանջարս , որոյ սկիզբն բորբոս հողոյն , և կատարումն սերմն որ ՚ի նմա , և զծառս՝ որոյ սկիզբն մամուռն մօտ ՚ի բոյսս , և կատարումն արմաւենին մերձ ՚ի կենդանիս՝ յորս արու և եգ է :

Եւ ՚ի չորրորդ շրջմանն եղև հրաման Տեառն ՚ի վերայ լուսոյն , որ խզածն է յարփուցն . և եհատ զնա յերիս մասունս , և յամանս բազումս , յարեգակն , և ՚ի լուսին , և ՚ի բազմութիւն աստեղաց . և երկուտասան կենդանատեսակք եղեն ճանապարհ արեգական և լուսնի , և եօթն այլ ևս աստեղաց . երիւքն առնէ արեգակն զարուն , և յայլ ևս յերիսն բարձրացեալ՝ առնէ ամառն , և ՚ի կշիռն ելեալ ցածնու . և երիւքն գործէ աշուն . և ևս ցածեալ ընդ հարաւ կազմէ ձմեռն : Եւ յաղագս կարի բարձրութեան և ցածութեան աշխարհաց՝ աճէ տիւն մինչև ՚ի քսաներորդ ժամն , և պակասի մինչև ՚ի չորրորդն : Եւ որպէս ասեն իմաստունքն չորեքտասան կիլմ է աշխարհս , այսինքն բաժինս . և եօթն կիլմն անբնակ է մարդկան . զի վասն յոյժ ցածութեան երկրին՝ ցուրտ է և խաւար . զի միշտ վեց ամիսն տիւն է ՚ի խոյէն մինչև ՚ի կշիռն , և վեց ամիսն գիշեր ՚ի կշռէն մինչև ՚ի ձուկն : Իսկ խորին հնդիկք՝

1. Ստուգադիւպիւտ մասն հընդ ժամք իցեն տուածիկան և զիւրոյ . հոց աշխարհի զոյգ կշիռ ընդ հաւ բայց եթէ Սփրիկէ իմաստցին խոտադանիւ , ուր հաւասար ժք ըին հնդիկք :

միշտ հասարակ է , ոչ աճէն ժամքն , և ոչ պակասեն ,
այլ մնան երկոտասանք :

Իսկ 'ի հինգ շուրջն և 'ի վեցն , ել հրամանն 'ի ջուր
և յերկիր վասն կենդանեաց , սկսեալ 'ի կառաքոյտս և
'ի սպունգս , և կատարեալ 'ի մարդն 'ի կատարեալ կեն-
դանին բանաւորութեամբ , 'ի հազար աղջս , գլխաւո-
րօքն իւրեանց լեւիթանաւ¹ որ 'ի ջուրս , և բեհեմութեան
որ 'ի ցամաքային անապատս . և այս է ըստ Ե-
րիստոտելի հոգի ընդհանուր տուող գոյութեան ամե-
նայնի :

Եւ արդ բնութիւնն շարժէ զգունդն երկնից , և նա
զժամանակն , և նա զտարրն , և նա զտունկս և զկեն-
դանիս . և զհալական նիւթս , զոսկի և զարծաթ , և
զակն , և զայլն զոր գործէ բնութիւնն ծծմբով , և
ժիպակաւ՝ որպէս ասեն գիտողք² :

Իսկ 'ի գլուխն հասուցեալ զանդամոցն յօրինուած ,
որպէս քաջ պատկերագիրքն՝ զի յառիցն սկսանին , հը-
րաշագործէ իմն նոր յօրինելով բնութիւնս յերկնէ և
յերկրէ , և որ 'ի մէջս են , վեցից ձեռաց խոնարհելոց
'ի միոյ պատկերի շինուած , զի մինն նման իցէ երկնն ,
որովք մի հաւատասցի ստեղծողին բնութիւն և էութիւն
և աստուածութիւն . գիտելով որ ինչ լինելոցն
էր զմեղանսն , այլ ոչ կարէր արգելուլ նախագիտու-
թիւնն զշարժումն յորդառատ բարերարութեանն .
այլ և 'ի նոյն իսկ բարերարութենէն ոչ հրաժարէր ու-
տիւք գալ հիւանդատես այնմ զոր ձեռօքն ստեղծ , և
տուեալ զնա երկրի , մատնէ դահճին մահու կարճել
զմեղան , և հանել զշարութիւնն 'ի նմանէ , և ցուցա-
նել նմա զմիասն օձին և զնենգութիւն շարին , զի այլ
մի լուիցէ նմա , գիտելով զոր ինչ առնելոց էր՝ զվերբա-
տին նորոգումն . այլ և ոչ ետ նմա գութն իւր կատա-
րել զվճիռ մահուն՝ զոր եհատ նմա , զի ահա ոչ մեռաւ
հոգին , այլ հոգն հող եղև , և բնակիչն մնաց : Եւ ա-

1. Լեւիտ. ըստ Եբրայեցւոց
գրոց Վիշապ Թարգմանի 'ի մերս .
(Յովբ Խ. 20. Եսայի ԻԵ. 1.) և
ըստնկարագրին կարծի կէտ ձուկն
կամ տիւեռն . իսկ Բեհեմութն
Թարգմանի գազանք , որպէս և

Թարգմանեալ իսկ է 'ի Յովբոյ
գիրս (Խ. 10) , և կարծի փիղ կամ
ձիպակտի :

2. Այժմեա գիտողք ոչ ասեն
յամենայն հալական նիւթս զծը-
ծումբ և զժիպակ , որ է սնդիկն :

րուեստաւորն կարող է և գլծած, և նիւթն 'ի ձեռին նորա, և ժամանակ յարութեանն անմոռաց 'ի նմա¹ :

Բ. Լճից սրորէիւք բոցապատ արարեալ Լճտուծոյ զդրախտն՝ որ կայ ընդ արեւելս, յերկրի արմատացեալ 'ի կատարս լերինն բարձու², որ հաւասար է գնդին լուսնի, անծորելի պտղով և անթառամ սաղարթիւք, ուր ոչ ներգործէ արեգակն տիւ և գիշեր, այլ յարփոյն պայծառանայ, և կամ նշողիւք փառացն Լճտուծոյ, որպէս զմեծ գործ նորա, և հրաշալի տեղի. որում ոչ համարեցաւ արժանի զանցաւորն տեպեան անգամ, այլ յամենայն կողմանց վառեաց զնա հրով 'ի կողմանց և 'ի վերուստ, որպէս զշանթական հօւրդ, որ յորժամ անկանի՝ զինքն և զտեղին ծածկէ յաչաց, զի մի ժարհեցի որ խնդրել զնա առանց կամացն Լճտուծոյ : Ուստի զամս երեսուն ողբացեալ Լճամայ Լճայիւ զանխորհրդութիւնս իւրեանց կուսութեամբ, ապա գիտացին զմիմեանս յանասնոցն անկեալ յանարգանս, և ծնան զլլայէն հիւանդ ծնողացն ցաւած ծնունդ, որպէս ասեն բժիշկք, քերբ միով Լիմաս կոչեցեալ. և զկնի երեսուն ամաց ծնան զԼճեւ, և զԼճեւուհի քոյր նորա³ : Եւ զկնի այլ ևս երեսուն ամի սպան Լլայէն զԼճեւ. քանզի ուսեալ 'ի ծնողացն պատուել զԼճտուած պատարագօք պատուականաց և առաջնովք, և վասն սիրելոյն զմիմեանս՝ ընդ անձին և ընդ եղբօրն մատուցանել : Իսկ Լճեւի ածեալ յանդրանկաց գառանց և 'ի պարարտաց զիւր և զեղբօրն, վասն որոյ հայեցաւ Լճտուած նախ 'ի Հաբել և 'ի պատարագս նորա, և 'ի Լլայէն ոչ նայեցաւ, զի զյուռին երբ, ընդ անձին միայն, և ոչ զմասն եղբօրն. և ոչ եղև ընկալեալ 'ի վերուստ հրով, որպէս զՀաբելին. վասն որոյ 'ի կարծիս եղեալ Լլայէն վասն Լճեւի, թէ առնու զնա 'ի դրախտն Լճտուած վասն ընդունելի պատարագին, և նախանձու վառեալ սպան զնա : Եւ իմացեալ Լճամայ և Լճայի,

1 Աստ հին օրինակքն յաւելուն. Սուրբ Գրոց, գիրքիս և ուղղութեան խորհ, իւր խորհ և գործութիւն 'ի բոլոր արարածոց :

2 Բաղում հաւանութեան է դրախտն լինել 'ի բարձրաւան

գտեում երկրի, այլ ոչ լուսնամերձ :

3. Քերբ կանանց կայենի և Լճեւի պէսպէս անուանո ընծային հախօս պատմիչք, ըստ հրեից աւանդութեանց և ըստ Ասորւոց :

սգացին զնա ամն հարիւր և քառասուն : Եւ 'ի կօ-
չեն Եստուծոյ զԵլային ողորմութեամբ յապաշաւանս ,
ստեալ և յաւել մեղս 'ի վերայ մեղաց , և առեալ պիտակ
'ի ճակատն ¹ , որպէս ասեն , և զողորմումն յամենայն
անդամն , և ծնեալ որդիս և Թոռունս , յերկարակեաց
եղեալ՝ տանջանօք և նախատանօք մեռանի : Եւ զի որ
գիրք նորա Ենովք և Վայերիդագ և Սայակ և Սա-
թուսաղա և ² ամէք նման հօրն չարք էին . որպէս
³ ամէք խոստովանի կանանցն , այր և երիտասարդ սպա-
նեալ , զոր ասեն եղբարք արդարոյն Ենովքայ , զօր
սպան և առ զկանայս նոցա , և ոչ թէ զԵլային և զորդի
նորա , որ նման հօրն ասեն , զոր Եստուած ասաց ոչ ումեք
սպանանել զնա : Եւ ⁴ ամեքայ որդիք , թովել և
Յուբաղ , և քոյրնոցա Երոմի , արարին քնարս և երգս ,
և սնգոյրս , և գտաւ 'ի նոցանէ դարձնութիւն պղնձոյ
և երկաթոյ :

Գ . Իսկ զինի երկերիւր և երեսուն ամաց ելին 'ի
դրախտէն , եղև որդի միսթարութեան Եդամայ Սէթ ,
որ յետ երկերիւր և հինգ ամին՝ ծնանի զԵնովս , որ
և վարս ուղիղս ցուցեալ յուսացաւ յԵստուած հա-
տուցանել նմա , և կոչեաց զանուն տեառն Եստուծոյ
յօգնութիւն . և արար գիր , և գրեաց յերկուս տախ-
տակս պղնձիս և խեցիս ⁵ , և մարգարէացաւ եթէ եր-
կու անգամ անցանի աշխարհ , ջրով և հրով , և գրեաց
զայս , և զանուանաւ ամենայն իրաց , զօրս եղեալ էր Ե-
դամ՝ զի պահեսցին 'ի պնակիտան , 'ի ջրոյն՝ 'ի պղնձն
մնայցէ ասէ , և 'ի հրոյն թրծեալ աղիւսն խեցեայ . և
վասն այսորիկ աստուած կոչեցաւ , և որդիք նորա՝ որդիք
աստուծոյ : Եւ ⁶ ամէք ասեն՝ յորդուոց նորա երկերիւր ան-
ձինք յիշեցին զկեանս դրախտին , և ելին 'ի լերինս պա-
հել կուսութիւն , և աստի կոչեցան որդիք Եստու-
ծոյ . և ապա ձանձրացեալք իջին 'ի լեռնէն Եհրամնի ⁷ .
և հալածեցին զնոսա եղբարք իւրեանց : Եւ որդիքն

1 Պիտակն Վայենի ըստ ոմանց
եղջիւր է բուսեալ 'ի ճակատ եղ-
բարասպանին , ըստ այլոց կեղ-
եամ խայծ իմն . և ըստ բազմաց՝
երեւելն և տատանելն իսկ է նշան
անիծից նորին :

2 Երկու արձանքն Ենովայ ըստ

Յովսեփոսի և բաբելոնական աւան-
դութեանց , զոր ընկալեալ է և
հարց :

3 Մենակեցութիւն նահապե-
տացս Եհրամնի լերին պատմ
Ենովքայն անուանեալ անվաւր
գիրս :

Լիպենի և զստերքն 'ի քնարս և 'ի մնգոյրս պատրեալ զնոսա՝ առ ինքեանս դարձուցին , առնուլ կանայս զորս ընտրեսցեն . և արարին այնպէս , անցեալք զուխտին Լ'ստուծոյ , որ եղեալ էր նոցա մի առնել ինամութիւն ընդ նոսա :

Դ . Եւ ասեն զկնի հազար ամին ելիցն 'ի դրախտէն , որդիքն Լիպենի եղին իւրեանց թագաւոր , Եւամիրոս առնուն ¹ , նոյնպէս և որդիքն Եւթայ՝ Լ'ղորոս անուն , որ եղիտ զթիւ կենդանակերպիցդ և զմեղորակացդ , և 'ի նմանէ անուանեցաւ քաղղէութիւնն , որ է հմայութիւն աստեղաց . և անտի թուեն տասն թագաւոր , և ժամանակ նոցա հազար հարիւր և ութսուն ամ : Եւսովս հարիւր և իննսուն ամաց ծնանի զԼայնան . Լայնան հարիւր և եօթանասուն ամաց ծնանի զԼաղաղիէլ . Լաղաղիէլ հարիւր վաթսուն և հինգ ամաց՝ ծնանի զԵարեդ . Եարեդ հարիւր վաթսուն և երկու ամաց՝ ծնանի զԵսովք : Եսովք հարիւր վաթսուն և հինգ ամաց՝ ծնաւ զԼաթուսաղա . Լաթուսաղա հարիւր վաթսուն և հինգ ամաց՝ ծնաւ զԼամէք . Լամէք հարիւր ութսուն և ութ ամաց՝ ծնաւ զԼոյ . և լեալ եօթն հարիւր եօթանասուն և երեք ամաց՝ մեռաւ նախ քան զհայրն քսանեինն ամօք : Եւ հազար վեցհարիւր վաթսուն և վեց ամի ելիցն Լ'գամայ ծնաւ Լոյ . յորում ժամանակի բազմացան չարիք , և յաճախեաց անիրաւութիւնն :

Օ ի նախ եղիտ սատանայ իւր զէն զորկորամուլութիւնն , ապա զկնասիրութիւնն , ապա զսպանութիւնն . և արար զայս սատանայ , զի 'ի շատ խառնիցն լինին կանայք անծնունդք և կենդանիքն սպանանեն զմիմեանս , և բառնայ մարդկութիւն : Բանգի քառասուն այր մեռանէր վասն միոյ կնոջ , և ընդ կանայսն միայն ունէին խաղաղութիւն , ասէ սուրբ հայրն Եփրեմ : Իսկ խնամք Տեառն ընդդէմ չարին՝ զբազում խառնան առնէր պատճառս ծնանելոյ հսկայիցն անճոռնեաց . և զի 'ի

1 . Զայսպիսի աւանդութիւնս 'ի Միքայելէ Ասորւոյ պատմէ առնու հեղինակս : Ստմիրոսի յարու գութիւն ոչ ուրիշ յիշի , զԱղու թոսն թուեն քաղղէացիք մնէլ 'ի

Զբհեղեղն աղգս առան , վասն այսորիկ և բազումք նոյն համարին ընդ նահապետսն յԱղամոյ ցեղ . որպէս և մերս խորենացի . Ե . 7 :

կանանցն եղև կամաց ախտն, 'ի ծնանել զյաղթանդամ կորիւնան՝ մեռանէին մարքն, և ապրէին ծնեալքն . որ և աճեցեալք, և 'ի կոյտս իւրեանց հասակին հայեցեալք, հպարտացեալք՝ յաւիտենից արք անուանէին զինքեանս : 1) ամն որոյ զի Բստուած բազմակեաց արար զնոսա, զի փոխանակ գրոյ լինիցին զաւակացն, և շատ ծնանիցին, նոքա վիսացեալք բնաւ ակն ոչ ունէին մա հա . զոր կարճեալ արարցին, և առեալ յաղտեղեալ անձանց նոցա զհոգւոյն շնորհն, տաաց՝ եղիցին տարիք դոցա հարիւր և քսան, և հոգի իմ մի մնասցէ 'ի գոսա . և հարիւր և քսան ամ՝ ոչ հասարակաց մարդկան յայնմ հետէ, այլ արանց ժամանակին ներուծն ապաշաւանաց : Եւ եղեալ Լոյի հինգ հարիւր ամաց անբամբաս կենօք յանապատի բնակելով կուսութեամբ, հըբամայէ Բստուած կին առնուլ, և որդիս ծնանել, և արկղ շինել՝ որ վերաբերի ջուրց : Եւ եղեն իրքն . զհարիւր ամն ապաշխարութեան տուեալ ժամանակին¹ . և զի ոչ ապաշաւեցին՝ կարճեաց զքսան ամն . զոր ասեն յիննհարիւր վաթսուոն և երկու ամացն 1) աթուսաղայի յաւելեալ և անցեալ 'ի ներքոյ ջրոյն² . վասն որոյ 'ի վեցհարիւրերորդի ամին Լոյի եղև ջրհեղեղն, և կորոյս զամենայն կենդանիս, բաց յայնմանէ՝ որ ընդ Լոյի կային 'ի տապանին, ընդ ութ բանականան :

Ե . Լ՝ԱԼ զԹիւ յամեւոյն Բջամայ 'ի դրախտին ոչ որ կարէ ասել . մի՛ զի ժամանակագործ արեգակնս այս ոչ սպասաւորէ դրախտին, և երկրորդ՝ զի որքան անմեղ էր Բջամ՝ ընդ անմահսն էր նորա վիճակն, որք չեն ընդ տարեօք : Իսկ զկնի յանցմանն՝ ոչ յամեաց 'ի դրախտին . զի ընդ մահու վճաւ եմուտ, և Բստուծոյ մեռաւ, և գերեզմանի պէտք էին, և դրախտն անմահից էր տեղի, վասն որոյ յերկիր հանեալ մոռանէ ընդ ժամանակաւ : Եւ անտի համարէ Հոգին զտարխսն 'ի ձեռն 1) ուխտի³ . որ լինի ըստ եօթանասնիցն թարգ-

1 . Հին 0 . Եւ եղև իսկ մից հա-
րիւր ամաց :

2 . Ըստ օրինակաց ոմանց թարգ-
մանութեանն եօթանասնից ջրհե-
ղեղն թուական կանխէ 14 կամ
եօթն ամաւ քան զմահ Մաթուսա-
ղայի . բայց ըստ այլոց և ըստ բնա-

գրին 'ի նմի իսկ ամի ջուրցն հառ-
գիւղի մահ նորա :

3 . Արգարեւ հարկ է զպատմա-
կան ժամանակի սկիզբն ոչ յըս-
տեղծմանէն Ադամայ առնուլ, և
ոչ իսկ յելլոյն 'ի դրախտէն, ոչ
'ի լինելութենէն Կայենի, յարմ-

մանութեանն յերկնցն 'ի դրախտէն մինչև ցըհեղեղն՝
 երկու հազար երկու հարիւր քառասուն և երկու ամբ .
 և ըստ երբայեցւոցն՝ հազար վեց հարիւր յիսուն և
 վեց ամբ , պակաս հինգ հարիւր ութսուն և վեց ամբ .
 և զպատճառն ասեն թէ կնասէրք էին Հրեայքն , կար-
 ճեցին զտարիս ամուսնանալոյ առաջնոցն , զի մի որ ար-
 գելցէ զնոսա 'ի տղայութեանն առնուլ կանայս . քանզի
 անմիաբանութիւն նոցա նախ քան զամուսնանալն է :
 Օ ի զԱճամ հարիւր և երեսուն ամաց ասեն ծնանել
 զՍէթ , և Սեթայ հարիւր և հինգ ամաց ծնանել
 զԷնոք . իսկ զյետ ամուսնութեան ժամանակն զոգ
 բերեն եօթանասնիցն . և 'ի Հարեղին և 'ի Սաթու-
 սաղային և 'ի Ամեքայն միաբանին դարձեալ . որ ա-
 ռաւել յանդիմանէ զնոցա ստութիւնն , զի թէ կրթու-
 սերքն շատ պահեցին զողջախոհութիւնն , քանի առա-
 ւել աւագքն և լաւքն : Իւրդ 'Եւր լեալ ամաց հինգ հա-
 րիւր ծնաւ զՍեմ , զԲամ և զՀաբեթ , որովք ապրե-
 ցաւ 'ի Զրդն , որ եղև 'ի վեցհարիւրերորդի ամին իւրոյ ,
 և զկնի ելիցն 'ի տապանէն եկաց այլ ևս երեքհարիւր և
 յիսուն ամ . և ծնաւ ասեն որդի մի այլ Սանիտոն ա-
 նուն , և դուստր մի Եստղիկ անուն , որոց և բաժա-
 նեաց զամենայն աշխարհս . նախ յերիս հատեալ բա-
 ժինս՝ ըստ երկց որդւոցն որք ելին 'ի տապանէն , յԵւ-
 րոպիա , 'ի Իբրիա , յԵսիա : Եւրոպիա՝ մասնեալ ասի ,
 քանզի մասնեաց 'Եւր զարեմուտս կցելով 'ի նա յարե-
 ւելից յԵմաւուն լեռնէ , և ետ զնա Հաբեթի , որ ձգե-
 ցան ևս մինչև ցլերինս Եասբից և Եովկասու և լցին
 զկղզիս . և մասն ինչ յարեմոից հատեալ՝ ետ Սա-
 նիտոնի , որ ասեն ինդրեաց յոսկերացն Եդամայ , զոր
 ունէր 'Եւր 'ի տապանն . և ետ նմա զլսուունս ծնդացն ,
 և զնաց . որ և եգիտ զհաւահայութիւնն . և նա է հայր
 բնակչաց Իւրիտոնացւոց : Եւ Իբրիա իւրաժին ա-
 սի , որ է մեծասահման կողմն հարաւոյ , Եգիպտոս , և
 ամենայն Հնդկաստան և Եթէովպիա , զոր ետ Բա-

յառաջ խաղայ և աղգարանութիւն
 Ս . Գրոց :

1 . ԶՄանիառն յիշեն պատմիչք
 մեր և Յայսմուուրք , և Մեթո-
 սիոս 'ի գուշակական բանսն երկ-

բայելիս : Ըսա հեղինակիք յանուն
 գորա կոչիցի Ման կղզի Ամգիւր :
 Այլք ոմանք 'ի Բրուսսոնն որդւոյ
 Եւրի ասեն կոչեցեալ Բրիտանիա :

մայ. և զերկիրն խնկաբեր, որ կոչեցաւ Լըրմանիկ Լ'րա-
բիա, ետ Լ'ստղկայ դատեր իւրոյ, ուստի եկն տիկինն
Սաբայ, զի յայնմ'հետէ կանայք ժառանգեն զնա : Եւ
Լ'սիա աստուածային ասի¹, որ է արեւելք. տայ զնա Սե-
մայ, 'ի Լարմիր ծովէն և յԼաիլայ² և 'ի Պաղեստինայ
և յԼսորեաց մինչև ցՊարթևս և ցԼրկան, և ցերն
արեւու : Տայ նմա և զոսկերս նախաստեղծիցն արկեղբ,
զոր 'ի բռնանալն Վաւայ 'ի վերայ նորա, թաղէ 'ի Վաղ-
գութա և 'ի Բեթղէհէմ. և եդ նշովս զի մի յափշտա-
կեսցեն զմիմեանց :

{ } Ետ աշխարհաւեր ջրոյն յերկրորդում ամին ծնաւ
ՍեմզԼ'րփաքսադ 'ի հարիւրերորդի երկրորդի ամին իւ-
րոյ³. Լ'րփաքսադ 'ի հարիւրերորդի երեսներորդի և հին-
գերորդի ամին ծնաւ զԼյայնան. սա բաղմնացոյց զբաղ-
դէու թիւն և եգիտ զկախարդեն աստեղծք, վասն որոյ
որդիք իւր աստուած համարեցան զնա, և արարին նմա
պատկեր 'ի կենդանութեանն և պաշտեցին զնա : Լյայ-
նան հարիւր և քսան ամաց ծնաւ զԼյազա. Սազա հա-
րիւր և երեսուն ամաց ծնաւ զԼբեր. Լբեր հարիւր
երեսուն և չորս ամաց ծնաւ զՓաղէկ, որ է բաժա-
նումն, քանզի անհաւան լեալ վիճակացն տուելոցն 'ի
'Լոյէ, վիճէին մինչև դարձեալ բաժանեցին, ըստ բաղ-
մին և ըստ սակաւին աճման ազգի մարդկան. և ապա
միաբանեալք ընդ միմեանս սիրով խորհեցան զնալ
յարեւելս, տեսանել զգրախտն՝ զոր լուեալ էին եթէ
անտի ելին նախաստեղծքն : Եւ իբրև չոգան զշատ ա-
ւուրս, և ահա ծով լայնանիստ անջրպետեալ էր զնա
յերկրէ. և դարձան անտի խորհելով 'ի սնոտիս, եթէ
վասն մեղաց ջուր աւերեաց զերկիր, և անց ծով ընդ
մէջ դրախտին, և մեղքն այն գտանի այսօր առ մեզ և
ոչ պակասի յաշխարհէ. և արդ եկայք շինեցուք մեզ
աշտարակ պահել զմեզ 'ի գալ պատու հասի մեղաց ջրոյ :
Եւ էր Փաղէկ ամաց հարիւր երեսուն և երից և ծնաւ

1. Աստուած լի 'ի լեզու-
հիւսիսային ազանց Եւրոպիոյ, որ-
պէս և Արփաք աստուածակերտ
կամ աստուածաբաղդք, արքայ-
ութիւն դէպ նոյնն :

2. Եւփլա արևմտեան կողմանք

Արարիոյ են յեղերս Կարմիր ծո-
վու հանդէպ Եթէովպիոյ և Եգիպ-
տոսի :

3. Ս. Գրիգ. Կալիսթիոս ասան
զԱմ 'ի ծննդեան Արփաքսադայ :

նմա Ռազաւ . և եկեալ իշխանաց աշխարհի յերկիրն Սենայար , 'ի դաշտն Վաղանէ ¹ , արկին հիմն քաղաքի , և շինեցին զնա վաղվաղակի , և սկսան ապա զաշտարակն յառաջին ամին Ռազաւու . ասեն ոսկեղէն և արծաթեղէն սարսխօք շուրջ դնելով աղիւս , խորովեալ հրով , զանգեալ բռով , կրով և կպերբ , արծակահիմն , խորամէջ , լայնափողոց , բացեալ պատուհանօք լուսաբերօք . ասեն և ակունս լուսարձակս դնել առ պատուհանօքն : Ընխոնջ վաստակօք զամսուն և զձմեռն գործէին , և հող տեղւոյն ձեռն տայր . շար իմն միջմանց յամեկայն կողմանց ելողաց և իջողաց , այր զայր գրգռէր , և կին զընկեր իւր : Եւ ոչ ոք ասէր եթէ ես շատ գործեցի քան զքեզ , այլ եթէ դու շատ գործեցեր քան զիս . զի դեռ անախտ և անցաւ ունէին բնութիւնս . և մինչև ցքառասներորդ ամն Ռազաւու՝ ոչ առին պարապ գործոյն , մինչև հասուցին յօգն անտես , յործուտն և 'ի միջկուտն և 'ի սատակոյն , յոր թռչուն ոչ վերանայ , և թէ ձկտի՝ թեւակիզեալ անկանի . և ասեն թէ զոսկին յատակացն սկսեալ տարան ընդ մէջն մինչ 'ի վեր , և հալէր 'ի ջերմութենէն , և մարդիկն ջանային ևս հնարիւք անկէզ մնալ , և ոչ կասել 'ի գործոյն , մինչ ինքն Տէր ողորմեալ դադար տայր առնուլ յանօգուտ ջանիցն . և գտանին զրոյցք 'ի տանն՝ Լեբրով թայ ² , եթէ նախ հրեշտակ եկն առ Լեբրովթ , որ իշխան էր , և որոայր ³ շինողացն կերակուր , և ասէ ցնա . Եւ եմ հրեշտակ Լստուծոյ , կողմնապետ արեւելից . այսպէս ասէ տէր Լստուած երկնի և երկրի , լռեցէք դադարեցէք 'ի գալլոյդ առ իս , զի ոչ կարէք . այլ ես եկից առ ձեզ 'ի ժամանակի , և տաց ձեզ սանդուխս որով կարէք և դուք գալ առ իս : Եւ ոչ լուան հրեշտակին . ապա ինքն ասաց ցեակիցսն իւր . Եկայք մեք իջցուք և բաժանեսցուք զլեզուսնոցա . և զի ստեղծուածք ձեռաց նորա 'ի ցասմանէ զարհուրեալք փախչէին առ

1. Սենայար և Վաղանէ ստորին կողմն են Միջագետաց ըստ արեւելից կուսէ , որ յետոյ Բաբելոն կոչեցաւ և այժմ Իրաք-Արեւիկ :

2. Զրոյցք տանն Լեբրովթայ թը .

էին առասպելաւորդ գիրք պատմութեան Լեբրովթայ , զոր յիշէ և Վրացն պատմիչ :

3. Ի հին Օ . յետոյ փոխեալ է որ քայր :

նա, ոչ պատժեաց զնոսա, այլ հոտով դրախտին արեւցոյց զնոսա . զի հանդէպ կայր դրախտին գլուխ բրդանն : Եւ այսպէս միւրթարեալք զմայլմամբ յանձառելի բարեւունէ հոգւոյն, մոռացան զառաջին լեզուն . և չարար զնոսա վաստակ միւսանգամ քակելով, այլ հոգմոյ հրաւնայեաց գործ, և ոչ զոր սպան 'ի նոցանէ : զի ոչ շարժեաց՝ այլ հոսեաց : Եւ շատ ինչ բարի եղև . մի զի ծառնեան մարդիկ զիրեանց տկարութիւնն . և դարձեալ պատճառք իմաստից և գեղեցկաբանութեան, 'ի խաշոր լեզուէն առաջնոյ և 'ի կոպտաձև . փափկադոյնն Եղեւ նացւոց, և սաստկազինն Հռովմայեցւոց, Հմն սպառնական, և Լ'սորին աղաչական, Վարսիկն պերճական, և Լ'յանն գեղեցկաձև, Դուդն ծաղրական, Եղբայրացին խարափաձայն, և Հնդկին Ծ'ճուռ, Հայն համեղ և ամենազարդ և համեմական . և որպէս ազգի ազգի գոյք գեղեցկութիւն առնեն, և զանազանութիւնք հասակաց, այսպէս և լեզուաց զանազանութիւնք : Եւ առաջին լեզուն մնաց առ Երբայ, որ ոչ միաբանեաց ընդ այլսն, և որպէս մեղքն բաժանեաց յերկու տուն զմարդիկ, 'ի լայենին և 'ի Եթայն, նոյնպէս և առաջ, յերկու եղեն ազգ մարդկան, Երբեր, և Եթանա տուն և երկու տանուտէրսն . որպէս մի Լ'ստուած միազօր, համակ քաղցրն 'ի մէջ հարկեալ և տանջէ ևս, և կոչի Լ'ստուած և տէր : Եւ եթէ 'ի յարութեանն հառարակի Երբերայն խօսին, բայց զայս է ասել, եթէ ցեղացեղ և բազմակարօտ մեր բնութիւնս և յոքնաւուն, երբ մաքրի և պարզի՝ անկարօտ լինի . զլեզուս հրեշտակաց առնու, ասէ սուրբն Եղիշէ, որով ընդ Լ'ստուած և ընդ միմեանս խօսին : Եւ Տէրն երեք բզկարօտութիւն մարդկան, զիսաշն տուեալ աշտարակ յերկինս երեք, և զաստիճանս առաքինութեան զօրինակն (Յակոբայ ցուցեալ, և անդ իսկ կոչեաց Հոգին որ փոխեաց զլեզուս նոցա, հրեշտակս Լ'ստուծոյ փոխանակ մարդկան, զի յօժարեցին առ հրեշտակս ելանել : Կացոյց ասէ զսահմանս ազգաց ըստ Թուոյ հրեշտակաց Լ'ստուծոյ, Թուեաց 'ի հրեշտակս և յայլ ամենայն լեզուաց կացոյց վերակացուս 'ի հրեշտակաց Լ'ստուծոյ, զի մի օտարացին ամենեւին Լ'ստուծոյ հեթանոսք :

2. Բայց ի՞նչ հայրտացեալ յանձնոնի հասանքն վաթսուն կանգուն¹, հնազանդեցոյց ինքեան զամենայն իշխանսն որդէս աստուծոյ, և ապա արձակեաց՝ բաց 'ի հայկայ' որ էր որդի թորգոմայ, որդւոյ թորասայ, որդւոյ Վամիրայ, որդւոյ Յաբեթի, որդւոյ 'Լոյի, որ ոչ պաշտեաց զնա աստուած, այլ և շուն կռւեաց զնա. և զի եկն 'ի վերայ նորա ծանր ամբոխիւ, եսպան զնա հայկն նետիւ հարեալ զօրտն՝ պղնձեզ տախտակեալ:

Իսկ որդիքն Վամայ 'ի գնալն յերկիրն կալուածոց իւրեանց, տեսին զՈլաղեստինեայ և զԿողմանսն Յորդանանու զի պարարտ և յուռթի էր. բնակեցան անդ ուժովն ինչայ ազգականին իւրեանց և զրկեցին զորդիսն Սեմայ, և եղև պատերազմ սաստիկ: Եւ որդիքն Յեկտանայ, Սաբա և Եսիլա և Ուփիր, իմացան զկազմած գինուց, և խնդրէին իւրեանց տեղի ընդարձակ, զի աճեցին 'ի բազմութիւն: Եւ յերեսաց նոցա գաղթէին մարդիկ յամրոցս ինքնագործս, և ապա սկըսան շինել բերդս, և պատերազմողքն գտին զմեքենայս առման ամրոցացն, մինչ ձանձրացեալ ազգացն յընտիր առնեն նոցա զերկիր զօր և կամեսցին. և առ Սաբայն զխնկաբեր երկիրն, զոր Սաբա կոչեաց, և Ուփիր գաշխարհն ոսկեհանաց, որ է հնդկիք. և Եսիլա՝ զերկիրն պատուական ականց և անուամբն իւր կոչեաց Եսիլատ:

Եւ Սաբա հարիւր երեսուն և երկու ամաց ծնաւ զՍերուք. Սերուք հարիւր և երեսուն ամաց ծնաւ զԼաբովը, և շինեաց Սերուք զՍրուճ. Լաբովը ամաց եօթանասուն և ինունց ծնաւ զԹարա. Թարա եօթանասուն ամաց ծնաւ զԲրահամ: Յայնմ ժամանակի ասեն լեալ զԼմազոնս², որ է կանանց զինուորութիւն. քանզի զկին ոմն ասեն յազգէն թորգո-

1. Թուի 'ի պատկերէն կանգնելոյ 'ի հարուգողնորոյ համեմատեալ զբարձրութիւն Բեւայ 60 կանգուն: Եսլլ ինչ գիրս իւր հեղինակս Ժն կանգնեայս ասէ զհակայան, և վասն այնորիկ նշան չափով ամբարձեալ ջուրց հեղին 'ի վերոյ քան զերկնս 'ի ըս-

պառապու ընթումն նոցին:

2. Լմազոնայ (միաստին կանանց) զորոց պէտքէն առասպելք և Թուիք, երկիր հաւանելի է ըզթերմագան գետով Պոնտոսի, Թերմէշայ յայժմուս. ուր լսի ցարդ Մաքս-բաղ լեռան:

մայ ժառանգ մնացեալ թագաւորութեանն ազգին, հա-
տեալ զարու զաւակացն, և էր քաջասիրտ և արի,
և աւերէր զազգս բազումս, և եղև գթաութիւն 'ի զգ-
րացն, և կոտորեաց զնոսա, և ստացաւ զօրս 'ի կանանց,
և նոյնպէս առնէր եղեալ զաթոռ թագաւորութեան
իւր յԱլիսն¹ քաղաքի :

Ե. Նիշեացուք համառօտիւք և զմերն նախնին (Հա-
բեթ, որ զկնի ջրոյն ծնաւ զՎամիր, ուստի Վամիրք,
և զՂազոգ, յորմէ կեղտք և Վաղատացիք, և զՂե-
գա, որ զՂարս շինեաց, և զԹորէլ, յորմէ Թետալք,
և զՂոսոք որ ան զՂուրիկիս. և զԹիրաս՝ յորմէ մերն
Լիքանազ և Թորգոմ. և Հաւանայ՝ Հիցնք, և 'ի Թար-
շըշայ՝ Սիլք և Տիւրենացիք. և 'ի Կիտիմայ Հոռու-
մայեցիք և Լատինացիք. Եւ Թորգոմ² ծնաւ զՀայկն,
և զԵօթն եղբարս նորա, զԲարթիւս, զՍոգկաս և
զայլն, որք ժառանգեցին զՏիւսիսի : Եւ 'ի Հայկայ
Լրամանեակ, յորմէ կոչեցաւ լեառն Լրաբաժ, և
յԼրամանեկայ Լրմայիս, որ շինեաց զԼրմաւիր : Եւ
Լրմայիս ծնաւ զԼմասիս, յորմէ կոչեցաւ Սասիս
լեառն. և Լմասիս ծնաւ զՎեղամ, որ շինեաց զՎե-
ղարքունի. Վեղամ ծնաւ զՂիսակ, յորմէ Սինիք, և
զՀարմա, որ ծնաւ զԼրամ, յորմէ ամենայն ազգ կո-
չէ զմեզ Լրմէն : Օհ սա ընդարձակեաց զսահմանո
Հայոց, որ զՎապադովկացիս և զՎոռտոն³ և զԿլիմայն
ընդ իւրե նուաճեալ, Լրամանեակ կոչէր : Եւ յԼրա-
մանեկայ և 'ի Պոնտոս՝ Լրաշին Հայք. և 'ի Պոնտո-

1. Ալիսն քաղաքաւ նշանակէ
զԱլիսն, այսինքն զՏրովս :

2. Ըստ Ս. Գրոց Թորգոմ որ-
դի է Գամերայ որդւոյն Յաբեթի.
Ըստ Խորենացւոյ (որ ըստ Աբել-
գնեայ և Մար Իլասայ) Թորգոմ
հայր Հայկայ որդի է Թիրասայ որ-
դւոյ Գամերի. Թէպէտ և 'ի մե-
րում թարգմանութեան Ս. Գրոց
ասե ոչ գտանի այս, նաև ոչ յայլն :
Նոյնպէս և զԱլքըանու Ս. Գիրք
Գամերայ որդի ասեն, պատմիչք
մեր՝ Թիրասայ. շփոթութեամբ և
կամ մանրագոյն կարգելով զազ-
գաբանութիւն Գոմերայ և զհա-

մանուանան եղբորորդիս, զորովք
զանց առնեն Ս. Գիրք, որպէս և
զայլովք բաղմբ :

3. Ահնարկէ 'ի բուն Խորենա-
ցւոյ. Ս. ԺԳ. « ԶԿլիմայն զայն
Պոռտոն (Բրողին) Արմենիան կո-
չեն (Յոյնք) որ Թարգմանի Ս.
Հայք » : Հեղինակս զՍ. Հայոս կամ
զգաւառն Գետարիոյ համարի Ա-
րամանեակ կոչեցեալ. նոյն ինչն
այլուր և այլ ոք՝ Արամանեակ գա-
ւառ ցուցանեն զԿոդմանոյ որդման
Ագշէհրովայի, զոր Հայք կոչեն
Աշտարհաբերդ :

սէ 'ի քաղաքն Ս'ելտենի՝ Լըրորդ Հայք . և անտի՝ 'ի Նոփաց դաւառն՝ Լըրորդ Հայք . և անտի՝ 'ի քաղաքն Ս'արտիրոսաց և Ս'քձնիս՝ Չորրորդ Հայք . և զսեփական աշխարհն իւր կոչէ Ս'եծ Հայք : Սա ծնաւ զԱ'րայն գեղեցիկ , որ մեռաւ 'ի Շամիրամայ , թողլով որդի զԱ'նուշաւան . որոց կարգի ազգն այսպէս :

Պարէտ , Լ'րբակ , Օւաւան , Փառան ¹ , Սուր յաւուրս Յետուայ , Յոնակ , Համբակ , Լ'քնակ , Լ'որայր , Ս'ստամ , Լ'ար , Վոակ ² , Հուան , Բնձակ , Վոակ ³ , Հաւան , Օ'արմայր , որ յիշական պատերազմին ընդ Լ'թովպացւոց զօրուն մեռանի : Պերճ՝ յաւուրս Վաւթի արքային . Լ'բբուն , Հոյն , Յուսակ , Կայպակ , զոր պըսակէ Ս'արբակէս Ս'ար , որ հանեալ զթագ 'ի Սարգանսպալեայ , տիրէ Լ'սորեստանի և Լ'ինուէի : Լ'սա եկին որդիքն Սենեքերիմայ և պատուեցան ևս 'ի Պարոյրայ : Օ'որ յաջորդէ Հրաչէ՝ որդի իւր , որ էր ընդ Լ'աբուգորնոսորայ յԵրուսաղէմ , և ած զՇամբատ ընդ իւր 'ի Հայս , յորմէ ազգ Բագրատունեաց : Լ'ս յետ Հրաչէի Փառնաւազ , Պաճոյճ , Կայինակ , Փովա , Հայկակ , Երուանդ , որ ծնաւ զմեծն Տիգրան , որ սպան զԲ'ժդահակ , և զԼ'րիսոս ըմբռնեաց և արձակեաց . Բաբ , Տիգրան , Ս'ահազն , Լ'ուաւան , յորմէ Լ'ուաւեղեանք , Լ'երսեհ , Օ'արեհ , Լ'քմոզ , Պայդամ , Ս'ան , Ս'ահէ , զոր սպան Լ'ղեքսանդր Ս'ակեղանացին :

Իսկ 'ի Վրամայ որ մնաց մեզ ասել , Վուշ , Ս'եստրիմ , Լ'երբովթ , որ է Բէլ , Բաբ , Լ'նեբիս , Լ'քբէլ , Վայաղ , միւս Լ'քբէլ , Լ'ինոս այրն Շամիրամայ :

Ը . Լ'սասցուք և զկարգ թագաւորացն : Լ'առջին թագաւորեաց Լ'երբովթ 'ի Բաբելոն հիւսածոց թագաւորսկեալ և ոչ կռածու , 'ի յիսուն և վեց ամին Ս'երուբայ . սա շինեաց զՇօշ քաղաք , որ ասեն Լ'սպահան , և սա սպանաւ 'ի Հայկայ , որդւոց թորգոմայ : Լ'ս թագաւորեաց թիւրոս քաղդէացի . յաւուրս սորա գտաւ արուեստ ոսկեհանութեան և արծաթագործութեան : Լ'ս յետ նորա թագաւորեաց Սամիրոս յազգէն Ս'եմայ ամն եօթանասուն և երկու . սա սկսաւ դա-

1 . Օ . Փառնան :

3 . Հինն Յուակ . . Գլակ :

2 . ՕՕ . Կարգուակ կամ Կարգուակ :

հեկան և դրամ գործել անուամբ դրոյ, և առ սովաւ գտաւ քանդուած նկարու, և կազագործութիւն և չափ և կշիւ, և ամենայն բարեկարգութիւն: Օսմանէ առէ Սենադորոս մեզ եթէ երիտ աչա ունէր: Ի քսան և հինգ ամին Վաքովբայ էր ճգնութիւնն Յորայ որդւոյ Օարեհի, որդւոյ Սադուելի, որդւոյ Լաւաւայ, որ զամս երեսուն և ութ պատերազմեալ ընդ սատանայի, յաղթեաց համբերութեամբ և փառաւորեցաւ: Յեթն երորդ ամին Սարայի թագաւորեաց Լրիփազատ ամս ութ եւտան. և զկնի նորա Սիւս Լթուրացի ամս վաթսուն և երկու, հանեալ զպատիւն ի Վարեդնէ յԼթուրիայ, որ է Լիւուէ. բայց Վարաթ ոմն Թագաւորեաց ի Վարեդն: Եւ Սահերան եղբայր Սարայի սպան զնա, վասն հանելոյ ի նմանէ զԼայնան կուռքն, զի էր քրմապետ: Եւստ շինեցաւ Վամապետ յԼրամայ Հիթացոյն: Եւբրահամու մօրն Սալթութու էր անունն. և յետ տասն ամի ծնանէրցն Լբրահամու, ծնաւ Սարա զՍառա ի Օմբութոյ կնոջէ իւրմէ, և ոչ ի մօրէն Լբրահամու, որպէս ինքն առաց ցԼբիմեւք. Վոյր իմ է, ասէ, ի հօրէ և ոչ ի մօրէ: Եւ ըսալ Լբրահամ հնգետասան ամաց, ըսկրսաւ խնդրել զԵստուած, մինչև ցեօթանասուն ամն. քանզի պարարտ և բազմաշահ երկիրն Վաղդէացոյ որդուեաց զնոսա յամենայն չարիս, յորում այց արար Եստուած, և արածել հրամայեաց ճայից բազմաց զանդա և զայգիս նոցա բազում ժամանակս, և իւրաքանչիւր որ սակաւ ինչ վաստակէր և պահէր իբրեւ զտարածոցս, և ամական յաղքատութիւն: Եւ Լբրահամ էր պահապան ի հայրենիս իւր և ուսանէր ի գիշերի զաստեղադիտութիւն, և զտիւն վաստակէր ի պահել զանդա. և զամենայն զոհս և զուխտս և զաղօթս կատարելով պաշտեցեալ զիցն իւրեանց, և ոչ լինէր զիւրութիւն. զնոյն և Լբրահամ առնէր, և մտախոհ լինէր ապա յինքեան թէ չէ պատուհասս ի մերոցս պաշտելեաց, վասն զի ոչ կարեն բառնալ. այլ և յարուեստէ տառի յաստեղացս պարա է ճանաչել զի ի շարժման կան միշտ, և ի ներքոյ հարկի, և յայտ է թէ գոյ ոմն կա. ուսմար սոցա մեզ անծանօթ: Եւ ապա սկսաւ պաղատանօք ասել. Ենծանօթ Եստուած ամենայնի պարա-

րիչ, և այս թռչնոց, դու հալածեալ զստա . և նոյն ժամայն անցայտ եղեն : Եւ ասաց Լ'բրամ : Լ'հա գտաք զԼ'ստուած . օրհնեալ է տէրութիւն քո և փառք քո լըցէ զամենայն երկիր . և պատմեաց 'ի տան հօր իւրոյ, և անփոյթ եղև նոցա զիրացն : (Հայնմ ժամանակի մեռաւ Ս իլոս Թադաւոր և առ զԹագն Վինոս որդի նորա, որ շինեաց զկուռս հօր իւրոյ ոսկեղէն, և ընդարձակեաց զԼ'Թուր քաղաք, և յանուն իւր կոչեաց Վինուէ :

Ի սորա ժամանակս շինեաց Ս'եքիսեդեկ¹ զԵրուսաղէմ, և Լ'բրամ ազադարէր 'ի խնդրելոյ զերուսմն Լ'ստուծոյ . և լուաւ նմա, և ըստ տանելոյ նորա յայտնեցաւ նմա, և ասէ . Եւ յերկրէ քումմէ և յազգէ և տարայց գքեզ 'ի զրկեալ վիճակն ձեր, և քեզ և զաւակի քում տաց զնա . և ասաց զբանն հօր իւրում : Եւ ել ընդ նմա, և եկին մինչև ցՍառամն, և ստացան անդ տուն . և շինեաց անդ լճարա մեհեան կոոց, և այրեաց զնա Լ'բրամ, և Լ'բան եղբայր նորա կամեցաւ շիջուցանել, և այրեցաւ անդէն . ոմանք ասեն թէ զիշակէսն նա հնարեցաւ, և մեռաւ 'ի Տեառնէ :

Եւ դարձեալ լինի առ Լ'բրամ ձայն Լ'ստուծոյ եւ լանել 'ի իրառանէ, և ել ըստ բանի Տեառն . ասեն այլ կին ունել Լ'բրամ, և որդի Սվրեստէս անուն, զորս Թողեալ զամենեւեան գնաց 'ի Պաղեստինեայ եօթանասուն և հինգ ամաց, և ութսուն և եօթնամեայ էջ յԵգիպտոս . և ել անտի անմուաց 'ի Տեառնէ . և հարիւր եօթնևտասն ամաց լեալ ած զորդին 'ի զենուսն . և հարիւր քառասուն և ութ ամաց առ զՍենտուր, և վեց որդիս ստացաւ 'ի նմանէ, 'ի հարիւր եօթանասուն և հինգերորդին վախճանեցաւ, յերեսներորդի եօթներորդի ամին (Հակոբայ : Ի քառասուն ամին առ Լսահակ զՍեբեկա, և 'ի վաթսուն ամին յղացաւ և գնաց հարցանել 'ի Ս'եքիսեդեկայ, և նա ասէ . Երկու ազգ է յարգանդի քում, և երկու ժողովուրդք : (Եօթանասներորդի երկրորդի ամին Սահակ) հնգետասներորդ հարստութիւն իշխանացաւ յԵգիպտոս Լ'պիս, և աստուած կարծեցաւ . զնա Սա-

1. Ըստ աւանդութեան՝ Մեւլ Արփաքսադայ որդւոյ Սեմայ : քիսեդեկ որդի է Մեւլայ որդւոյ

բապիս ոմանք առաջին : Ի հարիւր երեսուն և եօթն
ամին Սահակաց գնաց Յակոբ 'ի Խառան առ Սարան ,
և աթոռն ամաց առ զի տա գուստրն Սարանայ : Յա-
ւուրս Յակոբայ Փորոն Թագաւոր Արշակունի օրէնս
և գատաւորս եղ , և Սվեգդիս շինեաց զԱլեքսանդա
յԱթորիկէ : Յակոբ 'ի հարիւր ամին ել առ Խառան
հայր իւր , և մետառան ամաց էր ' ի և ի . զի յաթոռն
և իններորդի ամին ծնաւ զնա : Յեօթն և տասներորդի
ամին վաճառեցաւ Յովսէփ , յերեսներորդի ամին ե-
կաց առաջի Փարաւոնի : Ի հարիւրերորդի երեսնե-
րորդի ամին էջ Յակոբ յԱրշակունի . հարիւր քառա-
սուն և եօթն ամաց մեռաւ : ' ի և ի քառասուն և վեց
ամաց ծնաւ զՍահակ : Սմանք զվերջանքն Յոբայ տա-
ասին : Սահակ վաթսուն ամաց ծնաւ զԻբրամ : Ի՛ւր-
ամ եօթանասուն ամաց ծնաւ զԻովսէս : Յովսէփ
հարիւր տասն ամաց վճարեցաւ 'ի վեցերորդի ամին
Իբրամայ , և աւետեացն Իսաուծոյ երկու հարիւր վաթ-
սուն և վեց . յորում ամի Թագաւորեաց յԱրշակունի
Վերբոն ամս երեքտասան , և յետ նորա Սեմափ Թիս
ամս քառասուն և երեք . սա առնէր գետապոյղ զաղայն
Խարայելի . յորմէ ասրեցաւ Սովսէս՝ բարձեալ զնա
Թերմոթեայ գետեր նորին Թագաւորին , որ եղև Կին
Վանդարայ Թագաւորին Սեմֆիս քաղաքի . և երեք
հարիւրերորդ յիններորդ ամ էր աւետեացն Իսաուծոյ .
և տասնամեայ լեալ Սովսէս՝ տուաւ յուսումն Յանէն
և Յամրէս : Ի քսաներորդի երկրորդի ամին Սովսէփ
սկսան զկառակոխութիւնն օրդիքն Խարայելի . 'ի քսանե-
րորդի աթերորդի ամին Սովսէս իշխան եղև , և շի-
նեաց զքաղաքն Թերմոպոլիս , անուամբն Թերմո-
թեայ , զոր և Սափա կոչէին :

Բ . Իսկ Լթէնովպացւոցն՝ որ էին հարկատուք Լա-
զիդատացւոցն՝ ապստամբեալ ասորառակեցին և զերե-
ցին զԱրշակունի , և զմայրադիրն Սովսէփ . և զնա-
ցեալ Սովսէս սրատերազմեցաւ տասն ամ . և զնա զԲա-
գուհի նոցա զԹեւքաւս , և զմայր իւր , և դարձաւ
յԱրշակունի . և նախանձեցաւ ընդ նմա այրն Սառայ ,
որ է Թերմոթիս . և 'ի մեռանն Սառայ , Թագաւորաց
զնա Սովսէս : Լա առաքեաց այր նորա զՎսան Թիս
չարչարիչն Խարայելի սպանանել զՍովսէս . և սպան զնա

Ս'ուխէս և փախեալ 'ի Ս'ադիամ. և Հանէան և Հաւրէս առին զորդիւնս Սարայելի և տարան զնոսա հնգետասան աւուր ճանապարհ. ընդ անապատս, և շինեցին զգորխտն իւրեանց, զհնգետասան տարի. և 'ի կատար ման շինուածին՝ յորդոցն Սարայելի առին տղայս իննհարիւր և ութտուն, և զոհեցին զիւաց. և հաւաքեցան առ նոսա, և եգիւն պահապանս դրախտին. և յայնմ հետէ առաւել հնազանդեցան զեք կախարդաց. և չորեքհարիւր զեք, ասեն, ոչ հնազանդեցան, մինչև կրկին զոհեցին յանուն նոցա, և ապա եկեալ առին հաւանութիւն. բայց զլուստ ամիսն անհնազանդեալ զործեն զկամս իւրեանց տանելով զոմանս 'ի մարդեանէ :

Իսկ Ս'ուխէս առ 'ի կնութիւն զՍեփուրա գուսոր Սադուելի, որդւոյ Սադանայ, որդւոյ Հեկոանայ, յորդոց անտի լիւնդուրայ, և ծնաւ 'ի նմանէ երկու որդիս : Եւ աստ ասեն լեալ առ Ղաւկաթինի. ¹ Զհեղեղ 'ի Քաթաղիա, և առ Փայեթինի. յաթէովպիա հրայրեայցք, և այլ բազում ապականութիւնք 'ի տեղիս տեղիս, որպէս պատմէ Պղատոն : Իսկ Ղաւկաթին Պառնասացոց կողմանցն Թագաւորէր : Ս'ուխէս լեալ եօթանասուն ամաց՝ արժանի եղև երեւմանն իշտուծոյ, և հրաժայէր գնալ յազիպտոս և հանել զՍարայել. և նա յապաղէր զտաանս ամ. և եղեալ ութնամեայ, գընաց յազիպտոս, 'ի չորեքհարիւրերորդի երեաներորդի ամի աւետեացն իշտուծոյ : Հեօթանասներորդէ հինգերորդէ ամէն իբրահիմա՝ երկերիւր և հինգ ամ մինչ 'ի մտանելն Հակոբայ յազիպտոս, և երկերիւր քսան և եօթն ամ կացին յազիպտոս. և տան հարուածովք հարեալ յազիպտացիքն, ստիպով հանին զորդիւնս Սարայելի յերեք հազար ութհարիւր քառասուն և երկու ամի երկցն 'ի դրախտէն. և ելին 'ի հինգշաբաթոջ, և 'ի կիրակէի անցին ընդ ծովն Լարամի, և աստի կոչեցան լաբայեցիք. զի լաբայն անցիկ Թարգմա-

1. Ղաւկաթին Թագաւոր թնտս զիւր կացեալ 'ի ԺՁ գարու յառաջ քան զԹուականութիւն փրկելին. առ սրով անուամբ ջրհեղեղն զոր յիշէ Պղատոն 'ի ճառէն զՍտաւանցն կղզւոյ կամ աշխարհէ : Իսկ Փայեթինն արեգական որդի,

լստ առասպելեաց, զորոյ զխոս անմարաբար զարեալ և շեղեալ հրկիչէր զերկիր, զտան որոյ շառ Թահարեալ յԱրամազդայ՝ անկաւ 'ի Պագոս (Բոյ) գետ Իտալիայ :

նի . և առին նոր լեզու պարզեօք , և այնու երգէին զ
հնեացուքն , և էր նման հայրենի լեզուին : Եւ եօ
ամիս շարժեցաւ Լազիպտոս , և տապալեցան յորով
նուաժք և ելին արտաքս 'ի շինուածոցն բնակիչքն :
նմին ամի պարտեցաւ Լ'մաղէկ 'ի Հեսուայ , և 'ի ն
ամի՝ յամենանն երրորդի՝ ել 'ի լեառն Սինա Ս'ովսէ
Լ'պղիմոս իմաստասէրն եբրայեցի ասէ , եթէ ն
Ս'ովսէս յԵստուծոյ իմաստնացեալ գիր արար քսան
երկու , և այնու գրեաց Եստուած զտանն պատգամ
և ետ ց(Ս'ովսէս , և նովիմք գրեաց Ս'ովսէս նախ զ
լից գիրսն , և ապա զքսան և երկու արարածան 'ի Ն
նրնդոց գիրսն և զայլ երիս գիրսն . և զօրինակ արար
ծոցս զգալի խորանաւն եցոյց , որ գործեցաւ եօթն ա
րնդ եօթնօրեայ արարածոցս : Եւ ունին հինգ գլ
Ս'ովսէսի զրոյցս երեք հազարաց և եօթն հարիւր
երեսուն ամաց ըստ Լուսեբեայ :

Ժ . Եստուածածանեօթն Ս'ովսէս կատարեցաւ հ
րիւր և քսան ամաց , և առ զգաւազան նորա Հե
լուեայ ամս քսան և եօթն : Ի վեցերորդի ամին Հ
սուայ Ղանաւոս եղբայր Լազիպտոսի Թադաւորի
գիպտացւոց յիսուն դատերօք զյիսուն որդիս եղբօր
ւոյ կոտորեաց , և Լինգոս զերծեալ Թադաւորեաց ,
ասեն ամենայն ուստեք աչացեալ , զի իմաստուն է
Հուծեւտան ամին Հեսուայ Փիւնիկս և Լադմոս
Թադաւորցոց յԵսորիս եկեալ Թադաւորեցին , և
խաբհն կոչեցաւ Փիւնիկէ , և տուն Լադմեայ :
Եւ սորա բերին անդ զիմաստութիւն , որպէս Լիկրո
էած 'ի Ս'եմիիս քաղաքէ բնակիչս Լ'թենայ և ե
տուն իմաստից , և Լեկրոփս արար գիր Հունաց ,
այլք զԼադմոս ասեն : Կատարեցաւ Հեսու հար
եօթն ամաց , և դատաւոր եղև Ղաթոնիէլ ամս ք
ռասուն : Լ'փրիկանոս երեսուն ամ դնէ 'ի մէջ Հեսու
և Ղաթոնիէլի , և Հոյնք յիսուն ամ ասեն Ղաթոն
լի . զի ուծ ամ ծառայեցին Վուսայ , զոր սմա հ
շուին : Եստ Թադաւորեաց Լ'րգիացւոցն Պեթապ
ուստի Փիլսոդոսն էր , բարոյախօսն ամենայն կենդ
նեաց¹ : Օկնի Ղաթոնիէլի ծառայեցին Լարայեւաց

1 . Փիլիսոդոս անուն պատմագիր նախ քան զԲերտոտ , յաւա
մի ճանաչի կացեալ 'ի Դ գարու Դիոնիսեայ Կրտսեայ 'ի Ալեքս

Լգեղունաց արքային Ս՝ուլաբու ամն ութևտանն, զոր կցեն յամնն Մ՝ոդայ, որ դատեաց զՍարայէլ ամն ութևտանն : Լ՝ստ լցաւ չորեքհազար ամն յՍ՝գամայ :

Յետ Մ՝ոդայ ծառայեցին այլազգեացն ամն քսան . և զօրացաւ Սամեգար, և ոսպան ՚ի Փղշտացւոց վեցհարիւր այր մնաձով արօրոյն : Եւ դատեաց զՍարայէլ Սաւրակ Վերթրայիւ ամն քառասուն, յարելով զծառայութիւնն այլազգեացն : Յաւուրս սորա Յոգն կացեալ սպարապետ Մ՝թենացւոցն, Յոյնք անուանեցան և նոքա¹ : Յաւուրս սորա հարիւր իմաստասէրք² տեսին զմի տեսիլ ՚ի միում գիշերի, եօթն արեգակն . զոր Սաբիլէ կին մեկնեաց ՚ի վերայ եօթն դարուց, և զվեցերորդն ՚ի Վրիստոս մեկնեաց, որոց ճառագայթն թաղուցանէր զայլն : Օ կնի Սարակայ իշխեցին Սարգիսնացիքն ամն եօթն, և դատեաց զՍարայէլ Վեգեոն ամն քառասուն յարելով զայլազգեացն : Վեգաղոս³ հիւսն և նկարիչ աստ երեւեցաւ, որ ասեն թէ շարժէր պատկերն զոր գործէր թուեցուցեալ : Օ Վեգեոնի գեթօժանասուն որդիսն կոտորեաց Մ՝քիմելէք և դատեաց զՍարայէլ ամն երեք . և զկնի նորա Սուվղա ամն քսան և երկու : Եւ հերակլէս ասեն զՍիւրն աւար հարկանէր, սպանանելով զՍ՝նտէոս⁴, զոր երկրածին համարէին : Յայիր Վաղադացի, ամն քսան և երկու . յետ սորա ծառայեցին այլազգեացն ամն ութ, ուննք ութևտանն ասեն, և յայլ յարեն : Յեփթայի, ամն վեց : Լ՝քեքսանդրոս զյլենէ առւանկեաց, և տամն ամ պատերազմ վասն պնր, և առնուլն զՍիւրն . և հերակլէս խոցեալ ընկեաց զինքն ՚ի հուր : Եւսեբան ամն եօթն : Եւ յետ նորա Ելոն տամն ամն, որ չկայ յեօթանաս :

սա . իսկ առակախան կենդանեաց հետևող կամ նախօրինակ Եզրովբոսի, անծանօթ է ինձ :

1 . Ըստ Եսեբի . բայց զՅոյնս գիտեմք ՚ի Յաւանայ որդւոյ Յաւեթի . իսկ Յովնդ զօրավար էր Մթենացւոց որ մարտեաւ ընդ Եւմուրիեայ թրակացւոյ փախստեայ եկելոյ յԱտտիկէ :

2 . Հարիւր իմաստասէրքն անծանօթք . իսկ Սաբիլէ կինն է Սիբիլա մարգարէուհի ՚ի հեթանոսս,

որ եօթն կամ ինն ճանաչին . մատնան որ յանուննոցն գտանի՝ աղանդաւորաց քրիստոնէից գործ է :

3 . Ղեգալ հիւսն և նկարիչ աթենացի, որ զբաւիղն (լաբիրինթոս) չինեաց Մինովայ արքայի ՚ի կրեալ :

4 . Մնտէոս հսկայ Լիբիացի, երկրի և ծովու (Պիոնիոնի) ծընունդ, իւղղամահ լեալ ՚ի հերակլէայ, ըստ առասպելաց :

նիցն , այլ յերբայեցին . Ի արդոն , ամս ութ : Ի լա թա-
գաւորեցին Հռոմայեցիքն . առաջին թագաւոր Լ'նիտա
անուն : Օ կնի Ի արդոնի ծառայեցին Փղշտացւոցն ամ
քառասուն . և ապա յարեաւ Սամիսոն փրկեալ զնո-
սա , ամս քսան : Ի հինգերորդի ամին սորա եղևն իրքն
Հռութայ : Յաւուրս սորա մեռաւ Օ ևս և թագեցաւ
'ի Լիւեաէ , զոր ասեն կեցեալ ամս ութ հարիւր և յի-
սուն , զի յաղաքս բազմակեցութեանն Օ ևս կոչեցաւ ,
որ 'ի ծննդենէ Վիա ասիւր : Իս Երբայեցիքն քառա-
սուն ամ ասեն զՍամիսոնի դատաւորութեանն : Յռ-
հանէս յետ Սամիսոնի կարգէ զոմն դատաւոր Լ'ան-
դոր անուն քառասուն ամաւ : Իայց Լ'փրիկանոս առե'
թէ զքառասուն ամոչ դոյր դատաւոր . և էր խաղաղու-
թիւն : Հեղի ամս քսան ըստ եօթանասնիցն , և ըստ
Լ'սորոց' քառասուն : Իայց գիտասցես , զի սուրբ առա-
քեալն չորեքհարիւր և յիսուն ամ կարգէ մինչև 'ի Սա-
մուէլ , և այն լինի յորժամ զՀեսուայ ամբն և զՍա-
մուէլին ոչ առնաւ 'ի համարս . քանզի՝ դատեաց զՍա-
րայէլ Սամուէլ ամս քառասուն ըստ երբայեցւոցն , և
ըստ եօթանասնիցն քսան . զի 'ի քսաներորդի ամին նո-
րա խնդրեցին թագաւոր . և յայնմ հետէ կարգին ժա-
մանակք թագաւորացն : Իայց Սաւուղայն՝ որչափ կեն-
դանի էր Սամուէլ՝ նմա է համարեալ 'ի կենացն Սա-
ւուղայ , որ չէր հաճոյ Եստուծոյ , բայց յերկու ամացն :
Սաւուղ թագաւորեաց ամս քառասուն : Ի տասներորդ
ամի թագաւորութեան Սաւուղի ծնաւ Ղաւիթ . և 'ի
քսաներորդ երրորդն՝ օծաւ , և քսանևութ ամաց էր 'ի
սպանանելն զՎաղիաթ : Յերեսներորդ ամի ծննդեանն
Ղաւթի մեռաւ Սամուէլ . և զկնի հինգ ամի մահուանն
Սամուէլի սպանաւ Սաւուղ , և Յովնաթան . և թա-
գաւորեաց Ղաւիթ ամս քառասուն : Ի տասներորդ
ամի թագաւորութեանն իւրոյ՝ եհան զտապանակն 'ի
տանին Լ'բեդգարայ , և էր քահանայապետ Լ'բիաթար ,
և մարգարէք՝ Ղադ և Լ'քափ և Լ'աթան , որ յանդի-
մանէր զՂաւիթ : Յերեսներորդի ութերորդի ամի
թագաւորութեանն իւրոյ՝ ընտրեաց Ղաւիթ հարիւր
ութսուն և ութ անձինս 'ի Ղաւուղաց անտի , և արար
քսան և չորս դաս , երկոտասան այր 'ի դաս մի սաղմոս-
ասացս , և սպասաւորս տապանակին հետուն :

Եւ կեցեալ ամն եօթանասուն վախճանի, տուեալ զԹագն Սողոմոնի, ամն քառասուն. և էր երկոտասան ամաց, և յառաջին ամին եղև նմա Սորոգամ, 'ի լաւացէ կնոջէ յամանացոյն: Ի չորրորդ ամի Թագաւորութեանն իւրոյ սկսաւ շինել զտաճարն, 'ի չորեքհարիւրերորդի ութսներորդի ամի ելանելոյ նոցա յերկրէն Եգիպտացոց, ըստ Թագաւորութեան գրոյ եօթանասնիցն ասացեալ, զոր Եգրայեցին չորեքհարիւր քառասուն ասէ. բայց անսխալ այսպէս է. քառասուն ամ Սոլոմոնին, քսան և եօթն ամ Քեուայն, որ է վաթսուն և եօթն ամ. և չորեքարիւր և յիսուն ամ դատաւորացն, ծառայութեամբ այլազգեաց՝ որ է հինգհարիւր և եօթնևտասն. յետ որոյ Շմուէլ և Շաուզ քառասուն ամ, և քառասուն ամ Դաւթի, ինի իննըսուն և եօթն, և չորս ամ Սողոմոնին, և ինին միանգամայն ամբ վեց հարիւր և մի: Եւ չափ տաճարին վաթսուն կանգուն, և քսան լայն, և հարիւր և քսան բարձր: Եւ շինեաց քաղաքս եօթն. և առ սա եկն դշեցն հարաւոյ, և գովեաց զպաշտօնեայս տաճարին. զքսան և չորս դասն զԴաւթի կարգեալն, զոր Սողոմոն երկոտասան դաս յօրինեաց, քսան և չորս հազար պր'ի դաս մի, և զվեց հազար դատաւորսն, և չորս հազար քնարերգական, և զչորս հազար դռնապանսն, և զայլ ամենայն յօրինուածսն. և գնաց 'ի նմանէ տիկինն: Եւ մեղաւ Սողոմոն յերեսուն և եօթն ամի Թագաւորութեանն իւրոյ, և մեռաւ յիսուն և երկու ամաց: Եւ էին մարգարէք Սադովկ, և Բեթաւ և Սամեա: Եւ իմաստասէրք՝ Հոմերոս, և Սիդոս. և քահանայապետ՝ Սադովկ 'ի ցեղէն Եդիսաղարու, կէսք 'ի Սամարայ ասեն, որպէս կայ 'ի գիրս Թագաւորութեանցն: Կայ 'ի գիրս Փիւնիկեցոցն, եթէ տաճարն յԵրուսաղէմ շինեցաւ հարիւր քառասուն և երեք ամբ յառաջ քսան զշինելն Տիւրացոցն զԵլարեգոն. և գրեն առակս ինչ առ միմեանս Սողոմոն և Բեթաւ, և ոչ կարէր Բեթաւ լուծանել զՍողոմոնին. բայց գտաւ այր ոմն, Բեգամանոս անուն 'ի Տիւրոս՝ որ կտրողանայր առեզժույ, այլ և գրէր առ Սողոմոն, և տարակուսէր Սողոմոն:

ԺԱ. Սորոգամ որդի Սողոմոնի Թագաւորեաց զինի հօրն ամն եօթնևտասն 'ի վերոյ Յուդոյ և Բենիա-

մենի, և այլ տասն ցեղքն թագաւորեցուցին յինքեանց զՍորովամ որդի լաբատայ՝ յաղգէն լափրեմի : Յաւուրս սորա՝ եւ Սաւակիմ արքայ լափուտացուց և հողոպտեաց զտաճարն Տեառն և գնաց : Օհնի Սորովամայ թագաւորեաց լճիա որդի նորա ամս երեք . և յետ նորա լճա որդի նորա ամս քառասուն և մի : Իսկ զհնի Սորովամու, թագաւորեաց Խրայելի լաբատ որդի նորա ամս երկու . և յետ նորա լաբատ ամս քսան և չորս . յաւուրս սոցա մարգարէք՝ լճիա, Սամեա, Յովէլ, լճարիա, որ և լճդով, և լճանիա . Յովան, զոր այլք Օւքարիա ասեն, և լալիփան Խուդ ասէ, զայն զոր սպան առիւծն : Ի քսան և իններորդ ամին լճայ թագաւորեաց ՚ի վերայ Խրայելի լաբատ ամս երկու . և Օւմբրի ծառայ նորա սպան զնա, և թագաւորեաց աւուրս եօթն . և առ զթագն լճիի, ամս երկուստասն . որ շինեաց զՍամարիա, որ կոչեցաւ նա Սեբաստիա, և արդ ասի Սամուղ . իսկ զհնի լճայ թագաւորեաց Յովսափատ, ամս քսան և ինն . և զհնի երկու ամսոց թագաւորեաց Խրայելի լճաբա որդի լճիեայ ամս քսան և երեք, որ էառ կին զլաբաբէլ, դուստր Լքթիլ թագաւորի Սիդոնի : Ի քսան և ութերորդ ամին Յովսափատու թագաւորեաց Խրայելի Սքողիա ամ մի, և զհնի նորա եղբայր նորա Յովրամ ամս երկուստասն, և զհնի նորա Յէու ամս քսան և ութ, և յետ նորա Յովաբազ ամս եօթն և տասն : Եւ թագաւորեաց ՚ի վերայ Յուդայ Յովրամ ամս ութ . և զհնի նորա Սքողիա ամ մի . յեօթներորդ ամին Յովրամայ վերացաւ լադիա : Օհնի Սքողիայ՝ մայր նորա Վոգողիա, որ էր դուստր լադաբելի, և ապա թագաւորեցոյց Յովիդեա քահանայապետ զՅովատ որդի Սքողիայ եօթնամեայ ՚ի վերայ Յուդայ, և եկեաց Յովիդեա միայն զհնի Սովսեսի, ամս հարիւր և երեսուն . որոյ որդին լճարիա մարգարէանայր, և եղև քահանայապետ զհնի հօրն, և սպան զնա Յովատ յերեսներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ . և յերեսուն և եօթներորդ ամին մեռաւ լադիսէ . և ՚ի քառասներորդ ամի թագաւորութեան իւրում, սպանաւ Յովատ ՚ի ծառայից իւրոց, և թագաւորեաց ՚ի վերայ Յուդայ լճասիա քսան և ինն ամ : Ի սոցա տասներորդ ամին թագաւորեաց Խրայելի Յո-

վաս առն վեշտասան . և զկնի նորա Նորովամ՝ ամն քա-
ռասուն . ոմանք ասեն թէ սպան զՆմասիա, և քակեաց
'ի պարսպէն լքուսաղեմի չորեքհարիւր զիւրկ . և թա-
գաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ Ողիա ամն յիսուն և եր-
կու : Ի քսան և իններորդ ամին նորա թագաւորէ Իս-
րայելի Օպբարիա ամն վեց . և զկնի նորա Սեքում ա-
միս մի, և զկնի նորա Սանասեմ ամն տասն : Ի քոս-
ներորդ չորրորդ ամին բորոտեցաւ Ողիա, և լռեաց լք-
սայի մինչև ցմահ նորա քսան և ութ ամ, և վերստին
մարգարեացաւ լքայի վաթսուն և մի ամ . և նախ քան
զլուութիւնն քսան և չորս ամ : Յերեմներորդ չորրորդ
ամին Ողիայ եկն Փուա, և առ 'ի Սանասեմայ հազար
քանքար ոսկւոյ . և 'ի քառասներորդ ամին Ողիայ, թա-
գաւորէ Խարայելի Փակէէ միւս ամն տասն : Ի քառա-
սուն և ութերորդ ամին Ողիայ ել թակղաթփաղ-
սար, և գերեաց զմեծ մասն տասն ցեղիցն : Օկնի
Ողիայ թագաւորէ Յովնաթան որդի նորա ամն տասն :
Պորփիւրոս՝ պուեռէս ճանաչիւր, և մարգարէք՝ լք-
սայի, Յունան, Իմնվա, Ովսէէ . և Սուկր՝ լքիպտա-
ցւոց օրէնս դնէր . առ որով գառն խօսեցաւ : Լք յետ
Յովնաթանու թագաւորէ Լքազ ամն վեշտասան . յա-
ւուրս սորա Փակէէ և հռասոն արքայ Ղամասկոսի կռ-
տորեցին յԵրուսաղէմ երկոտասան բիւր . և Լքազ
վարձեաց զթակղաթփաղսար, և եկեալ առ զՂամաս-
կոս, և սպան զհռասոն արքայ Ղամասկոսի, և գե-
րեաց զԵդում : Յերկրորդ ամին Լքազու Ովսէէ սպան
զՓակէէ, և թագաւորեաց ամն ինն : Յութերորդ ա-
մին Լքազու ել Սաղմանասար, և հարկ եղ Խարայելի
և գնաց :

ԺԲ . Յետ Լքազու թագաւորէ լքգեկիա . յերրորդ
ամին սորա՝ եկն Սաղմանասար, և առ զՂամասկոս, և
գերեաց զտասն ցեղսն, և տարաւ 'ի Նաբեղն, և բար-
ձաւ թագաւորութիւնն Խարայելի, տեւալ ամն երկե-
րիւր և յիսուն . լինին յՂամայ չորեք հազար երեք
հարիւր և երեսուն ամբ : Նորովամ, լքբատ, լքայաս,

1 . Պորփիւրոս պուեռ ոչ ու-
րիք լի . ընդ Որփեաի կամ Եսիւ-
դայ կամ այլում թուի չիսթեւ
հեղինակս :

2 . ՕՕ . Կռիւ որեւորեալ օրէն
գնէր . ուղղագրելի է ըստ Եւսե-
բայ « Բուքոլեիս Եգիպտացւոց
օրէնս գնէր » :

Լէա, Օւմբրի, Լինի, Լաաբ, Սքոգիա, Յովաւմ, Յէռ, որ սպան զՍովաւմ և զյգաբէլ մայր իւր, Յովաբաղ, Յովազ, Բորովաւմ, Օաբարիա, Սէլլում, Սանասեմ, Փակէէ, Փակէէ, Սվնէէ վերջին : Ի վեցերորդ ամին Եղեկիայ գերեցաւ Խարայէլ. որ Թագաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ ամն քսան և ինն : Յիննեւորդ ամին սորա Հռոմելոս շինեաց զՀռոմ : Սանասէ ամն յիսուն և Հինգ, Լինն՝ ամն եօթն և տասն . Սվաթիա՝ ամն երեսուն և մի . Յովաբազ՝ ամիս երեք . Եղիակիմ եղբայր նորա ամն մետասան . Յեքոնիա՝ տմիս երեք . Սեդեկիա՝ ամն մետասան, որ գերեցաւ, և աւերեցաւ տաճարն : Լիննայն ժամանակ Թագաւորացն Յուդայ են չորեքհարիւր երեսուն և երկու ամ. և տեւեաց տաճարին շէն չորեքհարիւր քառասուն և երկու ամբ :

Յութերորդ ամի Թագաւորութեան իւրոյ Վաբուգոդոնոսոր տարաւ զՀեքոնիա և եղ'ի բանտի, երեսուն և Հինգ ամ. քանզի Վաբուգոդոնոսոր որդի Վաբուպալսարայ՝ Թագաւորեաց ամն քառասուն և երկու . յութերորդ ամին գերեաց զՀեքոնիա, և եղ'ի բանտի զամենայն ժամանակս իւր, որ է երեսուն և չորս ամ մնացեալն, զոր փոխեալ Եւմարովդակ զաթոռ հօր իւրոյ ամն երեք, և յառաջին ամին իւրոյ Թագաւորութեանն եհան զյքոնիաս 'ի բանտէ, և ուտէր 'ի սեղան արքայի : Յետ որոյ եղբայր նորա Բաղտասար ամ մի, առ որով Ղանիէլ զգիր բառնալոյ Թագաւորութեանն Վաղգէացւոց ընթերցաւ, զոր հառ Ղարեհ արքայն Սարաց, որ Թաի Թէ Բժղահակն է, զի երկունուն ասեմբ զնա, որ յերեսներորդ վեցերորդ ամի Թագաւորութեանն իւրում 'ի վերայ Սարաց, ան և զՎաղգէացւոցն ամն երկու . և լիւրոս պարսիկ սպան զնո, և տիրեաց Սարաց և Պարսից և Վաղգէացւոց և Բորուոց ամն երեսուն : Օր ասեն Թէ յառաջին ամին չարչարեաց զՇրեայան և սպան զԴանիաւանն, և չարչարեաց զնա հէր 'ի տեսլեանն, և ոպառնացաւ նմա . յորմէ զարհուրեալ ետ հրաման արձակել զգերին Քրէից, տալով զոպասս տաճարին ց՝ամանատար հան.

դերձապետ է Յուդայ արծաթի և ոսկի ամանս հազար չորեքհարիւր քառասուն և երեք . բայց ոչ բերաւ յԱրուսաղէմ, մինչև ց () օրաբաբելի գալն : Եւ աստ լցաւ եօթանասուն ամացն վճիռն , յԱրեմիայէ տապեալն , որ հաշուեալ լինի յութևտաններորդ ամէն Ովսիայ արքայի , որպէս յգեկիէլ երեսուն ամ ասէ 'ի հինգերորդ ամի գերութեանն () էքոնիայ , յորում սկսաւ մարգարէանալ . քանզի () յովսիա երեսուն և մի ամ թափաւ որեաց , և յութևտաններորդ ամին վճիռն հատաւ եօթանասուն ամին , չորեքտասան Ովսիայն , և մետասան () յովակիմայն՝ լինի քսան և հինգ , և հինգ դերութեանն՝ լինի երեսուն . և երեսուն և չորս ամ՝ յաբուգոդանոսարայն , մնացեալն լինի վաթսուն և չորս . երեք՝ յվմարդայն . մի՝ Բաղդասարայն , և երկու՝ յաբեհին , լինի եօթանասուն . և զի լցեալ էր եօթանասունն , և Վիւրոս յապաղէր , բարկացաւ նմա Տէր . և յանիւելի ասէր հրեշտակն թէ իշխանն Պարսից կռուի ընդ իս , չտալով թող արձակել զգերին ըստ աղօթից քոց : Եւ յառաջին գալն էին Հրեայքն հինգ բիւրք , որք կանգնեցին սեղան , և արկին հիմն տաճարին , և նեղեալ 'ի շրջակայ ազգացն , մնաց անկատար մինչև ց՝ յարեհ արքայ : () Եւ Վիւրոսի յամբիւսոս որդի նորա ամս ութ . Հրեայք յաբուգոդանոսոր զսա կոչեն . յողքն երկու եղբարք , ամիսս եօթն . յարեհ յըտասալ ամս երեսուն և վեց . Վսեքքսէս յարեհի որդի , ամս քսան և մի . 'ի սորա հօրն յերկրորդ ամն () օրաբաբելէլ յԱրուսաղէմ , և շինեաց զտաճարն . առ ուրով լցաւ երկրորդ անգամ եօթանասունն յաւերմանէ տաճարին , երկու ամ աւելի . յաբուգոդանոսորի և որդւոցն՝ երեսուն և երկու , և երկու յարեհ մարին , և երեսուն և ութ Վիւրոսին և որդւոցն , լինի եօթանասուն և երկու . և զ՛յարեհին երկրորդն եղեալ՝ լինի եօթանասուն և չորս . որ լինի աւելիքն չարութեանն և ծուլութեանն Հրեից , և ոչ ի՛րաւօրոյ քաղցրութեանն :

ԺԳ . Բրտաշէս երկայնաբազուկ քառասուն և մի ամ . առ սովաւ յգրաս և լոյեմի տակառապետ եկին յԱրուսաղէմ և շինեցին զպարիսպն : յարեհ հարձորդի ամս իննևտան . Բրտաշէս , ամս քառասուն , առ սովաւ իւթեր : Բրտաշէս Ոքոս , ամս չորս . յա

րեհ Մշակույ, ամս վեց. զոր սպան Մշակույդը, և եկեաց ինքն այլ ևս ամս վեց. յերկրորդ ամէն Պարեհի Սլաւասեայ մինչ ի մահն Մշակույդի՝ լինին ամբ հարիւր եօթանասուն և մի¹։ Օրին որոյ թաղաւորեաց Պողոմէոս յԱղիպոս, որ թաղաւորեան կոչի, ամս քառասուն։ Պողոմէոս Փիլագեղիոս, ամս երեսուն և ութ. առ որով թարգմանեցան Հրէից գրեանն։ Պողոմէոս Աւերգետէս, ամս քսան և չորս։ Պողոմէոս Փիլուպատոր, ամս քսան և մի։ Պողոմէոս Աղիփանէս, ամս քսան և երկու։ Պողոմէոս Փիլագաւատովր, ամս երեսուն և երեք. առ որով Միտիդատէս Աղիփանէս նեղէր զՀրեայն, որ թաղաւորեաց ամս մատասան։ Միտիդատէս Աւապատոր ամս երկու։ ի տոյն ամի և ի Փիլուպատոր Պողոմէայ եօթնեւտասներորդն, ամբարձաւ Յուդա Սակաբեայ ամս երեք. և լինի ի թաղաւորութենէն Օրաբաբելի մինչև ցՅուդա Սակաբեայ՝ ամբ երեքհարիւր երեսուն և երկու։ Յուդա Սակաբեայ, ամս երեք։ Յոնաթանէս, ամս տասն։ Շմաւոն, ամս ինն։ Հիւրկիանոս՝ որ և Յոհաննէս, ամս քսան և վեց։ Միստաբուլոս, ամ մի։ Յաննէոս, որ և Մշակույդի, ամս քսան և եօթն։ Մշակույդիիս կինն, ամս ինն։ Հիւրկանոս, ամս երեսուն և չորս։ Հերովդէս այլաղգի, ամս երեսուն և եօթն։ Յերեմներորդ երկրորդ ամի տորա ծնանի Վրիստոս Մատուած։ լինի ի Յուդայէ Սակաբեայ մինչև ի ծնունդն Վրիստոսի հարիւր յիսուն և մի ամբ. և ի Օրաբաբելէ մինչև ցՀերովդէի յերեմներորդ երկրորդ ամն, յորում Տէրն ծնաւ, չորեքհարիւր ութսուն և երեք ամբ։ Իսկ ըստ Ղանիելի եօթներորդացն, որ ասէ եօթներորդը եօթն և եօթներորդը վաթսուն և երկու, որ լինի վաթսուն և ինն. և եօթներորդ մի, և կէս եօթներորդի. զմի եօթներորդն ի վերայ հաշուեալ, եօթանասուն եօթներորդը է, որ լինի չորեքհարիւր իննսուն. և զի յայս թուոյս, որ չա-

1. Երկրորդ ամի Դարեհի վըտասեայ (821 նախ քան զՔրիստոս) ցմահ Մշակույդի Մեծի (824 Վրիստոս) լինին ամբ 197։ Դատնին և այլուր վերապէք յամս

և ի կարգս թաղաւորաց յիշեալ ի հեղինակէդ, զոր գիւրբն է ըստուղեւ ի ժամանակագրական զբոյց. վասն այսորիկ և զանց տարւոյք առ տեղեան յիշատակել։

րեքհարիւր ութսուն և երեք է, մոզքն եօթն ամիս կացին թագաւորք, այն մի եօթներորդն եօթն ժամանակ է, այն չէ հաշուած, զայն 'ի վերայ չորեքհարիւր ութսուն և երեցդ դիր, և լինի չորեքհարիւր ինսուն. զի այս միաւոր եօթնա՝ ամսօք է, իսկ կէս եօթներորդի՝ երեսուն և երեք տարի և կէսն է, յորում սպանաւ () ծեալն : Օ ի այլ եօթներորդքն քառասուն և ինն, քառասուն և ինն է հաշուած, և այս կէս է, զի դեռ չէ 'ի լիմն. քառասուն և ինն այլ կէս է, այսինքն պակաս է. զի սովոր եմք կէս ասել թերոյն : Սէ կասիս ընկալ, թէ ոչ թողութիւն չնորհեա :

ԺԴ. Հայրն բազմորդի մեծն Մբրահամ եղև ազգիս մերոյ ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ հայր պարծանաց, քանզի վեց որդիս ստացաւ 'ի Կենդուրաց, զ]մրան, և զ]սկսան, զ]ազան, զ]ադիման, զ]սբակ և զ]աւվիէ : Իսկ երեց որդին]մրան՝ սպան զ]սկսան և զ]ադան. և վասն այսորիկ արձակեաց զնա հայր իւր յարևելս, յ]սահակայ որդւոյն իւրմէ. յորմէ սերեցան ազգն Պարթևաց, ուստի քաջն Մբշակ. որ զկնի վաթսուն ամաց մահուանն Մղեքսանդրի, ապստամբեալ 'ի Սակեդոնացւոցն՝ թագաւորեաց յերկրին Վուշանաց, 'ի Իահլ շահաստանի ամս քսան և վեց, տիրեալ ամենայն արևելից և Մորեստանեայց, սպանանելով զ]նտիոքոս, հայածէ 'ի Իաբելոնէ և 'ի Վաղդէացւոց երկրէն զ]ակեդոնացիս : Մեն թէ սա էր որդի Մբշակու, որ էր Սարաց արքայ : Սա էառ կին յազգէ որդւոցն Սոխիսի՝ որ բնակեալ էին 'ի Տափնաս, և խընամացեալ ցեղին Տաճկաց, և եկեալ բնակեցաւ 'ի մէջ Սարաց և Պարսից, Հայոց և Վուշանաց : Եւ զի 'ի դիմաց և 'ի թիկանց, յաջմէ և 'ի ձախմէ թեւեալ էին չորք ազգք, Պարթևք կոչեցան, պարունակեալք 'ի չորից ազգաց, և վասն Իահլ քաղաքին արքունական՝ Պաշլաւք կոչեցան :

Օ սա փոխէ Մբշան որդի իւր, որ և Մրտաշէս ասի, չքնաղ այր և անձնեայ և գոռ պատերազմող. սմա

1. Վասն ծագման և կտրդի թագաւորաց Պարթևաց բազում և տարածայն բանք են առ մերսն և առ օտար պատմիչս, յորո ոչնէ

րէ մեզ միշտ գործս այս : Իսկ Պարթևք անուն փախտեալ և զազթ նշանակէ, ըստ բաղմաց :

մինի որդի Լ՛ըշակ, որ կոչեցան Ս՛եծ . զորմէ ասեն աի
բեւերորդ մասին աշխարհիս, Լ՛ըրոյ, Լ՛իւրոյ և մեծ
բաժնի Լ՛ըրարոյ : Սա Թագաւորեցաւ ցանկ զեղապո
խիւր զՍ աղարշակ ՚ի վերայ Հայոց, և սահման հաստանկ
նմա զՊաղեստին, և զԵփրատան և զՍէնքերկրեայս,
և զԲաղատիւս¹ ՚ի ծովէն Պանտափ մինչև ցուրանօր
կովկաս յարեմոտեան ծովն խառնի, և այլ ևս, ասէ,
որչափ իմաստութիւն քո և զէն հաստանէ : Սորա սարս
նեալ զՍարն-փիլիկա, որ բռնացեալ ունէր զԿողմն
Պանտա² և հաստատեալ կազմէ զԹագաւորութիւնն
տանուտերական ցեղապետութեամբ՝ զորս կոչէ յաւ-
տիճանս նոցա անուն պերճանաց . Բագրատունիս զԹա-
գաղիրսն՝ յանուանէն Բագարատայ, որ ՚ի յազգէն
Սմայատայ հրէէ, ՚ի ցեղէն Զուգայ . և Վնթունիս
զգեստողն իւր, յազգէն Վանանու . և Խորխառնիս,
զթիկնապահն իւր ՚ի ցեղէն Հայկայ . և Սարաժու-
նիս և Լ՛քծրունիս և Ղանունիս և Ղարեղեանս և
Ղիւնականս և Հաւունիս, և Սիսակեանս՝ զտեարն
Սիւնեաց, և Սուրացանս՝ զոր երկրորդ իւր կարգէ, յա-
րենէն Լ՛ժդահակայ Սարաց արքայի . և Սուրցանն
Տէր ասի . և Լ՛ղուանիս, և Լ՛ւանիս՝ ՚ի Թառանցի
Հայկայ : Օ Ասան⁴ ոմն կողմնապետ արեւելից հիւ-
սիսոյ կացուցանէ, յորմէ սերեցան ազգն Սևորացոց և
Ղարդմանացոց և Ղարգարացոց և Նօդացոց⁵ . և
Ղուշարացիս՝ յորդուոցն Շարայի մնացելոց, որոց ասոյ
զեառն ՍԹին, զՍանկարս, և զկէս մասինն Սաւա-
խաց : Եւ զկողմնական հիւսիսոյ կովկասու բզեաշխ
կոչէ Ղուգարացոց, և կարգէ զնա ՚ի վերայ գերւոցն

1. Բաղատիւս, Խաղական աշ-
խարհ՝ առ Եդիւնայ, է մասն Թուր-
քաստանի, ընդ մէջ Զահան գետոյ
և Խորասանայ Պարսից աշխարհի :

2. ՕՕ . Պոլսու :

3. Առաիւ . Ասան կոչի արեւ-
լակողմն և հարաւակողմն Սիւնեաց
մինչև ՚ի Կուր գետ և Երասխ,
յորում Հայոց աշխարհք Արցախ
և Ուտի, որոց տիրեցին Արուսեք
ի Ծ գարուն : Ի վաղնիւց ժամա-
նակաց ընդ սմբն և հարաւակողմն
Երասխայ կոչէր Ասան կամ Խրան,

և նոյն նիքն համարի Կրիւնն-Վէ-
քոյ սրբազան և հին երկիր մարզ-
կան, ըստ զանգիւլ գրոց :

4. Ա. Մ. Օ . Վարսապար :

5. Ծաւգելից երկիր յարեւելից
Կուր գետոյ, յաշխարհին Արուա-
նից կամ սահմանակից նմն : Իսկ
այլք յազգացք յիշելոց յարեւմտից
գետոյն կան, և վնճակք են Ու-
տիոյ, բայց Գուշարացիք մասն են
Գուգարաց :

1) իրացւոց¹, զոր ան՝ Լաբուգոգոնատոր² ի 1) իրիոյ յարեմանից ի իրիացւոց, յորոց մասն ինչ առ ծովուն Պոնտոսի բնակեցուցանէ : Եւ Դաւենին³ հոչէ զմեծ նահապետն Բասենոյ ի զաւակէն Հայկոյ . և Լնդեայս⁴ հռչէ զկողմնակալն արեմանից զՏուրքն հայկացի, զոր հարիւր քսան փոյի ոյժ ասեն ունել, և զորձաքարս ձեռամբն ձեւել ըստ կամաց, և բըրաձե վիմաւ կորուսանել բազում նաւս յեզր ծովուն Պոնտոսի⁵ : Եւ կուսակալին արեւելից հարաւոյ Շարշանայ⁶, Սասանական հոչէ, զոր կացուցանէ ի վերայ Տիգրիս գետոյ . և զ1) Նկային⁷ ի նմին գաւառէ, և զ1) որդուացին, և զ1) Նձեւացին, և զ1) Գայեցին, և զՏրպատունին, և զ1) Նձաւայն . և այլ այսպիսիս . կորովին այն և խոհեմամբս արքայն, զպիրս և դռնապանս, և բարեյիշեցուցիչս արքայի ի բարկութեան ժամու :

ԺԵ . Բայց լուաք և տեսաք գրով, եթէ որդի էր սա Լըշակայ մեծի, և ոչ եղբայր : Եւ էր բանն այսպիսի, եթէ թագաւորն Պարսից խնդրեաց զսխմն կնեայ⁸ որ ի 1) Ծբին յաղարանս արքայութեանն Հայոց⁹ . և ի յառնուին գտաւ գիր յունարէն, եթէ Եւս գրեցի Լքաթանդեղոս . զի մեծն Լըշակ ունէր չորս որդիս . զառաջինն թագաւորեցոյց (Թետաղացւոց, և զերկրորդն Իւրիկեցւոց, և զերրորդն Պարթեւաց . զորրորդն Հայոց, տալով նին զսահմանն՝ զոր Հայկն ստացաւ զաւակօքն իւրովք, և որդւովք եօթն գատերաց իւրոց : Եւ զկարգաւորեալ զարքունիսն 1) աղաղակայ, պահէ առ ինքն զԼըշակ զորդի իւր, և զ1) Բաաշէս

1. Վ. Երիւայի . Խաթանեցի (Բ. Է) ըստ Մեգասթենեոսի և Արիստոտելոսի յիշէ Լաբուգոգոնատորի վարեալ զերի յափանց Լիբիոյ և Իբերիոյ (Սպարթոյ) և բնակեցուցեալ յաթիւ Պոնտոս ծովու . յորմէ ասէ Ուիտամէս պատմիչ, և մերս ըստ սմանէ, սերեալ զՎերաբայց ոչ է հասանելի . և գերութիւնն իսկ Լիբիացւոց ընդ երկբայութեամբ է :

2. Ըստ Խաթան . Ուրտին :

3. Մեգեդիայս ըստ Խաթան :

4. Խաթանեցի (Բ. Է) վան

Ռաստամայ Սադակի, այն է Ռիւս, գէտ իշխան Սիմեոնանայ, ասէ ունել զոյժդ, ըստ բաշազանայ Պարսից, և բաղգատէ ընդ անդէ զնայ հայկազինն Տարբայ :

5. Ըտրշան սերունդ Սանա . օտրոյ կամ Սանեանայ որդոյ Սենեքերիմայ . վասն որոյ Սանա նախ կամ Սանաթիս կոչելն էր :

6. Այս ըստ մնացորդաց պատմիչացն որ յարեալ են ի սփրանս պատմութեանն Հերակլեոսի կայսեր ի Սերպուսէ :

որդի նորա, և զայլ արքայազունն առաքէ 'ի Հաշտէան գաւառն: Եւ եղև այս 'ի կրօն ամենայն թագաւորաց, զմի ոք ունել ընդ ինքեանս ժառանգ և զայլսն 'ի Հաշտէնս առաքել, զի կայցեն յազատութեան: Թագաւորեալ Սողաւադայ ամս քսան և երկու, մեռանի 'ի Ս'ծբին. և թագաւորեաց Մարտի որդի նորա ամս քսան և երեք: Սա կառոյց զնիզանս յոր ձաքարի յեղերս ծովուն Պոնտոսի, մինեւ աբեամբ թիւնաւոր սողնաց, զոր պաշտեցին Պանտաղի իբրեւ զգործ աստուծոյ: () Կնի նորա թագաւորեաց Մարտի շէս որդի նորա ամս քսան և չորս, յերրորդ ամի Մարտի կանայ Պարսից արքայի. զոր իւր երկրորդ կացոյց և տիրեաց բոլոր ցամաքի, և անց յայնկոյս ուկիանա, և եհաս մինչև 'ի Սպանիա, և դարձաւ ձերբակալ արարեալ զԼիւրիսոս ի իդայ թագաւորն¹. առանց թուց ունելով զօրս. և 'ի յերկրորդ անգամ գնաւ յարեմուտս, մեռանի 'ի ծովուն: Եւ առնու զթագն Տիգրան որդի նորա, 'ի քսաներորդ և եօթներորդ ամի թագաւորութեանն Մարտիկանայ. սա գերեաց զՄարտի աղէմ, և տառակեաց զԼիւրասոս² զօրավարն Հռովմայեցոց, և կացուցանէ զՍ'իդատ 'ի Ս'աժաք. ս. րոյ որդին ապստամբեալ երթայ առ Հռովմայեցիս, առեալ զՍ'երգեա քաղաք, և զՍ'աժակ ընդարձակեալ կոչէ յանուն Սպար. և զկնի Բարդաբուսն վերջաւորն գերէ զՄարտի աղէմ, ածեալ գերի զՀիւրիանոս քահանայապետ՝ բնակեցուցանէ 'ի Ս'ան: Եւ Տիգրան թագաւորեալ ամս երեսուն և երեք, մեռանի. և առնու զթագն Մարտաւաղդ որդի նորա, և բնակեցուցանէ զեղլարս և զքորս իւր յՍ'գիւրիս և յՍ'բաբրանի, որպէս զայլ Մարտիկանիս 'ի Հաշտէնս. ինքն խաղայ 'ի Ս'իջագետս, և Մոնոնիսոսի լուեալ գայ կոտորէ զգօրս նորա, և զնա գերեալ տանի յԱրգիպտոս՝ պարգև Լիւնոպատայ դշխոյի: Եւ առնու զթագն Մարտի որդի Մարտաշիսի, եղլայր Տիգրանայ³, և տայ

1. Հաստակութիւնք Արտաշիսի ըստ Խորենացոյ պատմութեան, այլ ոչ անգրքան զԹուոստան ձգի սա. նոյնպէս և իւրեքիւր Կրետոսի, որոյ անպատշաճութիւն յայտնի է, այլ պատճառ

զիւրանացն և բանից պատմաց զորս յէշ Խորենացին, տակաւին ոչ քաջայայտ:

2. ՕՕ. Կրետոս:

3. Ընդ մահ Արտաշիսի հօր Տիգրանայ և ընդ Թագաւորութեանն

հարկս 'ի Ս'իջադետաց հռովմայեցւոցն, յաւուրս հերովգի, զոր կացոյց Մնտմննոս արքայ հրէից, և յաւուրս Մըշաւայ Պարսից Թագաւորի յոյժ տղայոյ, որ չկարէր օգնել Մըշամայ. վասն որոյ հնազանդեցաւ կայսեր, և գործաւորս տայր հերովգի, անպակաս առնել զփողոցն Մնտիոքայ: Սա Թագաւորեալ ամն քսան՝ մեռանի, և առնու զԹագն որդի նորա Մշադայրն, զոր Մտրիք Մբգար կոչեն: Ի սորա երկրորդ ամին ծնաւ Տէրն, և ել հրաման յ()գոստոս կայսերէ աշխարհագրութեան, և բերաւ պատկեր նորա 'ի հայս, և ամենայն հայք մտին ընդ հարկաւ. սայապէս և Մտրեստան և Եգիպտոս և ամենայն Ս'էջերկրայք: Եւ էր յեկեցն Մշամայ, ըստ հրէիցն՝ չորեք հազար, և ըստ եօթանասնիցն՝ հինգ հազար հարիւր ինսուոն և ութ. ըստ Երաննոսի՝՝ հինգ հազար ինսուոն և մի. ըստ Մտրուոյ՝ հինգ հազար քսան և վեց. և տարին երկու տասանայուսնեայ:

ԺԶ. Եւ ()գոստոս երկրորդ ինքնակալ զինի Յուլիոսի զոր ասեն Փորահան², որ և լայսր կոչեցաւ, և Թագաւորեաց զինի չորս հարիւր վաթսուոն և երկու ամի խափանելոյ արքայութեանն հռովմայ. և ()գոստոս ևս մեծացաւ 'ի ծնանել մեծին Մտուծոյ և ամենակալ արքային. յորում աւուրս եկին մոզքն երկոտաւ սան հազար հեծելովք, և լուեալ եթէ սով է 'ի Պաղեստին, Թողին զգօրսն առ Մբգար, և ինքեանք որ մեծք էին գնացին երկոտասան իշխանօք, և հազար հեծելօք. Ս'եւթոն Պարսիկ, Պասպար հնդիկ, Բաղտասար Մարա. ոսկի, կնդրուկ, զմուռ ընդ ինքեանս ունելով: Օայս գրեաց Լուկիանոս ոմն Փռանկ³, որ կայր յՄտրիս, առ կայսրն ()գոստոս. Վիտասցէ ինք-

Թիւն Արշամայ 70 տօք են, և զի սա Թագաւորեաց 20 ամ, 'ի գէպ գայ եղբորորդի ասել զնա և ոչ եղբայր Տիգրանայ. ապա Թէ ոչ առանել քան զսա ինքն որ ընդ երկարակեացս յիշի 'ի Լուկիանոսէ սոփեսախէ (83 ամոց մեռեալ), յիշելէ էր ինքն՝ անցեալ զիննանա մնիւք:

1. Ենանոս պատմիչ ըստ Մի.

քայելն Մտրուոյ, կրօնաւոր էր Աղեքսանդրացի, որ գրեաց զպատմութիւնն յԱրշամայ ց'դոստանդիանոս:

2. Յուլիոս Վեսար Փորահան ասի, զի յետ մօրն մեռանելոյ հանաւ յարգանդէն:

3. Լուկիանոս Փռանկ, այս ինքն հռովմայեցի:

նակալութիւնդ քո, զի եկին 'ի հարաւոյ արեւելից արք
մեծաշուքք և երկրպագեցին տղայոց միոյ ծնելոյ 'ի Պա-
ղեստին, հրաման առեալ 'ի վերուստ յաստեղէ մեծէ,
որ առաջնորդէր նոցա: Իսկ 'ի գնալ մագուցն ընդ այլ
ճանապարհս յաշխարհն իւրեանց, կոտորեաց Հերով-
դէս հազար չորեք հարիւր վաթսուն և երկու մանկունս
յերթալն Տեառն յԱգիպտոս: Եւ () գոստոս երթայ
յԱգիպտոս, և սատակէ զԵստնինոս զօրավարն իւր,
որ ապստամբեալ 'ի նմանէ թագաւորեաց: Եւ Լւք-
գար շինեաց զԼուհա, և անդ փոխեաց զաթոռն իւր
և զգիւսն 'ի Սփնայ, որպէս Տիգրան շինեաց զՏի-
գրանակերտ, որ ասի Լվիթ: Եւ երեսներորդ երրորդ
ամի Տեառն մերոյ ծննդեանն, մեռաւ Լւրշաւիւր թա-
գաւորն Պարսից, թողեալ երեք որդի և դուստր մի,
որք վիճէին 'ի վերայ թագաւորութեանն, զորո խաղա-
ղացոյց հաշտութեամբ Լւքգար՝ անդ գնալով. զառաջ
որդին Լւրտաշէս՝ թագաւորեցուցանէ, և զԵսլրէն և
զԼյարէն և զԼիոշմ քոյր նոցա՝ պատուէ Պաշաւ ա-
նուամբ, և 'ի դառնալն պատահէ նմա ցաւ ուրկու-
թեան: Եւ եկեալ յԱղեսիս՝ առաքէ առ Սաուինոս՝
զօրավարն Հռովմայ զՍարիահա՝ բռնշին Լւքանեաց,
և զԼամիադրամ նահապետն Լպահունեաց, և զԼ-
նանէ հաւատարիմ իւր, զի մի խորհուրդ նենգութեան
կարծեսցեն զերթն նորա յարեւելս: Եւ պատահեալ
Սաուինեայ յԱլեթրապոլիս³, լուան բանս բարիս և
եկին յԱրուստղէմ. և տեսին զՏէրն զի առնէր նշանս
մեծամեծս, և հաւատացին 'ի նա, և բերին զտեսեալ
նշանսն Լւքգարու, և դարձան մեծարել զնա և բերին
զպատկերն, և եկաց յԼուհա, մինչ 'ի Եկկիփոս թա-
գաւորն Եսունաց, որ տարաւ 'ի Լոստանդնուպոլիս 'ի
ձեռն Լւքրահամու մետրապօլտի:

ԺԷ. Եւ սա եկն թաղէոս առաքեալ և մկրտեաց
զսա և զամենայն քաղաքն, և գնացեալ առ Սանատրուկ
կատարի 'ի նմանէ յԼւրտաղ: Ի նոյն վիճակեալ և Բար-

1. Մառինոսդ՝ Սաբինոս կոչի
'ի պատմութեան կամ 'ի Բզլթին
Աբգարու:

2. Այսպէս 00. բայց հնա-
գոյն պատմիչք Մար Իսաբ ասեն:

3. Ուղեղն Ելեթերոպոլիս (Ա-
զատ - քաղաք) որ և Բեթոգադրա,
որ նշանակէ տուն հսկայից, մերձ
յԱսկադոն. այժմ կոչի Պէյթ-Ճէ-
պրին, և է գեօղաւան:

դողիմէի , վճարի 'ի նոյն Թագաւորէ յԱրաբիոն¹ քաղաքի : Իսկ Աբգարու Թագաւորեալ ամն երեսուն և ութ կատարի 'ի Տէր . և Սանատրուկ տիրէ Սիջագետաց . և շինէ զՍԺբին , որ 'ի շարժմանէ փլեալ էր , և մեռանի յորսի Թագաւորեալ ամն քսան , և առնու ըզԹագն Լըուանդ որդի կնոջ արշակունւոյ , և կոտորէ զամենայն զաւակս Սանատրկոյ , զերծեալ մանուկ մի Արտաշէս անուն , զոր առեալ Սմբատայ՝ անկանի 'ի Պարսս , առ Վարեհ արքայ վերջին : Եւ Լըուանդ Թողու զՍիջագետս 'ի Տիստոս , և առնէ զնա յոյժ . և շինեալ զԼըուանդաքար , անդ փոխէ զարքունիս յԱրմաւրոյ , և 'ի նմանէ հեռագոյն շինէ զՄագարան տուն կոոց 'ի վերայ Ախուրանայ գետոյ , և քուրմն դնէ զԼըուազ եղբայր իւր . մինչև 'ի յամն քսան և մի , յորում դառնայ Արտաշէս Թագաւորեալ . և տուեալ ճակատ 'ի Սարաց-Սարգ յԱխուրեան գետ , փախիւ Լըուանդ 'ի քարն² և սատակի չարակնն այն : Եւ առնու զԹագն Արտաշէս . սա շինէ զԱրտաշատ 'ի տեղւոջ ուր խառնի Սեծամոր յԱրասիս : Սա գերի ածեալ յամենայն կողմանց՝ շեթող տեղի անգործ 'ի Հայս . և չորեքանկինի քարիւ նշանակէ զկոպարան . և կարգէ աւուրս շաբաթուց և ամսոց և բոլորման տարեաց , և կազմուած նաւազնացութեան , և արուեստ ձկնորսաց³ : Եւ Թագաւորեալ սորա ամն քառասուն և մի մեռանի . որում մնահակից լինին ոչ սակաւ ծառայք : Եւ առնու զԹագն Արտաշազգ որդի նորա , որ զկնի աւուրց ինչ 'ի յորսս գետամոյն լինի , առ կամրջոյն Սեծամորի , լլկեալ յայտոց : Եւ առնու զԹագն եղբայր նորա Տիրան , յերրորդ ամի առաջնոյ Պերոդի , ամն քսան և մի . որում ձիք ասեն երկու երազունս զոր Թեաւորս կոչէին : Սա մեռանի 'ի ճանապարհին Եկեղեաց , պատահեալ

1. Քաղաք նահատակութեան Բարժուղիմայ պէսպէս գրի , Արեւանոս , Ուրբանոս , Արաբիոն , Արաբիոն , Բարմա . առաջինն և վերջինն ստուգադոյժ են , զի Բարմ ըստ խորհեցւոյն նշանաւոր ինչ մասն էր քաղաքին , որ և էր 'ի Մեծն Աղբակի 'ի սահմանակցութեան Պարսկահայոց , որ այժմս

կոչի Սէր-Ալպաղ՝ նովին Հին Հայկական նշանակութեամբ . բայց և քաղաքն և տեղի նահատակութեանն անծանօթք մնան այժմ :

2. Այսինքն միջնաբերդն 'ի քարաբլեր Երուանդաշատ քաղաքի :

3. Հին Օ . որոյ քիտոց :

ձեան՝ սաստկագունի . և առնու զԹագն Տիգրան վեր ջին եղալոր նորա ամս քառասուն և երկու : Օհա փոխե լի աղարշ որդի նորա , յամի երեւնեարդի երկար . զի հոմանուանն իւրոյ Պարսից արքայի : Սա շինէ ըզ լի աղարշուան 'ի գաւառին Ռասենոյ , ուր ծնաւ զնա մայրն իւր , և պատեաց զլ արգգէս աւանն 'ի վերայ Վասաղ գետոյ . և լի արգգէս քեալքն Երուանդայ հայկազնոյ սակաւակեացն շինեալ էր զնա . զոր տա պա տեալ պարսպով լի աղարշապատ կոչեաց , որ և Երբքա զաբ :

Յաւուրս սորա միաբանեալ ազգն Ռաւլարաց ³ և Խաղարաց ⁴ , թագաւոր ունելով զլ նասեպամն Սուրհայ զան առ Խուր գետով անհուն բանակօք , զոր տարեալ լի աղարշու կոտորմամբ անցուցանէ ընդ գաւանն Ղաւրայ ⁵ . սակայն 'ի նեոտ հարեալ յանկարծս մեռանի , թագաւորեալ ամս քսան : Եւ առնու զԹագն Խաղարով որդի նորա , յերկրորդում ամի լ' րտեանայ Պարսից արքայի . և նոյն ժամայն անցանէ ընդ լեւանն Կապիսո յառնու զվրէժ հօրն , և մնչէ սրով զերկաւին ազգան . և 'ի լաւացն պատանդս առեալ մի 'ի հարկութեան , գաւ նայ այսրէն , զիւրոյ տէրութեանն նշան արձան հաստա տեալ հեյլենացի գրով : Յորում ժամանակի սպան զլ րտաւան լ' րտաշիր Սաահրացի . և լուեալ Խաղարովու ազգ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր , և առեալ զգօրս Եգիպտոսի , և առ անապատօք մինչև ցծովեղքն Պանտոսի , աւերէ զաշխարհն Պարսից ամս տասն , փախուցեալ զլ րտաշիր 'ի Հնդիկս . մինչև եկն Լնակ , և նեն գութեամբ սպան զքաջն , և մեռաւ ինքն և իւրքն : Եւ զօրդին Լնակայ զ' Կրիգոր առեալ Ռուսդարայ պարսկի որ եկեալ էր զկնի Լնակայ , և գնացեալ 'ի Կեսարիա .

1 . Հին Օ . Կէրի :

2 . Քաղաքաւան՝ առ որում այժմ Էլմիթին :

3 . Ռաւլարաց ազգ սկիւթացի յառաջ քան զամենայն 'ի մերում պատմութեան յիշ , հաստատաւ բնակութեամբն Վ ռնդայ ուրումն 'ի սահմանս Կողայ և Բասենոյ :

4 . Խաղարք ցեղակիցք Բուլղաւրաց , նշանաւորք ասպատակու-

թեամբ իւրեանց յարեմտեան Ասիա և 'ի Բիւզանդեան ինքնակալութիւն . յետ ծ գարու անկիւնաակ լինին :

5 . Դուան Չորոյ կամ Շորոյ , որ և Պահլին Հոնաց , Դարբանտոյ գաւան է . Տիգրիսի կամ Տիգր-Գա-իւ Բուլքաց , մերձ 'ի սպասաւանն Կովկասու յեզր ծովան Կապից :

և առեալ կին զքոյրն Լաթաղեայ զՍոփի . և զկնի
ամի միոյ դարձաւ գնալ 'ի Պարսս , և հասեալ աներոյն
արգելու 'ի Ս աղարշապատ քաղաքի . ուր մտանէ Սոփի
ստնտու մանկանն Վրիգորի , ցնա տուեալ այր իւր , 'ի
գրկացն Ոգոհեայ առեալ 'ի ժամ կոտորածոյ ազգին
Լնակայ : Լա տարեալ 'ի Լեւարիա ընծայեն Վրիտառ
սի . և վարժեալ անդ յոյն և ասորի գրով , և եղեալ
երկոտասան ամաց , Վաւիթ ոմն ամուսնացուցանէ զնա
'ի գուստր իւր Սարիամ . և եղեալ երկուց որդւոց ,
մեկնին 'ի միմեանց . Սարիամ 'ի կանանց վասն գնաց
երէց որգւոհն , և կրտսերն գնաց զկնի Ճգնաւորի ու
մեմն Վիկոմաքեայ . և դարձոյց մայրն զՍ Եթանէս առ
դայեակն իւր , որ և սնուցեալ ամուսնացոյց և զնա ևս :
Իսկ զկնի մահուանն Խոսրովու՝ կոտորէ Լրտաշիր զյի
շատակս նորա . բայց զմանուկ մի փոքրիկ Տրդատ ա
նուն , Լրտաւազդ անուն ոմն նախարար յազգէ Սան
դակունի , փախուցանէ 'ի Զոյնս , որ և սնաւ առ Լի
կիանեայ իշխանի :

Լա լուեալ Վրիգորի զամենայն պատահումն ին
քեանց , գնաց առ Տրդատ , և ծառայէր զնա : Իսկ միւս
եղբայր Վրիգորի Սուրէն անուն , տարեալ եղև առ
Լրտաշիր , և սնաւ առ հօրաքեան որ էր կին որդւոյն
Սուանշիրի , արքային Հեփթաղաց¹ . որ և զարգա
ցեալ՝ չոգաւ յերկիրն Ղենաց² և Վարբանդայ , և Թա
գաւորեաց 'ի վերայ նոցա : Բայց ոմանք ասեն Օգոն
ոմն անուն կոչեցեալ Զակոբ , Թէ նա է եղբայր Վրի
գորի . բայց Զակոբ որդի է քեան Լնակայ Խոսրովու
հեայ , որ էր կին Տիրանայ արքայի , զոր սպան Թագա
ւորն Լ փնաց Լ'աիդէս . և Զակոբայ առեալ զքոյր իւր
զՍակրէն որգւոհն իւրով Հրաչէիւ , զկնի մահուան ծնու
ղացն՝ գնաց յերկիրն Վեթաց . ուր և Թագաւորեաց
Հրաչէն 'ի բարի պատահմանէ . և նա է որ եկն 'ի վե
րայ արքային Զոռնաց , և խնդրէր ախոյեան իւր ըզ
կայսրն Վիոկղետիանոս . և յերկնչեն նորա 'ի Հրա

1. Հեփթաղաց կոչին և Թետաղե
կամ Թետաղացիք , և 'ի Բիւզան
դապոյ՝ Սպիտակ Հոնք , աղջակից
սոցին գրով , ընակեալք 'ի Հիւսի
սակողմն աշխարհին Պարթեայ .

Ըստ քննութեան ուրումն Դիպե
դաց են տոհմն :

2. Ճենքս ոչ են Չենք , այլ
տոհմ՝ Կովկասեան 'ի սահմանս
Դարբանդայ :

չէ՛ն՝ ինդրեցաւ այլ ոք զօրաւոր . և գտեալ եղև Տրդատ , և կազմեալ կայսերակերպ՝ ըմբռնէր զՀրաչէ և ածէր առ կայսր : Ա՛յնս որոյ և Թագաւորեալ գայ ՚ի Հայս , Ղրիգորիւ . որ և յառաջին ամին իւրոյ չարչարէ զսուրբն Լ'ստուծոյ , և արկանէ ՚ի վերապն : Եւ ՚ի հնգեւտասաներորդ ամին Տրդատայ՝ գան սուրբ տիկնայցն ՚ի Հայս և մարտիրոսանան . և պատահարն հասին ՚ի վերայ Թագաւորին . և ելեալ սուրբն Ղրիգոր զհինգ օր անսուաղ պահելով , և այլ ևս վաթսուն օր վարդապետելով , ազատէ զաշխարհս ՚ի դիւապաշտութենէ . և յեօթնևտասներորդ ամին Տրդատայ քաջանայանայ ՚ի Տէր :

ԺԼ . Յուլիոս կայսր Թագաւորեալ ամն չորս և աւիսս եօթն , սպանանէ զնա ներքինի մի ծածուկ , և այրեաց հրով¹ . ՚ի սմանէ կոչեցան Վայսերք՝ Հրոմայ Թագաւորն , վասն յաջողելոյն սմա : Լ'գոստոս՝ ամն յիսուն և վեց . սա ՚ի սպանանելն զԱնանիոս և յառնուն զԵղիպտոս և զԵսորիս , Սեբաստոս կոչեցաւ , և Հռիտաւիոս՝ որ է յաղթող և բախտամեծ : Ի սորա քառաններորդ ամին ծնաւ Տէրն : Տիբերիոս , ամն քսան և երկու : Ի սորա հնգեւտասաներորդ² ամին տէրն մեր Լ'ստուածն Յիսուս մկրտեցաւ : Ղայիոս ամն չորս . սա աստուած ետ անուանել զինքն , և սպան զնա Լ'ստուած : Ղլոդիոս , ամն երեքտասան և ամիսս ինն : Սորա կինն և որդիքն հաւատացին ՚ի Վրիստոս , և գտին զխաջն Տեառն³ : Լեբոն , ամն երեքտասան . սա կոտորեաց զսուրբ առաքեալսն : Ա եսպիանոս , . ամն տասն : Տիտոս որդի նորա , ամն երկու . որ առ զԱրուսաղէմ : Ղոմմեթիանոս , եղբայր Տիտոսի , ամն հնգեւտասան . սա առաքեաց զՀովհաննէս ՚ի Պատմոս : Լեբուաս , ամ մի . սա դարձոյց զՀովհաննէս յԵսիս : Տրայիանոս , ամն իննևտասն , որ սպան զԻգնատիոս : Լ'գրիանոս , ամն քսան և մի . սա շինեաց զԱրուսաղէմ ՚ի ձեռն Լ'կիւղասայ աներոյ իւրոյ : Տիտոս Լ'նտոնիոս ,

1 . Զարմանք են աշխարհալուր սպանման 8 . Կեսարու տնժանս . Թանալ ՚ի պատմէդ :

2 . ՕՕ . յաթիստներդ :

3 . Կղզեայ կինն Պատրոսիկէ

կոչի ՚ի պատմութեան գիտի խաչին , որ գառնի առ մեղ Թագաւորն եղալ ՚ի նախնեաց , այլ ընդ անվաւերս գասի :

որ կոչեցաւն Ռարեպաշտ՝ որդւովքն, ամն քանն և երկու: Լէրեղիոս, ամն իննւտան: Առաքիտ, ամն երեքտասան: Պերտինաքս, ամն վեց: Սեբրոս, ամն ութւտան: Լնտոնինոս որդի Սեբրեայ, ամն չորս: Լքեքսանդրոս Սամէի, ամն երեքտասան: Սաքսիմա, ամն երեք: Վորդիանոս՝ ամն վեց: Չսմանէ ասեն հաւատացեալ ՚ի Տէր: Փիլիպպոս ամն վեց: սա աջակցեաց մերում Խտարովու: Վեկոս, ամ մի: Վալլոս, ամն երիս: Սաղերիոս, ամն եօթնւտան: Լղօգէոս, ամ մի: Լէրեղիոս, ամն եօթն: Տակիտոս, ամիսս վեց: սա վրէժխնդիր եղև մահուանն Խտարովու և սպանաւ: Պուորաս, ամն վեց: ոմանք ասեն թէ սա պատկեաց զՏրդատ: Լարոս հանդերձ որդւովքն, ամն երկու: Վիոկղետիանոս, և Սաքսիմիանոս, ամն իննւտան:

Յերրորդ ամին սորա պատկեալ Տրդատայ գայ ՚ի Հայս, և գտանէ զիշխանն ()տա զի պահեալ էր զգանձն արքունի, և զքոյր նորա Խտարովիգուխտ յամուրն յԼնի: և յորովք ՚ի նախարարացն Հայոց ընդ առաջ գային նմա: Ի հնգետասաներորդ ամին Տրդատայ սուրբն Վրիգոր նստի յաթո սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն, ՚ի Վեհնդէ ՚ի Լեսարիոյ պատրիարգէն ձեռնադրեալ: բերելով ընդ իւր զնշխարս սուրբ Լարապետին (Յովաննու, զոր Յովհաննէս ՚ի դառնալն ՚ի Պատմայ և ՚ի գնալ յԵրուսաղէմ՝ ած յԵփեսոս, և յաւուրս Վեհիոսի Փերմելիանոս եբեր ՚ի Լեսարիա: և հայցեաց սուրբն Վրիգոր, և ոչ կամէր տալ, մինչև անհրաման ՚ի հրեշտակէն սրբոյ սուրբն Վեհնդ, որ և ետ ապա երկու լուսաւոր ակունս, զոր էր տուեալ նմա հայրապետն Հռոմայ, և զնշխարս սրբոյն Լթանագինեայ, զոր ասեն թէ եղբայր էր Սամիամու ամուսնոյ սրբոյն Վրիգորի: Օ որ բերեալ սեմանէր յերկիրս Հայոց, զհասարակն յԼշտիշատ պահելով, ՚ի տեղիս Վեմետրեայ և Վիսանեայ, երկուց

1. Պուորոս նախ գալն հաշտու թեան եղ ընդ Պարսք, ապա մարա, և յայնժամ հաւատարի պատկիլն: Տրդատայ՝ որ ընդ օգնական գնդին հռոմոց զինուորէր, այլ ոչ յաջողէ նմա թագաւորել զայն նուազ:

2. Պակասեն ՚ի կարգէ կայսերացդ երբ մասամբ, և թիւ ամաց իշխանութեան ամանց ոչ է ուզիլ:

3. Ստուգիւ յեօթնետասն երրորդում ամին:

եղբարց Հնդկաց իշխանաց, որք եկին առ Ս աղարշակ արքայ, և զկնի Հնդե տասան ամի սպանան 'ի անդւոջն, որոց որդիքն ժառանգեցին զՏարօն. և էին գիտաւորք և դեռ ևս կերպարանին ոմանք՝ ծամս պահելով. զոր մի ոք տացէ թոյլ¹: Յորում աւուրս հաւատաց 'ի Տէր մեծն Երեսնորդիանոս սպանիացի, որ Թագաւորեաց ամս երեսուն և չորս, կալեալ զամենայն Եւրոպիա և զՍիւրերկրայս, և զՍիւրազետոս. զոր լուեալ մերն Տրդատ և սուրբն Վրիգոր, չոգան առ նա եօթանասուն հազար հեծելօք, և եղեն դաշնագիրք միմեանց. և լուաւ սուրբն Երեսնորդիանոս 'ի բերանոյն Վրիգորի զանօրէնութիւնն Վրիտտոսի ոչով. և հրաման եհան ընդ ամենայն Իտալիա՝ նաւակատիս առնել զալտեան նոցա զենեօք, ասելով՝ եթէ լիցուք խնդակից երկնային զօրացն: Եւ հրամայեաց սուրբն Վրիգոր աղ մատուցանել, օրհնեաց և առաքեաց յաշխարհն ամենայն, զի առանց այնր մի զենցեն անասուն. զի յինչ որ ոչ խառնի, ասէ, քահանայական օրհնութիւնն՝ 'ի կուսպաշտութիւն հասանէ². զոր Հրեայքն լուանային և ապա ուտէին. և ասէ սուրբն Վրիգոր, եթէ որդիք են նոցա՝ որ զԹլփատութիւնն յանԹլփատութիւն դարձուցանէին: Եւ զին երկու արքայքն և երկու պապքն՝ Վրիգոր և Սեղբեստրոս, դաշն ուխտի կեալ և մեռանել 'ի միմեանց վերայ. զգիր ուխտին, ասեն, 'ի գրեւն Թացին յահաւոր խորհուրդն³: Եւ 'ի դառնալն յարեմաից մեծացն այնոցիկ, լցեալ էին հիւսիսականքն զկողմն Իսղուանից, 'ի բանս Շապհոյ Վարսից արքայի. և նահապետ ազգին Սղկունեաց ապստամբեալ՝ մոեալ էր յամուրն Ուղիան, զոր երթեալ Սամգունայ ճենացոյ՝ կտրեալ զգլուխն առաքէր առ Տրդատ, և նա տայր նման զգաւառն, և յանուն իւր կոչէր տուն Սամիկունեան: Եւ հսկայն Տրդատէս հարկանէր զհիւսիսականան 'ի Վարդաբացւոց գաւառին, ուր և սրբան իսկ զՆազարցն արքայ զճապանաձիգ հսկայն:

1. Զայս բան ասէ Չենոր Գլակ քան իւրոյ ժամանակին:

2. ՕՕ. Համանէ:

3. Առ բաղմերախո հայրս մեր Լուսաւորիչ՝ ասարապայման մեծարանք ոմանց յորդոցն՝ զայս.

պիտիս բարրեցին բանս, որոց նախ օրինակ է Դաշնոյն անուանեալ Թուղթ. ոչ եթէ Դաշնոյն՝ ոչ բանքն անհեղեղ երկաթականքն և անընդունակք:

Յերեսներորդ ամի լուսաւորչութեանն իւրոյ սուրբն Վրիգոր զԼճիստակէս առաքէ 'ի Լեւսարիա ձեռնադրել, վասն զառաջին ձեռնադրութիւնն անդ առնելոյ թաղէտի առաքելոյն և արկանելոյն հիմունն եկեղեցւոյ . և անուն եպիսկոպոսապետին՝ զոր արար անդ սուրբ առաքեալն՝ թաղեփիլոս կոչիւր :

Եւ յորժամ եղև Լիկիոյ սինհոդոսն, և Լճիստակէս դառնայր կանոնական սահմանաւ, սուրբ պատրիարզն Վրիգոր երթեալ 'ի Տարօն, առնէր չորս ամիս առ Լիստոն և Լիօնիդէս : Որք և առաջին ցնա, եթէ ծածկեա զքեզ յառաւել փառացո՞ մնա 'ի ծերութիւնդ, որպէս զմեծն Սիվէս, զի մի պաշտեսցեն զոսկերս քո նորադարձ ժողովուրդդ, և կամ զայլ թակեցին 'ի մեռանն քո տկարամիտ կարծեօք : Օրք և արար իսկ . զի զնաց անտի յայրն Սանեայ . և կատարեցաւ 'ի լեւոնն, յեցեալ 'ի գաւազանն . զոր գրտեալ հովուաց թաղեցին, ոչ գիտելով զոմն . զոր յետոյ իմացեալ մեծարեցաւ տեղին : Եւսն թէ յորժամ թագաւորն Օենոն խնդրէր զնշխարն, 'ի տեսլեան յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն, զի տարցէ զնա գազտ և ծածկեսցէ 'ի ներքոյ հիման եկեղեցւոյն թորդանայ, զոր ես, ասէ, շինեցի . և կայ անգէն անյայտ . և զոր ետուն կայսերն՝ ասեն, Լըշարունեաց եպիսկոպոս էր Վրիգորիս անուն, և յանուն նորա մեծարեցաւ, ուր և գտանի մասն ինչ . այլ և նա այր առաքինի էր յոյժ և բարի¹ :

ԺԹ . Իսկ սուրբն յոստանդիանոս եբարձ զՍաքսի միանոս ամպարիշտն և զՍաքսինտէս, և զՍաքսիմոս, և զԼիկիանոս անօրէն . որ եհան հարիւրապետ զոմն իւրով զնդաւն 'ի գաւառն Կապոտակէք, և 'ի թեմն

1. Յարաւոյթութիւն մեծ է առ պատմիչս վասն զիւտի և փոխադրութեան նշխարաց Լուսաւորչին . որ զի յիշի և յառաջ քան զաւարս Զինոնի, ապա երկրորդ զիւտ է առ Նովոն, և հաւանելի է փոխադրութիւն մեծի մասին 'ի Կոստանդնուպոլիս, ուստի զարձեալ մասն մի բերաւ 'ի Հայս, և մասն մի յետ ժամանակաց յիտաւ

լեւ . իսկ զոր հեղինակդ յիշէ Գրիգորիս Արշարունեաց եպիսկոպոս՝ այդ անձնա՛ է, զի առաջին եպիսկոպոս Գրիգորիս անուն յԱրշարունիս՝ 200 ամաւ կրսեր է քան զԶենոն : Անհաւաստի է և այլոց զբուլցածն թէ Գրիգորիս թողին Լուսաւորչին էին տարեալ նըշխարն 'ի Յայնս :

Թեւախունէք և Մատթիականք, և Իսարայէնէք և Նրամնապէք և Վաղիմոն, չարչարել զորս գտցէ քրիստոնէայս: } Երմէ խրտուցեալք փախեան 'ի կողմանս Սեբաստիոյ, ուննք 'ի Սելեսիտն, որ է ամրոց 'ի լեռնափողմն, և այլք 'ի Տախալասոն լեռանն. որք բռնութեամբ արտաքս ածեալ կոտորեցան՝ յակեղեցածորն կոչեցեալ, որ և պատուի մինչև ցայսօր: Իսկ սուրբ քառասունքն երթեալ Թաքեան յայրին՝ որ կայ 'ի վերայ Մլիս գետոյ, որ այժմ կոչի Վաջ Սահանոյ¹. ուր կառուցին խաչ, և գրեցին զիւրաքանչիւր անուանս 'ի քարին. զոր գիտացեալ պատմեցին ի իկիանեայ. և հրամանաւ նորա եկեալ հանին յայրէ անտի, 'ի հնգետասան արեգ ամսոյ. զոր Ուխթանէս² տոն կարգեաց՝ որ է սկիզբն հանգիսի նոցա. և կատարումն 'ի մարտի ինն:

} Ետ այսորիկ խաղաղութիւն խնդրեաց Շապուհ արքայ Պարսից 'ի Ղոստանդեայ, նեղեալ 'ի Տէր զատայ արքայէն. և նորա հաւանեալ խնդրեաց 'ի նըմանէ զԹազն Վաւթի մարգարէին, զոր առ } Եւթր յորդուոցն Մլմոնայ, 'ի տանէ Սեղբումայ, և եգ 'ի գլուխն Թազաւորին Վաւթի. որ անկաւ 'ի Վաղդէտցիան, և ապա 'ի Նիւրոս, և 'ի Վարեհէ յԱքեքտան. որոս, որով պսակեցան Սակեգոնացիք մինչև ց'նախաքս՝ զոր սպան պարթէն Մըշակ և Էառ 'ի նմանէ. և եկն մինչև ց' Շապուհ. յորմէ խնդրեաց կայսրն, զի արինակուն արասցէ իւր Թազ, և զնորայն առ նա դարձուցէ: Եւ յորժամ ետ կազմել, եգ զերկոսին 'ի վերայ սեղանոյ, և ասաց ծառայիցն Շապհոյ առնուլ զիւրեանցն. և նոցա աչք կալեալ՝ առին զնորն և զնա.

1. Կապափախի ուղղադոյն ևս կոչումն է Կապապաղովկիոյ: — Թեւախունէայ Թեմն 'ի սահմանս Կապապաղովկիոյ, ճշգրտել ոչ է յայանի յայժմուս: — Առաքելիկ նշանակէ զԱրեւելեան Թեմն 'ի Փոքր Հայս, որոյ սահմանք փոփոխեցան ըստ ժամանակս ժամանակս: — Արափախ ըստ Բիւզանդացոց Թեմադրութեան մասն Փոքր Հայոց՝ որում զորավորք Հայք կամ Յոյք 'ի զրանէ ինքնակալին վերականգնք կային: — Խառանկ Թեմ 'ի սահ.

մանս Մեկեփնոյ և Հայոց Մեծաց: — Դաւիթն կամ Դաւթն կոչմանք Եւթրիկոյ (Բագրատ): — Տախալասոս, պարսիկնել Մախալասոս, յոր անուն քաղաք յոյն 'ի հարաւոյ մասի Սեբաստոյ: — Վիմա մէջք ուր Թաքեան Բառասունքն՝ ամուր և ամոյի վայրք էին և Բոլ Աստուայ ամրոց կոչէին յառաջ Ուխթանիս:

2. Այս է եպիսկոպոսն Սեբաստիոյ և պատմիչն, յորմէ առնու մերս և յիշէ զչեպեալ:

ցին, քանզի խնդրեաց յԼ'ստուծոյ Կոստանդիանոս զի առ նա մնացէ որքոյն Վաւթի յիշատակն :

Ի. Իսկ սուրբն Տրդատ կոչեցեալն յաւազանէն (Յովհաննէս, յաղագս պարկեշտ կենացն և չարատեաց բարուցն՝ դեղակուր եղեալ մեռանի յանաստուածից ոմանց, Թադաւորեալ ամն յիսուն և վեց : Իսկ զսուրբն Բարսապէս սպան Նքեղայոս իշխանն չորրորդ Հայոց 'ի Ճանապարհին Նոփաց, յաղագս միշտ յանդիմանելոյն զնա 'ի գործս իւր չարս : Եւ յաջորդէ զաթոռն Սլթանէս եղբայր նորա, մինչ կենդանին էր Տրդատ 'ի յիմներորդ չորրորդ ամի արքայութեան նորա . և զԼ'ստուկէս տարեալ եղին 'ի Թորգան առ Հօրն :

Իսկ զկնի մահուանն Տրդատայ՝ երկրորդ Սանատրուկ արշակունին, զոր կացուցեալ էր 'ի Փայտակարան, Թագ եղեալ՝ խորհէր տիրել բոլոր Հայոց . որ և սպանանել ետ զմանուկն Վրիգորիս բարբառոտ աղգին 'ի Սամսեան դաշտին, զորոյ զմարմինն բերեալ յԼ'մարաս հանգուցին : Եւ ետալ զայս մեծ իշխանն Բջնեաց Բակուր, ձեռն ետ յԼլքմիզդ Պարսից արքայ, և խորհէր զՍանատրուկոյն . զոր իմացեալ նախարարքն Հայոց, Ժողովեցան առ մեծն Սլթանէս, և առաքեցին երկուս 'ի գլխաւորացն առ Կոստանդին որդի մեծին Կոստանդիանոսի, որ զկնի մահուան հօրն Թադաւորեաց ամն քսան և չորս, զի օգնեսցէ Հայոց, և Թագ դիցեն Խոսրովու որդւոյն Տրդատայ : Օր ընկալեալ զինդիրն առաքէ զՆոթիոքոս զօրագլուխն . և Թագ եղեալ Խոսրովու, խաղան 'ի վերայ Սանատրուկոյ . որ իբրեւ լուաւ, փախեալ 'ի Պարսս . և յաւարի առեալ զաշխարհն զօրացն մերոց՝ դարձան : Եւ Սանաճիւր Սիւտունի գնացեալ 'ի վերայ Բակուրայ՝ սատակէ զնա, և առեալ գերի բազում 'ի կողմանցն Սժբնայ՝ դառնայ . ընդ որս և զեթն սարկաւագունս սրբոյն (Յակոբայ . և զՀետ եկեալ սրբոյն և խնդրեալ . ոչ տայր, և նորա կամեցեալ գնալ առ արքայ, գետնիկէց առնէր . և սրբոյն իմացեալ դառնայր 'ի տեղի իւր՝ անիծանելով զՍանաճիւր, և զաշխարհն իւր . յորմէ չարաչար մահուամբ սատակի, և դաւառն անպտուղ լինի՝ մինչև

որդի Սանաճրի արժանաւոր ապաշխարութիւն ցուցեալ, և բերեալ հող զկնի մահուանն 'ի գերեզմանէ սրբոյն, օրհնի երկիրն հաշտութեամբն ի բոլորոց, բաբեխօսութեամբ սրբոյն Յակոբայ:

ԻԱ. Իսկ մեծն Ղոստանդիանոս ունէր և եղբայր մի Վաղմատիոս կոչեցեալ, որոյ էին երկու որդիք, Վաղոս և Յուլիանոս. և երեք որդիս, աւագն Ղոստանդ՝ առնումբ իւրոյ հօրն, որում ետ զՂոստանդնուպօլիս 'ի կապն՝ զոր գրեաց. և միջինն իւր անուամբն, որում ետ զՂնտիօք ակօռ, և կրտսերոյն զՀռոմ. և խաբեաց միջնեկն՝ զկտակապահն, և առ զՂոստանդնուպօլիս, խոստովանելով պահել զազանգն նորա, զի աւրիտեան էր. և կալաւ աւագն զՂնտիօք, և չոգաւ 'ի վերայ կրտսերոյն վասն Հռոմայ. և ել ընդդէմ նորա հօրեղբայրն Վաղմատիոս, և սպան զնա: Եւ կրտսերն Ղոստաս սպան զնա վասն եղբօրն, և որդիքն փախեան առ միջինն. և 'ի վեցերորդ ամին Ղոստասայ բռնացաւ Սաքնիտիս, յափշտակեաց զՍտալիս և զՄիքիկէ, և թագ եղ 'ի Սերմի¹. և յայն ապաստան չարք ուննք, սպանին զՂոստաս և զեղբօրորդի նորա: Եւ բռեալ միջին եղբայրն գայ սպանանէ զՍաքնիտ և լինի թագաւ. կալ, և կարգէ զՎաղոս կեսար յՂնտաք, և զՅուլիանոս յուսումն առաքէ յԱթէնս. և զկնի այնորիկ ապրաւ տամբէ Վաղոս և մեռանի, և Յուլիանոս ապրի ազաւանօք թագուհւոյն. զոր կեսար կարգէ յարեմօնեայ կողմանն, տալով նմա զքոյր իւր զՄինն 'ի կնութիւն, և ինքն չոգաւ յՂնտիօք: Իսկ Յուլիանոս յաղթեալ բարբարոսացն, և թագ եղեալ գայ 'ի Ղոստանդնուպօլիս. և ելանէ ընդդէմ նորա Ղոստանդիոս, առեալ մկրտութիւն 'ի Օղիոսէ, և մեռանի 'ի մէջ Սիւրիկիոյ և Սորիայ. ասէն զղջացաւ մօտ 'ի վախճանն, և ուղղափառ հաւատով կատարեցաւ 'ի տէր: Օկնի նորա Յուլիանոս, ամի երկու և ամիսս ութ. և յետ նորա Յուլիանոս, ամ մի. զոր գովէ Սկիրատ, բայց ուննք ասէն զնա ազանդոյն Միքիտի, և վրիժառու ուղղափառաց. վասն որոյ և խեղդեցաւն ասէն: Յետ որոյ

1. Հինն Սիւրի:

որոյ աւերակք միայն մնան առ Մի.

2. Սերմի, Սերմիոն քաղաք զրովեց աւանաւ:

Պաննոնիոյ, առ Սաւա գետով, Ե.

Այդէս, ամն չորեքտասան, որ էր արիանոս : Եւ զինի քառասուն աւուր, եղբայր նորա Այդենտիանոս կը ցորդէ նմա ամն երկոտասան, և մեռանի վասն ուժգին բարբառելոյն խրոխտանօք 'ի վերայ բարբարոսացն : Իսկ Այդէս՝ որ պատրեաց զմերն՝ Երեսէս, շանթահար եղեալ սատակի յԱրիանուպօլիս հրաւիրանաւ գեհե-նոյն :

ԻՌ. Իսկ մերն Խոսրով յերկրորդ ամի Ուրմզի Պարսից արքային, և յութերորդ ամին Կոստանդեայ թագաւորեալ 'ի վերայ հայրենեացն ամն ինն, շինէ զՂուին, որ ասի բլուր. անդ ածելով զքնակիչսն Լը-տաշատու, իւրեանց իսկ կամօք, վասն հրախառն օդոյն. դնէ զարքունիսն իւր անդ : Հաւուրս սորա միաբանեալ կողմն ծմակային¹, բիւրք երեք, ասպատակեցին յԱյ-րարատ. ուր և առաքինացաւ Ահհան ամատունի, սա-տակելով զգօրագլուխն նոցա, զվառեալն կճաակու² թաղեալ, և յաղթահարեալ զօրքն դարձան 'ի փա-խուստ : Իայց զօրավարն Այլէ անկեալ 'ի պատերազ-մին, յիշել հրամայեաց զանուն նորա 'ի պատարագին սուրբն Արթանէս : Կատարեալ զկեանս Խոսրովու, թաղի առ հօր իւրում 'ի Կամախ : Եւ ինքնակախ Կոս-տանդիոս յեթմնէտասներորդ ամին իւրում դնէ թագ Տիրանայ որդւոյ նորա, և առաքէ 'ի Հայս. որ ոչ գը-նայր ընդ շաւիղս հարց իւրոց բարեգործաց : Ի յերրորդ ամին սորա փոխի յաշխարհէս սուրբ պատրիարքն Ար-թանէս, և դնի 'ի Կորդան. և առնու զաթոռն սուրբն Հուսիկ որդի նորա, ամն վեց. որ և սաստիկ յանդի-մանէր զթագաւորն վասն զազիր գործոց նորա : Հորում աւուր բերաւ պատկերն Հուլիանոսի առ Տիրան. և նա դնել կամեցաւ յեկեղեցւոյն 'ի գաւառին Նոփաց. և սուրբն Հուսիկ կոխեաց և մանրեաց զնա առ սեմօքն : Եւ սրտառեալ թագաւորն, հրամայեաց հարկանել զնա Զալտեօք մինչև յաւանդումն հոգւոյն. զոր տա-րեալ եղին առ հօր իւրում : Եւ եկեալ սուրբն Ղա-նիէլ ծերունի քորեպիսկոպոս, որ լեալ էր աշակերտ սրբոյն Ղրիգորի, անէծ զՏիրան. ընդ որ զարեալ

1. Կողմն ծմակային՝ հիւսի-սականդ է, Կովկասային աղջաց երկիր :

2. Հինն կճախու :

Թագաւորն , խեղդամահ էտ առնել զնա , որ Թաղեցաւ յիւր մենարանին , որ ասի Հոյեաց գրախա . և առնու զաթոռն Փառներսեհ յԱշտիշատու , այդ լաւ , ամէն չորս : Հորում Ժամանակի եկն զօրավարն Պարսկաց մեծ ամբօխիւ , և խաբկանօք առ ինքն կոչեաց զՏիրան , և խաւարեցոց զաչս նորա 'ի գաւառին Լ'բաշունեաց 'ի գեօղն՝ որ Լ'րծուդն կոչեցաւ 'ի պատահմանէ գործոյն : Եւ ետ իրաւունս Տիրան Լ'ստուծոյ , ասելով . Օ՛ի զերկու լուսաւորս խաւարեցուցի , վասն այնորիկ խաւարեցան երկու աչքս իմ :

Օ սուրբն Հոսիկ միանգամ ասեն գիտացեալ զկին իւր , և յայնմանէ ծնեալ նորա երկու որդիս երկուորեակս , այսինքն 'ի միում յարգանդի , Պապ և Լ'թանազինէս . որք 'ի սարկաւազութիւն կոչեցեալք , և նոցա աղտեղութեան տուեալ զանձինս , շանթակէզք եղեն 'ի միում աւուր . մնացեալ որդի մի Լ'թանազինէի 'Երսէս անուն , ետուն յուսումն 'ի Ետարիս : Իսկ 'ի Թագաւորն Լ'ըշակայ , որդւոյն Տիրանայ , եկն առ նա , և կայր նմա 'ի հպատակութեան , կրելով զսուսերն պողովատիկ առաջի նորա . զոր յովով Թախանձանօք ածեալ 'ի հաւանութիւն , և առաքեն 'ի Եթսարիս՝ առնուլ զաթոռ սրբոյն լժադէի և Գրիգորի . զոր սուրբ Հոգին հրաշագործեաց իջնամբ աղաւնս . կերպ 'ի վերայ նորա 'ի զարմացումն տեսողայն : Եւ եկեալ բարիօք կարգաւորէր զաշխարհս մեր , շինելով վանորեայս և օտարանոցս և հիւրանոցս և հիւանդանոցս և տունս ուրկայ . բառնալով զխակութիւն և զանողարմութիւն , և զկոծս 'ի վերայ մեռելոց , և զազգակցացն խնամութիւնս . և էր տեսանել այնուհետեւ զաշխարհս մեր իբրեւ զվերինն Երուսաղէմ , լի ամենայն բարեձեւութեամբ : Օ որ տեսեալ Թագաւորին և նախարարացն , և իմաստուն առաջնորդաց եկեղեցւոյ , անուանեն զնա պատրիարք . զի առ մեզ կան , ասեն , սինքն անշարժելիք՝ Լարդուղիմէս և լժադէոս , և սուրբ Լուսաւորին՝ որ պապն կոչեցաւ 'ի Հոռմ , հաւասար այնմ՝ որ նստի յաթոռն Պետրոսի առաքելոյն¹ : Օ՛ի զառաջինն չորս միայն էին , յԼ'նստիօք՝

1. Ոչ Աբղաղայ և ոչ նախարարաց նորին են բանքդ , այլ համար .

Ո՛ր առթէոսին , 'ի Հոռոմ՝ զ՝ ուկայն , յԵփեսոս՝ (Յովհաննուսն , յԱղեքսանդր՝ Ո՛ր կոսին . և յաւուրս որդւոցն մեծին իոստանդիանոսի , իոստանդնուպօղսացիք և խրուսաղեմացիք համարձակեալ պատրիարքուք կռւեցին զառաջնորդս իւրեանց , զԻոստանդնուպօղիս՝ վասն զՀոհաննուսն անդ փոխելոցն , և զԵրուսաղէմ՝ վասն տնօրինականացն . և մեք , ասեն , վստահացուք 'ի մեծ պարծանս մեր : Իսկ զՍեբաստիայ , և զՍեւտենոյ , և զՍարտիրոսաց քաղաքի զեպիսկոպոսն՝ մետրապօլիտս կռւեցին . և յօրինեցին զինն դասուցն երկնից . զհորհուրդն 'ի Հայս . այսինքն պատրիարք , մետրապօլիտ , եպիսկոպոս , քահանայ , սարկաւազ , կէս սարկաւազ , դպրապետ , կրօնաւոր ¹ , ժողովուրդք :

Ի Գ . (Յորում աւուրս նշկահեալ Լճակայ զՍաղենտիանոս կայսր , և նորա բարկացեալ սպան զՏրդատ զեղբայր Լճակայ , որ կայր 'ի պատանդի : Եւ գնացեալ մեծին Վերսեսի , պատուի 'ի կայսերէ , շնորհաւորեալ նմա զանուն պատրիարքութեանն ² , և տուեալ ցնա զորդի տպանելոցն , և պարգևս բազում՝ դարձուցանէ 'ի Հայս : Իսկ զկնի մահուանն Սաղենտիանու , չարափառն Սաղէս լուծեալ զխաղաղութիւնն ընդ Հայս՝ խնդրէ զանձն Լճակայ 'ի ձեռն զօրավարին թէոդոսի : Եւ սուրբ պատրիարքն առեալ զՍապ որդի Լճակայ գնաց առ թէոդոս , և նովաւ ³ 'ի դուռն կայսեր . և տեսեալ զԹադաւորն , քարոզէ նմա ուղղափառութիւն , և 'ի չհաւանելն՝ մեռանէր որդի նորա : Եւ բարկացեալ աքսորէ գնա 'ի կղզի անքնակ եօթանասուն ոգւով զինն ամիս . որք շնորհօքն Եստուծոյ կերակրեալ լինէին 'ի շաբաթն և 'ի կիրակէսն ձկամբք , զորս բնկենոյր ալիք ջուրցն հանդերձ փայտիւ և հրով : Եւ որպէս ասեն՝ սպանեալ զՍաղէս Սեորդիոս վկայն , և հրկէզ լեալ մարմինն . և առնու զԹադն մեծն թէոդոս . և նա դարձուցանէ զսուրբն 'ի կղզւոյն . և առնէ նովաւ ժողով ընդդէմ հոգեմարտին հարիւր և յիսուն

խոհեց անուանեալ Դաշանց Թըղթոյն . իսկ ինքնագլխութիւն կաթուղիկոսաց Հայոց յեռ մահուան Ս . Վերսիսի , մահաւանդ յեռ փոխման մեծին Սահակայ և Ժողո-

վայն Բաղէկզոնի եղէ :

1 . Կոր Օ . Կէրիկոս :

2 . Հեղինակիդ է իմացուած է ոչ կայսերն :

3 . Կոր Օ . Կապոս :

եպիսկոպոսաց՝ նշովելով զ]]՝ակեղձն , և զամենայն խմորեալս ՚ի նմանէ . և ո հաստատեալ պատրիարքն՝ լերսէս վկայութեամբ հարիւր և յիսուն եպիսկոպոսացն¹, դառնայ ՚ի Հայո : Իսկ լ՝ըշակայ սպանեալ զ]]՝անէլ եղբորորդի իւր , վասն Փառանձեմայ կնոջ նորա ՚ի քրտութենէ Տիրիթայ , նշովէ զնա սուրբն լերսէս , և ինքն զնայ ՚ի խոյնս , փոխանորդ իւր թողեալ զԽաղ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ , որոյ շտեմարանքն աղբէրացան , որպէս Լոյիայիւ կնոջն այրոյ :

ԻԴ . Բնդ այն ժամանակս Շապուհ արքայն Պարսից գայ յԵրուսաղեմ , և առ ինքն կոչէ զ]]՝ըշակ , կապէ զնա և տայ տանել յԵնուշն կոչեցեալ գղեակ , ուր և մեռաւ իսկ անձին արարեալ սրով : Իսկ սուրբն լերսէս լուեալ զայս՝ ինդրէ ՚ի կայսերէ թագաւորեցոցանել զՊապ որդի լ՝ըշակայ , զոր և արար իսկ . առաքէ զօրու ծանու ՚ի Հայո պատրիարքաւն լերսիս . որք եկեալ գտին զաշխարհս միապետեալ]]՝եհրուժանայ արծրունւոյ ուրացողին զԲրիտոս , պարոկական զօրօք լցեալ . ընդ որս մարտուցեալ սպառնն զՊարսիկն աղօթիւք սրբոյն , և զ]]՝եհրուժան կալեալ Սմբատոյ բագրատունւոյ , հրացեալ շանթիւք պատկէ զնա , նա խատանօք սատակեալ . և հաստատեցաւ երկիրս ընդ ձեռամբ Պապայ ամս եօթն : խորում ժամանակի շինեաց լ՝նատողիս զօրազլուխն խոնաց յանուն կայսերն զԹէոդուպոլիս² : Բայց Պապ յանդիմանեալ ՚ի լերսիսէ յաղաքս զազիր դործոյն , տայ նմա դեղ մահու ՚ի գեօղն Խախ յԵկեղեաց դաւառին զանխլաբար , և թաղեցաւ ՚ի թիւին , որ կալաւ զաթոռն ամս երեսուն և չորս³ : Եւ կացոյց Պապ ՚ի տեղի նորա զԵնուակ ոմն սակաւ աւուրս , և ապա զՇահակ ՚ի գաւառէն Լպահունեաց , առանց մետրապօլտին Լիսարու , ըստ օրինի պատրիարգաց , որ պաշտեաց զաթոռն ամս չորս :

Իսկ զօրապլարին լ՝նատողեայ կալեալ զՊապ խաբանօք և կապեալ զնա յերկաթս , առաքէ առ Թէոդոս , որ

1. Եւ այս գլխաւ ըստ վերնոյց : նէն սրբոյ Յուսէան մինչև ցածա .

2. Ընկուծի Թէոդուպոլիսայ , առկալութիւն մեծին Սահակոյ հաշուէցին երեսուն և չորք տեղք . ըստ սուրբն լերսէս ոչ աւելի բան զտանն ամ եկաց քահանայապետ :

3. Թերեւս ՚ի նահատակութե .

չարար զնա արժանի տեսանելոյ, այլ հրամայեաց զնա ընկենուլ 'ի ծոցն¹։ Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զԱ՛րազդատ ոմն արշակունի ամն չորս։ Երկրորդ աւին՝ սորա ննջէ Շահակ, և յաջորդէ զնա Օաւէն եղբայր նորա, լաւ իբրեւ զնա, զամն չորս։ Իսկ Ա՛րազդատ որսացեալ վասն սպանանելոյն զքաջն Ա՛ռչեղ, հալածի յազգէն Ա՛միկոնէից, և թէոդոս աքսորէ զնա 'ի թուրքս կղզի։ Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զերկուս որդիսն Պապայ, զԱ՛րշակ և զԱ՛ղարշակ։ Ի յերրորդ ամին Ա՛րշակայ ննջէ Օաւէն. և առնու զաւթուն Ա՛սպուրակէս եղբայր նոցունց և առաքինակեաց, ամն հինգ։

Եւ բաժանեն զաշխարհս Շահակոյ Պարսից և Ա՛րշակոյ որդին թէոդոսի, սէր արարեալ ընդ միմեանս. Ա՛րշակ առնու յանձն զկողմն Եռնաց վասն հաւատակցութեանն. իսկ Ա՛ղարշակ՝ որ ունէր զմասն Պարսից զարեւելակողմն՝ մեռանի. և դնէ 'ի տեղի նորա Շահակոյ զԱ՛սորով ոմն արշակունի, որ զկնի երկց ամաց մերժի 'ի տէրութենէն 'ի քսութենէ գործակալաց աշխարհիս. այն որ նստոյց յաթոռ պատրիարքութեան զսուրբն Ահակ, որդի մեծին Լեւոնի, որ պաշտեաց զսուրբ աթոռն ամն յիսուն։ Իսկ թագաւորն Պարսից կացոյց 'ի տեղին Ա՛սորովու զԱ՛ռաւպակոյս եղբայր նորին, ամն հնգետասան։

ԻԵ. Ի հինգերորդ ամին սորա և յառաջին ամին Ա՛րտաշէի որդւոյ Շահակոյ՝ սուրբն Ա՛եսրոպ յօրինէ զըպրութիւն հայերէն. քսան և երկու գիր առ Վանիւն լի ընտրւոյ գտեալ 'ի հին ժամանակաց, որ վասն ոչ պարզելոյն զընդարձակութիւն լեզուիս, անհոգացեալ եղև յառաջնոցն լոյն և ասորի և պարսիկ գրով շատացեալք. և ոչ Ա՛եսրոպ կարէր նոքօք փոխել զատուածաշունչ մատեանս 'ի հայ բարբառ։ Ա՛սան որոյ աղօթից տուեալ զանձն գործակցութեամբ սրբոյն Ահակայ, տայ նմա Ա՛ստուած զինդրելին, չորեքտասան գիրս, աշով իւրով դրոշմեալ առաջին նորա որպէս մեծին Ա՛ովսէսի 'ի լեառն Աինայ, և ամա 'ի լեառն Բա-

1 - Այլ 'ի ծով ընկեցեալ այլ սակրով սպանեալ ասն զՊապ հնազոյն պատմիչք։

լուայ¹, որպէս տակաւին ցուցանի դրոշմն աստուածա-
գիծ վիմին և նկարք գրերոյն, և պատուի տեղին խն-
կօք և Զահիւք միշտ 'ի (Տաճկաց և քրիստոնէից²) բը-
նակչաց տեղոյն : Եւ զի լեալ է հայերէն գիր հնոցն՝
վկայեցաւ 'ի ժամանակս Լեւոնի արքայի, զի գտաւ
դրամ 'ի Նիլիկիա, հայերէն՝ գրով դրոշմեալ զանուն
կռապաշտ Թագաւորացն Հայկազանց³ : զորոյ զԹերու-
թիւնն ելից նորս մեր Եղբաս, աստուածախառն շնոր-
հօք լցեալ, նորոգիչ նորոյս Խարայելի և կարգաւորիչ :
Որ և 'ի ձեռն աստուածատուր պարգեացն զճառագայթս
սրբոյ Երրորդութեանն առեալ, մարգարէիւք և առա-
քելովք և աւետարանչօք և երկնային դասութեալ և ա-
մենայն արդարոցն խմբիւք, գայր մտանէր 'ի Հայա-
ստան աշխարհս, և գոնձէր յեկեղեցիս մեր զանասեղի
գեղեցեկութիւնս 'ի զարդ հոգւոց և մարմնոց, և 'ի պար-
ծանս յաւիտենից, զոր ոչ արար ամենայն ազգաց Տէրն
բողորից : Վրանզի ոչ ճարտարօք և ոչ միջնորդովք ի-
մաստնացաք, և առաջնորդեցաք առ նա, այլ 'ի յերկնա-
պարզ և յաշխարհատեղծ աջոյն ցրեցաւ մեզ դպրու-
թիւն ուսման . և տեառն մերոյ և Եստուծոյ յիշա-
տակն կենդանի է 'ի մատուանս մեր, զօրութիւն տա-
լով և շնորհս, որք հաւատովն մատչին և բանականա-
պէս : Աման որոյ փառք պատիւ և գոհութիւն տու-
ղին և օրհնութիւն 'ի Տեառնէ ածողին առ մեզ, և
պայծառութիւն յիշատակի անուան նորա 'ի գիրն կե-
նաց, (I)՝ եսրողայ, որ է կանաչացեալ, այսինքն յորա-
զուարճ և բերկրեալ⁴, հօր մերում տեղի և յիշատակ
ընդ առաւել սուրբսն, և մեզ աղօթիւք նորա ողորմու-

1 • Աշակերտք Ս. Մեսրոպայ
'ի Սամոսացոց քաղաքի, այսինքն
'ի Սամոս կղզւոյ ասնն լեալ գցիւտ
հայկական տառիցս, զոր ոմանք Սո-
մոսապոլոց քաղաք ընթեռնուն և
կարծեն : Բայց լուայ գիրտօք անձահ
է այլ Թերեա ոչ անպատճառ, զի
ոչ միայն աղօթարան և մատուռն
Ս. Մեսրոպայ պատուի անդ 'ի
գլուխ լերին՝ յորում բերդն Բա-
լուայ, և յիշատակի անդստին 'ի
ԺԻ դարէ, այլ զի և յանձաւի անդ
լերինն՝ ուր հեղինակս ասէ զաս-

տուածագիծ վէմն, գտաւ 'ի նո-
րումս բեռնաբանդակ արձանադիր
հին :

2 • () ըստ Հ. օրինակին :

3 • Յանկայի գիււ և հետադըն-
նելի, այլ և երկբայելի, զի արդ
ոչ ուրեք ճանաչի հայատառ գրամ
Թագաւորաց մերոց Հայկազանց և
Արշակունեաց :

4 • Ի սեմական լեզուաց ստու-
գաբանելով, Դուրու յայտ Բեր-
կրեալ լի յարաբային :

Թիւն և գծուծիւն յԵրտուծոյ 'ի համար աշակերտաց նորա, և հոգեւոր որդւոց ¹):

Օ ուարձացեալ ապա սուրբ պատրիարքն Սահակ երկնատաք պարգևօքն, ընտրէ մանկունս առաքինազարդս, և առաքէ յաղգս, բերել յամենայն աղգաց զարուեստ մատենից. զՅովսէփ և զԴեոնդ, զՅովհանէս, զԲրահամ, զԲժան, զԴուշէ, զԵղնիկ, զԽորիւն, և զայլս. ապա և զկնի տակաւուց զԴովսէս և զԴաւիթ և զԵղիշէ և զԴամբրէ՝ զեղբայր Սովսիսի: Օ կնի սոցա և զԲժան արծրունի և զԽոսրով և զԴազար պատմագիր. սոքօք Թարգմանեցին զամենայն մատենանո 'ի ստոյգ օրինակաց սրբոյն Դեոնդի: Երրորեաց սուրբն Սահակ և զտաճար սրբոց Հիփսիմեանցն, զաւերեալն 'ի Հապհոյ, և անյայտ եղեալ նշխարացն՝ խնդրեալ յԵրտուծոյ յայտնեցաւ նմա: Սա ետես զբառնալ Թագաւորութեանն և զբահանայապետութեան յաղգէն Պահլաւունեաց, և վերատին անդրէն նորագել 'ի լրման աւուրց: Սորա էր դուստր միամօր ², զոր տայ յա մուսնութիւն Համադասպայ մամիկոնենոյ, յորմէ ծընաւ սուրբն Սարգան: Եւ յԼ սքանչելի այրն Երտուծոյ Սեարոպ անցեալ 'ի Սիւս, առնէ և նոցա գիրս, 'ի ձեռն Սաղելի ումիմն, որ աշակերտեցաւ նմա. և զընացեալ յԴղուանս, ստեղծու և նոցա գիր ըստ նոցա լեզուին, ձեռօք Բենիամինի՝ որ անտի աշակերտեցաւ նմա:

ԻՁ. Իսկ Սաւմապուհ Քարիոք կատարեալ զկեանս իւր և զնացեալ սուրբն Սահակ առ Հագկերտ, խընդրէ զԽոսրով՝ որ կայր 'ի բանտի, և վերատին Թագաւորեցուցանէ զնա, որ ոչ աւելի կացեալ քան զտարի մի՝ վախճանի: Եւ 'ի մեռանէն Հագկերտի, նստի յաթոռն Սաւմա երկրորդն. որ և բազում չարիս խորհէր ածել 'ի վերայ Հայոց: Օ որ իմացեալ սուրբն Սահակ՝ զնաց առ Հոռօք, և առաքէ զսուրբն Սեարոպ և զԴամբրէ Թոռն իւր առ Թէոդոս որդի Բրկաղեայ. զոր խնդութեամբ ընկալեալ, կուեն զԴամբրէ ստրատելատ, և զՍեարով Վարդապետաց Վարդապետ, և

1. () Այսչափս չիք 'ի Ռ. Օ: Կուշ անուն, բայց նախնիք Սահակա.

2. Կոր Օ. մի. յաւելու Մա. նորջ կուեն զնա:

դարձոցս հրամայեն կարգել խէտզոս և որսորիւորքն
Լ՛շտիկոս, և ռոճիկս յարքունի տանէ կարգեն : Եւ
դարձան եկին առ սուրբն Սահակ, և կատարեն զհրա-
մանն :

Այստեղիկ առաքէ զՍարգան առ Սահակ խըն-
դրել զհաշտութիւն, և թագաւորեցոյցանել զԼ՛րտա-
շիր, որդի Սահակայհայ, զոր և արարն իսկ : Իսկ Սահակ
սէս ասէ թէ զկնի Սարգան թագաւորեցոյց Յազկերտ
զԿապուհ զորդին իւր, ամն երեք . որ և ՚ի համբաւ
մահաւ հօրն զնացեալ, մեռաւ ՚ի զօրացն . և ասեն, մը-
նաց երկիրս անիշխան և շփոթ ամն մեռաւան . և ապա
թագաւորեաց Լ՛րտաշիր, որ և ատեցեալ եղև ՚ի նա-
խարարացն վասն զագիր գործոցն . վասն օրոյ աղաչեն
զմեծն Սահակ ընկենուլ զնա . և ՚ի չհաւանել նոցա՝
խնքեանք երթան ՚ի դուռն Սահակայ, կոչել տան զԼ՛ր-
տաշիր և յղել ՚ի խաւովան : Եւ ընկեցեալ զսուրբն
Սահակ, կարգեն ՚ի տեղի նորա զՍուրմակ չարախօտա-
կից իւրեանց, որ ոչ յամեալ տարի մի՝ հալածի . և զը-
նեն զԻրքիշու ասորի, ամ մի . և ապա զԼ՛մուէլ ՚ի նոյն
ցեղէ, ակնդիւկեցեալ և վատաւարք, յորոց տաղտեա-
ցեալ նախարարացն հայոց՝ հալածեն, և աղաչեն ըզ-
սուրբն Սահակ առնուլ զաթոռն . որոց ոչ հաւանէր,
բայց ՚ի վարդապետութենէ ոչ բնաւ դադարէր, այլ
դիւցեցանէր հոգևոր գառանցն զերկնաւոր աղբիւրն
՚ի տուէ և ՚ի գիշերի : Սմանք զկնի Իրքիշու և Լ՛մուէ-
լի ասեն առեալ Սուրմակայ զաթոռն ամն եօթն : Եւ յԼ՛-
սրբոյն Սահակայ արարեալ զոյզն ժամանակս ՚ի գա-
ւառին Բազրեանդայ, ՚ի գեօղն Բլուր, կատարի առ
Բրիտտոս, և ամփոփի յԼ՛շտիշատ, զկնի տատակմանն
Սահակ և տիրելոյն Յազկերտի որդւոյ նորա : Օ կնի
ապա վեցից ամսոց կատարի սուրբն Սարգան ՚ի Սա-
ղարշապատ, և զնի ՚ի յ() շական գեօղն, խաչանման
լոյս երկնաւոր կալով ՚ի վերայ դադաղացն, մինչև եղաւ
՚ի գերեզմանի : Բայց զաթոռն տեղապահութեամբ խը-
նամէր Յովսէփ աշակերտ Սարգայ, ՚ի Սայոց ձորոյ,
՚ի գեղջէն հողոցմանց . և ասեն Սուրմակն կատարէր
զձեռնադրութիւն, մինչ կենդանին էր, զամն եօթն :

Ի Ե . Իսկ նախարարացն ՚ի մի վայր ժողովեալ կացու-
ցանեն տեղապահ թագաւորութեան զսուրբն Սար-

դան : Օ այսու ժամանակօք դարձան 'ի Թարգմանութենէ' ի Լոնդ , Լորիւն և Լըձան , որ դիպեցան 'ի Ժողովն Լոփեսոսի , զոր արար թէոփոս 'ի մետասաներորդ' ամի Թագաւորութեանն իւրում վասն Վիստորի չարի , և բերին անտի կանոնս գլուխս վեց :

Բայց գունդն Հայոց՝ էր զի հնազանդէին Պարսից , և էր զի դիմանային պատերազմաւ , յորժամ վասն հաւատոց ոյժ հասանէր : Վրանզի Շաւասպ արծրունի և Սնդոյ աւագ նախարարք ուրացեալք զհաւատս՝ շինեն 'ի Ղուին մեհեան Որմզդի և տուն կրակի , և քրմապետ դնեն զՇերոյ զորդին Սնդոյի . զօրլուեալ ուրբն Սարդան , գայր իւրով գնդաւն , և սատակէր զՇաւասպ և զմարդպանն Սշկան փախտական առնէր , և զպիղծն Սնդոյ յատուշանն հրոյ արկեալ այրէր , և զՇերոյ 'ի վերայ բագնին կախէր զփայտէ , և զտեղին շինէր եկեղեցի անուամբ սրբոյն Վրիգորի : Եւ զսուրբն Յովսէփ ձեռնադրեն կաթողիկոս , որ արար զԺողովն 'ի Շահապիվանս , ուր զտուգանաց կանոնն կարգեցին : Իր զինի երկու ամաց եկեալ գունդ 'ի Պարսից , և ըմբռնեալ զնա և զՍահակ և զՍեփ և զայլն , եղին 'ի բանտի , որպէս զխրատուտս Սարդանայ , հեռագոյն որսացեալ 'ի յըմբռնել զսուրբն . զոր և խնդութեամբ ընկալան զկապանսն վասն Վրիստոսի , և ոչ յօժարեցին հանել զնոսա մինչ ցժամանակն : Սասն որոյ 'ի մի վայր եկեալ իշխանքն Հայոց , դնեն զՍիւտ պատրիարք , և 'ի Ղուին փոխեն զաթոռն , հրամանաւ նորին Յովսէփայ . յորմէ մանաւանդ հնազանդեցան սրբոյն Սարդանայ ամենայն նախարարքն Հայոց , որովք տայր պատերազմ ընդ Պարսս զամս իննևտասն , յաղթեալ քառասուն և երկու՝ պատերազմաց , մինչև ցկատարումն իւր մարտիրոսութեամբ , օրհնութեամբ սրբոյն Սահակայ . որ 'ի ժամ վախճանի իւրոյ յամենանն նաւասարդի յերեսունն , յաւուր ծննդեանն իւրոյ , օրհնեաց զնա և զեղբարս իւր զՀմայեակ և զՀամազասպեան . նոյնպէս և սուրբն Սեփոյ յիւրում կատարմանն յերեքտասան մեհեկի

1. Ոչ 'ի մետասաներորդի ամի այլ 'ի քսաներեքն թէոփոսի գունդի մարեցաւ Ժողովք :

2. Զայսպիսի գէպս զարծոց արւոյն Վարդանայ ոչ գտանեմք առ հնագոյնս 'ի պատմեաց :

ամենայն . որոց աղօթիւք և օրհնութեամբ պարտաւեցան և պատկեցան :

Վրանգի ընդ այն ժամանակս եկաց 'ի գործ հազարապետութեան (Հազկերտի չարամիան խրոսհ, և չազաւ առ նա սեպուհն Վարազվադան , որ էր փեսայ Վասակայ Սիւնեաց իշխանի , 'ի նոյն ազգէ , առեցեալ և հալածեալ յաներոյն իւրոյ . որ և ուրացեալ զՎրիւտոս , գրգռեաց զնա 'ի յանցսն զոր անցոյց ընդ հայո . որ և 'ի նոյն խորխորատն սատանայի անկանէր աներ յորին Վասակ . և եղեն պատճառք այնքան աղետից , որ էանց ընդ հայս , զոր յընդարձակ պատմութիւնսն է ուսանել : Եւ վկայեցին Վարդանանքն , հազար երկերիւր երեսուն և երկու 'ի հրօտից երեսունն , 'ի վեշտասանն (Հազկերտի . և զկնի երկուց ամաց սուրբ երէցն Սամուէլ և սուրբ սարկաւազն Մարահամ , 'ի հրօտից եօթն . և սուրբ եպիսկոպոսն Նասենոյ Ստեփիկ , որ յառաջագոյն տարեալ էր 'ի Խաւժատան , դառն տանջանք 'ի տասն հրօտից . և սուրբ կաթողիկոսն (Հովսէփ և տէրն Սահակ և սուրբ քահանայքն Վեռնիկ և Սուշէ և Մարշէ , և սուրբ սարկաւազն Վաջաջ , վեցեքեան սոքա կատարեցան 'ի քսան և հինգն հրօտից , յԱպար աշխարհի 'ի փառս Մատթոյ : Եւ երանելի մոգպետն 'ի մարգաց տան : Մոգիկն ասէ , թէ ստուգեցաք զվեշտասաներորդն (Հազկերտի՝ երորդդ ամ Սարկիանոսի :

Իւ . (Հորում աւուր սուրբն Սովսէս և Սամբէ և Ղաւիթ եկեալ յուսմանէ , հոգային զտուն կաթողիկոսարանին : Եւ թուի թէ 'ի լինել ժողովոյն Վազկեղանի , վախճանեալ էր Ղաւտ³ , և չե էր նստեալ

1 . Ի թուոյ այսի երկերիւրքն յետոյ ուրեմն կատարեցան , և ոչ 'ի պատերազմին :

2 . Ստոյգ օրնահատուկութան Վարդանանց է երկուքն յուրիսի , 451 ամին Քրիստոսի . որ է երկրորդ ամ Մարկիանու :

3 . Ի լինել ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ ոչ միայն թէ վախճանեալ չէր Ղաւտ , այլ և ոչ նստեալ կաթողիկոս . աղկին Պարսից և պատերազմին Վարդանանց ժամանակ

էր 'ի հայս , վասն այնորիկ և չգրաւ ոք 'ի մերոց յայնմ ժողովի , դոնեայ իբրեւ երեսփոխան մերոյ հայրապետի : Իսկ որ զՄովսէսէ և զԽաւթայ և զՄամբրեայ բանք և հակառակութեմբ , դասնին և այժմ՝ իմաստակեալ և ճամբարակեալ բանքդ և ողորն խիզ գիրք . բայց ոչ 'ի Մովսէսեանց աստի յօրինեալք կամ թելագրեալք , այլ զինի ուրեմն կարկատեալք յաւուրս Եզրայ և Հերակլի կայսեր՝ 'ի համա .

{Յոհան Ս}անդակունի . և բերեալ առ սոսա թուղթ
 դաւանութեան , ոչ ընկալան , զի արտաքոյ էր սուրբ
 հարցն աւանդից : Իսլ չօգան Ս}ովսէս և Ղաւիթ ,
 թէ հնար իցէ օգնել ուղղափառութեանն (!) . փսոյն զի
 գտանին այսպիսի բանք առ մեզ , թէ Ղաւիթ խօսե-
 ցաւ յերկար ընդ {Յուրնաղայ , և ընդ գրան երէցն Պող-
 քերայ (և ընդ Ս}ամբրէի արքեպիսկոպոսն Եօրնթա-
 ցւոյ ¹) , և կարկեցան և յամօթ եղեն : Եւ ապա յոտն
 եկաց Ս}ելիտոս մետրապօլիտն Ս}ակեղանացւոյ , և ա-
 սէ ց(Ս}ովսէս . Գիտեմ՝ զքեզ և զաշակերտդ քո՝ ի
 մանկութենէ կրթեալ , և թեքեալ ի ճոռոմ՝ բանս կօ-
 կողաբանիցն և կկզայծնից փիլիսոփայից , և ոչ որ կա-
 րէ յաղթել ձեզ . այլ և նախանձու վառեալ էք զի
 ոչ կոչեցաք զձեզ , զի չէր կենդանի պատրիարքն ձեր :
 Եւ ասէ Ս}ովսէս . Իբարէն ճանաչես զմեզ , զի ան-
 զրանիկ էաք եկեղեցւոյն , և դատաւորք հայրապետա-
 նոցին , և ընդէր ոչ կոչեցիք զմեզ , և զբազմահմու-
 թիւնս մեր նախատինս ասես : Իայց պատճառ ժողո-
 վոյն ձեր՝ չէ ծածկեալ յումքէ , այլ մեք զճշմարտու-
 թիւնն ոչ թողումք , մի բնութիւն ասել մարմնացելոյ
 բանին Իստուծոյ : Իքէ Ս}ելիտոս . Որպէս ասես զմինս ,
 յատկացեալ ասես զՈրդի ի հօրէ , և միացեալ ի
 մարմնի : Ս}ովսէս ասէ . Ոչ բաժանեալ ի հօրէ , և
 միացեալ ի մարմնի : Եւ այլ այսպիսի բազում բանս
 խօսեցան : Ուստի կարծեցաք այսպիսի գոյ զժամանա-
 կրն , զի գտան ամ կալեալ Գիւտայ զաթոռն՝ կաթարի ,
 և յաջորդէ զնա {Յոհան Ս}անդակունի , իմաստասէր
 և լի հոգւով Իստուծոյ , որ բարիք յօրինեաց զկարգս
 ձեռնադրութեան և ժամակարգութեան , և զճառս
 խրատուց : Եւ սա թարգմանեաց զերկրորդ Եօրնթա-
 ցւոյ թուղթն , զ{Յոհանն , և այլ բազում օգուտս
 գործեաց ի կեանս իւր : Իէսք ի կողմն {Յունաց ասեն
 զԳիւտ կաթուղիկոս , և զ{Յովհանն ի Պարսից ի
 միում ժամանակի : Ի՞նչ սղօք էր ճգնաւորն Իստոն , որ

խոչից Մայրապոմեցւոյն : — Յուշ
 լիցի աստանօր և վասն ժամանակի
 կաթողիկոսացդ , զի անհամաձայ-
 նութիւն և շփոթութիւն է առ
 պատմիչս . հնադրնքն ընդ մէջ Յով

սեփայ և Գիւտայ կարգեն զԹեղի
 տէ և զՄովսէս , զոր յետինք ոչ
 յիշեն :

1 . Չիք ի Բ . Օ :

և խաթուլ, թողեալ զամենայն ինչ վասն Վրիստոսի
 Ս արոսիւ հարազատուն երթեալ կրօնաւորէր 'ի տե-
 ղնոյն՝ որ այժմ առի սուրբ խաթուլ :

Ի Թ . Իսկ զկնի վճարման սուրբ նահատակացն մեր ,
 չարն Ս ասակ՝ զկին և զերեսին որդիս Հմայեկայ 'ի
 դուն տանէր որպէս զորդիս մահապարտաց . զոր խն-
 դրեալ Ս շուշայի Ս րաց բռնէին 'ի Հագկերտէ , տայ
 նմա զանակնունելի պարգեն . որ և աւագն 'ի նոցանէ
 Ս ահան՝ սպարապետ եղև Հայոց . քանզի սատակեալ
 Հագկերտի , Պերոզ որդի նորա սպանեալ զեղբայր
 իւր՝ Թագաւորէ , և հաշտութիւն առնէ աշխարհիս ,
 և զՍ ահան կացուցանէ հարկահան արքունի , և 'ի
 քսու արանց նեղեալ՝ տկարանայր 'ի հաւատոցն . և զկնի
 հարեալ զնա սիրտն իւր զղջանայ , և ապստամբեալ
 յարքայէ հարկանէ զգորան Պարսից յառլ անգամ : Եւ
 Ս արազվաղան տիրեալ Ս իւնեաց վասն ուրացութեանն ,
 'ի բազում աւուրս նեղեալ 'ի դիւաց՝ խեղդի անզեղծ :
 Հորում աւուրս սպանաւ ուրացողն Ս ազգէն , և այլ
 բազում ուրացողք ընկալան աստէն զառհաւատչեայ
 գեհնոցն :

Հետ այսորիկ զօրավարն Պարսից Ս իհրան գայ բա-
 զում զօրօք 'ի վերայ Ս ախտանգայ Ս րաց արքայի . և
 յղէ աղաչանս առ Ս ահան օգնել նմա , և գնաց յօժա-
 րութեամբ . և 'ի խմբէլ պատերազմին՝ վատ զօրն Ս
 րաց փախեան Թագաւորուն հանդերձ , այլ և վատօք
 'ի Հայոց , և նահատակեցաւ սուրբն Ս ասակ եղբայրն
 Ս ահանայ , որոյ երեսքն փառաւորեալ փայլէին որպէս
 զՍ ուլխին՝ 'ի ժամ կազմելոյն , յորս ոչ կարէին հայել
 տեսողքն , և իմացան թէ մեռանելոց է յայնմ աւուր .
 պսակեցաւ և սուրբ սեպուհն Ս իւնեաց Հագզ , յամ-
 սեանն հոռի 'ի վեշտասանն , 'ի գեօղն Բագուան . զոր
 ըմբռնեալ Ս իհրան հարկէր՝ ուրանալ զհաւատն և
 կեալ մեծութեամբ . և տուեալ ընդդէմ պատասխա-
 նի , մեռանի վասն Վրիստոսի , և պսակի : Երայէս
 և քաջ ասպետն Ս ահակ կատարի 'ի ժամ պատերազմին
 'ի վերայ սուրբ ուխտին օրինաց : Ս կնի այսորիկ սպա-
 նաւ Պերոզ 'ի Հեփթաղաց եօթն որդւովք . և Թա-

գաւորեցուցին զ[] աղարշ եղբայր նորա . և կոչեաց ըզ-
[] ահան , և ետ նմա զգօրտաւարութիւնն Հայոց , և
յետ այնորիկ եթող 'ի նա և զմարդապանութիւնն :
Օ կնի [] աղարշու՝ նստի []աւատ որդի նորա . և յետ
նորա []ոսրով ամս քառասուն և ութ : []ակ [] ահան
չինեաց զեկեղեցիսն []րտաշատու՝ զաւերեալն 'ի
Պարսից :

Հորում ժամանակս երանելին Տեառն[թագ յ]ն-
շարունեաց պսակեցաւ 'ի Օ առնաւուխտայ՝ զօրագըլ-
խէն Պարսից , և այլ ևս բազումք ընդ նմա :

Լ . []ակ տէր Հոհան կալեալ զաթոռն ամս վեց . և
զկնի նորա տէր []աբգէն զամս հինգ . և յետ նորա տէր
[]ամուէլ ամս հինգ . և զկնի նորա տէր []ուշէ ամս
ութ . և յետ նորա տէր []ահակ ամս եօթն . և յետ նո-
րա տէր []րիստափոր փիլիսոփայ ամս եօթն : []ակ
[] ահանայ բարիք վախճանեալ , փոխէ զիշխանութիւն
նորա եղբայր իւր []արդ , ամս չորս . զ[] ահան կէսք
քսան ամ , և կէսք երեսուն և մի ասն կացեալ իշ-
խան : []յլ զտէր []րիստափոր յաջորդէ տէր [] ևնդ
ամս երկու . և ապա տէր []երսէս ամս ինն : [] ժամա-
նակս նորա առաքեաց []ոսրով [թագաւորն Պարսից
հրոսակս , զի կալցեն զ[] արդ . և եղև մեծ պատերազմ
'ի դաշտին []աղամախայ՝ , և կատորեն զգօրսն Պարսից
աղօթիւք սուրբ հայրապետին []երսիսի : []ւ յայն ժա-
մանակս կատարեցաւ սուրբն Հիզաբուղիտ , որ է աս-
տուածապրեշտոյ . կատարեցաւ 'ի []ուին՝ 'ի մարդպա-
նէն [] արհամայ . զի զկնի [] արդայ՝ պարսիկք իշխէին
մարդպանք . և զմարմին արդոյ վկային ամփոփեալ սուրբ
հայրապետին []երսիսի առնթեր կաթուղիկոսարանին ,
չինեալ վկայարան կոփածոյ 'ի վերայ նորա :

[] սոյն աւուրս []գրաս []նգեղացի զգաստ ճարտա-
սանաց բաղմացոյց : Օ կնի []երսիսի՝ տէր Հոհանէս
ամս հնգետասան . և յետ նորա տէր []ուսէս յ[]ղի-
վարդայ ամս երեսուն : []ա 'ի տասներորդ ամի հայրա-
պետութեանն իւրոյ , և յերեսներորդ առաջներորդ
ամին []ոսրովու , որդւոյ []աւատայ , և 'ի չորեքտասա-

1. Տեառն[թագայ նահատակու . զմիակն քսա Բիւղանդացոյ , 'ի Դ
թեան որպէսն անծանօթ է մեզ : Հայս , այժմ անծանօթ :

2. []աղամախ հաւանորէն է []ս .

ներորդն՝ Յուստիանոսի, որ զօուրբն Սոփի շինեաց, եղիւր Թուական Հայոց և տոմար. յորում ժամանակի լցեալ էր շրջանն հինգհարիւր երեսուն և երկուց. և մարդպան Հայոց Սեփէօ գնունի, որ կարաւ զիշխանութիւնն ամս երեսուն և մի: Եւ ի դիւր Թուականին էին Պետրոս եպիսկոպոս քերթողն Սիւնեաց, և Լիւր շապուհ ի Տարօնոյ, և Լեւոն ի Սասնայ, զոր եպիսկոպոս ձեռնադրեաց Սոփիս. որ և զԼիւրիւն, որ էր ազգաւ ի Սրաց, ի գաւառէն Սաւախաց ի գեղջէ Սկուտրի, և գիտէր գարութիւն հայ և վրացի, ձեռնադրեաց Սրաց կաթողիկոս, որ եղև յետոյ քաղկեդոնիկ², Վանքի ի տղայութեանն գնացեալ էր ի Յոյս, ի Սողոմոնա գաւառ, և բնակեալ ի գեօղն Լիւկոպոլիս յեղը Վայլ գետոյ, որ և վարժեցաւ յոյն ողորութեամբ. և յետ հնգետասան ամին, եկն առ Սոփիս ի Վուին, և կացոյց զնա վանաց երէց որբոյ Կաթողիկէին, այլ և քորեպիսկոպոս Լյորաբատեան գաւառին, ամս եօթն. և յորժամ մեռաւ կաթողիկոսն Սրաց, առաքեցին իշխանք աշխարհին առ տէր Սոփիս, ըստ առաջին կարգին, զի տացէ նոցա առաջ նորդ, և զնա կամեցաւ տալ որպէս ի տանէ իւրմէ. և երթեալ նուաճեաց զամենայն երկիրն. և ապա եկն առ նա խուժիկ մի նեստորական, որ Սիւս կոչուր, այսինքն խառութիւն, որպէս եղևն, որ էր ի Սողոմոնոյ, ի գեղջէն Օւստառիմայ, մօտ Լիւկոպոլիս. որ լեալ էին միմեանց ուսումնակիցք և աղանդակիցք. զնա ձեռնադրէ եպիսկոպոս, և կորնչի նովաւ, և ամենայն աշխարհաւն: Օր իմացեալ Սոփիսի եպիսկոպոսի՝ որ ի Յուրտաւ՝ որ այժմ ասի Վանչէնք, ծանուցանէ պատրիարքին Սոփիսի, և նա գրէ առ նա Թուղթ յանդիմանութեան և սպառնալեաց, և նա բնաւ ուրանայ յերկեղէ որբոյն զաղանդն: Եւ զկնի սակաւ ժամանակաց մեռաւ պատրիարդն յերեսներորդ ամի հայրապետութեան իւրոյ, և Լիւրիւն յանհոգս եղեալ ընդունի զժողովն Վաղկեդոնի:

ԼԱ. Իսկ Ստարով Թագաւոր Պարսից մօտ ի վախ

1. Ոչ ի չորեքտասաներորդի տեալ ի հեղինակէդ և ի համապայլիքսաներորդի չորրորդի ամին: կարծեալն:

2. Յայն սակաւ և գառափէջ

Ճանն հաւատայ 'ի Վրիտոս , և կոչեցեալ առ ինքն զԼորան կաթողիկոսն՝ զոր տէր Վիւտ էր ձեռնադրեալ հանդերձ այլք եպիսկոպոսօք , 'ի գնալն իւրում առ Պերոզ արքայ՝ ուր յանդիմանեաց զմոլորութիւնն Պարսից , ցանկալով մահու , մկրտեցաւ Լորանայ և հաղորդեցաւ . և զկնի՝ սակաւուց կատարեցաւ , և թաղեցին զնա քրիստոնեայքն յարքունական գերեզմանս : Եւ առ զթագ նորա որդի նորա Սրմիզդ . որոյ նենգ գործեալ սպանին զնա յիւրում դահլճի , և առնու ըզլ թագն որդի նորա Խոսրով . յորոյ վերայ յառնէ Սահրամ գլուխ զօրացն , և առնէ զնա փախստական : Եւ նա գնայ առ Սօրիկ կայսր , և գտեալ 'ի նմանէ օգնութիւն դառնայ և տիրէ հայրենեացն , և լինի երախտահատոյց . թողլով 'ի Սօրիկ զՍիւադետոս , և 'ի հայոց զաշխարհն՝ որ Տանուտերական գունդն կոչի¹ . բայց յոստանէն Ղաւնայ , և յերկուց գաւառացն՝ որ է Ոսնն Սասեաց և կողմն Բրադաժու , թողու 'ի Սօրիկ 'ի լեռնէն որ կոչի Խծաքիսար , մինչև ցՂուեստն աւան և ցհացիւնս : Եւ յանդգնեալ զեղեալ անուանսն Լորայէն² փոխէ . զՍրմիկն կոչեցեալ 'ի նմանէ՝ որ է Բաւջին հայք՝ Լորկորդ հայք զնա կոչէ , յորում մայրաքաղաքն Սեաստ . և զկայսրոսկիս , յորում մայրաքաղաքն Կեսարիա՝ Լորորդ կոչէ հայք , և առնէ զնա եպարքի . և զՍեւտենի՝ որ ունի զհոմանուն գաւառն իւր , կոչէ զնա Բաւջին հայք . և զՊանտոս , յորում մայրաքաղաքն Տրապիզոն , Սեծ մասն հայոց կոչէ զնա . և զԶորորդ հայք , յորում մայրաքաղաքն՝ Լիբիկերտ որ ասեն Սուփարկին , Յուստիանունիստ գրէ զնա 'ի գիւան արքունի . և զաշխարհն Կարնայ՝ յորում քաղաքն թէոգուպօլիս՝ Սեծ մասն հայոց կոչէ . և որ 'ի Սեծ հայոց մասն էր առ նոսա , 'ի կողմանց Բասենոյ մինչև ցաւհամանս Բորեստանի , Սեծ հայք անուանէ . և զկողմանս հայոց սահմանօքն իւրովք՝ Կարադոն հայք կոչէ . և զկողմն Ղաւնայ՝ Լիբրեսագոն հայք կոչէ : Օայս անուանս գրէ 'ի գիւանի :

Եւ յորում աւուր Սմբատ Բագրատունի քաջապէս խաւարհեցուցանէ ընդ ոտիւք Խոսրովու զամենայն թշնա-

1. Տանուտերական երկիր՝ կողմն զարձակագոյն իմանի :

Եւ յորում աւուր Սմբատ Բագրատունի

2. Պարս է ասել Լորանայ :

միս նորա . և նորա պատուախրեալ նմա տայ զմարդպա-
նութիւնն Սրկան աշխարհի , ուր երթեալ գտանէ
ազգս Հայոց գերեալ , և բնակեալ 'ի թուրքաստան
անապատին մեծի՝ որ Սադաստանն կոչի , մեռացեալ
զլեզու և զգարուծիւն . որք տեսեալ զՍմբատ խրախ
լինէին , և նորոգէին զլեզու և զգիր . և զերէց մի նոցա
Հաբէլ անուն՝ տայ եպիսկոպոս ձեռնադրել մեծի հայ-
րապետին Սովսիսի . հաստատէ զնոսա վիճակ սրբոյն
Վրիգորի , և առեալ հրաման յարքայէ՝ գայ տեսանել
զերկիր իւր : Եւ եկեալ 'ի Վուին՝ սկսաւ շինել
զփայտաշէն սուրբ Վրիգորն 'ի Սարգանայ սրբոյ . և
պահնակ բերդին բողոքէ 'ի դուռն , թէ վնասակար է
բերդիս . և ելանէ հրաման քակել զբերդն , և հեռա-
գոյն շինել . և խնդացեալ Սմբատ 'ի փառս Վրիտառի ,
շինէ զեկեղեցին կոփածոյ վիմօք , և տայ ձեռնադրել
պատրիարք զտէր Լբրահամ զեպիսկոպոսն Սշտու-
նեաց , որ շատ Զանացեալ թղթով 'ի ձեռն Պետրոսի՝ ոչ
կարաց դարձուցանել զՎիւրիոն յուղղափառութիւն (!) .
վասն որոյ արարեալ ժողով 'ի Վուին , անիծին զՎիւ-
րիոն հերետիկոսեայ (!) : Եւ Սօրիկ կացոյց յիւր կող-
մանն կաթողիկոս զՀոհան որ նստէր 'ի գեօղն Լճան՝
շինեալ անդ եկեղեցի , այր սուրբ , և ընտրեալ յամե-
նեցունց ² :

ԼԲ . Հայնմ ժամանակի նախարարքն Սօրիկայ սպա-
նին զնա , և եղին թագաւոր զՓովկաս , որ և եկեալ 'ի
Բասեն՝ ³ Զանայր նուաճել զՀայս . և ընդ առաջ եր-
թեալ Լշոտ , հարկանէ անչափ կոտորմամբ հրամա-
նաւ Ստորովու , և առնու զՎարնոյ քաղաք , և փոխէ
զբնակիչն յԼճմատան , տարեալ զՀոհան կաթողի-
կոս զկնի , որ կայր 'ի գաղթի անդ . որ և անգէն վախ-
ձանեալ , բերաւ դին 'ի գեօղն Լճան , որ կալաւ քղ-
կաթողիկոսութիւնն ամս քսան և վեց . և սուրբ պա-
տրիարքն Լբրահամ փոխի զկնի քսան և երեք ամի

1. Աւան գիւղ Կոտայից 'ի կողմն
Երևանու : — Տարակուսական են
ժամանակք կաթողիկոսութեան
Յովհաննու և Արաշամու , ըստ
այլակարծի գրութեան պատմաց :

2. Այսպէս 'ի ընտրելու . իսկ

միւսն կամակորէ . Այդ տարբ , և
Բնա լիապարէալ յաղանդն Եւսեպ :

3. Թերեւ մի 'ի զօրաղբարց
կայսերն՝ որ տայր մարա ընդ Պար-
սից , հանգիպեալ իցէ 'ի Բասեն ,
այլ ոչ ինքն փովկաս :

աթռակալութեանն . և յաջորդէ զնա տէր լլուսիտաս,
'ի գեղջէ լ'ջցից :

Իսկ յիշխանաց կարգի զկնի լլ'եժեժայ պարսիկք
կացին . նախ Վենչապուհ , որ զշնմուլութիւնն շատա-
ցոյց , և յետ նորա լլ արաղդատ ոմն , և ապա լլուրէն
ազգական խոսրովու , որ չնայր ընդ կանայս իշխանացն .
ընդ որ զայրացեալ լլ արդանայ՝ որդւոյ լլ ասակայ մն-
միկոնենոյ՝ սպան զնա , և առեալ զընտանիս իւր զնաց
'ի լլոստանդնուպոլիս : Բայց Հերակլ սպանեալ զվրով-
կաս , Թագաւորեցուցանէ զորդի իւր , և ինքն խաղալ
յարեւել . և լլուռմ աւերէ զէջոյնս հրամանաւ լլու-
րովու , քինախնդիր մահուանն լլ օրկայ , և գերէ զլլ-
րուսաղէմ և զփայտն փրկական , և զՕ աքարիա պա-
տրիարքն լլրուսաղէմի : Զայնմ ժամանակի պատրիարքն
լլուսիտաս ընդարձակէ զվկայարան սրբոց Հովիտի-
մեանցն , և պատահէ սուրբ նշխարաց նոցա . և լինի ոչ
սակաւ միւրթարութիւն քրիստոնէից , և էր կնքեալ
մատանեաւ սրբոց Ղրիզորի , և սրբոց Սահակայ , զոր
ոչ իշխեաց բանալ , այլ և զիւրն եդ 'ի վերայ . և չափ
հասակին Հովիտիմեայ՝ տասն թիզ և չորս մատն , և
զսուրբն Ղրիզոր տսեն ինն թիզ , և զՏրդատ՝ մետա-
սան թիզ :

ԼԳ . Ընթեաց Հերակլ դեսպանս պատարագօք առ
Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն , որում ոչ ետ պա-
տասխանի . և բարկացեալ Հերակլի , առնու ընդ իւր
զեղբայր իւր զ(Ժ)էոդոս , երկիցս հարկանէ զզօրսն
Պարսից առ Լ'նտիոքաւ , և երթայ ընդ հայս 'ի վե-
րայ Խոսրովու . և զնա ոյժառեալ՝ լլաւատայ որդւոյ
առաջնոյ Խոսրովու , սպանանէ զԽոսրով , և խնդրեալ
սէր 'ի Հերակլէ՝ թողու 'ի նա զլլ'իջագետս . և դառ-
նայ Հերակլ և գայ 'ի լլարնոյ քաղաք : Զորում յա-
ւուրս յաջորդեալ էր զսուրբ աթռն լլուսիտասայ տէր
Վրիտափոր , և հանեալ զնա զի առնէր խռովութիւն
'ի մէջ իշխանացն , զնէն զլլ'զր լլիգացի , զոր կոչեաց
Թագաւորն 'ի լլարնոյ քաղաք , որ վասն ազիտու-
թեանն՝ իւրոյ քաղկեդոնիկ եղև , առեալ զլլ'ջցք ,

1 . Այսպէս 100 :

զոյն գտաւ քան զհեղինակդ :

2 . Գէթ յայսմ մասին գիտնա .

և զերբորդ մասն իրողայ¹ զին հաւատոյն : Եւ 'ի գառնալ նորա կշտամբեաց զնա { }Յոհան² վարդապետ կա թուղիկոսարանին, ասելով . { }Իրաւի իշգր կաշեցար, զի յեզր ելեր յուղղափառութենէ . և ինքն չոգաւ յԱ՛զուանս, 'ի գլուխ Ղարդման գաւառի, և Ճգնեցաւ խիստ վարիւք : Եւ գրեաց երես գիրս, զանուն իւր չգնելով 'ի նոսա . զմինն կոչեաց Խրատավարք, զմինն Տաւատարմատ, և զմինն 'Լոյեմակ : Եւ սորա աշակերտ մի Սարգիս անուն, որ զՍաբելին ախտանայր . զոր հալածեալ մերժեաց յինքենէ : { }Յաւուրս յայտասիկ մեռսնի յաւատ արքայ, և Թագաւորէ տղայ որդի նորա Լքտաշիր . և լուեալ չերակլ, յորդորէ զԽառեմ՝ առնուլ զթագն, սպանանելով զտղայն : Եւ որ և արար իսկ . և ետ զխաչն սուրբ 'ի չերակլ : Եւ ըսպանեալ զօրացն զԽառեմ՝ տան զթագն 'ի Բորն գաւառքը Խոսրովու, և զինի նորա 'ի Օւմիւիկ քոյր նորա . և յետ նորա, զԽոմիզդ թոռն Խոսրովու, զոր խեղգամահ արարին, և եղին զ{ }ազկերտ թոռն Խոսրովու³ :

Իսկ չերակլ զխաչն տարեալ յԱրուստղէմ, կանգնէ 'ի տեղւոջ իւրում . յորում ժամանակի կարգէ զօրավար Տայոց զՍԵժԵԺ, զոր սպանեալ Ղաւիթ Սահառնի, ինքն լինի իշխան հրամանաւ չերակլի, զամն երեք, որ շինեաց զեկեղեցին ՍԵՆՆՅ⁴ . և ապա անարգեալ յիշխանացն հալածեցաւ . և անկաւ շփոթ մեծ 'ի Տայս, զմիմեամբք երանելով . յորում աւուրս ընդարձակեաց իշգր զվկայարան արւոյն Ղայիւնեայ . և տէր Վրիստափոր շինեաց միայնարան 'ի յՍտն Սասեաց, և առաքինանայր բազում ջանացող ազօթիւք, երեքհարիւր խարազնազգեստ արամբք : { }Յորում աւուր ժողովեալ յԱղեսիա երկոտասան հազար չքեայ՝ աքստամբեցին 'ի չերակլեայ, և նա երթեալ պաշարեաց զՍուհա, և առ զնա և արձակեաց զչքեայսն կենդանի, յո և կամիցին երթիցեն, ոչ լը-

1. Իմա զմասն ազահանից տեղեացն :

2. Մայրաղոմեցին մոլորեալ :

3. Ի կարգի Թագաւորացոյ պալատն և այլք : Բոր է Բորր կամ

Բերոր, որ և Բորանդուխտ . իսկ Չամիւիկն՝ Աղերմիդուխտ :

4. Մրեն 'ի Շիրակ գաւառի . կիսականդուն կայ ցարդ եկեղեցին այն :

սելով (Դ) և ոգորոտի եղբորն՝ որ կամեցաւ սատակել զնոսա : Եւ գնացեալ անտի ընդ անապատ չոգան՝ ՚ի Տաճկաստան առ որդիսն Խամայելի, որպէս առ աղջայինս, և կոչէին յօգնութիւն . և կէսք ախորժէին, և ոմանք ոչ, վասն այլ և այլ աղանդոյ նոցա, որպէս երբեմն Եգիպտացւոցն, ըստ զանազան պաշտամանց նոցա :

ԼԴ. (Յայնժամ ապա այր մի յորդոցն Խամայելի, որում անուն էր Սահամթ Թանգար, որ էր ծնեալ ՚ի քաղաքին Սադինա¹, մերձ ՚ի Սաքա երկօրեայ Ճանապարհաւ, յազգէն՝ որ կոչի Կորէշ², որդի Լճիլայ, որ մեռաւ որք Թողեալ զնա . որ և յարեցաւ ՚ի վաճառական մի, և եղև ՚ի տան նորա յառաջագէմ մեռաւ վաճառականն և տիրացաւ տան տեառն իւրոյ, առեալ զկին նորա . և երթայր ուղտօք յԵգիպտոս, և պատահեաց նմա միայնակեաց մի Սարգիս անուն յաղանդոյն Լրիսի և Կերինթոսի, որ և ուսոյց նմա ՚ի Հին մատենիցն զԼստուած, և զգիրս տղայութեան Տեառն մերոյ . և ՚ի դառնալն ՚ի տուն քարոզեաց զոր լուան . և հալածեցին զնա ազգն իւր . և եկն յանապատն Փառանու³ . և յորժամ եկին երկօտասան հազար Նորեայքն, առեալ պատճառս ՚ի նոցանէ, քարոզեաց որ ղոցն Խամայելի զԼստուածն Լճրահամու, և եղև երաշխաւոր նոցա, որ թէ պաշտեն զնա՝ ժառանգեն զերկիրն զոր ետ Լստուած Լճրահամու :

Եւ լուան նմա, և ժողովեցան յԵգիլայ մինչև ցՍուր⁴, որ է հանդէպ Եգիպտոսի, և զերկօտասան հազարն ըստ ցեղիցն Խորայելի երկօտասանից նահապետացն, հազար հազար արկին յինքեանս, և եղեն երկօտասան բաժին, ազգապետ գնելով ինքեանց, յորոց անուն կոչեցան իսկ՝ Եսթուլթ, Կեդար, Լճիլայ, Սարսամ, Սասմս, Իդումա, Սասէ, Բողդադ, Թեման, (Յետուր, Եսթէս, Կեդմա : Եւ զնա յին բանակս բանակս յանապատէն Փառանու ցՍալովթ Սովաթու⁵, և անցին յայնկոյս (Յորդանանու ՚ի

1. Մադինա որ յառաջն Յադրիպ կոչէր՝ է Մէսինէ :

2. Կորէշ՝ Բուրիշ شاذي :

3. Փառանու անապատն ընդ մէջ Սինեյ և Հրէաստանի է :

4. Սուր անապատ ընդ մէջ Պաղեստինեայ, Ապառածն Արաբիոյ, Կարմիր ծովու և Եգիպտոսի :

5. Սալովթ Մովաթու մայրաքաղաք Մովաթացւոց յարեւելան

վիճակն Սաւրինի : Եւ զօրն ի նաւաց էր յԱրաբիա .
հարին զնոսա , և փախեալ ինչոգորոս եղբայր կայսերն
մահապուրծ : Եւ դարձան ինքեանք յԱրաբիա , բնա-
կեցան ըստ ցեղից ցեղից , և ժողովեցան առ նոսա ամե-
նայն մնացեալքն յորդոցն Խարայելի , և եղեն զօր մեծ :
Եւ յղեն բանս առ կայսր , թողուլ զերկիրն զոր ետ
Եստուած Երազամու . և արար նոցա ընդդէմ պա-
տասխանի , և գումարեաց զօրս եօթանասուն հազար
'ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւատարմի , և պատուիրեաց
երթալ յԱրաբիա 'ի վերայ Խամայելի , ուր և սատա-
կեցան իսկ . և լցան մեծութեամբ բանակքն Խա-
մայի :

Եւ էր թիւս մեր վաթսուն և եօթն¹ . և զի յաջո-
ղեաց նոցա խրատն Խազմեղի , խնդրեն 'ի նմանէ օ-
րէնս , և նա զտեղի մեհենից օձիցն՝ զոր պաշտէին ,
կոչեաց Եւթայուբ² , որ է դուռն Եստուծոյ . և կո-
չեաց զբնակութիւն քաղաքին իւրոյ՝ տուն Երազա-
մու : Եւ քանզի 'ի զօրանալ քրիստոնէութեանն , ըզ-
կուռս Գամասկոսի , զԽեմանա³ , որ նա ինքն է հե-
փեստոս կաղ , տարեալ ընկեցին յանապատ , զոր վը-
տեալ Տաճիկք տարան 'ի մեհեանս օձիցն , և քուրմք
օձիցն ոչ կամեցան անդ դնել , այլ հանեալ արաւքոյ ա-
րարին տեղի միոյ ոտից 'ի վերայ վիմի , և անդ եղին .
զոր գողացան եթէ ովպաղի վաճառականք վասն թփեայն ,
զոր ձուլեցին Խամայելացիքն . և եղև պատերազմ սաս-
տիկ 'ի մէջ երկուց ազգացն , մինչև մոռացան : Օ այն-
մանէ ասաց , թէ Երազամու ոտնահետն է , յորժամ
եկն տեսանել զԽամայել զորդի իւր . և քանզի յօրս էր
Խամայել , հարցանէ ցկին նորա թէ Ո՛ր է այր քո . և
նա ասէ . Գնա , աղճատեալ ալևոր . և ասէ Երազամ .
Երբժամ գայ 'ի տուն , ասա ցայրն քո , փոխեալ զդուռն
տան քո : Իսկ յորժամ եկն Խամայել և էառ զհոտ հօրն ,

ափն Մեռեալ ծովու , ուր ցարդ
նշմարին աւերակք նորին սակաւք :

1. Բ. Օ. վաթսուն և հինգ. 616
ամ Տեառն , որ յառաջ վեց ամբ
քան զփախուստն և զիշխանանալն
Մահմեդի , յորմէ թուականին նո-
րա սկիզբն , 'ի 15 յուլեայ 622
ամին :

2. Էւթայուբ العجبا :

3. Խեմանայ 'ի՛նք որ 'ի Ս .
Գիրս յիշին՝ յօմանց արեգակն հա-
մարին , յալլոց Ստողիկ , և 'ի բազ-
մաց անծանօթ . վասն որոյ կար-
ծիս հեղինակիդ նշանակելի է առ
հնախոյզս : Իսկ պատմութիւնդ ոչ
գիտեմ քանի՜ հաւաստիս ունեցի :

եհարց ցկինն . և նա ասաց զոր լուսան . և իմացեալ իւր մայելի՝ եհան զկինն , և այլ էառ մինչև ցեօթներորդ կինն , որ մաղթեաց զԱբրահամ իջանել յիշէն , և օճցէ զոտոն . և իջոյց ասէ զմի ոտն , և եդ 'ի վերայ վիմին , և տեղի ետ վէմն ոտիցն . և զմի ոտնն ոչ իջոյց 'ի գրաստէն . զի երգումն տուեալ էր Սաուայի՝ թէ մի իջաներ , երկուցեալ թէ լինի ընդ հագարու : Օայս առաս...եաց Սահմէտ : Եւ հրամայեաց յամենայն կողմանց անդ առնել զերկրպագութիւնն , և զվիմնին ասաց շուրջ գալ միտանի , և տսել լապք , լապք . և որպէս թէ պատառխանի ումեք առնել , ի՞նչ այ , աւանտ աւանտ¹ . և անցեալ 'ի ձորն անասունն սպանանեն , և ելեալ 'ի գրաստ փախչին մինչև 'ի բլուրն Սաբայ , և թէ 'ի փախչելն հանդերձ անկանի կամ զուլամբի , ոչ ոք իշխէ յետս հայել . և 'ի մէջ երկուց վիմացն ընթալ նալով , զոր կոչեն Սաֆա և Լաֆա , վիմէ 'ի վէմ երթան եօթն անգամ անհանգիստ և քարինս ձգեն . և Սահմէտ ասեն այսպէս արար և ուսոյց : Եւ միտանի վաղելն՝ վասն ոտնահետին է , և 'ի ձորն անասունն կոտորելն և փախչելն , ասեն թէ զոհ արար Սահմէտ , զի տեսիլս ցուցցեն նմա , և երեւեալ նմա՝ փախեալ : Եւ յերկու վիմամիջին ջըջելն և քար ձգելն , լեալ են վէմք նոցա պաշտելիք , նախքան ըզկուռն , և 'ի պաշտելն Սահմետի ըստ սովորութեանն , շուն կատաղի ել ընդդէմ նորա , և նա ձգեաց նմա քարինս . և զնոյն հրամայեաց առնել : Եւ օճք և օղունք՝ զի ոչ սպանանին , զի պաշտելիք լեալ են նոցա , և շուն կոտորելն այն է , որ ասեն թէ 'ի մեռանելն Սահմետի չկամեցան թաղել , ակն ունելով թէ յառնէ երեքօրեայ , և յորժամ իմացան՝ կոտորեցին զշունն , և 'ի նոյն ամսեան հրամայեցին զնոյն առնել : Եւ ուսոյց ասել մի է իստուած , և ոչ ոք է նմա ընկեր , և Սահմէտ ծառայ նորա : Եւ որ արեն հրէի միոյ բանիւ , թէ մարգարէքն խօսեցան որպէս վասն Վրիստոսի՝ և վասն Սահմետայ , զայն ասեն որ Լաայի տեսանէր երկու

1. Լէպլէ , Լէպլէ , Է' ֆելէս , لبیک لبیک ای فیاض , հրամայեալ հրամայեալ ով Աստուած :

վիճակն Սաբինի : Եւ զօրն ի նաւաց էր յԱթաբիա . հարին զնոսա , և փախեալ ինչոգորոս եղբայր կայսերն մազապուրծ : Եւ դարձան ինքեանք յԱթաբիա , բնակեցան ըստ ցեղից ցեղից , և ժողովեցան առ նոսա ամենայն մնացեալքն յորդոցն Խարայելի , և եղեն զօր մեծ : Եւ յղեն բանս առ կայսր , թողուլ զերկիրն զոր ետ Եստուած Երազամու . և արար նոցա ընդդէմ պատասխանի , և գումարեաց զօրս եօթանասուն հազար 'ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւատարմի , և պատուիրեաց երթալ յԱթաբիա 'ի վերայ Խամայելի , ուր և սատակեցան իսկ . և լլան մեծութեամբ բանակքն Սազմեղի :

Եւ էր թիւս մեր վաթսուն և եօթն¹ . և զի յաջողեաց նոցա խրատն Սազմեղի , խնդրեն 'ի նմանէ օրէնս , և նա զտեղի մեհենից օձիցն՝ զոր պաշտէին , կոչեաց Եւթայուբա² , որ է դուռն Եստուծոյ . և կոչեաց զբնակութիւն քաղաքին իւրոյ՝ տուն Երազամու : Եւ քանզի 'ի զօրանալ քրիստոնէութեանն , ըզկուռս Դամասկոսի , զԵսմանա³ , որ նա ինքն է Հեփեսոսս կաղ , տարեալ ընկեցին յանապատ , զոր դրտեալ հաճիկք տարան 'ի մեհեանս օձիցն , և քուրմք օձիցն ոչ կամեցան անդ դնել , այլ հանեալ արտաքոյ աւարին տեղի միոյ ոտից 'ի վերայ վիմի , և անդ եղին . զոր գողացան եթէովպաղի վաճառականք վասն ոսկւոյն , զոր ձուլեցին Խամայելացիքն . և եղև պատերազմ սաստիկ 'ի մէջ երկուց ազգացն , մինչև մոռացան : Օայնմանէ ասաց , թէ Երազամու ոտնահետն է , յորժամ եկն տեսանել զԽամայել զորդի իւր . և քանզի յորս էր Խամայել , հարցանէ ցկին նորա թէ Սէր է այր քո . և նա ասէ . Վնա , աղճատեալ ալևոր . և ասէ Երազամ . Երբժամ գայ 'ի տուն , ասա ցայրն քո , փոխեալ զդուռն տան քո : Իսկ յորժամ եկն Խամայել և հառ զհոտ հօրն ,

ափն Մեռեալ ծովու , ուր ցարդ նշմարին աւերակք նորին սակաւք :

1 . Բ . Օ . վաթսուն և հինգ . 616
ամ Տեառն , որ յառաջէ վեց ամբք բան զփախուստն և զիշխանանալն Մահմետի , յորմէ Թուականին նորա սկիզբն , 'ի 15 յուլեայ 623 ամին :

2 . Էւթայուբա (الكعبه) :

3 . Եսմանայ 'իդք որ 'ի Ս . Գիրս յիշին յոմանց արեգակն համարին , յայլոյց Աստղիկ . և 'ի բազմաց անծանօթ . վասն որոյ կործին հեղինակիդ նշանակելի է առ հնախոյդս : Իսկ պատմութիւնդ ոչ գիտեմ քանի՜ հաւատարմ ունեցի :

եհարց ցկինն . և նա ասաց զոր լուան . և իմացեալ իւ
մայելի՝ եհան զկինն , և այլ էառ մինչև ցեօթներորդ
կինն , որ մաղթեաց զԱբրահամ իջանել յիշեն , և
օծցէ զոտան . և իջոյց ասէ զմի ոտն , և եդ 'ի վերայ
վիմին , և տեղի ետ վէմն ոտիցն . և զմի ոտնն ոչ իջոց
'ի գրաստէն . զի երգումն առեալ էր Սաուայի՝ թէ մի
իջաներ , երկուցեալ թէ լինի ընդ Հագարու : Օայս
առաս...եաց Սահմէտ : Եւ հրամայեաց յամենայն
կողմանց անդ առնել գերկրպագութիւնն , և զվիմին
ասաց շուրջ գալ միոտանի , և տեւել լբայք , լբայք . և
որպէս թէ պատասխանի ումք առնել , (') ա , աւան
աւան ¹ . և անցեալ 'ի ձորն անասուն սպանանեն , և ե-
լեալ 'ի գրաստ փախչին մինչև 'ի բլուրն Սաբայ , և թէ
'ի փախչելն հանդերձ անկանի կամ զուլամբի , ոչ ոք
իշխէ յետո հայել . և 'ի մէջ երկուց վիմացն ընթա-
նալով , զոր կոչեն Սաֆա և Եմրա , վիմէ 'ի վէմ եր-
թան եօթն անգամ անհանգիստ և քարինս ձգեն . և
Սահմէտ տեսն այսպէս արար և ուսոյց : Եւ միոտանի
վազելն՝ վասն օտնահետին է , և 'ի ձորն անասուն կո-
տորելն և փախչելն , ասեն թէ զոհ արար Սահմէտ . .
. , զի տեսիլս ցուցցեն նմա , և երե-
ւեալ նմա՝ փախեալ : Եւ յերկու վիմամիջին շրջելն և
քար ձգելն , լեալ են վէմք նոցա պաշտելիք , նախ քան ըզ-
կուռն , և 'ի պաշտելն Սահմէտի ըստ սովորութեանն ,
շուն կատաղի ել ընդդէմ նորա , և նա ձգեաց նմա քա-
րինս . և զնոյն հրամայեաց առնել : Եւ օձք և օղունք՝
զի ոչ սպանանին , զի պաշտելիք լեալ են նոցա , և շուն
կոտորելն այն է , որ ասեն թէ 'ի մեռանելն Սահմէ-
տի չկամեցան թաղել , ակն ունելով թէ յառնէ երեք-
օրեայ ,
և յորժամ իմացան՝ կոտորեցին զշունսն , և 'ի նոյն առ-
սեան հրամայեցին զնոյն առնել : Եւ ուսոյց ասել մի է
Եստուած , և ոչ ոք է նմա ընկեր , և Սահմէտ ծա-
ռայ նորա : Եւ որ արեն հրէի միոյ բանիւ , թէ մար-
գարէքն խօսեցան որպէս վասն Վրիստոսի՝ և վասն
Սահմէտայ , զայն ասեն որ Եսայի տեսանէր երկու

1. Լեպլէ , Լեպլէ , Է՛ Գէէս , لبیک لبیک ای فیاض , հրամայեալ
հրամայեալ ով Աստուած :

հեծեալ իջց և ուղաւ։ Եւ յաւար միւսմ յանկարծա-
կի անյայտ եղև Ս'ահմէտ . և յետ սակաւու ե-
րեւալ, ասէ . Իսաղաղութիւն ընդ ձեզ և ողորմութիւն
Երաւոց և չնորհք։ Եւ նոցա զարմացեալ ասեն .
Ս'աւի գաս, և զինչ է նոր ողջցնդ, և զոր Երաւոց
չնորհք բերեր մեզ։ Եւ նա ասէ . Եսա զիս Երաւած
'ի Ս'աքա, 'ի տուն հօր մերում Երաւհանու, և պատ-
մեաց զկամս իւր, և 'ի վաղիւն առաքելոց է մեզ օ-
րէնս։ Եւ առեալ երինջ մի ծնեալ¹, և 'ի տեղի ժող-
վոյն մեկնեաց յորթոյն և 'ի վաղիւն
հրամայեաց արձակել, և ինքն հաւաքեալ զամբոխն՝
մնայր . և եկն կոթն բջելալ և քրտալով, և հերձեալ
զամբոխն խնդրէր զորթն . և հրամայեաց անել զնա,
և առեալ զԹուղթն համբարեաց և ասաց յ'Երաւոց
եկեալ . վասն որոյ ցայտօր գրեալ են 'ի սկիզբն զաբա-
նին՝ Ս'ուրաթ Ս'ա-բակարա², որ է կովու օրէնք։ Եւ
հրամայէ հինգ անգամ կատարել ազօթա լուացմամբ, և
փոխանակ փողոցն Խարայելի՝ 'ի բարձուէ կանչել, վկայ
առեալ թէ Եչ 'ի վերայ լերինդ Ս'իւնի, աւետարա-
նիչդ . և Ս'ողին³ կոչեն զձայնողն, որ է հաւատագիր,
և զմասն յականջն ածել, ասեն . Թէ որ կամու և որ
ակամայ՝ լսէ ականջոյն։ Եւ զԲրիտաւս բան Երաւ-
ոց, և հօգի կոչեաց։ Եւ սքանչելիք զոր ասեն թէ առ-
նէր, զուսինն բերեալ 'ի վայր, ասեն, չորս կտոր առ-
նէր, և դարձեալ բողորեալ յերկինս առաքէր։

Եւ այց նախ Վ'աղրթ⁴ էր իշխան Խամայելի, և ապա
գտեալ զՍ'ահմէտ՝ հաւանի նմա յամենայն բանս։

ԼԵ . Եւ յորժամ զօրացան նոքա, երկուցեալ Եւ-
րուսաղէմացոցն, զիտան տէրունի և զամենայն սպասա-
եկեղեցեացն հանեալ 'ի նու, տարան 'ի Խառանդնու-
պօղիս, և ինքեանք հնազանդեցան Խամայելի, զի կոչարն

1 . Կոր օր . Եղեմեանդ։

2 . Ս'ուրթի-Եւ-դէարա عجزا
عبدًا, Պատճէն կամ Եղադա
կովու . Խորագիր երկրորդ պա-
սնի կամ զիտայ կուրանին, զոր
ոմանք 'ի մեկնաց համարին եղեալ
վասն Զառելոյ 'ի համարս կի-կիթ
զկովուն զոհապարծութենէն ըստ
մովսեսեան աւանդից։

3 . Մագին, Բանաթ, مغان,
Ձայնող։

4 . Քաղթ իշխան Խամայելա-
ցոց Թուի անհեղեղ կոչումն խա-
լէթ անուան, զի այսպէս կոչէր ա-
ռաջնորդ զորուն Մահմաթ՝ որ է
հար զԵջնս յԱսորիս։

այլ ոչ կարաց զօր գումարել 'ի վերայ նոցա : Եւ նոքա բաժանեալ յերիս մասունս , մին յԱզգիպտոս , և մին 'ի Յոյնս , և միւսն 'ի Հայս , և եղև ամենեցուն յազ-
 թել . և որք ելին 'ի Հայս ընդ Լ'սորեստան , և հա-
 սեալ 'ի Վուին առին զնա , և սպանին անթիւ . և գե-
 րեցին երեսուն և հինգ հազար անձինս 'ի ժամանակս
 իշխանութեան Սէորոտոսի աշտունաց , որ զինի Ղաւ-
 թի . և բիւր մի 'ի նոցանէ հարին զՎոսկոպոս¹ զօրա-
 գլուխն Յունաց , որ նստէր 'ի սահմանս Հայոց վեց
 բիւրու :

Հորում յաւուրս մեռաւ Ազր , և յաջորդեաց զա-
 թոնն Վերսէս եպիսկոպոս Տայոց , զինի տառն ամին
 Ազրի . բայց յաթիշտակութիւն եղեալ վասն անհարին
 կոտորելոցն , խորհեցաւ փախչել , իբր ոչ բաւական
 մեծի աստիճանին : Եւ աղաչեցեալ 'ի բազմաց դա-
 ւարէ . և հաւաքեալ զբազմութիւն դիպիւնցն թա-
 ղէր , և 'ի նմին տեղւոյ շինէր զհրդեհեալ վկայարան
 սրբոյն Սարգսի : Ընէ սաճար սրբութեան և 'ի վե-
 րայ վերապին , և արկանէ հիմն տաճարին մեծի յա-
 ռապարի յանուն սրբոյն Վրիգորի² ռեսաւորչի , և զնէ
 'ի ներքոյ չորից սեանցն զհասարակ նշխարս սրբոյն Վրի-
 գորի , և զգլուխն 'ի զգրոցի եգեալ՝ պահէ 'ի պէտս
 բժշկութեան ախտաժեւտաց . անդ զնէն և զնշխարս
 սրբոյն Հիզտբուզտեայ , և զՎաւթի վկային³ : Եւ
 զսուրբ Վրիգորի նշխարն ասեն 'ի Հայս բերել Վրի-
 գորոյ մամիկոնոյ , 'ի զնալ նորա դեսպան 'ի Խոստանդ-
 նուպօղիս , տուեալ ցնա կին ոմն յաւագաց՝ որ ունէր առ
 իւր . և նորա գաղտ հանեալ 'ի ծով և անցեալ գայ բե-
 րէ անգիտելի քաղաքին՝ զգանձն անանց մեծութեան .
 և զծնօտն տայ Լ'ջուանից 'ի ինգրոյ Գլուանչիւրի և
 քեռ իւրոյ՝ որ էր կին Վրիգորի³ :

Լ.Զ. Հայնմ ժամանակի կայսրն Խոստանդին դա-
 ւեալ 'ի մօրուէն Սարտինեայ սպանանի , կացուցեալ
 զորդի իւր Հերակլակ . և Վ աղենտին զօրավարն սպա-
 նեալ զՍարտին և զՀերակլակ , թագաւորեցուցանէ

1. Պոսկոպոս բառ Ղանդեայ
 երկցու պատմչի , որոյ զբահան
 գիտա էր 'ի Կոզովեա զաւտոի :

2. Կոր Օ . Վայն Դանայ :

3. Ըստ Հին պատմագրութեան
 յայտնութիւն նշխարաց Լուսա-
 ւորչի 'ի Կատանդնուպօղիս երկի .
 իբր ամառ յետայ եղև :

գլխատանդ՝ որդի Կոստանդեայ . և զի աստատման էր Եր Կարաղտորոց , աղաչէ վասն նորա հայրապետն՝ Լերսէս , և զնէ զնա կիրապաղատ հայոց . որ և յառնուլ զիշխանութիւնն մեռաւ , և թաղեցաւ 'ի Ղաւթոնս առ հօր իւրում քաջին Սմբատայ : Եւ զնէն ըզ Սմբատ 'ի պատիւ հօրն . և թէոգորոս ոչտունի էր զօրավար : Բայց Ս'աճմէտ քսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն և զկնի նորա առին զիշխանութիւնն () մար և Լ'մի¹ և Բուբաքը² , և սպանին զՅաղկերտ թոռն Կոստովու , և բարձին զթագաւորութիւնն Պարսից , որ տեւեաց ամս չորեքհարիւր ութսուն և մի . և զկնի նոցա առ զիշխանութիւնն Ս'աւի : Լ'սլ Կոստանդիանոս թառն հերակալ , ընկենու զթէոգորոս յիշխանութենէ , և հրամայէ զօրավարին Կիլիկիոյ ելալնէ ընդդէմ Ս'աւեայ . և Ս'արդ որդի թէոգորոսի նենգ գործեաց զօրացն Յունաց՝ կտրելով զխեչս կամրջացն 'ի վերայ Եփրատու 'ի փախելն Յունաց : Եւ կացոյց Ս'աւի իշխան հայոց զՍիւրիգոր Ս'ամիկունեան , և եդ հարկս հայոց հինգ հարիւր դահեկան³ : Սմանք ասեն 'ի Թորդանայ բերեալ Վրիգորի զբազան դակ նշխարս Լուսաւորչին . և եկեալ Խարայէլ հրամանաւ Ս'արաղտորդատայ Լ'ցուանից իշխանի , և խնդրեալ զծնօս Լուսաւորչին , տարեալ եդ 'ի Վլխոյ վանս կոչեցեալ տեղւոջ⁴ :

Լ'սլ զի 'ի հարկէ հնազանդեցան հայք հագարացւոց , ելանէ բարկութեամբ կայսրն 'ի հայոս , և Լերսէս կաթողիկոս աղերսելով տանի իջուցանէ 'ի Ղաւթն 'ի կաթողիկոսարանին , և հաղորդին 'ի միասին կայսրն և կաթողիկոսն , և կան ութ օր 'ի խորհրդեանն ըստ Յունաց սովորութեան , և քարոզեցին զժողովն Վաղկեդոնի . և ոմն եպիսկոպոս 'ի վայր իջեալ 'ի բեմէն՝

1 . 'Նոր օրինակք զնէն Օման :

2 . Ըստ կարգի յաջորդք Մահմադին Եպուսպէքը , Օմար , Օթման , Ալի , Միւսափէն :

3 . հարկդ հայոց եճ գահեկան , զոր նախ յիշէ Ղևոնգ պատմիչ , եթէ ստոյգ է թիւդ , թեթեւ ինչ է , որպիսի և ինչէ գահեկանն , եթէ բիւզանդեան ոսկի , եթէ՝ ստաւ .

նեան , և եթէ արաբիկ գնեար՝ որ արժէք 12 կամ 13 Ֆրանգ . թէպէտ և բազմաց կարծիք են թէ Աբղմէիք ամիրապետնախ եհասա գրամ արաբացի , այլ գտաւ և Միւսափեայ գրամ :

4 . Տես Ծան 3 . յէջ 67 . և յէջ 41 . 'ի Ծան :

եմուտ 'ի մէջ ամբոխին . և զկնի հարցեալ կայսերն ցեպիսկոպոսն , թէ ի՞նչէր ոչ հաղորդեցար ընդ քում պատրիարքին , նա ասէ . յառ իսկ եղև պատճառ զի յառաջ քան զերկուս ամն ժողով արար , և նոյովեաց զամենայն հերձուածողս , և առաւել ևս զժողովն ի Բագկեդոնի : Եւ մեղադրեաց յոյժ Թագաւորն վասն նենգութեաննորա , և ապա հաղորդեցաւ և եպիսկոպոսն , և օրհնեաց զԹագաւորն և Թագաւորն զնա : Եւ 'ի գնալ Թագաւորին երկուցեալ ի Երսէս յԱշտունեաց տեառնէն , գնայ 'ի Տայս . և զկնի վեց ամի դարձաւ լուեալ զմահն թիւոգորոսի . և շինէ իւր կայս առնն . թեր մեծ եկեղեցւոյն , և կացուցանէ ամբոխութիւնս երդումարդոց , ըստ օրինի քաղաքականութեան , և ածէ ջուր 'ի իւրասիս գետոյ , և տնկէ անտառս և այգիս : Եւ մեծ ժողովով առնէր զտօն վարդապետին , և ութ հարց փոխեցին , և ոչ կարացին առնուլ զմիմեանցն . ապա հրամայեաց ընտրել զարժանն և զայն միայն ուսանել , զոր և արար 'ի ձեռն սրբոյն իւրսդի , մակա նուն Ղոն կոչեցելոյ . որ էր առաջնորդ սուրբ ուխտին՝ որ յպարավանքն կոչի , 'ի գաւառին ինչոյ՝ . որում ասեն թէ եօթն անգամ ետես զՍրիստոս սքանչելի համար ձակութեամբ . վասն որոյ Ղոնընտիր կոչի շարականս՝ որ այժմ պաշտի յեկեղեցիս մեր :

Եւ մինչ էր ի Երսէս 'ի Տայս , թիւոգորոս աշտունի շինեաց զկղզին ի շրթամարու : Ի յպարավանից տաւրան զխաչն , որ յանուն սուրբ Մատուածածնին , որ արդ Վարձիոյ՝ կոչի , յայնժամ Ղոնեանց կոչիւր . և տաւալ զնա Սարգիս Ղոնեանց 'ի գաղութ՝ յերեսաց այլազգեաց , ուր արար սքանչելիս ձեռք Տիմոթ վարդապետի , զկինն յանմետրեայ արքայի Վրաց՝ յուրկու .

1. Անոյ գաւառ Երսէս է :

2. Վարձիոյ աւան 'ի սահմանս այժմեան Ախալքալաքի , որեն կողմանք Զաւախաց գաւառի Գուգարաց , զոր Վիլք ունենին յայնժմ ժամանակի , և յանուն նորին կոչի վիւժակն Վարձունիք կամ Վարձաւունիք : Ժամանակ սքանչելեացդ անյայտ է . Պրոսէ ('ի Վրաց պատմութեան . Ե. 259) համարի զԴե .

մեարդ եղբայր Ստեփանոսի Վրաց կիւրապաղատի մերձաւորի ժամու նախաւ Ներսիսի կաթուղիկոսի : Յառաջ քան զհեղինակս մեր Թագաւոր Վրաց Դեմետր անուն մի ոք եկաց 'ի ծր գարու : Իսկ Տիմոթէոս անուն վարդապետ ոմն մեկնիչ Արարածոց գրոց յիշէ առ մեզ յերթ գարու :

Թենէ բժշկեալ¹, վասն որոյ և առին 'ի Հայոց . և է որոյն Ս' Եսթրայ օրհնեալ, և կամ Բարազի սրբոյ Ղանին, և ունի զիւ հայերէն յաջ Թեն :

Ս' Եսթրայ Երեմի մեծի պատրիարքի, Թաղի յիւրում ձեռակերտին², և առնու զաթոռն Լ' Եսթրայ, սենեկապետն Երեմի որ էր յ' Եսթրայ, որ նորին հրաւանաւ շինէր զսուրբ Վրիգորն, մինչ էր նա 'ի Տայս : Եւ առնու սորա շինեաց Վրիգոր Ս' Եսթրայնեան զկաթաղիկէն Լ' Եսթրայ, և զվանքն Երեմիարգայ . և Լ' Եսթրայ շինէ զեկեղեցին Եսթրայ, եղբայրանոց յօրինեալ և հիւրանոց³ : Լ' Երիգոր իշխանն եկն Սուրհանն պարոնի յազգէ Թագաւորաց, և ինքրեաց զ' Երեմայ, և ետ զինքն մկրտել Լ' Եսթրայաց, եղեալ ինքն նմա կնքահայր . և կոչեաց զնա յառաջանէն Դաւիթ յանուն հօր իւրոյ⁴, և ետ նմա զՁագ 'ի Ստայս :

Եւ յայնմ ժամանակի էր Լ' Եսթրայ Երեմի, որ առեալ հրամանն յ' Եսթրայաց յօրինէ տոմար հանապազորդ⁵ . որ մինչ խորհէր պատրիարքն ժողովալ հաւաստել կատարի, և յաջորդէ զնա Խարայէլ զինի վեց ամ պաշտելոյն Լ' Եսթրայաց : Եւ առնու զ' Եսթրայաց բառն զօրագլուխ Տաճկաց' որ 'ի Հայս, վանեալ հալածէ Երեմի իշխանն Ս' Եսթրայ կեցեալ յաթոռն ամ տան վախճանի, և առնու զքոչն սուրբն Սահակ, որ 'ի Ձորոփոր յ' Երեմիէնեացն : Եւ յետեան ամին սորա՝ արշաւեցին իսաղիրք 'ի Հայս, և սպանին զ' Երիգոր իշխանն . և գերեցին զհնարաւորն իւրեանց : Եւ առնու զիշխանութիւնն Լ' Եսթրայ Խարայէլի որդի Ս' Եսթրայ :

Եւ Լ' Եսթրայ իշխանն Խարայէլի խորհեցաւ բառեալ զԹագաւորութիւնն Եսթրայ, որպէս և զ' Եսթրայն, և կազմեաց երեք հարիւր նաւ մեծ, և յամէն նաւ հազար այր . և հազար նաւ փոքր, և յամէն նաւ հարիւր այր . և արձակեաց զնոսա ընդ ծովն . և ինքն ընդ ցա-

1. Հին Օ . տառը որպէս առնուին :

2. Այլ օր . 'ի Բերտ Լիւրն :

3. Արեւոյ եկեղեցիք և վանք շինեալ 'ի կաթողիկոսէք, կործանեցաւ 'ի մեծի փլածին Սահակ յամի 1840 :

4. Դաւիթը նահատակեալ 'ի Դաւին կոչեցաւ Ս . Դաւիթ Դաւնեցի :

5. Այսինքն տառար անշարժ ըստ առաւել ամաց յարմարեալ, որ չկաւ երբէք հաստատութիւն 'ի Հայս քաղաքսն վարմամբ :

մաքն հասանէ 'ի Վաղկեդոն . և կորեան ամենայն նաւքն , և ինքն փախեալ 'ի գիշերի և զերծաւ , և մեռաւ յԱսորիո : Եւ ան զիշխանութիւնն Սրուան որդի իւր , և առաքեաց աստիկան 'ի Հայոս զՍահմէտ ոմն , որ աւերեաց զՍևան կղզի , և գերեաց զորս 'ի նւմա . և խաբէութեամբ կողոպտեաց զսուրբ Վրիգոր , ծառայ մի սպանեալ և ընկեցեալ 'ի խորափիտ մի . և ապա խնդրեալ և գտեալ՝ վրէժինդիրք լինէին , ծայրա կոտոր արարեալ զկրօնաւորսն , և քառասուն այր ըզփայտէ կախեալ : Եւ գնացեալ Սահմետի , այլ աստիկան առաքէ 'ի Հայոս՝ Բաղլա անուն , որ կամեցաւ բառնալ զազատագունդն Հայոց , և զՍահակ կաթուղիկոս կապեալ առաքէ 'ի Ղաւմասկոս , և զիշխանն Հայոց զՍմբատ . և զսուրբն Դաւիթ խաչէ 'ի փայտի . և մնացեալ իշխանքն Հայոց , Սմբատ և Բշտո և Վարդ , կամեցան փախչել 'ի Հոյնս . որոց հետամուտ եղեալ Դամայելացիք հինգ հազար , հասին 'ի Վարդանակերտ և կռուեցան¹ և սրախողխող եղէն առ հաւսարակ յիշխանացն մերոց , օգնութեամբն Բառուծոյ , զորոց զունչն հատեալ առաքէ առ կայսր , և առնու ըզկիւրապաղատութիւնն զկնի Բշտոյ , որ շինեաց զԴաւրօնից² եկեղեցին յանուն փրկչական պատկերին , զոր եբեր որդի նորա յարեմտից , մասամբ . և 'ի նաւակատինն երգեաց Օրոս բառ պատկերին : Եւ զնա փոխէ Սմբատ Բագրատունի , և գնացեալ 'ի Հայոս ամբանայ 'ի Թուխարս³ : Եւ լուեալ զայս Բաղլանք , հրամայէ Սահմետի ելանել 'ի Հայոս , որ էր զօրավար նորա . զոր լուեալ Սահակայ 'ի կապանոն՝ գրէ աղաչանս , զի հրամայեսցէ նմա Սահմէտ առ ինքն գնալ . որ և հասեալ 'ի Սառան և հիւանդացեալ , գրէ առ նա ազաչանօք թողուլ զոր արարին ընդ նոսա Հայք . զոր ընթերցեալ Սահմէտ զգիրն Սահակայ , շիջաց ըզբարկութիւնն իւր , և ոչ եկն չարութեամբ յաշ-

1 . Վարդանակերտի կոխն յեր Երասխա եղև յամի 702 , և հռչակեցաւ յոյժ կոտորածիւ Վրաբացոց , մինչև յառակ և յանէծս կարգել նոցա զօրն զայն :

2 . Դարօնից բերդ բառ ոմանց

'ի Բառն , հաւանագոյն է լինել 'ի Կաղովկո , յայժմանս Պայէղիտ

3 . Թուխարք կամ Թուղարք բերդ , այժմ անժանօթ , Թուի 'ի կողմանս պղծման Էւաշեթի :

դասկետութիւնս : Որ և արար ժողով 'ի Սանազներոջ
Հայօք և Մարիօք, և սրբեաց զհաւատս 'ի մարդա-
դաւան աղանդոյն՝ յԱզգի խտորմանէն¹ :

Հայնմ ժամանակի գրեաց Սևմար առ Սեփակա-
շատ ինչ բանս, և զայն ևս, թէ լուեալ է մեր թէ եօ,
թանասուն և երկու բաժին են քրիստոնեայք : 'Եւ
գրեաց պատասխանի թէ երկոտասան են . Հոյնք,
Հռոմք, Ռաբելացիք, Եգիպտացիք, Եթէովպացիք,
Հնդիկք, Մարիք, Հայք, Սարակինսք, Պարսք, Բա-
ղուանք, Սիրք : Իսկ դուք, ասէ, ընդէր կոչիք 'Բա-
ղի, Սաբրի, Խուռաբի, Լխարի, Սուրջի, Բասլի, ան-
ատուած՝ Սհդի, որ ուրանան զէութիւնն Մտուծոյ և
զյարութիւնն, և զասացեալ քո մարգարէն Հարիրի . և
այն երկու . ոմն ասէ զձեզ, և ոմն ոչ է խոռվասէր² . և
զձեր գրեանն գրեցին Սևմար և Բաթումաբ և Սու-
րիման պարսիկ, զոր Հաջաջ ազգապետն Պարսից շոր-
ջել ջանաց : Բայց մերս նոյն է, զի 'ի սուրբ Հոգւոյն է .
և 'ի գերութեանն ամենայն գրեանն³ ոչ կորեան, այլ
մնացին առ ցրուեալսն, և յորժամ 'Ազգ գրեաց զբ-
վանդակն, միաբան գտան հնոյն, և է ըստ ալփաւի-
տացն համարոյ, թէպէտ հինգն կրկնի, ոչ առանց մե-
ծի խորհրդոյ :

Իսկ սուրբ պատրիարքն Հոհանէս՝ եհան յաշխար-
հէս Հայոց զտարածեալ Հոյնն յամենայն տեղիս,
հրամանաւ Սևմարայ, և զիշխանն զեպան արձա-
կեալ 'ի Սեփակաշատ և Սահիդ անուն առ Հոհան, ասելով,
թէ ընդէր ռոնես զչար բանդ զայդ . և հիւանդացաւ
իշխանն և ածեալ յողով բժիշկս՝ չկարացին օգնել և
մերձեցաւ 'ի մահ . և ձեռն եղեալ սուրբն Հոհան՝
առժամայն ողջացաւ . և տեսեալ զքանչեւինն հաւա-
տաց 'ի մեր ուղղափառութիւնն, և ոչ ևս դարձաւ 'ի
Հոյնս(!) . եղև կրօնաւոր և ճգնեցաւ ամս հնգետասան
յայրին, որ Հռոմայրն կոչեցաւ անուամբ նորա . և

1. Ոչ է Յովհաննու Իմաստա-
սիրի արարեալ, այլ Յիկորեղոյ
ուրումն Յովհաննու այգախիբինչ :

2. Հին Օ . Եւ այն երկուսքն ըս-
նել . և ոչ ոմն ոչ է խոռվասէր :

3. Այսինքն հին կտակարանքն

առ գերութեանն Հրկից . զորս
դմանք քանեկեմն հաջունն, այլք
քան և երկու, ըստ այդ և այլ
կարծեաց թուոյ ալփաւիտաց Ե-
րայեցւոց :

զիսան որ կայ՝ իշխանն առ ինքն ունէր ՚ի գաղն ՚ի Հր-
ռոմաց, և անդ մնաց ՚: Յոհան զկնի մեռաւտան ամաց
կատարի, և յաջորդէ զաթոռն Ղաւիթ լիտայեցի
յ(՝) յամենից զեղջէ, որ լեալ էր միշտ ՚ի տան կաթողի-
կոսարանին յաւուրց անտի Տրդատայ. ուր շինեաց եկե-
ղեցի, անդ առնելով զաւուրս կենաց իւրոց զամս ե-
րեքտասան, նեղեալ ՚ի... Տաճկաց որ ՚ի Ղաւին: Եւ
զսա յաջորդէ Տրդատ յ() թմսու զեղջէն, այր ըստ և
առաքինի. որ եղև ՚ի սագրելոյ ազօթից նորա խաղա-
ղութիւն, զամս քսան և երկու:

ԼԹ. Իսկ զ() մար փոխէ Լգիտ. ., որ զիսա և զզատ
կեր եբարձ յերկրէ. և զիսոզն սպանանէր, մինչ խեղ-
գեցաւ. և եկաց յետ նորա Հէշմ, որ առաքեաց զեղ-
բայր իւր զ() սկիւմ մինչև ց() փութանիս եօթն բիւր հե-
ծելով, և միսանգամ դարձեալ գնաց և ծովասոյզ լի-
նի ՚ի զօրութենէ Վրիտաոսի խաչին. բայց միայն յի-
սուն այր մնաց. և կայսր արձակեաց զ() սկիւմ, պատմել
զփառս Լճտուծոյ:

Լճաւկէ Հէշմ զ() ռուան որդի Սահմետի ՚ի Հայո, որ
եկեալ կացոյց զ() շոտ Բագրատունի կիւրապարզատ,
և կամ պատրիկ ասել. և մահալին նմա Սմբատ և
Ղաւիթ և Ղրիգոր մամիկոնեանք: Եւ գնացեալ
() ռուանայ ՚ի Սարաչան քաղաքն Հոնաց, և դարձաւ
յաղթութեամբ: Օկնի Հէշմայ նստաւ Սկիւթ զաղ-
րագործ, որ և հրամանաւ կուռայիցն սպանաւ, և ե-
գաւ Սուլիման, և սպան զնա Ս՛րուան, և ինքն տի-
րեաց. և տային Հայոց զօրուն ամի ամի հարիւր հա-
զար դահեկան խածիթայս՝, Եւ հառ Ս՛րուան զՂաւ
մասկոս. և խայտառակեաց զնոսա, զի կապէր զմարդ ՚ի
չորս ցիցս և զերեսին կաշին հանել տայր. ՚ի վերայ
ամբարշտութեան նոցա և սպանութեան և ցանկու-
թեան անառակութեան. յ() ճտուծոյ ակն ոչ ունէին
պատուհասի ՚:

1. Հին Օ. յաւելու. Այսօր
պատ, և դու թիւն ինչ խօսի միւր:
Չնայն ասելի է և վասն վատիզոյ
երացն, ըստ լոյս լինել, այլայլեալ:

2. Կուռա, Բառուա Բ՛ճ,
ընթերցողք մահմետական օրինաց:

Սպանեալք է վաղիտ Բ, յամ
Ցեառն 744:

3. Խաչիկա նշանակէ զհաղ զո-
րականին, այլ ոչ զիսոմ մարդն
սառաքալանի:

4. Հինն. Տաւր վերեանոց, ՚ի վե-
րայ երկր և լորի միւրալստեանց նոցա,

() այսու ժամանակաւ աստտամբու թիւն խորհեցան իշխանքն Հայոց . և ոչ կամեցաւ պատրիկն Մշտ . և կալեալ կուրացուցին զնա մամիկոնեանքն Վրիգոր և Վառիթ . սա է նախնի թագաւորացն Հայոց և Սբայ՝ Մշտն : Եւ լինեն ապա երկու Մարգարէն , որդիք Հէջ մայ , և երկու ամ պատերազմին ընդ Սրուանայ կոտորմամբ սրոյ յոյժ յոյժ . որ 'ի միում նուազի անկան 'ի զօրուէն երեք հարիւր հազար , և սպանաւ Սրուան , և տիրեցին Մարգարէն¹ , որ և 'ի մեռելոցն պահանջէին հարկս . և առաքեցին 'ի Հայս զՎրիտ՝ դառն նեղիչ , և ապա զՎարր , և ապա զՀատան կատաղի . ընդ որ գառնացեալ Սուշեղ Սամիկոնեան՝ աստտամբեալ սպան յԱմայելէ երկերիւր այր , և ապա չորեք հազար . և ապա խաբեալք 'ի մոնղոնէ միոջէ , որ տեսիլս և երազս սուտս պատմէր , և ասէր թէ կատարեալ են ժամանակքն Խանայելի , Ժողովեցան հինգ հազարք , որոց զլխաւորքն՝ Սուշեղ և Սմբատ , որք մարտեան ընդ երեսուն հազարաց , և մեռան երեք հազարքն և Սուշեղ և Սմբատ² :

Խ . Իսկ զկնի Տրդատայ միւտ այլ Տրդատ յաջորդէ զսուրբ աթոռն՝ ամս երիս . ապա Սիոն եպիսկոպոս Մշտնեաց , այր սուրբ և սքանչելի , որ զյորդառատ աղբիւրն ցամաքեալ առ ստորոտով Սիմն կոչեցեալ լերինն զաւազանաւ հարեալ բխեցոյց . որ և զկնի ութ ամի կատարի , և առնու զաթոռն տէր Եսայի յԱղիպատրուշոյ³ . զոր ասեն թէ մայրն աղքատութեամբ էր սնուցեալ , բացօթեայ , մոռով⁴ , ցրտահար 'ի ձմեռանի և արեակէզ յամարանի . զոր ասեն թէ 'ի ստուտելն ումանց 'ի դրան հայրապետանոցին , ասաց մայրն . Ս' զիտեք թէ պատրիարք սնուցանեմ զաղայս իմ՝ որ պէս և եղևն իսկ , նախ եպիսկոպոս և ապա պատրիարք , 'ի շնորհացն Մշտուծոյ . որ զկնի երեքստասան ամի կատարի . և յաջորդէ զաթոռն Ստեփանոս ամս երկու :

որ է սպանութիւն և լուծի ցանկութիւն և հեղց ցանկութիւն . և լորդոյն յԱրարուծոյ ոչ ունէին այն պատահապ :

1 . Ահմարէկէ 'ի մեծ պատերազմն՝ որով Արարաղեանք բարձին զԻւմիստեան խալիփայս :

2 . Պատերազմն և կատարած Հայոց եղէ 'ի կողմանս Արշիլու և Բազրեանդայ , յամի Տեառն 775 :

3 . Եպիսկոպոսու շքեզ Նիգ զաւառի , այժմ միշակ Ապոքանու :

4 . Հինն . Խորսիստութեան :

գիտան որ կայ՝ ի խանն առ ինքն ունէր ՚ի գաղն ՚ի Հո-
ւանց, և անդ մնաց՝: Յորոն զմի մետաքսան ամաց
կատարի, և յանդիւն զաթան Ղաւիթ իրաւայեջի
Ղ՝ շումնից գեղէն, որ լեալ էր միւս ՚ի տան կաթաղի,
կատարանին յառաջ անտի Տորաւայ, որ չինեաց եկե-
ղեցի, անդ անկելով զառաջ կենաց խրոյ զամս է,
ընդատան, նեղեալ ՚ի... Տաւից որ ՚ի Ղաւին և լա-
զա յանդիւն Տորաւ՝ Ղ՝ խմա գեղէն, այդ լաւ և
առաքինի, որ եղև ՚ի սաղարոյ ազնիւից նորա խաղա-
ղաթիւն, զամս քան և երկու:

ԼԻ. Իսկ զիմա փոխ լաւիս... որ զեալ և զպատ-
կէր եղարմ յերկրէ, և զեալն սարաններ, մին, խեղ-
գեցաւ, և եկաց յետ նորա Հէւմ, որ առաջեաց գեղ-
բայր իւր զիմ մինն զիմ փոխանիւ եթմն բիւր հե-
մէլով, և միւսանգաւ քարանդ զնայ և ծովաւոյ լի-
նի ՚ի զարթեմն Վրիտաւի խաղն, բայց միայն յի-
տան այդ մնաց, և քայր սրանկեաց զիմ միւս, պատմել
զիտա լ՛ըստեց:

Ի՛րանի Հէւմ զիմ քան որդի Սահմաթի ՚ի Հայո,
որ եկեալ քայրոյ զիմ լաւ Ռադրատունի կիւրապաղատ,
և Կաթ գաւաղիկ անել, և մեկուքն նա Սմբատ և
Ղաւիթ և Ղլիկ որ մաթիմեմն: Լա զնայեալ
Ս՛րանոյ ՚ի Ս՛րան քաղաքն Հնայ, և զարմա-
յաղթութեան: Օրի Հէւմն նա Ս՛րան զաղ-
րաքործ, որ և հրանմաւ կուսիցն՝ սարմա, և է-
գա Սուքիման, և սքան զնա Ս՛րան, և ինքն տի-
րեաց, և տային Հայոյ զորան ամի ամի հարիւր հա-
զար գահեկան խաթիթաց՝, Լա էա Ս՛րան զՂա-
մախոս, և խոյտառակեաց զնա, զի կաղեր զմարդ ՚ի
չորս ցից և զերեւին կալին հանել տայր, ՚ի վերայ
ամբարշտութեան նոցա և սարմութեան և ցանկու-
թեան անառակութեան, Ղ՛ըստեց ակն ոչ ունին
պատու հասի՝:

1. Հին Օ. յաւելու. Առա-
ւոր, և Կաթ իսկ իսկ միւս:
Սիցն ամի և և Կաթ Վրիտաւի
իտա: Կաթ իսկ իսկ միւս:

2. Նաւա. Սուքիման. Սի-
ցն. Սուքիման. Սիցն:

Սարմաւոյ և Վաթի Բ. յաթի
Տեառն 744:

3. խաթիմն նշանակէ զհաղ զը-
րախանին, այլ ոչ գիտեմ մարդն
ստուգարանի:

4. Հինն. Տաւից զիմնայ, ՚ի վե-
րայ ելիլ և տիկ անդառնանէ նոցա.

ու թիւն խորհեցան
պատրիկն Մշտտ . և
նեանքն Վրիդոր և
յնն Հայոց և Սրաց՝
Կայքն , որդիք Հէջ
ընդ Սրուանայ կու
տում նուազի անկան
և սպանաւ Սրուան ,
ու ելոցն պահանջէին
լիա՝ դառն նեղիւ , և
տաղի . ընդ որ դառ
ապստամբեալ սպան
ա չորեք Հազար . և
է , որ տեսիլս և ե
է կատարեալ են ժա
հինգ Հազարք , որոց
ըք մարտեան ընդ ե
ք Հազարքն և Սու

յլ Տրդատ յաջորդէ
ա Սիւն եպիսկոպոս
, որ զյորդառատ աղ
իմն կոչեցեալ լերինն
որ և զինի ու թամի
ը Նսայի յԱղիպա
աղքատութեամբ էր
, ցրտահար 'ի ձմե
որ ասէն թէ 'ի սաս
նոցին , ասաց մայրն .
նեմ զտղայս իմ . որ
և ապա պատրիարք ,
ընքտասան ամի կա
եփանոս ամն երկու :

Պատերազմն և կոտորած
եղև 'ի կողմանս Արձիշու և
անդայ , յամի Տեառն 775 :
Եղիպատրուչ գեօղ Նիդ գա
այժմ վիճակ Ազարանու :
Հինն : Ժաբակնաթեմի :

զխաչն որ կայ՝ իշխանն առ ինքն ունէր 'ի գալն 'ի Հոռոմոց, և անդ մնաց¹: Յոհան զկնի մեռաւսան ամաց կատարի, և յաջորդէ զաթոռն Ղաւիթ Վոտայեցի յԼ՛րամոնից գեղջէ, որ լեալ էր միշտ 'ի տան կաթողիկոսարանին յաւուրց անտի Տրդատայ. ուր շինեաց եկեղեցի, անդ առնելով զաւուրս կենաց իւրոց զամս երեքտասան, նեղեալ 'ի... Տաճկաց որ 'ի Ղաւին: Եւ զսա յաջորդէ Տրդատ՝ յ()թմսու գեղջէն, այր լու և առաքինի. որ եղև 'ի սաղրելոյ ազօթից նորա խաղաղութիւն, զամս քսան և երկու:

ԼԹ. Իսկ զՍլւմար փոխէ Լզիւս. որ զխաչ և զպատկեր եբարձ յերկրէ. և զխոզն սպանանէր, մինչ խեղճեցաւ. և եկաց յետ նորա Հէշմ, որ առաքեաց զեղբայր իւր զՍլիմ մինչև ց՝ փութանիա եօթն բիւր հեծելով, և միւսանգամ դարձեալ գնայ և ծովասոյդ լինի 'ի զօրութենէ Վրիտոսի խաչին. բայց միայն յիտուն այր մնաց. և կայոր արձակեաց զՍլիմ, պատմել զփառս Լ՛քտուծոյ:

Լ՛րձակէ Հէշմ զՍլուան որդի Ս՛ահմետի 'ի Հայոս, որ եկեալ կացոյց զԼ՛շոտ Բագրատունի կիւրապաղատ, և կամ պատրիկ ասել. և մահալային նմա Սմբատ և Ղաւիթ և Ղրիգոր մամիկոնեանք: Եւ գնացեալ Սլուանայ 'ի Սարաչան քաղաքն Հոնաց, և դարձաւ յաղթութեամբ: Օ կնի Հէշմայ նստաւ Սլիթ զազրադործ, որ և հրամանաւ կուռայիցն² սպանաւ, և եգաւ Սուրիման, և սպան զնա Սլուան, և ինքն տիրեաց. և տային Հայոց զօրուն ամի ամի հարիւր հազար դահեկան խաճիթայո՞ս: Եւ հաւ Սլուան զՂաւմակոս. և խայտառակեաց զնոսա, զի կապէր զմարդ 'ի չորս ցիցս և զերեսին կաշին հանել տայր. 'ի վերայ ամբարշտութեան նոցա և սպանութեան և ցանկութեան անառակութեան. յԼ՛քտուծոյ ակն ոչ ունէին պատուհասի³:

1. Հին Օ. յաւելու. Այսօր քառ, և դա թիւի իւր փոխ: Չնայն ասելի է և վասն վասիզոյ երացն, ըստ լոյս լինել, այլայլեալ:

2. Կուռա, Բուռա Բ՛ճ, ընթերցողք մահմետական օրինաց:

Սպանեալք է վալիւս Բ, յամի Տեառն 744:

3. Խաճիթա նշանակէ գհառդ զօրականին, այլ ոչ գիտեմ մրդէն ստուգարանի:

4. Հինն. Տալէր գերեւոյոց, 'ի վերայ երկի և տրի ամբարշտութեան նոցա,

() այսու ժամանակաւ ասպատակութիւն խորհեցան իշխանքն Հայոց . և ոչ կամեցաւ պատրիկն Ղազար . և կալեալ կուրացուցին զնա մամիկոնեանքն Վրիդոր և Ղաւիթ . սա է նախնի թագաւորացն Հայոց և Սբայ՝ Ղազարն : Եւանեն ապա երկու Մարտիայքն , որդիք Հեշմայ , և երկու ամ պատերազմին ընդ Սրուանայ կուտորմամբ սրոյ յոյժ յոյժ . որ 'ի միում նուազի անկան 'ի զօրութն երեք հարիւր հազար , և սպանաւ Սրուան , և տիրեցին Մարտիայքն ¹ , որ և 'ի մեռելոցն պահանջէին հարկս . և առաքեցին 'ի Հայս զՎրիտ՝ զառն նեղիչ , և ապա զՂաքր , և ապա զՀատան կատաղի . ընդ որ դառնացեալ Սուշեղ Սամիկոնեան՝ ասպատակեալ սպան յԼամայեիւ երկերիւր այր , և ապա չորեք հազար . և ապա խաբեալք 'ի մանողնէ միոջէ , որ տեսիլս և երազս սուտս պատմէր , և ասէր թէ կատարեալ են ժաւանակքն Լամայեիւ , ժողովեցան հինգ հազարք , որոց զԼաւորքն՝ Սուշեղ և Սմբատ , որք մարտեան ընդ երեսուն հազարաց , և մեռան երեք հազարքն և Սուշեղ և Սմբատ ² :

Խ . Խակ զկնի Տրդատայ միւս այլ Տրդատ յաջորդէ զսուրբ աթոռն՝ ամն երիւս . ապա Սիւն եպիսկոպոս Ղղանեաց , այր սուրբ և զբանելի , որ զյորդառատ առք բիւրն ցամաքեալ առ ստորոտով Սիւն կոչեցեալ լերինն գաւազանաւ հարեալ բխեցոյց . որ և զկնի ութ ամի կատարի , և առնու զաթոռն տէր Լսայի յԱղիդաւ տրուշոյ ³ . զոր ասեն թէ մայրն աղքատութեամբ էր անուցեալ , բացօթեայ , մեւրով ⁴ , ցրտահար 'ի ձմեռանի և արեակէզ յամարանի . զոր ասեն թէ 'ի սառտեւն ոմանց 'ի դրան հայրապետանոցին , ատայ մայրն . Սէ գիտէք թէ պատրիարդ անուցանեմ զտղայս իմ . որպէս և եղևն իսկ , նախ եպիսկոպոս և ապա պատրիարդ , 'ի շնորհացն Մատուծոյ . որ զկնի երեքսաաւան ամի կուտարի . և յաջորդէ զաթոռն Ստեփանոս ամն երկու :

որ է սպանութիւն և լուրջ ցանկութիւն և հեշտ ցանկութիւն . և երբորդն Սարգսիս ոչ ունէին ամ պատուհասի :

1 . Ամնարկէ 'ի մեծ պատերազմն՝ որով Սարգսիսանք բարձին զԼամիատեան խալիփայս :

2 . Պատերազմն և կուտորած Հայոց եղև 'ի կողման Արժիւու և Բաղրեանդայ , յամի Տեառն 775 :

3 . Եղիպատարուչ զեօզ Վիդ զաւառի , այժմ վիճակ Սպարանու :

4 . Հինն . Խորվանութեամբ :

Եւ ապա Յօր ամիսս վեց . յորում աւուրս 'ի գեօղն Բագրեւանդ վասն ասկեղէն զարդուց եկեղեցւոյն զըր-
պարտեալ յոտորկանէն սպանան քառասուն այր . և
առին յալով զանձ : Իսկ զկնի Յօրայ Սողոմոն յաջոր-
դէ զաթօռն , որ էր 'ի Գառնոյ , առաջնորդ սուրբ ուխ-
տին Սաքենոցաց . որոյ երթեալ 'ի գաւառն Շիրա-
կայ 'ի գեօղն Օրեակ , մտեալ 'ի խուց ճգնի յոյժ , ուս-
տի հանեալ տանեկին յաթօռն . զոր տեսեալ յոյժ ներ-
գեւեալ 'ի ճգնութեանցն՝ ասեն . Յօ երթա . առե .
Սեւեղ զերեսս զեղով ընդ այլ հայրապետան . որպէս և
եղէն . զկնի ամի միոյ վախճանեալ՝ նկարի ընդ այլնն :
Եւ յաջորդէ զնա Գէորգ յԱրագածայ ոտանէ :

Իսկ յետ Լճազլայի Սահմէտ որդի նորա . և առա-
քէ առ Սեան երկու գրիւ մանանեխ , և զօր զկնի , և
չկարաց զնասել :

ԽԱ . Բայց անկելոցն 'ի մեծ պատերազմին՝ մնա-
ցորդք՝ էին այսորիկ . երկու որդիք Սմբատայ որդւոյ Լ-
շոտի , որոց անուանքն՝ Լշոտ և Շապուհ . և Սամուել
ի եղբայր մի Շապուհ անուն . իսկ Սուշեղայ՝ եր-
կու որդիք և չորս դստերք . անդրանկին Շապուհ ա-
նուն : Երբ անկան յերկիրն Սասաւորական . զորս ես-
րան զերկոսին Սեհրուժան Լրծրունի , որպէս թէ 'ի
պատճառս հօրն նոցա եղև աղէտն մեծ . և մի 'ի քերց
նոցա ետ զինքն յամուսնութիւն Սահապի ումեմն իս-
մայելացւոյ՝ թիկունս առնելով զնա : Իսկ որդիքն Սում
բատայ Լշոտ և Շապուհ , հասարակ բաժանեցին ըզ-
հայրենիս իւրեանց . և զի Սահապ յափշտակեալ էր
մասն ինչ յԼրշարունեաց , և խորհէր տիրել 'ի ձեռն
կնոջն բոլոր աշխարհին , զայն առին յինքեանս Լշոտ
և Շապուհ . և ելեալք զկողմամբն Շիրակայ՝ հա-
րին զգօրսն Խամայելի՝ որ անդ , և գրաւեցին յինքեանս
զՇիրակ և զԼշոթ , և զգաւառն հայոց : Եւ այսորէս
ըստ բախտին ելեալ Լշոտի քաջի՝ շինէ զԼամահս¹ , և
բնակեցուցանէ 'ի նմա զընտանիս իւր . և ինքն նմա-
նեալ նախնոյն իւրոյ Սմբատայ , որդւոյ Բաբարտայ իշ-

1. Գոտերազմն Բագրեւանդայ
տնս յէջ 75 :

2. Հեղինակք տաա . և այլուր

չիտթէ զԱնի Շիրակոյ ընդ Սեւոյ
Դարանաղեաց՝ որ Կոչէր և Կամահ :

խանի Սմբատաւանայ, որ է Բերբերդ¹ 'ի Սպեր դաւառի: Բանդի յաւուր միում պաշարեցին զնա թըշնամիքն՝ մինչ կայր յաղօթս, և տեսեալ ոչ խափանեաց զխօսեքն ընդ Լստուծոյ մինչև ցկատարումն, և ապա ելեալ ընդդէմ նոցա, կտրէր յերկուս զգլխուսն, որում անուն էր Լիպառոն Բաղլա, և հարկանէր իբրեւ արս հինգ հարիւր: Լս սա բողոք կալեալ աղգին Գնունեաց՝² Թափել զնոսա յԽաճայեւացոյն, որոյ երթեալ հազար արամբ յԼիւրմիտ գաւառ, և առ ինքն գումարեալ զամենայն ազգն ախիւն իւրեանց, տանի բնակեցուցանէ 'ի Տայս:

Հայնմ ժամանակի աղմկեալ Խաճայելի ընդ միմեանս, հանգէր երկիրս հայոց, և սկսան զօրանալ իշխանքն մեր յիւրաքանչիւր իւր տեղիս: Եւ տայր իշխանն Խաճայելի Լշոտի որդւոց Լորնեքանհի որդւոց Սասակայ, որդւոց Լշոտոյ հայոց իշխանի՝ զերկիրն Սրաց. որոյ երթեալ հնազանդեցուցանէ ինքեան. և կայսրն առաքէ նմա պատիւ կիրապաղաաւութեան. Իսկ Սրազակայն ապստամբեալ յիւրմէ իշխանէն, գոց նստի 'ի Լուին բռնութեամբ, որդւով իւրով Բաղլայիւ: Եւ իբրեւ ետես զայն կիրապաղաաւութեամբ, առաքէր առ կայսրն Լեոն օգնել նմա, և նա չէր պարտաւ զի Սիւքայէլ ոմն ջանացեալ սպանանել զնա, և ոչ յանձողեալ գործոյն, այլ իմացեալ կայսրն՝ կամեցաւ սպանանել զնա, և աղաչեցեալ 'ի Թագուհւոյն՝ մինչև անցնէ զատկին օր, վասն որոյ եղաւ 'ի բանտի. և էր բանտապահն բարեկամ Սիւքայելի, որ կաշառեաց զմանկլաւիկքն, որք են սենեկապանք արքայի և մետակայք: Եւ սոքա յանկարծակի սրովք դիմեցին 'ի վերայ կայսրն յեկեղեցին 'ի ժամ պատարագին, և նորա փախուցեալ առ սեղանն բուռն եհար զնմանէ. իսկ նոքա անողորմ գազանաբար սպանին զնա 'ի տեղւոյն: Եւ Թագաւորեաց Սիւքայէլն. ելանէր 'ի ինդիր մեծ զօրավարն Սանուելի մամիկոննոյ. և նորա աճապարեալ հարիւր և յիսուն արամբք անկանի 'ի Սամախ, և անտի առ Սամուն իշխանն Խաճայելի, որ սպանեալ զերկայսրն

1. Այն է Բերբերդ, կամ Պայպուրդ, յետոյ խաղաեաց լեալ բաղլաք:

2. Գնունիք կոչմն Ամոյե Բերկոյ է, 'ի հիւսիսոյ երկրէն Վայս:

Ս'ահմէտ՝ ինքն տիրէր Տաճկաց . և նորա յոյժ պատուեալ զնա, կտրեաց ոռճիկս աւուրն հազար երեքհարիւր և վեց կշիռ արծաթոյ, և զայլ որ ըստ օրէ պարգևս անչափ և անկշիռ : Բայց կիւրապազատն Մշտտ տիրեաց 'ի Վաղրջաց մինչև 'ի Տփլիս, լեռնակողմամբն հանդերձ : Բայց տունն Սահապայ զօրացեալ 'ի Ղաւն, իբրև հինգ հազարաւ կամեցան զնալ 'ի Տարօն, յիշխանութիւնն Մշտոյ որդւոյ Սմբատայ . իսկ ողջախոհն այն և քաջն հաւատացեալ՝ երկերիւր հեծելօք և երեքհարիւր հետեակօք եւ ընդդէմ նոցա չմնացեալ հաւաքման զօրացն, և կոտորեաց 'ի նոցանէ զերեք հազարսն, և հասեալ 'ի բանակս նոցա՝ էտա զամենայն մեծութիւնս նոցա, և դարձան իննգութեամբ փառաւորելով զԲրիստոս : Եւ Շապուհ եղբայր նորա ասպատակեալ 'ի կողմանս Ղանայ, և առեալ աւար բազում դառնայր . և թափեցաւ զօրն 'ի քաղաքէն ըզհետ նորա, և քաղաքացիքն դիմեալք 'ի վերայ Մարզլմէլքի¹, սպանին զնա, և ածին զդուռն քաղաքին . և դարձեալ զօրացն և իմացեալ զեղեալն, չքոտեցան և կորեան 'ի միջոյ :

ԻԲ . Հաւուրսն յայնստիկ գայր եպիսկոպոս մի Սպիկուռս անուն առ Մշտտ, և ջանայր դարձուցանել զնա... Բաղկեգոնի . զոր լուեալ Բուրետ ոմն վարդապետ 'ի Սիջադետոս, առաքէ զսարկաւազն Սանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Սպիկուռայ, և յաղթէ նմա զօրութեամբ . . . և հալածէ զնա իշխանն, և հաստատի ևս առաւել 'ի հաւատոս սրբոյն Սրիգորի² : Հետ այսորիկ վախճանի Մշտտ 'ի մահիձն, և առնու զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա ամ մի . և ապա մարտուցեալ ընդ չորիք հազարաց³, հինգ հարիւր արամբ պսակի 'ի Բրիստոս յիսմայելականացն : Եւ եղբարք նորա Ղաւիթ և Սահակ և Սուշեղ և Բազարատ, առեալ զմայրն իւրեանց չոգան 'ի Սիբիերա, առ Խալաֆն⁴ ամիրայ,

1. Արդեւիքդ նոյն ինքն է ան շուշտ որդին Զահապայ, զոր վերաբերն Արդւա կոչեաց :

2. Հաւատք Ս. Գրիգորի ոչ են անմարտն հաւատաց Բաղկեգոնի : Բայց զիրա զայնստիկ յիշատակէ և հայ թարգմանիչ Նանայի, մեկնը

չին Յովհաննու, և զԱրթիկուռս ան հալածեալ . այլ պատճառք իրացն ոչ են քաջայայտք :

3. Մարտուցեալ ընդ չորայ ուս տիկանի բռնաւորի :

4. Նախ Համետունեանք ճանաչին տիրապետք Նիբիերոյ 'ի Ժ

սիրով ընկալեալք 'ի նմանէ : Իսկ Սեազա օմն 'ի տա-
նէ Սահապայ չորիւք հազարօք կուտեալ ընդ Լճոտոյ
և ընդ եղջօր իւրում Շապհոյ, մեռաւ Շապհոյ 'ի
պատերազմին . և զկնի երկու ամաց մեռաւ Լճոտ 'ի
տան իւրում և ան զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նո-
րա , և խնամէր զմնացեալ որբան , զորդիան Շապհոյ ,
բնակեցուցեալ զնոսա յԼճի յապահոյս . խաղաղու-
թիւն արարեալ ընդ Սեազայի , առնաւ 'ի նմանէ ըզ-
պատին հայրենի ասպարապետութեան . և ամուսնա-
ցեալ ընդ քեան Ղաւթի՝ ծնանի երկու որդիս , զԼճոտ
և զՇապհոյ , որոց քոյրն տուաւ յամուսնութիւն
Բագարատայ որդւոյ Լճոտի կիրապաղատի . և Ղա-
ւթ եղբայրն Սմբատայ շինէ զ()ձ բերդ՝ :

Յաւուրն յայնոսիկ այր մի յազգէն Պարոնից
Բաբ³ անուն ելեալ 'ի Բաղտատայ , արկանէր զա-
զումս 'ի սուր սուսերի յազգէն Խանյելի , զբազումս
գերելով . և ասէր զինքն անմահ . և 'ի միւսմ նուագի տա-
տակէր երեսուն հազար 'ի պատերազմին իւրում ընդ
Խանյելի : Եւ եկն մինչև ց'Իեղաղբունի , և մնչէր սը-
րով զմեծ և զփոքր . և Սմբուն էր 'ի կողմանս Յա-
նաց զամս եօթն , և առնոյր զանհալի ամուրն Լա-
լուայ⁵ , և դառնայ 'ի Սիջադետս . և Սմբուն երթալ
դարձեալ 'ի Յոյնս : Սեռաւ Սմբուն . և առ զիշխանու-
թիւնն Բաբասահակ¹ եղբայր նորա . և նա առաքէ
զԼճիշինն ամենայն ուժով իւրով 'ի վերայ Բաբանայ :
Եւ Լճիշինն առաքէ 'ի Հայս , և ինքն կոտորէ զգօրն
Բաբանայ : Եւ Սահլ որդի Սմբատայ ըմբռնէ զԲա-
բան , և առնաւ ՍԼճիշինն պարգևս հազարիցս հազար
կշիռ արծաթոյ , և այլ ևս հարիւր հազար առնաւ 'ի նը-
մանէ , և զԲաբանայ կտրեալ զձեռս և զոտս՝ հաննի
զնա 'ի փայտ : Եւ երթայ Լճիշինն յերկիրն Յունաց ,

գարու , որ է Մուփորդին (սրպէս
գնէ Հին Օ) : Իսկ որ յառաջ քան
զգոսա ամբողջ Խալաֆ՝ անծա-
նօթ է մեզ :

1 • Օձ բերդ Թուի Օձ քաղաք
Տարօնայ :

2 • Անուանին Պապէր մարտե-
յուցիչ , ասպտամբեալ 'ի խալի-
փայէն յամի 817 , որ զամս քան

'ի տագնապի կացոյց զփահեծան
պետութիւն ամիրապետայ , և ձեր-
բակալ եղէ 'ի քաղէ հայրաշին
Սահլայ , յամի 836 :

3 • Լուլուս ամբոյ 'ի Կիւլի
կիւս :

4 • Մոգտուսէմ կոչի այս խալի-
փա :

Ս'ահմէտ՝ ինքն տիրէր Տաճկաց . և նորա յոյժ պատուեալ զնա, կտրեաց ռոճիկս աւուրն հազար երեքհարիւր և վեց կշիւ արծաթոյ, և զայլ օր ըստ օրէ պարգեւս անշափ և անկշիւ : Բայց կիւրապազաւան Լճոտ տիրեաց 'ի Լյաղըջաց մինչև 'ի Տփլիս, լեռնակողմամբն հանդերձ : Բայց տունն ջահապայ զօրացեալ 'ի Ղուին, իբրև հինգ հազարաւ կամեցան զնալ 'ի Տարօն, յիշխանութիւնն Լճոտոյ որդւոց Սմբատայ . իսկ ողջախոհն այն և քաջն հաւատացեալ՝ երկերիւր հեծելօք և երեքհարիւր հետեակօք ել ընդդէմ՝ նոցա չմնացեալ հաւաքման զօրացն, և կոտորեաց 'ի նոցանէ զերեք հազարն, և հասեալ 'ի բանակս նոցա՝ էառ զամենայն մեծութիւնս նոցա, և դարձան ինդութեամբ փառաւորելով զԲՐիստոս : Եւ Շապուհ եղբայր նորա ասպատակեալ 'ի կողմանս Ղանայ, և առեալ աւար բազում դառնայր . և թափեցաւ զօրն 'ի քաղաքէն ըզհետ նորա, և քաղաքացիքն զիմեալք 'ի վերայ Լճբլլ մէլքի¹, տղանին զնա, և ածին զդուռն քաղաքին . և դարձեալ զօրացն և իմացեալ զեղեալն, չքոտեցան և կորեան 'ի միջոյ :

ԽԲ . Հաւուրն յայնոսիկ գայր Եպիսկոպոս մի Լյալի կուռս անուն առ Լճոտ, և ջանայր դարձուցանել զնա... Բաղկեգոնի . զոր լուեալ Բուրետ ոմն վարդապետ 'ի Սիջաբետոս, առաքէ զսարկաւազն Ղանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Լյալիուռայ, և յաղթէ նան զօրութեամբ... և հալածէ զնա իշխանն, և հառտաաթի ևս առաւել 'ի հաւատոս սրբոյն Ղարիզորի² : Հետ այսորիկ վախճանի Լճոտ 'ի մահիճն, և առնու զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա ամ մի . և ապա մարտուցեալ ընդ չորից հազարաց³, հինգ հարիւր արամբ պսակի 'ի Բրիստոս յիմանցելակոնացն : Եւ եղբարք նորա Ղաւիթ և Սահակ և Սուշեղ և Բազարաւա, առեալ զմայրն իւրեանց չորան 'ի Լորկերտ, առ Խալաֆն⁴ ամիրայ,

1. Արդեւորդ նոյն ինքն է անշուշտ որդին Ջահապայ, զոր վերաբերն Արդւա կոչեաց :

2. Հաւատք Ս. Գրիգորի ոչ են անփառան հաւատաց Բաղկեգոնի : Բայց զիրս զայսոսիկ յիշատակէ և հայ թարգմանիչ Ղանայի, մեկնը

չին Յովհաննու, և զԱպիկուռս անհալածեալ . այլ պատճառք իրացն ոչ են քաջոյցոյք :

3. Մարտուցեալ ընդ հօլայ ուսիկանի բռնաւորի :

4. Կախ Համետուշեանք ճանաչին տիրապետք Նիբիկերտոյ 'ի Ժ

սիրով ընկալեալք 'ի նմանէ : Իսկ Սեազառ օմն 'ի տանէ ջահապայ չորիք հազարօք կռուեալ ընդ Մշոտոյ և ընդ եղբօր իւրում Շապհոյ , մեռաւ Շապուհ 'ի պատերազմին . և զկնի երկու ամաց մեռաւ Մշոտ 'ի տան իւրում և ան զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա , և խնամէր զմնացեալ որթսն , զորդիսն Շապհոյ , բնակեցուցեալ զնոսա յԱնի յապահոյս . խաղաղութիւն արարեալ ընդ Սեազայի , առնաւ 'ի նմանէ ըզպատին հայրենի ասպարապետութեան . և ամուսնացեալ ընդ քեռն Ղաւթի՝ ծնանի երկու որդիս , զՄշոտ և զՇապուհ , որոց քոյրն տուաւ յամուսնութիւն Ղազարատայ որդւոյ Մշոտի կիրապաղատի . և Ղաւթ եղբայրն Սմբատայ շինէ զ()ձ բերդ¹ :

Հաւուրն յայնոսիկ այր մի յազգէն Պարոնից Ղաբ² անուն ելեալ 'ի Ղաղտատայ , արկանէր զբազումս 'ի սուր ռուսերի յազգէն Խանյելի , զբազումս գերելով . և ասէր զինքն անմահ . և 'ի միւսմ՝ նուազիստ տակէր երեսուն հազար 'ի պատերազմին իւրում ընդ Խանյելի : Եւ եկն մինչև ցՂեղարբունի , և մահէր սրով զմեծ և զփոքր . և Սամուն եր 'ի կողմանս Հունաց զամս եօթն , և առնոյր զանհպելի ամուրն Խուլուայ³ , և դառնայ 'ի Սիջադետս . և Սամուիկ երթայր զարձեալ 'ի Հոյնս : Սեռաւ Սամուն . և տա զիշխանութիւնն Մուսահակ⁴ եղբայր նորա . և նա առաքէ զՄիշինն ամենայն ուժով իւրով 'ի վերայ Ղաբանայ : Եւ Միշինն առաքէ 'ի Նայս , և ինքն կոտորէ զգործն Ղաբանայ : Եւ Սահլ որդի Սմբատայ ըմբռնէ զՂաբան , և առնաւ յՄիշինն պարզեւ հազարիցս հազար կշիռ արծաթոյ , և այլ ևս հարիւր հազար առնաւ 'ի նրմանէ , և զՂաբանայ կտրեալ զձեռս և զոտս՝ հաննէ զնա 'ի փայտ : Եւ երթայ Միշինն յերկիրն Հունաց ,

գարու , որ է Մուփորդին (որպէս գնէ Հին Օ) : Իսկ որ յառաջ քան զգոսա ամբողջ խալաֆ՝ անծառնօթ է մեղ :

1 . Օձ բերդ Թուի Օձ քաղաք Տարօնոյ :

2 . Անուանին Պապէք մարտնցուցիչ , սպասամբեալ 'ի խալիփայէն յամի 817 , որ զամս քսան

'ի տաշնապի կայոյց զմահեմեդ պետութիւն ամիրապետաց , և ձերբակալ եղէ 'ի քաղէ հափաղեցն Սահլայ , յամի 836 :

3 . Լուլուա ամբոյ 'ի Կիլիկիա :

4 . Մոզառեմ կօշի այս խալիփա :

և յաղթէ կայսերն . և առնու զՄնւրիա քաղաք¹, և գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ : (Հաւուրսն յայնստիկ Լաւհերթ² ոմն 'ի տանէն ԶՆահապայ, եւ չորիւք հազարօք յերկիրն Սիւնեաց, և եւ Րաբգէն ընդգէմ նորա երկերիւրօք, և ջնջեաց զնա խոտառ :

ԽԳ. Իսկ 'ի կարգի պատրիարքացն³, յաջորդէ ըզ-Ղաեորգ՝ (Հովսէփ, ամն մետաստան : (Յորում առաւրս ոստիկան ոմն եւ 'ի հայս՝ Հաւլ անուն, որում ընդգէմ դարձան և մեռան Սմբատ և Սահակ Սիւնեաց տէրն⁴ : Իսկ զՀովսէփ յաջորդէ (Հովհանէս, այր սուրբ և պարկեշտ, որ զկնի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ Րաբարատ իշխան Տօրոս լերինն, խորհի ընկենուլ զնա, և պատուհասին 'ի Տեառնէ չարախօսքն : Եւ ոստիկան ոմն եւ կեալ Լաւուսէթ անուն, կապեալ առաքէ զՐաբարատ առ ամբոյսն . իսկ ամբոյսն Տօրոսի շարժեալք 'ի բարկութիւն տպանին զԼաւուսէթ⁵. զոր լուեալ ամբոյսն՝ գումարէ զօր բազում 'ի ձեռն ընդոծնոյ իւրոյ Րաւդայի⁶, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կապանօք առ նա հասուցանել . որոյ եկեալ կատարէր ըզհրամայեալն : Վրանդի մտեալ 'ի Տարօն ըմբռնէր զորդիսն Րաբարատայ գերելոյ՝ զՂաւիթ և զԼճոտ, և զմեծ իշխանն տանն Լործրունեաց զԼճոտ . և զգեղեցկադիտակն Լճոտ հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադատէր ուրանալ զՎրիտտոս . որում ոչ հաւանեալք, դառն տանջանօք սրոյ և հրոյ և խաչի պսակեցան 'ի Վրիտտոսէ, որ օր քսան և հինգ էր մեհեկի ամսոյ, զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարքն (Հովհանէս : Եւ ինքն վախճանեցաւ զկնի քսան և երկու ամի հայրապե-

1. Ամուրիա և Ամուրիոն քաղաք ամուր 'ի կողմանս Գաղա-տիոյ . ընդ տեղին ընդ երկայու-թեամբ է :

2. Իսկ-Խալիթ կոչի յԱսող-կոյ, և զԼիթ կամ Ալթ-Փատգոս 'ի պատմէն Աղուանից . զհպքն պրաշառնին 842 ամի Տեառն :

3. Ընդոթութիւն է 'ի կարգի կաթողիկոսաց, որ ըստ այլոց ժա-մանակաբայց այոպէս է. Գէորգ 3 ամ, Յովսէփ, 11. Դաւիթ, 27.

Յովհան, 22. Զաքարիա, 22. և այլն :

4. Տեա 'ի վերդ, էջ 78 Ծ. 3 : 5. Սպանեալն 'ի Սասնեցալ և Եւստոֆ Իսկ-Մուհամեա, որդին Արուսեթայ, յամի 851 :

6. Արիւնտիանձա այս ոստի-կան՝ Թուրք էր աղցաւ, և կոչէր Գարա-Բուլա և Խաշարապի, և Աւագ՝ յորոշումն 'ի կրօնքոյն, որ է քրեոթի նորին :

տու թեանն իւրոյ . և առնու զաթոռն Օպքարիաս 'ի գեղջէ Զադայ : Եւ Ռուդայի կալեալ զիշխանն Սիսուկան զՍասակ և զեղբայր նորա զՂշոտ , և զմեծ իշխանն Մորներսեհ 'ի գաւառին Իյաչենոյ , և զիշխանն Վարդանայ զՎարդիճն , և յՍևտի երթեալ ըմբռնէ զՍտեփանոս Կոնն , որ 'ի նախնոյն իւրմէ Սեկոյ՝ Սեւորգիք ազգն անուանին , և զիշխանն Ղլուանից զԵսայի . զամենեւեան խաղացուցեալ տանի առ ամիրապետն . կոչելով զկնի և զսպարապետն Սմբատ խաբէութեամբ , զոր իբրեւ չոգաւ՝ ընդ կապեալնն խառնէին , և պահանջէին ուրացութիւն . զոր ոչ կարաւ յանձին քաջ խոստովանողն Սմբատ , այլ անդէն 'ի բանտին կառարի 'ի Վրիստոս , և Թաղի 'ի գերեզմանի Վանիէլի մարգարէի . և զպատիւ նորա առնու Ղշոտ որդի նորա : Սկայեաց և Ստեփանոս բազում տանջանօք 'ի նմին տեղւօջ , Կոնն կոչեցեալ : Եւ Ղրիգոր Սամիկոնեան արիաբար պահեալ զհաւատն ելանէ 'ի բանտէն , և զայ մօտանէ 'ի գաւառն իւր Ռազրեանդ , և կամէր ամրանալ 'ի գաւառն Վաբեղինից 'ի Վաղա-նաճակն . որ և զկնի եօթն աւուրց մեռանի : Եւ ի մնցեալ օտտիկանին Սահմետի որ 'ի Հայս , առաքէ առ Ղշոտ որդի Սմբատայ , զի ուր և իցէ ըմբռնեալ առ նա տարցի , և նորա հատեալ զգլուխ մեռելոյն առաքէ առ նա , ասելով թէ Սամեցաւ անցանել առ ձեռնս , և իմ զկնի առաքեալ սպանի , և ահա գլուխ նորա : Եւ ինդաց Սահմէտ , և զգացուցանէ Սպիրի¹ , և նորին հրամանաւ արտուէ զՂշոտ , տալով նմա զգաւառն Ռազրեանդ , և արծաթ բիւրս հինգ . և յայնմ հետէ բարձաւ 'ի Հայոց յաշխարհէն ազգն Սամիկոնէից :

ԽԴ . Բայց ասելի է աստ զսկիզբն Թագաւորացն Հայոց և Սրաց , որք 'ի Ռազրատունեաց անտի սերեցան : Վանդի որպէս ասացաւն՝ զինի քաջին Սարգանայ իշխանք Հայոց կացին ըստ դիպելոյ , մինչև 'ի Սրբատ Ռազրատունի , և զկնի նորա Ղշոտ , որդի Սասկայ , զոր կուրացուցին Սամիկոնեանքն . սմա լինին երկու որդիք , Սմբատ՝ նախնի Թագաւորացն Հայոց , և

1. Սմբարպետս Զափր կոչէ . Զորդացնորա՝ որք ոչ ճանաչին յայտեալ Թուի լինել Մոգավէքէլ լոյ Զափր անուամբ : (յամս 847-861) , կամ մի 'ի յա-

և յաղթէ կայսերն . և առնու զ՝մուրիա քաղաք¹, և գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ : Յաւուրն յայնստիկ լ'բլհերթ² ոմն 'ի տանէն ջահապայ, և չորիւք հաղարօք յերկիրն Սիւնեաց, և ել լ'աբգէն ընդդէմ նորա երկերիւրօք, և ջնջեայ զնա խաղառ :

ԽԳ. Խակ 'ի կարգի պատրիարգացն³, յաջորդէ ըզ-
 ՝Վէորգ⁴ Յովսէփ, ամն մետասան . և փոխէ զնա Ղաւ-
 լիթ, ամն երեքտասան : Յորում աւուրս ոստիկան ոմն
 ել 'ի հայս՝ Հաւլ անուն, որում ընդդէմ դարձան և
 մեռան Սմբատ և Սահակ Սիւնեաց տէրն⁵ : Խակ զ՝Յով-
 սէփ յաջորդէ Յովհանէս, այր սուրբ և պարկեշտ, որ
 զկնի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ լ'ազարատ իշ-
 խան Տօրոս լերինն, խորհի ընկենուլ զնա, և պատու-
 հասին 'ի Տեառնէ չարախօսքն : Լը ոստիկան ոմն ե-
 կեալ լ'բառեթ անուն, կապեալ առաքէ զ՝Լազարատ
 առ ամիրայն . իսկ ամբոյն Տօրոսի շարժեալք 'ի բար-
 կութիւն սպանին զ՝բառեթ⁶ . զոր լուեալ ամիրայն՝
 գումարէ զօր բազում 'ի ձեռն ընդոճնոյ իւրոյ լ'ու-
 ղայի⁸, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կա-
 պանօք առ նա հասուցանել . որոյ եկեալ կատարէր ըզ-
 հրամայեալն : Վանդի մոտեալ 'ի Տարօն ըմբռնէր զօր-
 գիսն լ'ազարատայ գերելոյ՝ զ՝Ղաւիթ և զ՝Հոտ, և
 զմեծ իշխանն տանն լ'քծրունեաց զ՝Հոտ . և զգեղեց-
 կադիտակն լ'տում հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադա-
 տէր ուրանալ զ՝Քրիստոս . որում ոչ հաւանեալք,
 գառն տանջանօք սրոյ և հրոյ և խաչի պսակեցան 'ի
 Վրիստոսէ, որ օր քսան և հինգ էր մեհեկի ամնոյ,
 զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յովհանէս : Լը
 ինքն վախճանեցաւ զկնի քսան և երկու ամի հայրապե-

1. Մուրիա և Մուրիսն քա-
 ղաք ամուր 'ի կողմանո Գաղա-
 տիոյ . ընիկ տեղին ընդ երկայու-
 թեամբ և :

2. Իսկ-խալիթ կոչի յԱռդ-
 կոյ, և զ՝իթ կամ Սլթ-Փառադոս
 'ի պատմէն Աղուանից . զեւրքն
 պատմածին 842 ամի Ցեառն :

3. Ըփոթութիւն է 'ի կարգի
 կաթողիկոսաց, որ ըստ այլոց ժա-
 մանակադրաց այսպէս է . Գէորգ 3
 ամ, Յովսէփ, 11 . Դաւիթ, 27 .

Յովհան, 22 . Զաքարիա, 23 . և
 այլն :

4. 844 'ի վերջ, էջ 78 Ծ . 3 :

5. Սպանեալն 'ի Սասնեցաց և
 Եռասուք Իսկ-Մաւհամէտ, որքին
 Առուսեթապոստոս 851 :

6. Առաջին անգամ այդ տոմար
 կան 'ի Քաղաքիս, և կ'ընդհան-
 րապէս ինքն ինքի շարադրու-
 միս :
 Ե

և յաղթէ կայսերն . և առնու զ՝մուրիա քաղաք ¹, և գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ : Յաւուրնս յայնսոսիկ լ'բլճերթ ² ոմն 'ի տանէն ջահապայ , եւ չորիւք հազարօք յերկիրն Սիւնեաց , և եւ լ'արգէն ընդգէմ նորա երկերիւրօք , և ջնջեայ զնա խաղաղ :

ԽԳ . Խակ 'ի կարգի պատրիարգացն ³, յաջորդէ ըզ-
 Վէորգ ⁴ Յովսէփ , ամն մեծասան . և փոխէ զնա Վա-
 լիթ , ամն երեքտասան : Յորում աւուրս ոստիկանն ոմն
 եւ 'ի հայս ⁵ Հաւլ անուն , որում ընդգէմ դարձան և
 մեռան Սմբատ և Սահակ Սիւնեաց տէրն ⁶ : Խակ զՀով-
 սէփ յաջորդէ Յովհանէս , այր սուրբ և պարկեշտ , որ
 զկնի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ լ'ազարատ իշ-
 խան Տօրոս լերինն , խորհի ընկենուլ զնա , և պատու-
 հասին 'ի Տեառնէ չարախօսքն : Լու ոստիկանն ոմն ե-
 կեալ լ'բուսէթ անուն , կապեալ առաքէ զլ'ազարատ
 առ ամիրայն . իսկ ամբոխն Տօրոսի շարժեալք 'ի բար-
 կութիւն սպանին զլ'բուսէթ ⁷ . զոր լուեալ ամիրայն՝
 գումարէ զօր բազում 'ի ձեռն ընդածնոյ իւրոյ լ'ու-
 ղայի ⁸, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կա-
 պանօք առնա հասուցանել . որոյ եկեալ կատարէր ըզ-
 հրամայեալն : Վ'անդի մտեալ 'ի Տարօն բմբունէր զօր-
 գիւնն լ'ազարատայ գերելոյ՝ զՎաւիթ և զլ'շոտ , և
 զմեծ իշխանն տանն լ'րծրունեաց զլ'շոտ . և զգեղեց-
 կադիտակն լ'յում հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադա-
 տէր ուրանալ զՎրիստոս . որում ոչ հաւանեալք ,
 գառն տանջանօք սրոյ և հրոյ և խաչի պսակեցան 'ի
 Վրիստոսէ , որ օր քսան և հինգ էր մեհեկի ամնոյ ,
 զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յովհանէս : Լու
 ինքն վախճանեցաւ զկնի քսան և երկու ամի հայրապե-

1. Մուրիա և Մուրիոն քա-
 ղաք ամուր 'ի կողմանո Գաղա-
 տիոյ . ընիկ տեղին ընդ երկայու-
 թեամբն է :

2. Իպն-խալիթ կոչի յԱռդ-
 կայ , և Վլիթ կամ Ալթ-Փատաղոս
 'ի պատմէն Աղուանից . գեղքն
 պատգամն 842 ամի Ցեառն :

3. Ըփոթութիւն է 'ի կարգի
 կաթողիկոսաց , որ ըստ այլոց ժա-
 մանակագրաց այսպէս է . Գէորգ 3
 ամ , Յովսէփ , 11 . Դաւիթ , 27 .

Յովհան , 22 . Զպարիս , 33 . և
 այլն :

4. Ցեա 'ի վերջ , էջ 78 Ծ . 3 :

5. Սպանեալն 'ի Ստանեցոյ և
 Եւստուֆ Իպն-Մուհամեդ , որքն
 Արուսեթ 851 :

6. Առաջին անգամ այս ան-
 կան 'ի Ստանեցոյ , և կոչ-
 Գա իւրապէս զարս
 Ա իւր
 է

տութեանն իւրոյ . և առնու զաթոռն Օպքարիաս 'ի գեղջէ Զաքայ : Եւ Ռուդայի կալեալ զիշխանն Սիսու կան զՍասակ և զեղբայր նորա զՂշոտ , և զմեծ իշխանն Մարներսեհ 'ի գաւառին Իյաշենոյ , և զիշխանն Վարդմանայ զՍարիճն , և յՍտի երթեալ ըմբռնէ զՍտեփանոս Կոնն , որ 'ի նախնոյն իւրմէ Սեկոյ Սեւորգիք ազգն անուանին , և զիշխանն Ղլուանից զԵսայի . զամենեւեան խաղացուցեալ տանի առ ամիրապետն . կոչելով զկնի և զսպարապետն Սմբատ խաբէութեամբ , զոր իբրեւ չոքաւ ընդ կապեալնն խառնէին , և պահանջէին ուրացութիւն . զոր ոչ կարաւ յանձնն քաջ խոտաովանողն Սմբատ , այլ անդէն 'ի բանտին կատարի 'ի Վրիտաոս , և Թաղի 'ի գերեզմանի Վանիէլի մարգարէի . և զպատիւ նորա առնու Ղշոտ որդի նորա : Սկայեաց և Ստեփանոս բազում տանջանք 'ի նմին տեղւոջ , Կոնն կոչեցեալ : Եւ Վրիգոր Սամիկոնեան արիաբար պահեալ զհաւատն ելանէ 'ի բանտէն , և գայ մտանէ 'ի գաւառն իւր Ռազրեանդ , և կամէր ամբանալ 'ի գաւառն Վաբեղինից 'ի Վաղա նաժական . որ և զկնի եօթն աւուրց մեռանի : Եւ իմացեալ ոստիկանին Սահմետի որ 'ի Հայոս , առաքէ առ Ղշոտ որդի Սմբատայ , զի ուր և իցէ ըմբռնեալ առ նա տարցի , և նորա հատեալ զգլուխ մեռելոյն առաքէ առ նա , ասելով թէ կամեցաւ անցանել առ խոյնս , և իմ զկնի առաքեալ սպանի , և ահա գլուխ նորա : Եւ խնդաց Սահմետ , և զգացուցանէ Սպիրի , և նորին հրամանաւ պատուէ զՂշոտ , տալով նմա զգաւառն Ռազրեանդ , և արծաթ բիրտ հինգ . և յոյնմհետէ բարձաւ 'ի Հայոց յաշխարհէս ազգն Սամիկոնէից :

ԽԴ . Բայց ասելի է աստ զսկիզբն Թաքաւորացն Հայոց և Սրաց , որք 'ի Ռազրատունեաց անտի սերեցան : Վանիի որպէս ասացաւն զկնի քաջին Սարգանայ իշխանք Հայոց կացին ըստ դիպելոյ , մինչև 'ի Սրաւատ Ռազրեանի , և զկնի նորա Ղշոտ , որդի Սամիկայ . զորպէս արեւելոցն Սամիկոնեանքն . սմա լինին անտի նախնի Թաքաւորացն Հայոց , և

իւր կոչն . Յորդանոսն որք ոչ ճանաչին յայտալէքէլ լոց Զափր անուամբ :
Թ 'ի յա .

և յաղթէ կայսերն . և առնու զլ'մուրիա քաղաք¹, և գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ : Յաւուրն յայնտիկ լ'բլճերթ² ոմն 'ի տանէն ջհապայ, եւ ջորիւք հազարօք յերկիրն Սինեաց, և եւ Ռաբգէն ընդդէմ նորա երկերիւրօք, և ջնջեաց զնա իսպառ :

ԽԳ . Իսկ 'ի կարգի պատրիարգացն³, յաջորդէ ըզ-Ղաէորդ՝ Յովսէփ, ամս մետասան . և փոխէ զնա Ղաւիթ, ամս երեքտասան : Յորում առուրս ոստիկան ոմն եւ 'ի հայս՝ Նաւլ անուն, որում ընդդէմ դարձան և մեռան Սմբատ և Սահակ Սինեաց տէրն⁴ : Իսկ զՅովսէփ յաջորդէ Յովհանէս, այր սուրբ և պարկեշտ, որ զկնի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ Ռաբարատ իշխան Տօրոս լերինն, խորհի ընկենուլ զնա, և պատուհասին 'ի Տեառնէ չարախօսքն : Եւ ոստիկան ոմն եկեալ լ'բուսէթ անուն, կապեալ առաքէ զՌաբարատ առ ամիրայն . իսկ ամբոյն Տօրոսի շարժեալք 'ի բարկութիւն սպանին զլ'բուսէթ⁵ . զոր լուեալ ամիրայն՝ դռմարէ զօր բազում 'ի ձեռն ընդոծնոյ իւրոյ Ռազայի⁶, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կապանօք առ նա հասուցանել . որոյ եկեալ կատարէր ըզհրամայեալն : Վանդի մտեալ 'ի Տարօն ըմբռնէր զորդին Ռաբարատայ գերելոյ՝ զՂաւիթ և զլ'շոտ, և զմեծ իշխանն տանն լ'քծրունեաց զլ'շոտ . և զգեզեցկադիտակն լ'տում հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադատէր ուրանալ զՎրիտոս . որում ոչ հաւանեալք, գառն տանջանօք արոյ և հրոյ և խաչի պսակեցան 'ի Վրիտոսէ, որ օր քսան և հինգ էր մեհեկի ամաց, զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յովհանէս : Եւ ինքն վախճանեցաւ զկնի քսան և երկու ամի հայրապետ

1 . Մուրիա է Մուրիոն քաղաք ամուր 'ի կողմանս Գաղատիոյ . ընդի տեղին ընդ երկրայու թեառք է :

2 . Իպն-Խալիթ կոչի յԱռդկայ, և Վիթի կամ Ալթ-Փատղաս 'ի պատմէն Աղուանից . գեպքն պատշաճին 842 ամի Տեառն :

3 . Ըփովթութիւն է 'ի կարգի կաթողիկոսաց, որ ըստ այլոց ժաւանակազրաց այսպէս է . Գէորդ 3 ամ, Եովսէփ, 11 . Ղաւիթ, 27 .

Եովհան, 22 . Զաքարիա, 23 . և այլն :

4 . Տեա 'ի վերջ, էջ 78 Ծ . 3 :

5 . Սպանեալն 'ի Սաանեցաց է Եռասու իպն-Մուհամեդ, որդին Արուսեթայ, յամի 851 :

6 . Արիւնախանձս այս ոստիկան՝ Թուրք էր աղցաւ, և կոչէր Գարա-Բուզա և Իւշարատի, և Աւագ՝ յորոշումն 'ի կրսերոյն, որ է քեռորդի նորին :

տութեանն իւրոյ . և առնու զաթոռն Օսքարիաս 'ի գեղջէ Զադայ : Եւ Ռուդայի կալեալ զիշխանն Սիսական զՍասակ և զեղբայր նորա զԼճոտ , և զմեծ իշխանն Լորենտես 'ի գաւառին Իլաչենոյ , և զիշխանն Վարդմանայ զԼորիճն , և յՍևտի երթեալ ըմբռնէ զՍտեփանոս Սոնն , որ 'ի նախնոյն իւրմէ Սեկոյ՝ Սեւորդիք ազգն անուանին , և զիշխանն Լըուանից զԵսայի . զամենեւեան խաղացուցեալ տանի առ ամիրապետն . կոչելով զկնի և զսպարապետն Սմբատ խաբէութեամբ , զոր իբրեւ չոքաւ՝ ընդ կապեալն խառնէին , և պահանջէին ուրացութիւն . զոր ոչ կալաւ յանձին քաջ խոտտովանողն Սմբատ , այլ անդէն 'ի բանտին կաաարի 'ի Վրիտոս , և Թադի 'ի գերեզմանի Վանիէի մարգարէի . և զպատիւ նորա առնու Լճոտ որդի նորա : Սկայեաց և Ստեփանոս բազում տանջանօք 'ի նմին տեղւոջ , Սոնն կոչեցեալ : Եւ Վրիգոր Սամիկոնեան արիաքար պահեալ զհաւատն ելանէ 'ի բանտէն , և գայ մտանէ 'ի գաւառն իւր Ռադրեանդ , և կամէր ամրանալ 'ի գաւառն Վաբեղինից 'ի Վաղանաճական . որ և զկնի եօթն աւուրց մեռանի : Եւ ի մնացեալ ոստիկանին Սահմետի որ 'ի Հայս , առաքէ առ Լճոտ որդի Սմբատայ , զի ուր և իցէ ըմբռնեալ առ նա տարցի , և նորա հատեալ զգլուխ մեռելոյն առաքէ առ նա , ասելով թէ Կամեցաւ անցանել առ Յոյն , և իմ զկնի առաքեալ սպանի , և ահա գլուխ նորա : Եւ խնդաց Սահմէտ , և զգացուցանէ Սպիրի¹ , և նորին հրամանաւ պատուէ զԼճոտ , տալով նմա զգաւառն Ռադրեանդ , և արծաթ բիւրս հինգ . և յայնմհետէ բարձաւ 'ի Հայոց յաշխարհէս ազգն Սամիկոնեից :

ԽԴ . Բայց ասելի է աստ զսկիզբն Թագաւորացն Հայոց և Սրաց , որք 'ի Ռադրատունեաց անտի սերեցան : Վանդի որպէս ասացան՝ զկնի քաջին Սարգանայ իշխանք Հայոց կացին ըստ դիպելոյ , մինչև 'ի Սըմբատ Ռադրատունի , և զկնի նորա Լճոտ , որդի Սասակայ , զոր կուրացուցին Սամիկոնեանքն . սմա լինին երկու որդիք , Սմբատ՝ նախնի Թագաւորացն Հայոց , և

1. Սմբատեան Զափր կոչե . Նորագոյնորա՝ որք ոչ ճանաչին յայտեալ Թուի լինել Մոգավէքել լոյ Զափր անուամբ : (յամս 847-861) , կամ մի 'ի յա .

Սասակ սկիզբն թագաւորացն Սրաց . որոյ որդին
 Լ'սրնէրսեհ , սորա՝ Լ'շոտ , սորա՝ Լ'ադարատ , որոյ եղ-
 բայրն Վորամ¹ , հետ սմա՝ Վաւիթ որդի Լ'ադարա-
 տայ՝ որ սպանաւ ի Վորամայ հօրեղծօրէ իւրմէ , որոյ
 որդին Լ'սրնէրսեհ , սորա որդի Վաւիթ . սմա եղծօր
 որդի Վուրգէն , որոյ որդին Լ'ադարատ , որ առ իւր
 կին զդուստր Սենքերիմայ թագաւորին Սասպուրա-
 կանի : Լ'յս է կարգն : Իսկ Հայոց նախնոյն Սմբատայ
 որդի Լ'շոտ Սասկեր , որոյ որդին Սմբատ խոստովա-
 նոցն , որոյ որդին այս Լ'շոտ բարեպաշտ , որ անսանե-
 ցաւ ի խանաց ի խան ի յԼ'էայ որդւոյ Սահէի²
 հրամանաւ ամիրապետին Սպիրայ : Լ'քսա առաքեաց
 Վոս պատրիարկն Կոստանդնուպօլսի յերէքհարիւր
 ութ և տասն թուականին զՀոհան մետրապօլիտն Լի-
 կիոյ³ , որ ունէր թուղթ առ Օսթրիա պատասխանի
 հարցմանն , թէ վասն էր եղև չորրորդ ժողովն : Եւ ա-
 րարին ժողով ի Շիրակաւանն . էր անդ և սարկա-
 տացն Լ'սպուոց Լ'անա , որ ի մահ մերձեցաւ ի Սպա-
 փրայ վասն հաւատոյ , և տեսեամբ արհաւիրաց արձա-
 կեցաւ : Եւ էր քրեալ , թէ զկնի յարու թեանն Վրիտ-
 տասի՝ երկրհարիւր հնգետասն⁴ ամի եղև ժողովն Լի-
 կիոյ երկրհարիւր ութ և տասնից . և պատրիարկունք
 էին , Սեդրեատրոս՝ Հռոմայ , Լ'ղեքսանգր՝ Կոստանդնու-
 պօլսի , Լ'ղեքսանգր՝ Լ'ղեքսանգրի , Լ'ստատթէ՝ Լ'նտիո-
 քու , Լ'սրիատակէս՝ Հայոց : Եւ յետ եօթանասուն և
 յոս⁵ ամի երկրորդ ժողով եղև ի հինգերորդ ամի
 ի Նոգոսի . և պատրիարկունք , Սամասոս՝ Հռոմայ ,
 Լ'եքսապոսոս՝ Կոստանդնուպօլսի , Տիմոթէոս՝ Լ'ղեք-
 սանգրի , Հոհան՝ Լ'նտիոքու , Լ'երսէս՝ Հայոց , Օկնի

Պանդ . Վերջ Կա-
 լիքնն :
 Կահնա Եւ Երմա-
 տայ , որ ի Յար-
 լուստայ :
 Կամ Վահա-
 լիքնն , զԵր-
 երմայն Երա-
 տրիւր իւն
 Թեան

4 . Դիկիայ ժողով գումարեցաւ
 յ' 323 ամի ծննդեան փրկչին . յու-
 րում ժամանակի ոչ ի Կոստանդ-
 նուպօլսիս և ոչ ի Հայոց գեւ ոչ
 ճանաչիւր պատրիարք :

5 . Բ . ժողովն գումարեցաւ յա-
 մի 381 , որ 56 ամաւ յետոյ է
 քան զառաջինն . և մերս Դերսէս
 փոխեալ էր յաստեղաց :

քառասուն և եօթն¹ ամի յերկրորդ ամի թվեդոսի փոքու՝ եղև ժողովն երրորդ, և պատրիարքն այս էին. Եղեատրիանոս՝ Հռոմայ, Լիւրղա՝ Լ'ղեքսանդրի, Զոհան՝ Լ'նտիոքու, Զորնաղ՝ Երուսաղէմի. և Թուղթ Սահակայ Հայոց։ Օհեա որոյ երևեցաւ Եւտիքէս շամանդրիս² Սոստանդնաւայօլի, որ շփոթմամբ մի բընութիւն ասէր Վրիստոսի. զոր հալածեաց Փլաբիանոս պատրիարքն, և նա ազաչեաց զներքինապետ ոմն Սուկեան կոչեցեալ գրել առ Պիոսկորոս, տալ հրամանն ընդունել զնա, զոր և արար. բայց յետոյ զզջացաւ և արար կրկին ժողով յԵփեսոս, քսան և երկու ամօք զկնի Լիւրղին, և անդ աքսորեաց զՓլաբիանոս, և խոտեաց զԹուղթն Լեոնի, և ելլոծ զՎոմնաս Լ'նտիոքու. վասն որոյ գայ գիր մեղադրանաց առ թիւոգոս, և հրաման զի ժողով արարեալ վերստին տեսցեն. և նա կատարեալ 'ի Տէր, արար Սարկիանոս յետ չորեքհարիւր վաթսուն և երկու ամաց յարութեանն Վրիստոսի, զկնի հնգետասան ամի³ ննջմանն Սահակայ սրբոյ. յորում ամի կատարեցան սուրբ Սարգանանքն, 'ի պատրիարքութեանն Զոհաննու Սանդակունուոյ, որ չէր պարապ գալ 'ի ժողովն։ Եւ աքսորեաց զՎիոսկորոս 'ի ժողովն. և զՊետրոս յԼ'նտիոքայ և զԼ'նատօլիս եղբայր Պիոսկորեայ, նախ 'ի Լիզիկոն, ապա յԵրախլիա, և ապա 'ի Պամփլագոնիա։ Սարկիանոս մեռեալ զկնի վեց ամի, առնու Լեոն զԹագն տմ ինն և տասն, յորմէ աքսորեցաւ Տիմոթէոս 'ի Վերսոն։ Լեոն փոքր՝ ամս հինգ. Օհոն ամս վեշտասան. սա եբարձ զազմուկ ժողովոյն Վաղկեգոնի, բայց Հռոմ պահեաց... Լ'նատաս, ամս քսան և եօթն, որ եկաց 'ի նմին բարեպաշտութեան⁴, և դարձոյց զՏիմոթէոս յԼ'ղեքսանդր։ Զուստրիանոս՝ ամս ինն. սա դարձեալ նորոգեաց զաղանդ ժողովոյն (!)։ Զուստրիանոս՝ ամս երեսուն և երեք. Զուստրիոս՝ ամս ինն։ Սա կամեցաւ հաստատել զուղ-

1. Զկնի 80 ամի. այն է 431 ամի։

2. Սյսիքն Արշիմանտրիա, աւագերէց։

3. Ամփարան էն Թուսկանքց նշանակեալք. Ս. Սահակ ննջեաց

յամի 439. ժողովն Քաղկեդոնի դումարեցաւ յամի 451, յորում և նահատակութիւն Սարգանանց։

4. Բարեպաշտութիւն սորա և ուղղափառութիւն Յուստինոսի ըստ մատչ հեղինակին։

դափառութիւնն , և դառով խեղդեցաւ : Տիբեր՝ ամն
եօթն . առ սովաւ եղև ժողով 'ի Կոստանդնուպօլսիս ¹,
և Հայք ոչ ընկալան : Ս'օրիկ՝ ամն քսան և երեք . Փո-
կաս՝ ամն ութ . Հերակլ՝ ամն երեսուն և հինգ . Կոս-
տանդին՝ ամն երեք . Կոստանդին Թոռն Հերակլի՝ ամն
քսան և ինն . առ որով Ս'արտինոս արարեալ ժողով 'ի
Հռոմ , և երկու կամն և երկու ներգործութիւնս ասաց
Վրիստոսի : Կոստանդին՝ ամն երեքտասան . առ սովաւ
Լքաթոն արար ժողով և զՍ'արտինոսին հաստատեաց :
{Յուստիանոս՝ ամն երկու . } և ոն՝ ամն երեք . Լ'պտիմա-
րոս՝ ամն եօթն . {Յուստիանոս՝ ամն եօթն . Փիլիպպոս
Ս'արդան՝ ամն երկու . Լ'րտեմիս՝ ամն երկու . թէոդոս
ամն երկու . } և ոն՝ ամն եօթն . Կոստանդին՝ ամն հըն-
գետասան . ¹ Լ'ոնդ՝ ամն հինգ . Լիկիփոր՝ ամն վեց .
Ստուակոս՝ ամ մի . Ս'իքայէլ՝ ամ մի . } և ոն՝ Հայ՝ ամն
տասն . Ս'իքայէլ՝ ամ մի . թէոփիլոս՝ ամ մի . Ս'ի-
քայէլ՝ ամն երկու . Ս'ասիլ , առ որով Փոտ որ զթուղ
Թոն գրեաց , և ասաց թէ չկայր հակառակութիւն
մինչ 'ի վերջին 'Լերսէս , առ որով եղաւ Թուականն
Հայոց , զամն հարիւր և չորս . որ նա ապա արար ժողով
'ի Կուէին 'ի ձեռն Լարդիսոյ Լ'սորոյ , որ եկեալ էր 'ի
Սասնոյ . և զՓիլաքսիոսի եպիսկոպոսի Լ'տրուկ քաղա-
քի և զՏիմոթէի Կլուն գրեանն Թարգմանեցին . և 'ի
վեշտասան Թուին սպան հեռն Ս'արդան զՍ'ուրէն
մարդպան Պարսից , և ինքն ընտանեօք եկն առ {Յու-
ստիանոս յերեսներորդ ամի Թագաւորութեան նորա ,
և 'ի տօնի խաչավերացին չհաղորդեցաւ ընդ մեզ , ա-
սեով թէ մեր վարդապետքն չհրամայեն մեզ : Ս'ան
որոյ արար ժողով Թագաւորն հարիւր և յիսուն եպիս-
կոպոսաց , որ ասի հինգերորդ ժողով : Լ'ս յորժամ
Ս'ուրեղ Հայոց և {Յունաց զօրօքն նուաճեաց զԽսարո-
վու Թագաւորութիւնն , և դարձաւ պարգևօք , բան ան-
կաւ վասն հաւատոց , և արար Ս'օրիկ ժողով հարիւր և
վաթսուն եպիսկոպոսաց . քսան և հինգ եպիսկոպոսքն
'ի Հայոց էր ² : Լ'սրար և Հերակլ եօթներորդ ժողով .

1 . Զտիեղերական ժողով , որ 2 . Վասն ժողովոյն Մօրեայ՝
է Բ Կոստանդնուպօլսոյ , զոր չքն . զոր Փոտ միայն յէլէ , ամն 'ի Պատմ-
կական համակարծիք հեղինակէր : Հայ . Բ . 630 :

իսկ Սայրովանեցին Յոհան ոչ ընկալաւ . զոր Թէո-
դոս Սըշտուհի եւ Վերսէս հալածեցին 'ի Վովկաս , եւ
յետոյ եկն 'ի Հայս եւ արար զոր ինչ կամեցաւն . եւ 'ի
Յունաց 'ի բաց կացին Հայքն զովիւք չափ , եւ առաւել
յորժամ թարգմանեցին զգրեանն Յուդիանեայ ' լ' զի-
կառնեցւոյն 'ի ձեռն Սարգսի 'ի Ժողովն Սանձկերոյ¹ :

Լյոթրիկ 'ի Թղթոյն Փոռայ սակաւ ինչ գրեցաւ . ո-
րոյ գրեաց պատասխանի Սահակ Սուռն² կոչեցեալ ,
որ եպիսկոպոս էր Տայոց 'ի յԼ'շունքն , եւ հալածեալ
անտի վասն հաւատոց , եկն 'ի Հայս առ Լ'շոտ :

Իս . Վարձեալ 'ի նոյն կայսերէ Ս ապէ եկն ներքի-
նի մի Վիկիտ կոչեցեալ յերեքհարիւր քսան եւ հինգ
թուին , ինչորեւ 'ի յԼ'շոտոյ Թագ , բերեալ շատ պար-
գեւս . քանզի Սահան ոմն եպիսկոպոս Տարօնոյ տեսր
նմա թէ արշակունի իցէ . զի մայրն հայ էր , եւ կատա-
րիւ թուէր տեսլեանն Սահակոյ սրբոյ՝ նստիլ Թագա-
ւոր արշակունի . եւ կամէր պսակիլ 'ի բազրատունւոյն :

Օր կատարէ Լ'շոտ , ընդ նմին առաքէ եւ տան հա-
լար արծաթ ընծայ նորաչէն եկեղեցւոյն , որպէս Սա-
միկոնեանքն՝ հինգ գրիւ արծաթոյ , ասեն գնել զքուռն
արեւմտեան սրբոյն Սոփիայ 'ի Յուստիանոսէ , յիշատակ
Հայոց : Եւ պատմեաց Վիկիտն թէ գտաք նշխար որ-
բոյն Վրիգորի Սուսաւորչին 'ի յաղուհացան 'ի հինգե-
րորդ շաբաթուն շաբաթ օրն , զոր տօն կարգեցին :

Յաւուրս յայտասիկ տէր Օպարիա երթայ տեսա-
նել զՎիսէ օրդի Շեխայ , եւ յոյժ մեծարի 'ի նմանէ ,
տուեալ նմա շատ ինչ պարգեւս , եւ դրօշա՝ բառնալ խաչ
'ի վերայ նորա , եւ մտանել առաջի նորա միջտ : Օսա
յաջորդէ Վեորդ 'ի տանէ պատրիարքարանին : Յո-
րում աւուրս ընդարձակեալ մեծին Լ'շոտի 'ի Սիրս եւ
Լ'ջուանս , եւ զՎաւկասայինսն հնազանդեալ , եւ չէր
ինչ պակաս՝ բայց 'ի Թագէ . զոր խորհին իշխանքն Հայ-
ոց , եւ 'ի ձեռն Յիսէի ազգ առնեն ամիրապետին , եւ
նորա զուարթ սրտիւ առաքէ Թագս եւ հանդերձս եւ ե-
րիւխարս : Օնոյն եւ կայսրն Սասիլ առաքէ . եւ օրհնէ

1. 00. Լիւիսեայ :

2. 00. Ի Ժառ :

3. Սահակք Մուռա՝ մակա :

Եպիսկոպոսարան 'ի Տայս ոչ է ծա :

նօթ , գուցէ Եւջա աւանն իցէ յոյժ :

ման Թորթումս՝ քննակի :

նուաներ Ապիկուրէշ : Իսկ Աշտու :

զթագն տէր Վեորդ յերեքհարիւր երեսուն և վեց
թուին, և յերկոտասաներորդ ամի հայրապետութեան
իւրում, և յութհարիւր ութսուն և ութ ամի ծննդեան
Տեառն: Որ բարիք կարգաւորեաց զյօրինուածս
Թագաւորութեանն ամս հինգ:

Զաւուրս սորա էր Համամ, որ գրեաց մեկնութիւն
Բաղկացն և Վերահանին, և 'ի Զորայ' զվճէ գայն
Թարգմանեաց, և զօրհնութիւնս որ 'ի գլուխս Սաղ-
մոսացն ասացեալ գիրս մի, և զՆբիժան գիրս մի:

ԲՆԼ ԲՆՈՒՄ արքայ դնէ իշխան Սրաց զքեռորդի
իւր, և ինքն կատարի 'ի Վրիստոս եօթանասուն և մի
ամաց. և առնու զթագն Սմբատ որդի նորա յերեքհա-
րիւր քառասուն և չորս թուականին, ամս քսան և չորս,
համակցութեամբ Լեոնի որդւոյ Սասի, որ Թագաւո-
րեաց յետ հօր իւրոյ ամս քսան և վեց, այր առատ 'ի
տուրս և ոչ նման Հոռոմի¹, զի նա որդի Հայի էր և
յոյժ սիրէր զՀայս: Իսկ Սմբատ առեալ զպատիւն,
չինէ զսուրբ Փրկին յԱրազգաւորն, որ է Շիրակ-
աւանն. ուր և օժան իսկ. զի նա էր նախագահ Թա-
գաւորացն Ղազարատունեաց, մինչդեռ չէ էր ընդարձակ
չինեալ քաղաքն Բնի, որ կոչի ինամբ², Թեպէտ ներ-
քին բերդն ընդ այս անուամբ էր, և հին ժամանակաւ
չինեալ. ուր () տա նախարարն ամրացեալ պահէր ըզ-
քոյրն Տրդատայ, և զկուռս և զգանձս Թագաւորացն
Բրչակունեաց զինի մահուանն իյոսրովու. և 'ի գառ-
նալ Տրդատայ 'ի Զունաց աշխարհէն, ընդ առաջ նորա
երանեն յԱկեղեաց գաւառն () տայն և Տաճատ աներ
իւր, ԲՆՈՒՄ տէր. և այս Տաճատ էր որ տեղեկացոյց
զԹագաւորն վասն Վրիգորի Թէ որդի է սա Բնա-
կայ: Բնն Թէ իշխան մի լուծեալ ոտիւք 'ի ներքին
բերդն ամրացեալ ոչ հաւանէր գալ 'ի մկրտութիւն, 'ի
դառնան Հայոց 'ի հաւատոս. մինչ հնարս խնայեալ
սրբոյն Վրիգորի, այլափոխէ զինքն և երթայ հանդէպ
բերդին, և ընդ գառ 'ի վայրն Թաւալգոր գնաց անկա-
նի 'ի Զուրն, և վաղժաղակի կանգնեալ յոտիցն փառա-

1. Հինն ենորք յաւելուն, յոյս
է որով ոգւով, որ ոչ իսկ 'ի լեզու
նոցա առաք, և լեզուն ինչեան, որդե-
սանն:

2. Հինն յաւելու. Կոլի Անի և
Կամսիս այժմ ինչեալ Բերդ. Բայց ոչ
ճաշէ Անի ներքին Բերդն և տեղեկաւ:

ւորէ 'ի ձայն բարձր զլ'ստուած . որպէս թէ գօս գողով
ոսիրցն առողջացաւ 'ի ջրոյն զօրութենէ . զոր տեսեալ և
լուեալ իշխանին՝ առ ինքն կոչէ , և տեղեկացեալ մկրտի
և ողջանայ ոտիւք 'ի նշան հոգեւոր բժշկութեանն¹ :

ԽԶ . Իսկ պատուական թագաւորն Սմբատ 'ի Յու-
սիրայ ոստիկանէն հաճկաց խեղդամահ լեալ 'ի Վուին
վասն Վրիստոսի , նշաւակի 'ի փայտի . յորմէ և որդի
նորա Սուշեղ դեղակուր եղեալ կատարի 'ի Տէր վը-
կայութեամբ , և թաղի 'ի Բագարան ընդ հարս իւր :
Եւ զամս եօթն ոնիշխան լեալ երկիրս , սպառեցաւ
սրով և գերութեամբ :

Իսկ լ'շոտ որդի Սմբատայ , որ և Երկաթն կոչեցեալ
վասն արիական քաջութեանն , անկանի առ Լեւոն
կայսրն Յունաց , կոչեցեալն Կոստանդին : Յորում ա-
ւուրս կատարեցան 'ի Վրիստոս փառաւոր և մեծ իշ-
խանքն Վաւիթ և Վուրդէն 'ի տանէն Վնունեաց 'ի
Վուին քաղաքի , յանօրինէն Յուսփայ , վկայական ա-
րեամբ պսակեալ . որոց պատուի օր կատարմանն 'ի մա-
րերի ամենան քսան . և սուրբն Սահակ եպիսկոպոս
երկերիւր ոգւով և եօթն եկեղեցականօք կատարեցաւ
'ի Վիւրթիան , յահկի 'ի տասն . և երկու Կիրակոսքն
'ի նոյն ամենան յեօթնևտասն . որոց տօն գերապայծառ
կարգեաց սուրբ պատրիարքն Յոհաննէս , որ ետես ա-
ջօք զխաւարաբեր ժամանակն , և գրեաց 'ի յիշատակ
ապագայից դարուց . և տօն սուրբ թագաւորին Սմբա-
տայ : Իսկ լ'շոտ պսակեալ 'ի Լեւոն դառնայ 'ի Հայր
յերեքհարիւր եօթանասուն թուին . և գտանէ թա-
գաւորեալ զհոմանունն իւր լ'շոտ որդի հօրեղբօր իւ-
րոյ . զոր հնազանդեաց 'ի ներքոյ իւր . որպէս և զՎա-
գիկ թագաւոր տանն լ'ըծրունեաց , և զՍովսէս²
բռնացեալն յլ'ղուանս , զորոյ խաւարեցոյց զաչան . և
մեծազօր գտեալ քան զնոսա , և քան զթագաւորն
Սբաց . Երեսեհ , կոչեցաւ 'ի վերայ նոցա Շահնշահ ,
զամս ութ . կատարի , և առնու զթագն լ'բաս եղբայր
նորա : Ըր զկնի մահուան հօրն գնացեալ 'ի Սիրս , և
փեսայացեալ նոցին՝ դառնայ այսրէն և տիրէ ամենայն

1 . Ոչ պատշաճին Լուսաւորցի միոյ Ուտիոյ , որ յԱզու տնիցն տի-
րայպիսի հնարք :

2 . Մովսէսք իշխան էր մասին

րապետելոյ կոչեցաւ Աղուանք :

հայրենեաց իւրոյ ամն քսան և ինն, յերեքհարիւր եօթանասուն և մի թուին : Ի սորա աւուրս յոյժ բազմութիւնք կրօնաւորաց հալածեալք 'ի Հոռոմոց աշխարհէն սակս ուղղափառութեան (!), եկեալ յաշխարհս մեր շինեցին յոլով վանորայս ¹ : Եւ յիւսմիրջաձոր, և ապա զՀոռոմոսին կոչեցեալ վանք, որպէս թէ 'ի Հոռոմոց կողմանցն եկին, և զՎաղարշ վանքն . 'ի նոցանէ ասեն շինեալ զՍանահնին տուրք Լիստուածինն : Ե ինեաց և թագաւորն Լիստուածինն 'ի Վարս գեղեցիկ յօրինուածով : Հորում աւուրս եւ իշխանն Սարմատացոց, որ յայնկոյս լիով կասայ, Լեւր անուն ², բազում զօրօք առ լիւր գետով և լուեալ եթէ թագաւորն Հայոց պարագով շինէ եկեղեցի, յղեաց առ նա և ասէ . Վիտեա դու կանխադոյն, զի եկեալ եմ յօրհնել զեկեղեցիդ ըստ իմում օրինացս՝ Վաղկեգոնի Ժողովոյն սահմանադրութեամբ : Իսկ նորա ընդդէմ նորա ելեալ Հայաստանեայցս զօրօք, սրոյ ճարակ տայ առ հասարակ զգօրսն, և զԼեւրն 'ի բուռն ածեալ բերէ զնա կենդանի 'ի Վարս, և միանգամ տայ տեսանել զեկեղեցին, և ապա բրեալ զտեսանելին, վաճառէ զնա ազգին իւրում, գիրք երգմանն առեալ, զի յաւիտեան այլ ոչ ևս ելցեն 'ի Հայոս :

Իւ . Իսկ զկնի կայսերն Հռոմոց Լեւրն առնու ըղթագն Լիւքսանդր ամ մի . և յետ նորա Սամանաս ամն քսան և ինն : Հիւսայ և 'ի սորա աւուրս առաւ Սեւտենի 'ի Տաճկաց յերեքհարիւր ութսուն և երեք թուին, և յերեքհարիւր ութսուն և ութ՝ Համլուսն ³ 'ի լողանիս եմուտ զօրօք և անդրէն դարձաւ : Եւ ապա թագաւորեաց լիստանդին ⁴ որդի Լեւրն յերեք

1. Վասն վանորայիցք շինութեան տես 'ի Պատմ. Հայ. Բ. 893 :

2. Բեր՝ Ափիտաղաց Թագաւոր է ըստ այլոց պատմեաց և ոչ Սարմատացոց . սուղ ինչ զինի Թեգաս կոչէ զնա հեղինակդ ըստ այլոց պատմիչի . և արգարե յիշատակի Թեգաս (Թեոդոս) Վրդ կոչեցեալ Թագաւոր Ափխազաց, թէ և քոքր մի կրսեր Ժամանակաւ :

3. Յոյժք ասին զՍեւտենի 'ի

Տաճկաց, և կործանեցին, վասն յապստամբութեամբերելոյ քաղաքացեաց :

4. Համուսն կամ Համատունեան ասէմ արարացի, յիւս Թ գաւրու ձեռն արկ 'ի վերայ Միջագետաց, և հաստատեաց տիրազրուի ակոսա 'ի Մոսլ, 'ի Մերտին, 'ի Նփրիկերա, 'ի Բերիա :

5. Կոստանդին Պրիլուպին է թագաւորեալք երկրորդ անգամ յիս Ժահուան Ռամանոսի :

հարիւր իննսուն և երկու թուին, ամն վեշտասան. որ և 'ի վեցերորդ ամին էառ զՄարաշ 'ի Տաճկաց, յերեքհարիւր իննսուն և ութ թուին: Օսմանէ ասեն 'ի միումաւուր հինգ առիւծ սպանեալ: Սա ետ արկաւ ներ 'ի յԱլիս դետ յոյով բեռինս լիջքաց, և փախոյց զգորսն Խամսեյէի, և կոչեցաւ լիջքաժողով:

Իսկ 'ի սուրբ աթոռն զկնի տէր Յոհանիսի եկաց տէր Ստեփանոս ամ մի: Տէր լիւսողորոս ամն մետասան և յետ նորա տէր Լազիսէ եղբայր նորին՝ ամն հինգ և զկնի նորա տէր Լնանիա լիկացի՝ ամն քսան և երկու: Սա բազում աշխատութեամբ հնազանդեաց զՍիւնիք, որ Լլուանիւք թեւակոխէին¹, և ձեռնադրեաց արքեպիսկոպոս զկնի Յակոբայ ապստամբի², (զտէր Սահան 'ի Լազաց, որդի Սուանէրի իշխանին, որ շինեաց զամենապայծառ ուխտն Յոհաննու վանս, առ ստորոտս անմատոյց գզեկին Լազաց). այլ և զԼլուանս ածեալ 'ի հաւան չձեռնադրել իւրեանց կաթաղիկոս առանց աթոռոյ սրբոյն Ղարիզորի: Օկնի սորա էառ զաթոռն Սահան 'ի Լազաց, ամ մի. որ և ապա կարծիս առեալ, եթէ գաշնադիր է Սբաց, և պատկերս ետ ածել³, վասն որոյ փոխեն զնա, և զնեն յաթոռն զտէր Ստեփանոս ազգական սրբոյն Սաշտոյի, որ 'ի Սեան, ամն երկու:

Իւր. Իսկ 'ի չորեքհարիւր թուին փոխի սուրբ Թադաւորն Լքաս և առնու զթագն Լշոտ որդի նորա, լիորմածն կոչեցեալ. որ բազում արկանոցս շինեաց, և առատ ռոճկօք դարմանէր զնոսա, յոյով անգամ և անձամբ սպասաւորելով նոցա, և զԹարախածոր մնացորդս բաժակին ախորժանօք ըմպէր, կոչելով անուանս գողեացն իշխանս և կիւրապաղատս, ըստ Յակոբայ եթէ մեծատունք են հաւատովք: Սա զիգոր պարիսպ քաղաքին Լնույ⁴ շինեաց. և զամենայն բրդունսն եկեղեցիս յօրինեաց, 'ի չորեքհարիւր երեքտասան թը

1. Մեարապօղոք Սիւնեաց հաւառեալ առ վայր մի 'ի կաթողիկոսաց Հայոց յԱղուամից առնուն զձեռնադրութիւն:

2. Փակագծեալ հատուածք չք. կայ 'ի Բ. Օ:

3. Ոչ առ պատկերսն բերի հա

կառակութիւնք, այլ առ 'ի Վբաց անաթ բերումն:

4. Փոքր պարիսպն Սնույ յայտ է թէ ներքինն է բարձրագոյն և մեծակաւոյց, յորոյ աշտարակս թըւի մատրունս գործեալ, և այսպէս աճէ թիւ եկեղեցեաց Սնույ:

ւին . և բարեպարիշտ կողն իւր¹, Խորովանոյշ, շինէ
զփառաւարդ սուրբ ուխտան զՍանահին և զՀաղթատ :
Հանգեան 'ի Վրիստոս 'ի չորեքհարիւր քսան և հինգ
թուին , թողլով երիս որդիս , զՍմբատ , զՎագրիկ և
զՎուրգէն . որ և 'ի նմին աւուր առնու զթագն երէց
որդին Սմբատ , որ Տիեզերակալ կոչեցաւ . սա զմեծա-
նիստ պարիսպն Լ'նոյ շինեաց , և զկաթուղիկէն՝ հի-
մնարկէ . և կրտսեր եղբայրն ժառանգէ զՏաշիր Սեօր
զւովքն Զորոյգետին . և զՂայեն և զՂայծոն , զՍոր-
խոռունիք՝ որ 'ի Խոռայ շինեցաւ , որ է Խոշոռնի և
Խոռակերտ , և զՎաղունիք՝ որ է Վաղկերտ 'ի գաւառն
Տաշրայ . և այլ² բերդք անուանիք եհաս Վուրգե-
նայ , զոր Սիւրբ Սովնէթ կոչեն : Եւ 'ի նմանէ սե-
րեցան թագաւորքն Վաւիթ , Լ'բաս և Վերիկէ .
յորոց կանայքն կրօնաւորք՝ Սամբան , և Սուզուբան :
Եւ Վագրիկ սակաւ ինչ կեցեալ ընդ եղբօրն , հալա-
ծական ընի վասն կարծեաց ինչ դրժանաց : Իսկ Սմբ-
բատ հասեալ 'ի չորեքհարիւր քսան և ութ թիւն՝ կա-
տարի . և նոյնժամայն կոչեն զհալածեալն Վագրիկ , և
տան նմա զթագն և ածեն նմա 'ի կնուծիւն զՍատրա-
պիտէ , դուստր Սահակայ Սիւնեաց թագաւորի , որ
վճարեաց աւարտմամբ զկաթուղիկէն , 'ի հրեշտակէ
Լստուծոյ յորդորեալ , որ խոստանայր նմա կալ 'ի ձե-
ռնառուծիւն գործոյն , և մնալ 'ի նմին տաճարի , մին
չև զՎրիստոս եկեալ տեսցեն արարածք :

Իսկ զսուրբ աթոռն յաջորդէ տէր Խաչիկ ազգային
տեառն Լ'նանիայի , ամս իննևտասն . և զնա փոխէ
տէր Սարգիս՝ ամս քսան և չորս : Սա շինեաց զվը-
կայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն , առննթեր կաթու-
ղիկէին Լ'նոյ , և անդ փոխեաց զնշխարս նոցա բերեալ
մեծաւ հանգիսիւ , և կարգեաց զօրն տօն մեծ :

ԽԹ . Լ'ՅԼ զինի Լյոստանդեայ կայսեր³ , առնու զթա-

1 . Իմս կողակիցն :

2 . Այս ամենայն աւանք և վե-
ճակք 'ի հարաւային արեւելեան
մասին Գուգարաց աշխարհի են ,
զոր Վիքր Սովնէթ կոչեն , որպէս
և զՀայոս Սմախ , իբրու հարա-
ւայինս : — Խոռակերտն կամ Խոռ-
խոռունիք , և Վաղկերտ կամ Վա-

ղուկիք՝ յայտ առնեն որդւոյ և Թո-
ռինն Հայկայ յեա շինութեանցն 'ի
Տուրուբերան աշխարհի՝ եկեալ և
հաստատեալ այսր զքնակութիւն
իւրեանց :

3 . Զկարգ կայսերացո սկսանի
'ի Դ Կոստանդեայ , որ է Կոպրու-
նիմոս , թագաւորեալ յամս 741-

զըն | ևոն , և ապա Վոստանդին և յոխեա մայր
իւր , որ խաւարեցոյց զորդին , և ինքն տիրեաց ամն
հինգ մեծի աթոռոյն : Յորում աւուրս կատարեցան 'ի
Վրիստոս Սահակ և Յովսէփ , տաճիկք ազգաւ , յա-
րացի հնգետասան : Եւ զկնի Սիքայէն , և ապա | և-
ւոն , և յետ նորա Սիքայէլ , ապա խեոփիրոս . և ըզ-
կնի Սիքայէլ , ապա Սասիլ , և զկնի | ևոն , ապա Ս-
լեքս . և զկնի Սոմանոս , որ հալածեաց զուղղափառ (!)
վանորայսն յարեւելից աշխարհս . կամեցաւ ձեռնարկել
և 'ի վանորեայս Սեւերինն , յերթան իւրում ծանր
զօրու 'ի կողմանս հալպայ , որ և 'ի բարկութենէն
հեաան հետիոտս փախեաւ միայն մաղապուր : Յետ
նորա Վոստանդին որդի | ևոնի . ապա Սոմանոս , և ա-
պա Վիթիփոս , ապա Կիւռ-Վանն , և ապա Սասիլն ,
ամն յիսուն և երկու :

Ծ . Իսկ յազգա Սրաց Թագաւորացն սկզբանց ,
որ կայ 'ի գիրս նոցա , եթէ թարգմուծ որդւոլք եկն
յԱյրարատ գաւառ զկնի Զոյն մեծի . և երեք յոր-
դւոց նորա նախագահք եղեն՝ հայոս և Վարթլոս և
Երեստան , և տիրեցին աշխարհաց , և իւրեանց աւ-
նուամբն կոչեցին հայո և Վարթլ և Երեկաս . և
տիրեցին 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ցծոնի Խաբից՝
մինչև ց| 'ի հրան , և ց| ըբակ Թոռն իւր , որ էառ կին
'ի Պարթեւաց՝ Սահակդուխտ անուն 'ի Պարտաւայ .
որ և ամուլ գորւլ հաւատաց 'ի Վրիստոս , և ետ նմա
զաւակ՝ զ| Երիտանդ , որ և Վուրդասարն կոչեցաւ ,
որ է Վալարդլուխ 'ի Պարսից բառն , զի ունէր 'ի վե-
րայ սաղմուարտին պատկեր գալոյ յառաջի կոյոն , և յե-
տիկոյսն՝ առիւծու : Սա էառ իւր 'ի կնուծիւն զգուսոր
| ևոնի կայսեր . և 'ի սմանէ սերեցան Թագաւորք մին-
չև ց| Եւտաս , զոր կուրացոյց Սբաս . յետ որոյ Թա-

778 , և հասուցանէ ցվառիլ 'ի որ
Թագաւորեաց ցամն 1028 . բոյց
մոռանայ յետ Եոխեայ զլիկե-
փոռ , և յետ Ալեքսի զՎոստանդին
Պորփիրոսին :

1 . Վախաանդ հռչակագոյն 'ի
Թագաւորս Վրաց և գիւցացն նո-
ցին , զորմ բազում ինչ առատոյն
լախառն պատմին . իսկ Ժամանա-

կակից նորին մերս Ղազար պաա-
միչ արգարտարով նշանակէ իբրեւ
նենգաւոր և զրժաղ ուխտին ընդ
Վահանայ մասիկոնեանց : Արցի և
'ի Վրաց Գաւառաւոր կամ ըսու ետ
Գաւառացն , որ ըստ Գաւառից և
Թուրքաց Գալլաուիւծ նշանակէ .
իսկ Գաւառաւոր արգարեւ գալա-
զըւիւ է :

դաւորեաց (Վազարատ¹, որդի Վաւրգենայ, որդւոյ Ղշոտոյ Ողորմածին, 'ի վերայ Ղիխազաց . այս ըստ Ս'խիթարայ երիցու ասիցն² :

ԾԱ . Իսկ Ս ասպուրականի Թագաւորքն՝ յազգէն Սենեքերիմայ, Վազիկ որդի Վերենկանն, սա շինեաց զՂիթամար . ապա Վերենիկ որդի նորա, և զկնի եղբայր նորա Ղառւսահ, և յետ նորա Շահնշահ՝ որդի նորա, և զկնի եղբայր իւր Վաւրգէն՝ և ապա եղբայր իւր Սենեքերիմ, որ նեղեալ 'ի Վարսից՝ ետ զերկիր իւր 'ի Ս ասիլն, և չոգաւ առ նա չորս որդւովք, և ըոց անուանքն՝ Վաւիթ և Ղառւսահ, Ղտոմ և Սաւտանդին, և եղբորորդիքն՝ Վերենիկ, Վազիկ և Ղշոտ . և առնու փոխան զՍաւստ և զՍախ³, և յորով պաաստինս⁴ : Որ զկնի սպան Վաւիթ զՓոկաս ապրատամբ, և առ գրով զՍաւատանէսն⁵ :

ԾԲ . Ի չորեքհարիւր քառասուն և չորս թուին մեռաւ Վազիկ, տուեալ զԹագաւորութիւնն երից որդւոց իւրոց, Յովանիսի, Ղաասայ և Ղշոտոյ : Օթագն տայ Յովանիսի, և զՂնի և զՇիրակ, զուրբ Վրիգոր Զորոյն Ղշոցաց, զՂնբերդ և զդաշտն այրարատեան, զՂայեան և զՂայծոն և զՏաւուշ գաւառն Սեւորդեաց . և զայլ մնացեալն՝ Ղշոտի և Ղաասայ բաժանէ : Եւ 'ի վիճել նոցա զկնի այնորիկ, գայ Թագաւորն Ղիխազաց Վորդի, որդի Վազարատայ, որդւոյ Վաւրգենայ, որդւոյ Ղշոտոյ Ողորմածին, և առնէ իրաւունս 'ի մէջ նոցա և գնայ : Եւ զի ոմանք յիշխանացն անհնազանդ լինէին, գնաց կրտսերն Ղշոտ առ կայսրն Ս ասիլ, և առեալ 'ի նմանէ զօր, դայ և հնազանդէ զամենեւեան, և նստի Թագաւոր Վրուց աշխարհին⁶ . և Ղաաս 'ի Սարս :

1 . Բ . Օ . Աբա :

2 . Միթթար Երեցդ՝ Անեքն է, պատմէ ծր գարու, որչա գրուած ընդ կրտսեալն համարի արգ :

3 . Լարիս, զոր յիշեն և Բիւղանդալիք, 'ի կողմանս Սեբաստիոյ Ճանաչի, այլ բնիկ տեղին անյայտ :

4 . Պապովն՝ զոր այլուր գեոզ Թարգմանէ Հեղինակս, և յունա-

կանն Բաւոյիս προδοσειον, որ և նշանակէ արուարձան կամ սահմանավայրք քաղաքի :

5 . Խաւատանէք՝ ըստ Չամչեան Հօր ամբոյց 'ի հարաւոյ արեւմտից Սեբաստիոյ :

6 . Դրուց աշխարհ, բաժինն Աշոտոյ, Թուի որ արտաքոյ Հիւրակոյ և սահմանացն Անւոյ տեղիք :

Յայնմ ժամանակի վախճանեցաւ կիւրապաղաւան Ղաւիթ¹, անժառանգ գորով. և տայ անդարձադրով զհայրենիան իւր 'ի Վասիլն, զՎաթիկոսն և զՎաթրուան, և զքաղաքն Սպահունեաց՝ զՎանձկերտ, և զամենայն ինչս։ Օ որ լուեալ Վասիլի կայսեր, գայ բանաւ կի'ի դաշտն Վարնոյ. զայս իմացեալ Յովանիսի երկեալ, և առաքէ առ նա զՊետրոս պատրիարքն պատարագօք, զոր տէր Սարգիս 'ի կենդանութեանն իւրում օծեալ էր իւրով ձեռքք 'ի յԵնի, մեծ հանդիսիւ։ Եւ նեղէր զՅովանէս՝ արքայն Վրաց. վասն որոյ պատրիարքին պատուիրէ տալ ձեռագրով զԵնի զկնի մահաւան իւրոյ 'ի Հոռոմն, որպէս և կիւրապաղաւան, եթէ պահէ զնա 'ի նեղչաց իւրոց. զոր խնդութեամբ լուաւ Վասիլն։ Եւ կոչէ տու ինքն զՍարգի Թագաւորն Վրաց, և ոչ եկն 'ի կոչ նորա. վասն որոյ երթայ զայրաց մամբ, և աւերէ զնորա գաւառս երկոտաւան, և դառնայ յերկիրն Սաղտեաց, անդ անցուցեալ զձմեռն։ Եւ չէ առ ինքն գտեր Պետրոս օրհնել ընդ նմա Զուր 'ի տօնի Սատուածայայտնութեանն. որ եղև հրաշալի նշան, լոյս փայլատակեալ 'ի յաջոյ հայրապետին և յօծմանէ սուրբ իւզոյն 'ի հիացումն տեսողացն. և յոյժ գովեցաւ հաւատն² Հայոց։ Եւ դառնայ Վասիլն 'ի լոստանդնուպօլիս և վախճանի 'ի չորեքհարիւր եօթաւ նասուն և երեք թուին. և առնու զԹագն լոստանդին ամս երեք. և զկնի Սոմանոս փեսայ նորին, ամս հինգ. զոր հրամանաւ կնոջն խեղդեցին 'ի բաղանիսն, և եղին զՎիքայէլ ամս եօթն։

ԾԴ. Իսկ որ զՎփրալամուծնեացն կարգն բերեալ հասուցաք 'ի Սափր և Թողաք. քանզի սկսաւ իշխանութիւն նոցա 'ի վաթաւն թուին, և դադարեալ շփոթեցան յերեքհարիւր յիսուն թուին. և աստ և անդ բռնակալեալ տկարացան 'ի զօրութենէ, և զօրացան աղքէն լուրբաց այսպիսի պատճառաւ։ Եւ 'ի իսրաւսան ոմն յԻսմայէլացոցն Սահմուտ անուն, որ անցեալ ընդ Սահան գետ յերկիրն լուտալացոց³, ա-

1. Ղաւիթք ունէր զկողմանս
Տոլոյ և Մեմփաց և մասն 'ի միջն
աշխարհէն Հայոց։

2. Նոր Օր. Կորադէս։

3. Տէս յէջ 30 Ծան. 1։

ծէ բազում գերիս 'ի խորատան՝ որ ասեարեւելք¹, բնա-
կեցուցանէ առանձինն, և աճեալ նոցա և բազմեցեալ՝
զնէն զոմն ամիրա, և ապա տան նմա [Թագ՝ 'ի մեռու-
նեմն] [՝] ահմուտին. նա յաջազակ եղեալ տիրեաց Վար-
սից և նստաւ սուլտան, որում անուն էր Վազըւ-բաք²։
[՝] յս ըստ [՝] ահրամայ, որդւոյ Տիգրանայ³, վիպա-
գրի. իսկ պատուական երէցն [՝] Խիթար [՝] նեցին, ո-
րոյ յիշատակն 'ի գիրն կենաց, այսպէս ասէ. { Զօրով աշ-
խատ եղէ գտանել զորպէսն սուլտանացն՝ որ 'ի [՝] Կուր-
քաց, և գտի շնորհօքն [՝] սուլտոյ այսպէս. [՝] ահմուտն՝
զոր ասացաք, [՝] Բքթանայ⁴ որդի, յաննշանից մեծա-
ցեալ՝ որպէս [՝] րտաշիրն Սասանեան, և եբարձ զիշ-
խանութիւնն [՝] ահմուտի ազգին 'ի [՝] ահմատ [՝] ուհ-
թագէ, երեմներորդ երրորդ 'ի [՝] ահմատայ, յերկերիւր
քառասուն և վեցերորդ⁵ ամի իշխանութեան նոցա. և
զօրացաւ նա 'ի Վահլ քաղաքի 'ի յերկրին Վուշանաց,
և ել համբաւ զնմանէ ուժգին, մինչև խալիֆայն եր-
կուցեալ՝ առաքէ նմա ընծայս և ալամ, և լաղապ՝ [՝] մին-
ազլ⁶, և սուլտան կոչէ զնա. [՝] առեալ նորա զպա-
տիւն և ս մեծանայ. և ելանէ 'ի Հնդկիս՝ 'ի համ-
բաւ կողմն [՝] աթանայ⁷, զոր կործանէ, և առեալ ա-
ւար դառնայ, զ[՝] ահմատ որդի իւր [՝] Թողլով անդէն, և
գայ 'ի Վուրգան⁸. և առնու 'ի տեառնէն Վուրգանայ
չորեքհարիւր հազար դահեկան, և տէհս տամբ. միով,
'ի չորեքհարիւր և քսան [՝] Թուին իւրեանց. և անցանէ
գայ յ' [՝] ռէ⁹. և տէրն [՝] Եոյ [՝] աջա-դաւլա Սատամ,

1. Բանգի խօս արեգակն լսի 'ի
որարսիկ լեզու։

2. Վազըւբաք, այսինքն Տօզ-
լապ-բէկ, որ է Տօզլուի ըստ այ-
լոց։

3. Անծանթ պատմիչ, զոր
Միթար Այրիվանեցի՝ ոչ որդի
Տիգրանայ՝ այլ Տիգրանախեթցի կոչէ։

4. Անպէքթէկին կամ Սապրդ-
կատին։

5. Երկերիւր քառասուն և վեց
ամ իշխանութեան Արաբացւոց է
860 ամ փրկչին, բայց Մահմու-
թբէր դարու և կիսով յետոյ հաս-
տատեաց զիշխանութիւնն, յամի
997։

6. Ալամ, Ալի Բեկ, զը-
րօշ իշխանութեան։ Լաղապ, Լի-
գապ ۱۰۰۰۰۰, կոչումն պատուայ.—
Խիթար ۱۰۰۰۰۰۰, տաթիկան
արգարութեան, կամ արգար և
հաւատարիմ։

7. Մաթան կուռք հնդկաց ան-
ծանթ է մեղ. [՝] Եփէ Մազադի
չաստուած զորիչ կառաց ինտրայ։

8. Վուրգան կամ Շուրճան,
ըստ մեղ վրկան, արեւելեան հա-
րաւակողմն Կասպից ծովու։

9. Ռէ կամ Հրէ, այժմ Ռայ,
է հինն Ռազաւ Մարաց, մերձ 'ի
Դէհրան։

երեք աւուրբ յառաջ առեալ զՎեյմիկսն՝¹ եւ ընդ առաջ նորա, և գայ 'ի Սրաւ՝² անհնարին ուժով, և ընդ նմա երկերիւր և յիսուն փիղ: Եւ տեսեալ զնա, ասէ. Շահ, նամազ կարդացեալ ես. և նա ասէ. Եւ յոր և դարձեալ ասաց. Ղատրկուց խաղացեալ ես. — Եւ յոր և դարձաւ ասէ. Թափաւոր 'ի Թափաւորի տուն մտէ՝ Թէ ոչ. և նա լռեաց: Եւ առժամայն կապեալ զնա յղարկէ 'ի Խորասան, և զամենայն ինչս նորա առեալ՝ տիրեալ Սիւր, և գայ 'ի Տապարաստան՝³ և 'ի Տառաքի՝⁴ և 'ի Սարի՝⁵ տայ 'ի ձեռս Սասնուտի որդւոյ իւրոյ զՍիւ, և զՍազուին՝⁶ և զՍահաստան՝⁷ բովանդակ. Թողլով զնա յՍիւ, գայ 'ի Սրաւ և առնու հարիւր հազար դենաւորի, և անցանէ 'ի Կալաւուրն՝⁸ 'ի չորեքհարիւր քսան և մի Թուին իւրեանց: Իսկ Սասնուտն առնու զՀամիան և զՍպահան, և դառնայ յՍիւ. և իսկոյն լսէ Թէ սպանին զՀահայսն՝⁹ քո յՍպահան: Եւ դարձեալ անդրէն սատակէ չորս հազար այր և դառնայ յՍիւ. և նոյնժամայն բերեն նմա զգոյժ մահու հօրն, և Թէ սուլտանացաւ Սահմատ եղբայր քո. և յարուցեալ գնայ, և կալեալ զեղբայրն կուրացուցանէ, և առնու զիշխանութիւնն և զաթոն: Եւ քանզի հայր նորա 'ի գնալն յօգնականութիւն ազգին՝ որոց զԽաւորն կոչիւր Խորդան — Պողղան, 'ի ճանապարհին պատահէ բանակաց ինչ բազմութեան Թաւրքաց, և 'ի դառնալն նոյն ճանապարհաւ՝ մեծաւ յաղթութեամբ առեալ զամիրայն նոցա զՍիւսիւս բերէ 'ի Խորասան և դնէ 'ի կապանս. և ազգ նորա եկեալ խնդրեցին 'ի

1. Դեյմիկ, Ժողովուրդ Տիլէմ հահանգի կամ Դեյմաստանի, 'ի հարուոյ Վաղրից ծովու, 'ի սահմանս բարձու Տէմավէնս լեռին:

2. Սրաւ, Սիւր կամ Սիւր-Ար, քաղաք Ատրպատականի:

3. Տապարխտան, Դեյլերխտան, լեռնավայր հահանգ 'ի հարաւային եզերս Վասպից ծովու:

4. Տառաքի, Թուի Տարապ կամ Տարապիւրտ, վիճակ և քաղաք Փարսիստանայ:

5. Սարի գլխաւոր քաղաք և վիճակ Դեյլերխտանայ:

6. Ղազուին կամ Խաղուին, Գաղալին, երեւի քաղաք 'ի սահմանադուխս Պարսից աշխարհի:

7. Քիւհիստան, որ է Լեռնաստան, փ 'ի մեծամեծ հահանգաց տէրութեանն Պարսից, ընդ մէջ Խրազայ և Խորասանայ:

8. Այո է նիւշապուհ կամ Նիշափուր, քաղաք Խորասանի մերձ յԻրաք:

9. Հահն ըստ պարսիկ լեզուի վերակացու կամ հրամանատար:

հօրէն , և ապա յորդուցն , և ոչ ետառն չիակ նոցա բարկացեալ անցին ընդ թահան ամենայն բանակօքն իւրեանց , և զանձինս 'ի մահ եղեալ կռուեցան , և յաղթեցին և առին զլիշաւուն և կոտորեցին զգօրս սուլտանին 'ի Վաղանդանն¹ մտ 'ի Սրմն² . և փախտապան եղեալ սուլտանն՝ զնայ 'ի Վաղինն և անախ 'ի Հնդկոս : Եւ 'ի Ճանապարհին սպանաւ սուլտանն , և զկոյր եղբայր նորա թագաւորեցուցին 'ի Վաղուն , որոյ յերկարեալ 'ի նմին ծնանի որդիա . և մի 'ի միօքն առեալ ունին զլիշաւուն մինչև ցայսօր :

Իսկ յառաջադէմն 'ի լուրբացն՝ որում անուն էր Սուսեափաղոյ Սարուքեայ³ որդի , ունէր հինգ եղբորորդիս . որոց անուանքն՝ Լաւալիմ , Ղաւութ , Ղաղբբեկ , Լաւալիփ , Տօղթիլ-Լէկն , որ էառ զիշխանութիւն սուլտանութեանն , և հնգեաստան ամ ընդարձակեալ զաշխարհն՝ բաժանեաց զամենայն երկիրն իւրասանայ . և եկեալ յՍիւս գտանէ երկուս ըջտեմարանս զանձուց լի ոսկով . և առնու ընդ ձեռամբ , և յղէ առ խալիփայն և խնդրէ օրհնութիւն . և նա մեծարէ զնա արամբք պատուականօք⁴ , և տայ նմա աւամ և ընծայք , և կարգայ զանուն նորա 'ի մամբարն⁵ , և զնէ նմա մականուն Սուքնադօլլա⁶ . և յայնմ օրէքարողեցաւ աշխարհակալ : Եւ փոխէ զնա Լաւալիմ հօրեղբորորդի Տուղթիլին , որ ելից զամենայն աշխարհ արեամբ . և ունէր որդիս ութ , որ և հասանէր յաթառ թագաւորութեանն Սիւլիք շահն , բարի և խաղաղարար . և զկնի Սահմուտ սուլտանն : Եւ յետ նորա

1. Դագանդանն ըստ Պարսից փնտ-Տատուն-խան :

2. Սրմն է Մերվ կամ Մրու , նշանաւոր է մեծ քաղաք Պարսից , 'ի սահմանս խորասանի և Թուրքաստանի :

3. Սարուքե , Սեջիւիկ կամ Սեջիւիկ , ըստ աւանդութեան Պարսից սերեալ յէֆրէսիապայ գիւշաղնէ . որոյ էին որդիք Միքայիլ , խորայիլ , Եռանուլ կամ Պէկու , և յիշեալն 'ի հեթնակէք՝ Մուսա . Դօղթուլ և Չապ որ է Ճեաֆար՝ Միքայիլի որդիք են : Չորք գաւա

ղանք իշխանութեան չառախդեցան 'ի Սեջիւիկեանց ան Պարսիցն . որ պայազատեաց զԼաւանդանն . Թ , խորաղմանց Թուրքաց : Գ , Հալպայ և Դամասկոսի . Զ , Իսմիլիոնի որ է Գանեա և Փղոսն Սիւլիք՝ որ Բուսի կոչեցաւ յանուն Հառմուց :

4. Բ . Օ . Մեծագլ փա առ խն :

5. Մամբար է Միլիք مجرب բնմն աղթից , յորմէ զանուն խալիփային կարգային :

6. Բիւսիւիլիւիւիւ րکن الدولة Սիւս կամ Կարապառիկ Բաղդ :

աւագ եղբայրն Ռաքարուն՝¹ որ կոտորեաց զնա, և առ զաթոռն ամս հինգ : Եւ յառնէ 'ի վերայ նորա 'Ղուդուշն որդի Մկրտչանին, զոր վկանդեալ Ռաւկիարուն եհար զգորս նորա, և սպան զ'Ղուդուշն : Եւ Սահմուտ սուլտանն Սահմուդի որդին եհար ըզ-Ռաւկիարուն տղայ հասակաւ, և առ զսուլտանութիւնն ամս երեքտասան, և զկնի նորա Սահմուդն որդի նորին . ընդ որ պատերազմեալ Սանջար սուլտանն կոտորէ զնա, և առնու զԱրաղայ² իշխանութիւնն, և դնէ զնա 'ի Ռարաղայ . և զկնի նորա 'Ղաւութ որդի նորա եկաց սուլտան՝ զոր սպանին Սահտըն³ : Եւ ապա եկաց Տօղրին, և զկնի Սասիուտն, և ապա որդին՝ Սլան, և զկնի ուժոյն Տուղրի⁴, որ կայր մինչ 'ի պատմագիրս . որում պատիւ 'ի տեառնէ Մստուծոյ :

ԾԴ . Երբն այր ասէ և յաղագս թագաւորին Յովա նիսի, եթէ եղբայր նորա Աշոտ՝ 'ի յոտս թալանայ՝⁵ կեղծաւորեալ որպէս հիւանդ մերձ 'ի մահ, կոչէ զթագաւորն առ ինքն, փորելով 'ի անարիցն կուսէ որոգայթս . և այնու ըմբռնեալ տայ 'ի ձեռս մեծ իշխանին Ալիւրատն⁶ կոչեցելոյ սպանանել զնա . և նա յօժար կամօք յինքն առեալ տանի դնէ յաթոռ իւր յԱնի, ասելով . Օխարդ ձգեցից զձեռս իմ յօծեալ Տեառն, և խելագար մի եղից 'ի տեղւոյ սորա : Օսմանէ ասեն յաննշանից մեծացեալ, և վասն խելացի և առատ ձեռացն՝ մինչ լինել տէր երկոտասան . հազար հեծելոց . որ և շինեաց զսուրբ ուխտն Եւջառուս, որպէս Սարհամ իշխանն զՍարմաշէն⁷ :

1 . Պարբէ-արուք, որ իշխեաց իբրեւ երկոտասան ամ :

2 . Արաղ, Իրագ . նշանաւոր աշխարհ Պարսից, 'ի հնումն սահման Մարաց :

3 . Մահաբէ, Դեւիդի ՅԱԺԱՅ ըստ Արաբացւոց, որ է հերձեալք կամ մղրեալք, ըստ Ասորոց և Պարսից՝ հաւիւի և Աստուի ըստ Եւրոպացւոց, որ է աւաղակք . հետեւորք են հասան - Սէպահայ մոլեռանգն բռնաւորի, որոյ ամբոց և կաղազ էր Ալամուդ բերդ, զոր էառն հուլաղու զան : Յաճախ ևս կոչին Իսմայէլացիք :

4 . Ուժոյն Դողբուլ Բ, յեաին սուլտան տոհմին, տիրեաց յամսն 1177-1187 : Կորս ժամանակակից է պատմիչ Երէն Միթիթար :

5 . Թալին 'ի հին Արագածոտն գաւառի . այժմ կրկին աւանք են՝ հին և Կոր Թալին 'ի համանուն վիճակի :

6 . Ի Պահլաւունեաց տոհմէ և 'ի զարմից Լուսաւորչին տան գող Ապիրասն և Վահրամ, որ է եղբայր Վասակայ հօր հաջակելոյն Գրիգորի Մագիստրոսի :

7 . Հ . Օ . յաւելու . 23 Թ յան ջասորիս Թայն իցին ձիւս, այլ և յան

Ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուին ել Տուղրիւ-
րէկն և պատահեացնմա՝ ի Վախճաւանի ի խարիտն՝
հինգ հազար հեծելօք, և փախեալ յահագին բազ-
մութենէն, և ի գալ յուրքին ի Վուին և սփռել
ասպատակս, ել ընդդէմ նոցա քաջն Սասակ, և ցու-
ցեալ մեծ քաջութիւն դառնայ ի Սերկելի³, և ի հանգ-
չելն անդ սակաւ մի քնով քարիւ հարեալ զգլուխն
այր մի յանգէտս, մեռանի:

Օ այսու ժամանակաւ պատրիարքն Պետրոս քինով
ինչ Յովաննու թագաւորի գնաց ի Սասպուրական,
և աղաչանօք ոչ դարձաւ. ապա ի ձեռն տուկի³ կող-
մանցն ածաւ բանութեամբ, և արգելաւ ի Րջնի:

Օ որ լուեալ տէր Յովսէփ կաթողիկոսն Մուանից,
գայ և հանէ զնա ի բանտէն, և տանի զնէ յաթոռն
իւր, հանելով զՎիոսկորոս առաջնորդ սուրբ ուխտին
Սանահնին՝ զոր եղեալ էին կաթողիկոս փոխանակ
Պետրոսի ամ մի. և նա դարձաւ ի վանս իւր, այր
սուրբ և առաքինի:

Յայնմ ժամանակի փոխէ զՎեորդ Սրաց թագա-
ւոր որդի իւր Ռազարատ, և իշխանն Սրաց ի խարիտ
ապստամբեալ փախուցանէ զնա ի խորին Վփնաղք, և
չէն ունի ինքն զաշխարհն իմաստութեամբ, ձեռն տը-
ւեալ ի Սիբայել կայսրն: Որ ի մեռանելն իւրում տայ
զթագն Սալափատայ որդւոյ քեռ իւրոյ, որ զկնի սա-
կաւ աւուրց կուրացաւ հրամանաւ Օղի թագուհւոյն
կնոջն Սիբայելի. յորում տեղում երևեցաւ քար մի
ոռնելով գիր, թէ աստ թագաւոր խաւարի: Եւ

Օ ոյի առնուլ այր իւր զՍոնամախն և զնէ նմա թագ:

Եւ. ի սա գնայ տէր Պետրոս և դառնայ ի Սե-
ւաստ, և որգիքն Սենեքերիմայ ասան նմա զվանքն, զոր
յանուն Սարազայ սուրբ նշանին շինեալ էին, ընդ ին-
քեանս ոռնելով զխաչն, թէպէտ զկնի անդրէն դար-
ձուցին: Եւ երեք պուստինս Սոնամախն ետ պա-

նախն գաւառ. որ խնն խի զարիւս
խոյնոց ի դախնի, ան ունել Վեր-
նոյն:

1. Լիպարիտ իշխան վրացի.
Սուրբ Ստեփանն ասհմէ:

2. Սերկելի գեօղ, բլուր և լը-
ճակ ի Ռաշիշ գէշ Արագածոտան:

3. Դուքս յոյն ի գրանէ կայ-
սեր կազմակալ կարգեցաւ նախ
վիճակաց Դաւթի կիւրապաղաթի
զոր եթողն ի Յոյնս, և ապա Վաս-
պուրական մարզից, զոր թագա-
ւորք աշխարհն փոխանակեցին
ընդ Սեբաստիոյ:

տրիարգին , որ և կեցեալ 'ի տեղւոջն ամ մի , կատարի :
Եւ առնու զքողն Խաչիկ քորորդին իւր , զոր ձեռնա-
դրեալ էր 'ի կեանս իւր 'ի յԼ'նի , և կեցեալ ամս եր-
կու վճարի , և մնաց ամթոռն Թափուր զամս հինգ :

Վանգի 'ի չորեքհարիւր իննսունևերեք Թուին մե-
ռան Զովաննէս և Լ'շոտ , և ետուն զԹագն 'ի Վագիկ
որդին Լ'շոտոյ . և յիշեցին Զոյնք զկտակն կորստեան
վասն Լ'նոյ . զի անդարձ է ասեն , և հաստատուն է
զկնի մահու կտակ : Եւ կոչեցին երդմամբ զՎագիկ 'ի
Լյստանդնուպօլիս , որպէս Թէ անդրէն դարձուցանեն
պարգևօք . և կատապան¹ եղին ինքեանք քաղաքին . և
վերացուցին 'ի նմանէ զերկոսեան պսակս , զգահ հայ-
րապետութեան և զԹագաւորութեան , յակամայս ա-
ծեալ զերկոսեան առ իւրեանս , և անդրէն ոչ դար-
ձուցեալ : Ս'ան որոյ անյոյս եղեալ Վագիկայ՝ առնու
փոխան զԼյաթնպաղատն և զՊիզու² , և կայր պանդըխ-
տութեամբ 'ի մէջ ատեցողացն ազգիս :

Օ այսու ժամանակաւ Վրիգոր օրդի քաջին Ս'ասա-
կայ տայ զԼ'ջնի 'ի Ս'ոնումախն , և զԼյայեան և զԼյայ-
ծոն , զոր ընդ ձեռամբ իւր ունէր , և առնու զգքսու-
թիւնն Ս'իջագետաց . որ և առնու ընդ իւր զԼյախրատն
զիշխանն Ս'րաց , և այլ ևս երկու Ս'ափստորոսս , և եր-
թայ ընդդէմ Բրեհիմայ՝ զօրագլխի Տուղրիլ-Բէգ
սուլտանին . ուր ըմբռնեցաւ Լյապրիտն և ածաւ առ
սուլտանն . և առաքեաց առ նա դաւանել զհաւատ նո-
րա : Եւ պատասխանեալ եթէ իբրև տեսից զերեսս քո՝
առնեմ զոր հրամայես : Եւ իբրև ետես ասէ . Զօր-
ժամ եղէ արժանի տեսանել զքեզ՝ ոչ արարից զկամս
քո և ոչ երկեայց 'ի մահուանէ . և ասէ սուլտանն .
Օ քնչ կամիս . և նա ասէ . Եթէ վաճառական ես ,
ծախեա՛ զիս , և եթէ դահիճ՝ սպան զիս . իսկ եթէ
Թագաւոր ես , պարգևօք ազատեա՛ զիս : Եւ ասէ սուլ-
տանն . Ոչ գնոյ քո վաճառական , և ոչ արեան քո դա-
հիճ կամիմ լինել , այլ Թագաւոր եմ , երթ ուր և կա-
միս . և արձակեաց զնա պարգևօք : Եւ զի կայսրն

1 Կապալան , Թուի յոյն գալմ-
բան καπάπαν , իբր ամենապետ
կամ համակար իշխան :

2 Վալսնպաղատ կամ Վալսնպէղատ

ըստ Մատթէի ՈւռՀայեցոյ , և Պի-
զու , երկողքն ևս 'ի Վապուդու-
կիս , այլ գիրքն անյայտք :

խնայրէր զնա, չարա առ նա. և առեալ 'ի նմանէ զբա, եմն 'ի Սիրո և կաշեալ զԹագաւորն Սագրաւո՝ յաշեայ զնա առ կայսր, և ինքն կաշու զերկիրն ամենայն:

ԾԶ. Ի սոյն աւարտ կին փ Սամ անուն զոյ 'ի Պարսկոյ երեք որդւոք 'ի գաւառն Փառխաւոյ՝ առ Վրիդոր փառաւոր իշխանն: Եւ սան որդիքն որսաւանդ զմայրն, և անուն զՇօթա և զՎերդն Շամիրամոյ՝. և անտի ընտանացեալ ընդ իւրացիքն՝ ամիրայն Վան. ձափոյ սպանին զնա, և աւին զՎանձակ և տիրեցին: Երեք որդին Պարզուան մեռաւ կարճ. և իշխանացաւ ի էջմարի միւս եղբայրն, և անու զՊարաւա՝ և ըզՇամիրոյ՝ 'ի Սալարէն: Եւ եղբայր նորա կրտսեր որ փնարուն՝ կոչիւր՝ սպանեալ զնա յորտի, անու զէջեաւ նաթիւնն: Եւ զնայեալ առ նա Փիլիպոս՝ որդին Վրիդորոյ՝ տիրոյ աղաղաւ, բմբանէ զնա 'ի կարանս զինի մահաւան հօրն. և անու 'ի նմանէ զՄաշաւ և ըզՇօթա՝. Եւ կոչեցեալ առ ինքն զՎաղիկ որդի Համամոյ զտէրն Տանձեայ՝ սպանանէ, և անու զերկիր նորա: Եւ այսպէս զօրացեալ տիրէ ի աշխնոյ և Վարդգոյ՝ և Սեորդեայն, և զառ զնէ ընդ Վաղիկոյ Թագաւորին Ձորայգեայ, և ընդ Սեորդեայ Թագաւորին Սրաւանի, և ընդ Սագարաւոյ Թագաւորին Սրայ, և

1. փառխաւ մասն է Արցախոյ յորեկը կոչ, առնանակից Ուտոյ. և Թուի Գուտի փառնէն չին գաւառ:

2. Շամիրամորէրդ 'ի փառխաւ:

3. չին Օ. Աւուլն:

4. Պարաւա, քաղաք Արանձ. նախն Ուտոյ, յետոյ մայրաքաղաք Աղուանից և ամրա կամրա զինաւոյ նային:

5. Շամիր քաղաք 'ի Շամիրաւոր փնարի, 'ի առնանս Գանձափոյ. այժմ աւերակ:

6. փառաւան (Փաղ) Ծ ամբայ Գանայ, Հեռաւաւոյ որդի, յառաջնաւ քաղաքի ծն զարու եկաւ իշխանութեան, յորում մահանակ որդւոքաւն փիլիպոսն և Պիլիպոս Թագաւոր Աղուա

նից Արցախոյ՝ Արան-Սեանի կոչեցելոյ. Գաղիկ որդի Համամոյ, Վարդիկ կամ Գուրգեն որդի Գաւթի Սեւադի 'ի կաշեմա Տաշրոյ, Բաղարաւ Կ. Կ. Թագաւորք Վ. Ե. Եւ կամ Վաթեթա Թագաւորն որդի Սեւադի:

7. Հաշուալ կամ Հաղուալ և Հեթա 'ի իսլան ձահադի, որ այժմ Վրիժաւան և Չրեբը կոչի:

8. Տանձեայ փնարն Թուի 'ի չիւրափաղաղանս Արցախոյ և Ուտոյ:

9. Գարադի որ և Գարաւալ զրի, անուանի ըստն, ընդ և փնար 'ի առնանս Արցախոյ և Ուտոյ, յայժմանս իսլաւարա կամ իսլաքոր գաւառի:

նեղէր զնոսա : Տիրեաց և Ղունայ, և եդ հարկս 'ի վերայ Հայոց երեքհարիւր հազար դրամ :

Սոյնպիսի օրինակաւ արք ոմանք քաղղէացիք ելեալք յաշխարհէն իւրեանց գան 'ի Վարդման, և ասեն ցիշխանն Վարդմանայ . Տուր մեզ զմասն խաչին զոր ետ քեզ Հերակլ, և լինիմք քրիստոնեայք և քո ծառայք . և կատարեցան իրքն : Եւ լուեալ ամիրայն Ռազդատայ սպառնայ յոյժ . յորմէ երկուցեալ գնացին յոռն Կովկասու . և աջողեալք 'ի Վրիստոսէ յոր հաւատացին՝ տիրեցին ամենայն գաւառացն . մինչ զի և ամն 'ի նոցանէ թագաւորեաց Ղաւիթ անուն, որ խնամեացաւ ընդ արքային Չորոյգետոյ : Եւ կոչեցին զգաւառն Նաւարք¹, զի անդ ծանեան զտեղի բնակութեան իւրեանց . և իշխանն Վարդմանայ կոչեաց զնոսա Վորեպիսկոպոսս ըստ լեզուին Ս ըաց :

ԾԻ . Իսկ զկնի բառնալոյ թագաւորացն Հայոց 'ի Ղ'նւոյ, ել 'ի Հայս հօրեղծօրորդին Տուղրիլին Լ'քիւսան, և աւերեաց քսան և չորս գաւառս . զի էր զօրա գլուխ սուլտանին, որ և զկնի մահուան նորա սուլտանացաւ . եկն դարձեալ հարիւր հազարաւ, և առ զԼոր քաղաք, զոր Ս իրք Լ'խալ-քալաք ասեն, և զՍամ շոյլէ . և առնու կին զգուստր Կիւրիկէի թագաւորին², և զգուստր քեռ թագաւորին Ս ըաց Ռազրատայ : Լ'քնու և զՂ'նի, և հազար այր զենու 'ի փոս մի, և լոգանայ յարիւն, զոհ մեռելոց իւրոց արարեալ³ :

Եւ ապա գայ 'ի խալիֆայէն դեսպան և արկանէ օղոսկի 'ի պարանոց նորա, և երկոտասան վարոց 'ի մի կա-

1. Ծանարացդ անուան ծագումն ծաղբական է, քանզի հնագոյն պատմիչք և աշխարհագիրք թովմաս Արծրունի յՊ գարու, խորոնցի 'ի Եւս և Պագոմէոս յԵւս յիշեն զԾանարս . ապա հեղինակիդ յիշածն գաղթական է և կեալ առ Ծանարս փախստեամբ յամիրապետէն : Արաբացի պատմիչք 'ի Նէզարայ ուսմանէ յԵմէնայ ասեն զնոսա ծագեալս, և զերկիր նոցին ընդ մէջ Տփիսեաց և Դրանն Ալանաց, և զթագաւորս նոցա Սիւնիկէի կոչեն . զոր մերս

քորեպիսկոպոս ասէ, որպէս և Յովհ . կաթողիկոս՝ Ռէք Գրիգորիւս պոռն կոչէ, և զերկիր նորա՝ մասն Գուգարաց մերձ 'ի գրունս Ալանաց . զնոյն և Արաբացիք կոչեն Գրիգորիւս, Գրիսկոպոս, Գրիգորիւս : Թէւ զերկոսեան միանգամայն վարեալ նոցա զիշխանութիւնս, զհօգեւոր և զմարմնաւոր :

2. Կորիկէ Ե որդի Դաւթի Աքհոյնի :

3. Հին Օ . յաւելու, ասէն ուսմի :

սիրատին . զոր ասեն ունել 'ի գլուխ ազատաց կանանցն
Հինգ հարիւր թագս երեւելիս . զի տէր էր մեծ զօրաց ,
և բազում ազատաց : Եւ էր եղբայր տէր Բարսղի , որ
զինի Վեորդեայ ձեռնադրեցաւ 'ի Հաղթատ կաթողի .
կոս հրամանաւ և կամեք Սանուէի և ամենայն Հայոց :
Եւ շինեցաւ քաղաքն Մի ռչ ինչ պահաս քան զա-
ռարինն :

Իսկ Մլխատանն գնացեալ 'ի յԱլամուզն ' պաշա-
րեաց զբերդ մի ամուր . և տէր բերդին արար մեծ խնն
դուծիւն 'ի տան իւրում և զինի սուգ մեծ . և ապա
իջեալ առ սուլտանն որպէս թէ 'ի հնազանդութիւն ,
և 'ի համբարեւել զոտս նորա՝ փողոտեաց զգազանն ար-
բեալ արեամբ անմեղաց , և բարձաւ չարն 'ի միջոյ : Եւ
առ զպատիւ նորա Սէլիք-Շահն որդի նորա , այր Ե-
ղորմած և բարեմիտ , առաւել ազգիս մեր . մինչ զի ըզ-
պատրիարզն Բարսեղ վերացեալ խաչիւ առաջի իւր
մուծանէր , և պատուէր պարգևօք , և սուղրայիւ դը-
րոյ ¹ . որով համարձակեալ առնու զգառազանն և զա-
նունն 'ի Հոնեցոյն ² , որ անձամբ առեալ էր արտաքոյ
կարգաց զկաթուղիկոսութիւնն :

4 . Ի հինգ հարիւր քսան և հինգ թուին սպանին
Հոռոմք զԱլասակ իշխանն . զեղբայր կաթուղիկոսին
Սահրամայ , որ էր տուկ Մնտիոքու , 'ի նմին քաղաքի ,
նենդութեամբ . և զօրք նորա ամրացեալ 'ի կլայն , ե-
տուն զքաղաքն 'ի Փիլարտոսն , որ բռնացեալ էր յայն-
ժամ 'ի վերայ բազում դաւառաց՝ հայ ազգաւ . որոյ
առեալ զքաղաքն խնդրեաց զվրէժ արեան նորա : Եւ յս
Փիլարտոս ձեռնադրել ետ զԱրգիս քորորդի տեառն
Պետրոսի կաթողիկոսի 'ի Սիջադետոս , այր սուրբ և
պարկեշտ , մինչ կենդանի էր Սահրամ և Վեորդ . զոր
աքսորեցին տէր Սահրամ և տէր Բարսեղ՝ որ յա-
րեւել , զոր 'ի Հաղթատ ձեռնադրեցին տէր Ստեփան-
նոս կաթողիկոս Մուանից և Թագաւորն Վիւրիկէ :
{ Թորում աւուրս և զԱրգիս աւագերէցն արքունի դը-

1 . Ալամուզ հզոր բերդաւան
Մշէնգայն Դեմկաց . տես 'ի Ծան .
3 . յէջ 97 :

2 . Յուդա , Իսլամ ըստ Պար-
սեց , Բեք արքունի :

3 . Այսինքն 'ի Թէոգորոսէ՝ որ
յաջորդեացն զՍարգիս հակաթոռ
'ի Հոնի , յերկրին Մարաշոյ :

րանն արհեստակարգապէս ձեռնադրեցին երկողքեան կաթուղիկոսքն սուրբ ուխտին հաղաւթայ, տալով վիճակս յերկուց կողմանցն : Եւ զկնի մահուանն տեառն Սարգսի կաթուղիկոսի ետ ձեռնադրել 'ի տեղին Փիլարտոսն զ(մ)էողորոս ոմն :

Ի սոյն աւուրս սպանաւ Բեխդն¹ իշխանն Շիրակունի, որ վասն յոյժ լաւութեանն նեղեալ սիրով 'ի կայսերէ՝ եղև² հռոմ. և տուաւ հայր խոստովանութեան նորա արեղայ մի հռոմ. և զի ոչ պահէր զօրէնս հռոմոց, խեղդեաց զնա պիղծ կրօնաւորն 'ի քուն գլտեալ զնա միայն՝ 'ի բերդն իւր յԱդրիանն, զոր իմացեալ զօրաց նորա՝ գահավէժ առնեն զվերադն անօրէն : Իսկ զկայսրն Սիբայէլ՝ փոխէ Ստանիստն ամ մի. և զկնի Սեսելիանոսն՝³ ամիսս վեց. և ապա Բլեքս՝ պիտանի այր և խելացի :

Հորում աւուրս եղև նշան սոսկալի 'ի վանքն Պիղու, զոր շինեաց Սադիկ արքայ : Բլեք երկու անապատաւորք եղեալ 'ի տեսեան՝ եկին 'ի վանքն, և նախքան զհարցն ասացին զոր տեսինն. մինն ասաց թէ տեսանէի, զի կանթեղ եկեղեցւոյ գմբեթին անկաւ յատակ եկեղեցւոյս, և ոչ շիջաւ լոյս նորա. և միւսն ասաց թէ տեսանէի զի անկաւ յերկնից աստղ մի, և լոյսն առաւել փայլէր յեկեղեցիս : Եւ հայր վանիցն ասաց, տեսեք զի անկեալ է 'ի սուրբ խորհրդոյն. և վառեալ մոմեղէն և գնացեալ գտին մասն անկեալ 'ի սուրբ խորհրդոյն՝ ի բեմն 'ի սուրբ պենտեկոստէին, յանդգոյշ առնէ. որ և զկնի երեք աւուր գտաւ 'ի սուրբ պենտեկոստէին. և զայն երեք օրն չէր անկեալ ոչ յաւելն և ոչ յոտս⁴, և գահացան զԱստուծոյ :

Իսկ զտէրն Բնույ զՍադիկ՝ որ չոգաւ 'ի լոտտանդնուպոլիս, շատ աղերսեալ յօգորին⁵ քեռն Օդի, զի լիցի հռոմ և այր նմա և թագաւորէ Հոռնաց, և

1. Բեխտ Թուի վէպ (a vesicium Լատինաց, պաշտօնեայ ըզգեստաւորիչ), իշխան Շիրակունի, ծանօթ է առ Բիւզանդացիս, և բնիկ անունն խաչատուր. այլ բերդն իւր Ադրիանն անծանօթ, խնդրելի 'ի կողմանս Անտիոքու :

2. Հին Օ. Բիւզան :

3. Կեկեփոս Վոտոնիաւ և Կեկեփոս Բրիեն են յիշեալ կայսերքք :

4. Հինն յաւելու 'ի քառս անշատ խորհրդոյն :

5. Թէողորոս, այն որ նստաւ 'ի գահ ինքնակալութեան յամսն 1054-1056 :

ոչ հաւանեցաւ . բայց զորդին իւր զիրտներ տայ 'ի փե-
տայութիւն Լ'դըլարբի որդւոյ ինչեայ, յիշխանացն
Վ'ասպուրականի, որ ընդ ձեռամբ աւներ զՎ'սիս և
զՎ'բանա, զՊ'ապառսն և զՎ'ամբոն, զոր ատեաց և
եւ 'ի բանդի . և լուեալ հօրն՝ գնաց հանել զնա . և 'ի
դառնալն յիջալանս, խեղդեցին զնա Հրաօմբ : Եւ
պիղծն Լ'պիւարիպ սպան դեղով զփեսայն : Իսկ երէց
որդին (Յոհանէս փեսայացաւ տուկին Լ'նւայ հոռոմի՝
յուսով ինչ, և եկն յՎ'նի, և չգտեալ հանգիստ չոգաւ
'ի Վ'իրս . և դարձաւ 'ի Լ'ոստանդնուպօլիս, միով տը-
ղայիւ Լ'շոտ կոչեցելով, զոր խնդրեաց կայսրն փեսայ և
ոչ կամեցաւ տալ : Եւ սա չոգաւ առ սուլտանն հրա-
մանաւ կայսեր, և ետ նմա զՎ'նի . և ներքինի տնն ազ-
գական Ս'անուշէի դեղով սպան զնա, և մարմինն բե-
րաւ 'ի Լ'ոստանդնուպօլիս : Եւ նախ քան զգալն մե-
ռեալ որդւոյն՝ մեռաւ հայրն, և բարձան թագակալն
Լ'նւայ այսու օրինակաւ :

ԳԱ . Ի հինգհարիւր երեսուն և եօթն թուին Պ'ու-
ղան՝ ամիրայն հրամանաւ Ս'էլիք-շահին առ զՎ'անձակ
'ի Փաալնեացն որ Շ'ատատիկքն կոչէին : Իսկ Վ'բայ
թագաւորն իազարատ դարձեալ 'ի կայսերէ՝ առնու-
ղհայրենիսն իւր . և զկնի նորա առնու Վ'էորդի որդի
իւր . որ և գնացեալ զկնի Լ'իւրիկէի 'ի Լ'արասան առ
Ս'էլիք-շահն, դարձան պատուով : Լ'յս Լ'իւրիկէ որդի
էր Վ'աւթի, որդւոյ Վ'ուրգենայ, որդւոյ Լ'շոտոյ Ողոր-
մաճի . սմա հայրն Վ'աւթի շինեաց զՎ'օսէ, և այլ ևս
երկոտասան բերդ, որ կայ թաղեալ 'ի Ս'անաշինն :
Արց թոռունքն Լ'բաս և Վ'աւթի նեղեալ 'ի Վ'բայ՝
չոգան առ տեարսն Ս'անայ, և առին մէն մի բերդս, և
կային տառապանօք՝ Լ'յլ սուլտան Ս'էլիք-շահն խա-
ղաղասէր և քրիստոնեայսեր բարուք, տիրեաց 'ի Լ'ազ-
բից ծովէն մինչև ցծոյն Պ'ոնտոսի երկոտասան թագաւ-
որութեանց . և բարձեալ աւազ յովկիանու՝ տարաւ 'ի
Պարսս, և էարկ 'ի վերայ գերեզմանի հօր իւրոյ, և ա-
սաց . Լ'հա հայր աւետիս քեզ, զի որդի քո զօր թո-

1. Պուղան ամիրայ զրաւոր
Ս'էլիք-շահ տաւանի, որ յետոյ
ապրաւ թագաւոր 'ի Վ'ուրգու-
շոյ :

2. Բերդքէնն Նորբերդ և Մաճ-
նաբերդ յԱւսի կամ 'ի հայկական
Եղուան :

զեր տղայ՝ տիրեաց մինչև 'ի ծագս երկրի : Եւ առ սա չոգաւ Փիլարտոսն և սկարացաւ 'ի հաւառն : Եւ Պուզանն մեծ ամիրայն՝ հրամանաւ սուլտանին էառ զՊուհա , և սպան արս ալնիւս 'ի փառաւոր իշխանացն հայոց 'ի մատնութենէ քսու արանց :

Ի սոյն աւուրս թագաւորն Պեծենեկաց¹ եկն վեց հարիւր հազարաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի վերայ Լէքսին . և քրիստոնէիցն աղօթեալ զաւուրս ութ , ջընջեցին զնոսա բովանդակ , արկանելով հուր 'ի սայլս նոցա որովք եկեալն էին :

Ի նմին աւուրս յայտնեցաւ չարութիւն հոռոմ՝ արեղայի մի , որ պաշտէր զշունն . և մոլորեցոյց արս իբրեքիւր մի , և զմայր Լէքսին , մինչ դնել մասն 'ի սուրբ խաչափայտէն Տեառն ծածուկ 'ի Կօշկի որդւոյ իւրոյ 'ի ներբանս կոխել միշտ . զոր իմացեալ Լէքսին կորոյս զամենեսեան , և զմայրն եհան 'ի տիկնութենէ (!) :

ԿԲ . Ի հինգ հարիւր քառասուն թուին մեռաւ Պուղոս կաթողիկոսն որ 'ի Սարաշ , զոր եղեալ էր Փիլարտոսն . և սուրբ և մեծ գիտնականն Գէորգ վարդապետն հայոց , և թաղեցաւ 'ի Կամբիաձոր² առ Սամուելի վարդապետի : Եւ եղև միահեծան սուրբ աթոռն պատրիարքութեան . քանզի տէր Ռարսեղ 'ի նմին ժամու ընկեց զկաթողիկոսն Գէորգորոս յաթոռոյն , և առ 'ի նմանէ զքօղն և զգաւազանն և զսուրբ նշանն տեառն Պետրոսի . և շրջեալ 'ի Եսասարիա եկն յԼէնտիօք , և անտի 'ի յՈւռհա . և լինէր ամենայն ուրեք խնդութիւն մեծ :

Եւ խաղաղասէր սուլտանն դեղակուր եղեալ 'ի կընոջէն իւրմէ , վճարէր զկեանս իւր , 'ի հինգ հարիւր քառասուն և մի թուին : Եւ լուեալ Պուզան ամիրային որ էր 'ի Երիկիա , դառնայ յՈւռհա . և տէր Ռարսեղ

1. Պեծենեկէ կամ Բեչենեկէ, Թուրքք հալածեալք 'ի խաղրաց վտարեցան յայս կոյս վոլկայ , և արշաւանօք կալան մինչև 'ի Դրանսիլուսնիա և 'ի Մոլաաւիա , ստեպ պատերազմելով ընդ Ռուսք և ընդ Յոյն :

2. Կամբիաձոր վանք յԵրասխաձոր կամ յԱրշարունեաց գա.

առի , ուր ծաղկէր Սամուէլ վարդապետ հեղինակ եկեղեցական գրուածոց և թղթոյն պատասխանելոյ առ Թէոդորոս մետրապօլիտ Մելիթիոյ , զոր գրեաց հրամանաւ խաչկայ կաթողիկոսի : Իսկ Գէորգ մեծ գիտնական ոչ է Մեղրիկն , այլ Ուռհեցին . սակայն գործք նորա չն մեղ ծանօթք :

երթայ յԱնի : Եւ թաղեցաւ Սէլիք-շահն 'ի Սա-
րանդ առ հօր իւրում Բըփասլանայ . որոյ էին երկու
որդիք Բակիրարուխ եւ Սափան կոչեցեալք . եւ Ղու-
դուշն¹ եղբայր Սէլիք-շահին սուլտանացաւ 'ի կողմանս
Հունաց . եւ Բէկիրարուխն 'ի վերայ Պարսից եւ Հայոց :
Որ եւ զքեռին իւր զԽամային արարեալ հէջուբ², կա-
րիքաղցր եւ բարեմիտ առ Հայս . վասն որոյ խնամա-
ծեալ ազգիս՝ շինեցաւ աշխարհս . ազատեալ զվանո-
րայս, եւ զամենայն եկեղեցականս : Իսկ Ղուդուշն տի-
րեալ Սիթաբետաց՝ հարկանէր զԹաղաւորն Բըրաքկաց
զԿրեսիմն³, եւ առեալ զամենայն բանակս նոցա հա-
րըստանայր . եւ գայր առ նա գիր 'ի կնոջն Բէկիրարու-
խին, զի գնասցէ 'ի Պարսս եւ լիցի նմա այր, եւ առցէ
զամենայն աշխարհ ինքեան : Եւ նորա խնդացեալ ընդ
լուրն խաղայ անթիւ բանակօք, եւ երթայ 'ի դաշտն
Բըպահանայ, եւ յղէ առ նա Բէկիրարուխն աղաչանս,
զի տացէ նմա զԲըպահան, եւ այլ ամենայն տիեզերք
նմա լիցին : Եւ ոչ կալեալ նորա յանձին, յարձակին 'ի
միմեանս, եւ մեռանի Ղուդուշն, եւ փախչի Բուստուան
որդի նորա յԱւհա, եւ նստի եւ նա սուլտան 'ի Հալպ
եւ 'ի սահմանս նորա . եւ այլ ոմն յազգէ նորա Բըփիրակ
կոչեցեալ 'ի կողմն Հունաց սուլտանացաւ, եւ եկեալ
յԱւհա տիրել ջանայր նմա : Եւ թորոս կիւրապա-
ղատն սպան զնա զեղով զկնի աւուրց երեսնից :

Ի նմին ամի մեռաւ սուրբ կաթուղիկոսն Սէփոգորոս
'ի Հոնին, լին ամենայն առաքինութեամբ, եւ թաղե-
ցաւ մօտ 'ի տէր Սարգիս :

ԿԳ . Հայնմ ժամանակի եղև 'ի պատճառս մարա-
խոյ եւ երաշտոյ սով սաստիկ, եւ 'ի յԱնի կարի իմն նե-
ղութիւն մեծ . ուստի զմեռեալսն թաղել ոչ կարէին
'ի սովոյն եւ ոչ օրինայն հաղորդել . որ եւ այր մի ասեն
քաջութիւն ցուցեալ եւ սէր առ Բըստուած՝ թաղեաց
վեց հազար անձինս, որում անուն էր Բեխ : Օայս-
պիսի աղէտս լուեալ այր մի մեծատուն 'ի Պարսս, եւ

1 . Դուգուշ նահապետ է Սուլ-
տանաց Հալպայ եւ Դամասկոսի :

2 . Տէքուպ, կաճիկ حاجب
ըստ Զարաւազոյ, զանապան կամ
սենեկապետ :

3 . Իբրահիմք Թաղաւոր Արաբ
կաց Թուի ոմն յԵփեսոզաց անապա-
տին Միքայէտաց, թէ ոչ Եթով-
պացւոց :

երամակ մի ուղտուց բարձեալ ցորենով՝ դայր 'ի յԼ՛նի, և ասէր, ոչ այլ ումեք տալ բայց տղայոց: Օ որ լուեալ բերէին զբազումս յորդառատ արտասուօք, և նա յագեցուցանէր և կերակրէր զնոսա. և 'ի սպառեւ ցորենոյն ձայն արարեալ ծնողաց մանկանցն զի եկեացեն համբուրեսցեն զուստերս և զղստերս իւրեանց: Եւ իբրեւ կական բարձեալ մորմոքէին գրկախառնեալք, և ահա բարբառ քաղցր և բարի այրն բարբառեալ ասաց. Լ՛նեք զտղայսդ ձեր, և գնացէք 'ի տունս ձեր փառաւորելով զտուողն բարեաց զԼ՛սուած 'ի մեծութեանն իւրում, զոր և արարինն իսկ:

Օ կնի անցանելոյ սովոյն, ազգ մի սկիւթական, որ 'ի վաղեաց ժամանակաց ղողեալ կեայր առ Ս՛րկանօք, անուն զԼեւուորին Ելեւազի՝¹ կուչեցեալ, որ եկն եօթն հազարաւ ընդ միջոցս աշխարհի մինչև յԼ՛նի քաղաք պատերազմաւ. և մեռանի անդ եղբայր նորա, որ նման էր Վողիադու հսկայի, 'ի Վրիգորոյ որդւոյ Ս՛ասկայ Թուին Լ՛պիրատին. որ զկնի աւուրց նահատակեցաւ 'ի Սաղգուանն, զերծուցեալ 'ի մահուանէ զամիրայն Լ՛նուոյ զԼ՛անուչէ. և տարեալ Թաղեցին զնա 'ի Կեչառուս. եղբայր տէր Բարսղի կաթողիկոսի. և Լ՛անուչէ և ամենայն զօր բանակին հայոց զկնի գիոյն: Իսկ Ելեւազի երթեալ ընդ Ս՛իջագետս առնու զԵրուսաղէմ՝ 'ի Փռանգաց, հարկանելով նետ մի 'ի ձեղուն Եօրութեանն, որ կայ մինչև ցայժմ՝ 'ի նշան գործոյն:

Ի հինգհարիւր քառասուն և չորս Թուին Սուբման որդի Լ՛ըդուխին, և ամիրայն Սամուսատայ Պալտուխն՝ որդին Լ՛միր-ղազէ՝ գան 'ի վերայ Ուռհայոյ. և դարձան լի ամսութիւն, զի կիւրապաղատն լծէ ոգորոս իմաստութեամբ և քաջութեամբ պահէր զքաղաքն. մինչև ոչ սուտանն Սատուան կարաց հնազանդել զնա: Վարձեալ 'ի հինգհարիւր քառասուն և եօթն

1. Ելեւազի, է Օրդօք Էլզազի ամիրայ, յորմէ անուանի Թուրք տոհմն Որդղբեան, զոր մերքս Արդուխ կուչեն, որք ամրեցին Խաթայ և բազում այլոց քաղաքաց հարաւային հայոց, Միջագետաց և Երուսաղէմի իսկ. բայց յառաջ

քան զգան խաչակրաց, և ոչ որպէս հեղինակս ասէ 'ի ձեռաց Փրականկաց առին զԵրուսաղէմ, այլ Փռանկէք 'ի սոցանէ, մանաւանդ Թէ 'ի յաջորդաց նոցին 'ի զօրս վարաց խալիֆային Նզիզպատի:

Թափն Վլիճ Լյւան¹ սուլտանն արեւմտից՝ Թոռն Վալմեյ² գնաց ի վերայ Սելտենոյ . և իշխան քաղաքին Վալբրին³ աներ կիւրապաղատին Ուոհայոյ՝ դարձոյց զնա անարգանօք :

ԿԴ. Հայսմ ժամանակի ընու բան մարգարէութեան սուրբ հայրապետին Լերսիսի՝ որ վասն ելից Փռանգայն . քանզի մինչ տիրէին Սկիւթացիքն Երուսաղէմի, և առնուին վարձս ի մոեւոցն ի սուրբ գերեզմանն, դիպեցաւ կոմս մի փռանգ ազգաւ ի խռանն հարամղիլ և զայրանալ, և վասն այնր գանիլ, մինչև հանին զակն նորա զմի ի կապձացն և ընկեցաւ ի վայր . զոր առեալ եգ ի գրապանն, և տարեալ ի Հռոմ ցուցանէր . և նախանձու վառէր զբազումս : Եւ ելանէին արք փառաւորք զլուխք զօրաց բազմաց, որոց անուանք էին այս⁴. Սոնգոփր, և Պաղտոյն՝ եղբայր նորա՝ յազգէ Թագաւորաց . զոր ասէն ունել զԹագն Սեպիանու՝ որ աւերեաց զԵրուսաղէմ . և մեծ կոմսն Պայմուեդ, և հանկրի քեռորդի իւր, և կոմսն Օնջիլ . և Ռոպերսն՝ իրմնաց կոմսն . և միւս Պաղտոյնն, և Յօւլին կոմսն . արք յաղթողք և բազմազօրք : Հուդի անկեալք գան ի Վիւզանդիա . և սիրով անցեալք ի Վիկիա՝ հարին զՎլիճ Լյւանն միանգամ և երկիցս, և առին զՎիկիա, և ետուն յԼեքսն . և ինքեանք գնացեալ ընդ Վիլիկէ՝ առին զԼնտիօք, և զամենայն ծով

1. Գլիճ Արսլան որդի Սիւլէյմանայ, որգւոյ Գութուլմուշայ, սուլտան Խոնիսի :

2. Ղաւրիլ է Գաբրիէլ իշխան հայ ըստ ոմանց, ըստ այլոց յոյն կամ յաւահայ, աներ Պոտուէնայ Թագաւորի Երուսաղէմի :

3. Աշխարհածանութ առաջ նորդք են առաջին խաչակրաց, Կոտոփրէ (Կոտրֆրուա առ Պոյոն, Godefroy de Bouillon), և Պալտին (Պոտուէն, Baudouin) եղբայր նորա, ի հանւոյ իւրեանց ռերունգք ապին Մեծին Կարողսի ինքնապալ . իսկ Թագ և Թուր Վեւապիանու՝ ըստ կարծեաց Մատթ . Ուոհայեցոյ, յորմէ առնու հեգի նախ : — Պեմունգ (Boémond) որ

գուքս եղև Անտիօքայ՝ որդի է հռչակելոյն Ռուպրոպայ Կէրարայ : — Տանկրի, (Դանգրես, Tancrede) ոչ քեռորդի այլ հօրաքեռորդի Պեմունգայ կարծի : — Զնջիլ է կոմսն Ռայմոնտ Սէն-ժիլ (Raymond de Saint-Gille) : — Ռուպերդ կոմս Որմնաց (Ալամանաց) է կոմսն Նորմանդիոյ : — Միւս Պալտինն է Պոտուէն առ Պուրկ (Baudouin de Bourg) արեւմտառա առաջնոյն : — Զօդին է Ժօսէլեն առ Գուրդընէ (Josselin de Courtenay) որ յաջորդեաց զմիւս Պալտին :

եղերսն և զԵրուսաղէմ. և եղին Թադաւոր, որդէս ծանուցանեն յովից պատմութիւնք:

Բայտու ժամանակօք եմուտ սուրբ խաչն Վուսեայ 'ի յԱնի. այն որ 'ի յուրացմանն Սաղգենի Սրաց առաջնորդի գաղթեցաւ 'ի խորշ լերինն Պարխարու, 'ի ձեռն սուրբ վանականին Եղրէասայ յաշակերտաց սրբոյն Սահակայ: Եւ կացեալ անդ զեօթն ամ, և ապա ազդ արարեալ մամիկոնեանն Վրիգորոյ որդոյ Հմայեկի՝ տարաւ 'ի Սապոյտն կոչեցեալ բերդ¹ և անդի փոխեցաւ 'ի Սանանդ, և կոչեցաւ Սանանդայ իրաչ. և 'ի բառնալ տանն Սամիկանէից յանօրէնն Սուքմանայ՝ բերաւ յԱնի, 'ի հայրապետութեանն տեառն Բարսղի. և կարգեցաւ նմա տօն կիւրակէն՝ որ զկնի ութօրէից Սաչավերացն տօնի:

Եւ յԱնի հինգհարիւր քառասուն և եօթն թուին Պաղտոյն կոմսն² հառ զԹլպաշար և զՍուհա: Եւ 'ի միւս ամին սպասալարն Բէկիարութին եկեալ յԱնիտիղք 'ի վերայ Փուանգին, և հարաւ 'ի նոցունց իբրեւ բիւրս ութ. քանզի գտին 'ի ձախակողմն սրբոյն Պետրոսի զգեղարդն՝ որով Հրեայքն խոցեցին ընդ կատականս զպատկերն փրկչական, ուստի ել արիւն և ջուր, որպէս 'ի կողէն Տեառն. և պատուեցաւ զէնն որպէս առտուաւ ծամուխն այն՝ զոր Հայք ունին. որով զօրացեալ Փրոնանդէն՝ հարին զթշնամիս իւրեանց, և ապա առաքեցին զնա Ելեքսին:

ԿԵ. Ի հինգհարիւր քառասուն և ութ թուին մեռաւ Սոստանդին մեծ իշխանն Հայոց՝ որդին Սուբինայ, որ էր յազատաց³ Բագկայ արքայի, ուր ակն յայտնի ցուցաւ նշան մահու նորա: Օր 'ի նմին աւուր անկեալ շանթ 'ի յերկնից՝ հարկանէր զարծաթի սկըտեղն՝ որ կայր առաջի նորա 'ի բերդն Սահկա⁴ կոչեցեալ. և մեռաւ այր մի առ ժամայն. յետոյ ապա և ինքն իսկ, որ բռնացեալ ունէր զԼեւոն Սեա⁵: Եւ թողու երկու որդի, զԹորոս և զԷմն:

1. Կապոյտ բերդ յԱրշարու. կէս և Պերիճիկայ, յաջմե Եփրատիս:

2. Եղլայրն Կոստէֆորուայ է առող Թլպաշարայ. սա նշանակէ և կոչի թիւ Աւետեաց, և է բերդաւ. քաղաք յարեմոից հարաւոյ Հոռոմ:

3. Հին Օ. Կոպպոս:

4. Սահկայ բերդ ոչ հետի 'ի Սայ:

5. Սեաւ Լեւոն 'ի Կիւրիկիա:

Թուին Վլիք Մյլան¹ սուլտանն արեւմտից՝ Թուռն Ղալմույ՝ գնաց ի վերայ Սելտենոյ . և իշխան քաղաքին Վլիքին² աներ կհրապաղատին Ուռհայոյ՝ զարծոյց զնա անարգանօք :

ԿԴ. Յայսմ Ժամանակի ընու բան մարգարէութեան սուրբ հայրապետին Վերսիսի՝ որ վասն ելից Փռանգայն . քանզի մինչ տիրէին Սկիւթացիքն Նորուսաղէմի, և առնուին վարձս ի մտելոցն ի սուրբ գերեզմանն, դիպեցաւ կոմս մի փռանգ ազգաւ ի խռանն հարամղիլ և զայրանալ, և վասն այնր դանիլ, մինչև հանին զակն նորա զմի ի կապճացն և ընկեցաւ ի վայր . զոր առեալ եգ ի գրապանն, և տարեալ ի Հռոմ ցուցանէր . և նախանձու վառէր զբազումն : Եւ ելանէին արք փառաւորք պուխք զօրաց բազմաց, որոց անուանք էին այս³. Սոնդուր, և Պաղտոյն՝ եղբայր նորա՝ յազգէ Թագաւորաց . զոր ասէն ունել զԹագն Սեպկիանու՝ որ աւերեաց զՆորուսաղէմ . և մեծ կոմսն Պայմունդ, և հանկրի քեռորդի իւր, և կոմսն Օնջիլ . և Սոպերտն՝ Որմնաց կոմսն . և միւս Պաղտոյնն, և Գօսլին կոմսն . արք յաղթողք և բազմազօրք : Յուղի անկեալք գան ի Վիւզանդիա . և սիրով անցեալք ի Վիկիա՝ հարին զՎլիք Մյլանն միանգամ և երկիցս, և առին զՎիկիա, և ետուն յՍլէքսն . և ինքեանք գնացեալ ընդ Վիլիկէ՝ առին զՍնտիոք, և զամենայն ծով

1. Գլեք Արաբն որդի Սիււէյմանայ, որգւոյ Գուլթուլուչայ, սուլտան Իկոնիսինի :

2. Ղաւրիլ, է Գաբրիէլ իշխան հայ ըստ ոմանց, ըստ այլոց յոյն կամ յունահայ, աներ Պատուենայ Թագաւորի Երուսաղեմի :

3. Աշխարհածանութ առաջնորդք են առաջին խաչակրաց, Կոտտրիէ (Կոտրֆրուա տը Պույոն, Godefroy de Bouillon), և Պալտին (Պատուէն, Baudouin) եղբայր նորա, ի հանույ իւրեանց սերունդք առին Մեծին Կարոյտի ինքնակալ . իսկ Թագ և Թուր Վեպպանու՝ ըստ կարծեաց Մատթ. Ուռհայեցոյ, յորմէ առնու հեղինակս : — Պեմունդ (Boémond) որ

գուքս եղև Անտիոքայ՝ որդի է հըւչակելոյն Ռոպերդայ Կիւարայ : — Տանկրի, (Դանգրետ, Tancrede) ոչ քեռորդի այլ հօրաքեռորդի Պեմունդայ կարծի : — Զնջիլ է կոմսն Ռայմոնտ Սէն-ժիլ (Raymond de Saint-Gille) : — Ռոպերդ կոմս Որմնաց (Աշխարհաց) է կոմսն Կորմանդիոյ : — Միւս Պալտինն է Պատուէն տը Պուրի (Baudouin de Bourg) արեանառու առաջնոյն : — Զօսլին է Ժօսլէն տը Գուրդրէն (Josselin de Courtenay) որ յաջորդեաց զմիւս Պալտին :

եղերսն և զԵրուսաղէմ. և եղին Թագաւոր, որդէս ծանուցանեն յովովից պատմութիւնք :

Բայտու ժամանակօք եմուտ սուրբ խաչն Վռնեայ 'ի յԱՆի . այն որ 'ի յուրացմանն Վաղգենի Վրաց առաջնորդի գաղթեցաւ 'ի խորշ լերինն Պարխարու, 'ի ձեռն սուրբ վանականին Եղրէասայ յաշակերտաց սրբոյն Սահակայ : Եւ կացեալ անդ զեօթն ամ, և ապա ազդ արարեալ մամիկոնեանն Վրիգորոյ որդւոյ Հմայեկի՝ տարաւ 'ի Վապոյտն կոչեցեալ բերդ¹ և անդի փոխեցաւ 'ի Վանանդ, և կոչեցաւ Վանանդայ իրաչ. և 'ի բառնալ տանն Վամիկանէից յանօրէնն Սուքմանայ՝ բերաւ յԱՆի, 'ի հայրապետութեանն տեառն Բարսղի . և կարգեցաւ նմա տօն կիւրակէն՝ որ զկնի ութօրէից խաչավերացն տօնի :

Եւ յԱՆի հինգհարիւր քառասուն և եօթն թուին Պաղտոյն կոմսն² հառ զԺպպաշար և զՍուհա : Եւ 'ի միւս ամին սպասալարն Բէկիարութին եկեալ յԱՆիտիօք 'ի վերայ Փռանգին, և հարաւ 'ի նոցունց իբրեւ բիւրսութ . քանզի գտին 'ի ձախակողմն սրբոյն Պետրոսի զգեղարդն՝ որով Հրեայքն խոցեցին ընդ կատականս զպատկերն փրկչական, ուստի ել արիւն և ջուր, որպէս 'ի կողէն Տեառն . և պատուեցաւ զէնն որպէս առտուա ծամուխն այն՝ զոր Հայք ունին . որով զօրացեալ Փրռանգքն՝ հարին զԹնամիս իւրեանց, և ապա առաքեցին զնա Ելեքսին :

ԿԵ . Ի հինգհարիւր քառասուն և ութ թուին մեռաւ Սոստանդին մեծ իշխանն Հայոց՝ որդին Ռուբինայ, որ էր յազատաց³ Բագկայ արքայի, ուր ակնյայտնի ցուցաւ նշան մահու նորա : Օ՛ի 'ի նմին աւուր անկեալ շանթ 'ի յերկնից՝ հարկանէր զարծաթի սկըտեղն՝ որ կայր առաջի նորա 'ի բերդն Վահկա⁴ կոչեցեալ . և մեռաւ այր մի առ ժամայն . յետոյ ապա և ինքն իսկ, որ բռնացեալ ունէր զԷպոն Սեալ⁵ : Եւ թողու երկու որդի, զԺորոս և զԷսոն :

1. Վապոյտ բերդ յԱրշարու. կըլայ և Պերիճիկայ, յաջմե Եփրատիս :

2. Եղլայրն Կոստէֆորուայ է առող թղպաշարայ . սա նշանակէ և կոչի թիւ Աւետեաց, և է բերդաքաղաք յարեմոից հարաւոյ Հոռո՛

3. Հին Օ . Կոպպար :

4. Վահկայ բերդ ոչ հետի 'ի Սայ :

5. Սեալ Լեառն 'ի Կիւրիկիա .

Ի հինգհարիւր քառասուն և ինն թուին Վանըշ մանն¹ տէրն Սեբաստիոյ, զորմէ ասէն յազգէն Հայոց, եկեալ 'ի վերայ Սեւտենոյ, և Պետունդն և Ռաջարդն² որ կային յՈւռհա, ելին ընդդէմ նորա, և ըմբռնեցան 'ի նմանէ և եդան 'ի բանտի :

Ի հինգհարիւր և յիսուն թուին յառուր շաբաթուոյ վառեցաւ լոյսն յԱրուսաղէմ, այլ յոր կիւրակէին 'ի յինն ժամուն, և զարմացաւ ամենայն երկիրն . այլ պատճառն էր անուղղայ գործք Փռանգին, զի կանանց ետուն զսպասաւորութիւն աստուածընկալ գերեզմանին :

Եւ 'ի նոյն ամի զայր կոմսն մեծ Պետեանն³ կուլեցեալ երեսուն բիւրօք 'ի Վոստանդնուպօլիս, և հըպարտ բանիւք եպարքոս կոչելով նախատէր զՄլեքսն, և առնոյր զօրս 'ի նմանէ յուղարկաւորս ընդ երկիրն Ռուբրաց : Եւ նոցա նենգ գործեալ հրամանաւ իւրեանց թագաւորին, տարան ընդ անջրդի անապատ, և տկարացուցեալ զնոսա՝ մատնեցին Վանշմանայ և զօրացն խլիճ՝ Մլանայ, մինչ զի երեսուն արամբ միայն զերծեալ Պետեանն՝ անկաւ յԱնտիոք . և յԱրուսաղէմ հասեալ և ուխտեալ՝ դարձաւ անդրէն 'ի Հռոմ :

Ի հինգհարիւր յիսուն և մի թուին՝ տասն ազգ քրիստոնէից թիւր զատիկ արարին 'ի ծառադարդարն, բայց 'ի Հայոց և յԱսորւոց . 'ի չար սերմանց խորոնի⁴ :

Ի հինգհարիւր յիսուն և երկու թուին՝ իշխանն Հայոց Վաղն կոչեցեալ Վասիլ⁵ գնեաց զՊետունդն օգնելով 'ի գինս տասն հազար դահեկան, որ գնեցաւ հարիւր հազարաւ : Ի նոյն ամի կոմսն Ուռհայոյ Պաղ-

շար Ամանոս լերանց, ընդ մէջ Ասորւոց և Ժուրն :

1. Վանըշման է Տէմիշկէ, Սահանձ, որ նշանակէ գիտուն, ընթերցող . զի որդի էր գիտնոյ ուրումն թուրքի բռնացելոյ 'ի կողմանս Սեբաստիոյ, իբրու յամի 1084 . և սերունդ նորտ տեւաց դարս բովանդակ : Ոչ յազգէն Հայոց, այլ թուի ծնեալ յերկրին Հայոց :

2. Ռաջարդ է Ռիչարդ (Richard du Principat) ազգական Պետունդայ :

3. Պետեանդ մեծ կոմս է Գու-

լիեմոս Թ կոմս Բուապիէի (Guillaume IX comte de Poitiers) .

4. Ի առմարագիտութեան գրուցին խնդրողք զպաաճառս թիւր և ուղիղ զատկաց, և արդարանան դատաբեռեալքն 'ի հեղինակէդ :

5. Գող Վասիլ ժամանակակից Ռուբինի Ա, տիրէր 'ի կողմանս Մարաշոյ . վասն յանկարծօրէն 'ի վերայ թշնամեացն հասու նելոյ՝ Գող կոչեցաւ, զոր Լատին պատմիչք ժամանակին ծգբանօք կոչեցին Covasilus կամ Corouasilus .

տոյնն գնաց 'ի վերայ (Թուրքին 'ի սահմանս) Ս'երտնայ .
և կալաւ զ(Թուրքսար¹ ամիրայն , և ած 'ի յ(Թուրքսար
յորով գերութեամբ , և հաղարս հաղարաց ոչխարս :
(Զորում աւուրս գայր պատրիարզն (Խարսեղ 'ի յ(Խնայ ,
և յոյժ պատուեալ լինէր 'ի կոմսէն գեօղօք և գան-
ձիւք :

Ի հինգհարիւր յիսուն և երեք (Թուրքն մեռաւ (Խա-
նըլմանն , (Թողլով երկոտասան որդիս . և առ զիշխա-
նութիւնն աւագն (Կ ազի : Եւ 'ի նմին ամի մեռաւ
(Կէգիարուխ սուլտանն , և առ զտեղի նորա եղբայր իւր
Տափար² : Եւ 'ի սոյն աւուրս առ զ(Խարաշ Նօշլինն .
և իշխանն (Զունաց որ կայր անդ՝ (Թաթուլն՝ ծախեաց
զպատկեր Տիրամօրն՝ (Թորոսոյ որդւոյ Լոստանդեայ ,
որդւոյ (Թուրքնի յորով ոսկւոյ և արծաթոյ :

Ի հինգհարիւր յիսուն և չորս (Թուրքն 'ի շփոթեւ իշ-
խանութեանն (Կարսից , յարեաւ ամիրա մի (Կ զիւ ա-
նուն սկիւթացի , էառ զաւանն Ի ջուէ , և գնայ մտանէ 'ի
(Կուրն բռնութեամբ ուժոյ , սպանեալ զ(Խաւնասր
զեղբայրն Ս'անուէի : Եւ գնացեալ Ս'անուէի առ-
նու զօր 'ի դրանէ արքային (Կարսից , և գայ սպանա-
նէ զ(Կ զիւն 'ի վերայ գերեզմանի եղբօր իւրոյ , և
զ(Կուրն տայ 'ի ձեռս (Կարսից :

Կ 2 . (Զայնմ ժամանակի պատրիարզն (Խարսեղ նե-
ղեալ յազգի ազգի շփոթմանէն գնաց յաթոռն իւր
յ(Խնի . և իսկոյն հասանէ նմա խնդիր 'ի տէր (Կրիգո-
րիսէ (Կաշլաւէ , որ և (Կ ահրամն , (Կ կայսեր կոչեցեալ ,
եթէ հասեալ է ժամանակ իմ , եկ յուղարկեա զիս
առ Տէր : Եւ նա ոչ յապաղեալ յուսով վերջին օր-
հնութեանն , և պատահէ նմա փորձութիւն ինչ սակաւ
'ի ճանապարհին 'ի բերդն Ս'ենծկերտոյ՝ մօտ 'ի (Խա-
լու , 'ի յունականացն որ անդ՝ որք կամեցան կողոպ-
տել գնոսա . բայց նա քաջասրտաբար արիւացեալ ոչ ետ
ըստ կամաց իւրեանց առնուլ , այլ զոր ինքն (Թողացոյց .

1 . Ուլու Սալար կամ Սաղըր
Թուրք զօրավար կամ իշխան , 'ի
ձեռանէ Որդեքեանն Էլզաղեայ
տեառն Մերտինու :

2 . Տափար Մուհամէտ սուլտան
Պարսից :

3 . Մենծկերտ 'ի գաւառին Ծա-
փաց Շահունեաց , յայժմեանս
Չարսանձազ : — Ծովակն (Թուրք
ոչ Ծովք լիճ (Կեօլճիւկ) , այլ
լճակ մի փոքրիկ մերձ 'ի Բալու ,
որ ոչ նշանակի յաշխարհացոյցս :

բայց զիտն երկուքի ձեռքերն առաքելոյն խաղէ-
 տի, որ ասեմին առաքի, ընկէ՛ց բարձուն՝ ՚ի ծովմէն,
 որ յետոյ գտեալ եղև ՚ի քրիստոսնէկց ՚ի ճաճանչ նշա-
 լոյն գաշակեալ, և ասելեալ եղին ՚ի ասոր Պրէկդոյ
 լեան՝, ուր կոյ գերեզման նորա. և կոյ անդէն ասե-
 լով որեւորս սքանչեմ : Իսկ նորա զնայեալ զերկոյ-
 նանիդ ճանապարհն, և հասեալ ՚ի Կրտմիք վանքն Կ-
 ղեցեալ, ուր կայք ողն Մրաւծոյ, առ իշխանն մեծ
 Ստեփն, և որհնեալ ՚ի նմանէ և յաճնեալ ՚ի նա ըզ-
 ալոյն ձեռասան, որք էին նորա քարոզոց որդիք,
 Պրէկդոս՝ որ և ընկէ՛ Կաթողիկոս, և լիբան եղ-
 բայք նորա, և էին որդիք Միքիմիան : Եւ թիւն նշն-
 ընայ ՚ի որեւ ամիս յաւար շարաթաւ, ՚ի յիմանին ա-
 մարան, ՚ի ասնի Երեմիայի մարգարէին, և Թաղեցաւ
 ՚ի անդառն : Եւ որպէն կոծ մեծ ՚ի վերայ նորա Ս-
 տեփն և ամենայն աղատադանդն Հոյոց :

Ի նմին ամի կատարեցաւ ասոր ճգնաւորն և մարգա-
 լէն Ստեփանոս ՚ի Կրտայ գաւառին, ՚ի լեան Կրտմի-
 նաթ՝ մերձ ՚ի Ստեփանոս, որ վաթաւն և հինգ ամ ոչ
 եկեր հոյ, և ոչ որ թիւ նման է հոյի, բայց միայն իսա-
 որ և ասոյ իսկ՝ եթէ յաճախէն չարիք մարդկան, և
 ասերի աշխարհ յաղաղեաց, և վանքին դրանք եկե-
 ղեցեաց, և զյարասաղեմ գարնեալ ասնան խաղարկ :
 Սա յերկու անգիս ջուր եհան ՚ի նոյն անապատի և
 ամբարեցաւ ՚ի վանքն Կրտաւորն¹. յետ ասնի Մ-
 աւածանին հինգ շարաթաւ որն ասն է անա :

Ի հինգ շարաթաւ յետան և եօթն Թաթն ասաւ Տրա-
 պոն, զանն միասան ասեալ իսոր ՚ի վերայ նա-
 ռա Թաղաւորն Կրտաւորն, և կանն Պերդրան².
 ոչ ամենայն ասաւ քաղաքն ՚ի Տանկի ՚ի անդն Մ-
 տեփա : Ստեփանոս որք բարեկեցեալ ՚ի վերայ նորա Թա-

1. Ս. Պրէկդոս լեան ըզր յի-
 լի հեղինակի և զմի (125) ՚ի ասն
 ման յարանայ և Կրտմիկ թը-
 ղի և ոչ Սեպուհի Կրտաւորն :

2. Հին 0. 125 և անանի :

3. Կրտաւորն կամ Կրտաւոր
 և Կրտայ գաւառ ՚ի ասն
 դաւ. յիմն միայն ՚ի
 երկրոյ՝ յարեւ միայն

անաւ. անիք Մտայ գաւառ ը-
 թեանաւ :

4. Կրտաւորն լինի մերձ ՚ի
 վանքի ըսա Մաւ. Յաւհ. և ոչ
 առ Սեփիկոս, ուր յիւն միայ ին-
 ճիման զԿրտաւորն գրեմի :

5. Պերդրան որք Մաղիմեմ
 կանի Սեփիկոս :

դաւորն և Պերդրան, առին վերստին զքաղաքն և մաշեցին սրով և կողոպտեցին. և Պերդրան ժառանգեաց զտեղին:

Ի հինգհարիւր յիսուն և ինն թուին Սամուռն՝¹ սպասալարն Պարսից՝ աւերեաց զամենայն երկիրն Ուռհայոյ կոտորածով և գերութեամբ, և ի սուգ նստոյց զամենայն քրիստոնեայն:

Ի նմին ամի ի ժամանակս ձմերանի ի մթին գիշերի՝ անկաւ հուր ի բարձանց ի ծոփն՝² Վասպուրակոն. և գոչեցեալ ծովուն անկաւ զցամաքաւն. և դարձաւ ծոփն ի գոյն արեան, և մեռան ձկունքն. և ի լուսանալ առաւօտուն կուտեալ կային առ ցամաքաւն իբրեւ զփայտակոյտս անտառաց:

Իսկ ի հինգհարիւր վաթսուն թուին մեծ իշխանն Հայոց, կորովի իմաստութեամբ իւրով հառ զբերդն Լինտոսեակաւ՝³, ուր սպանին զՊապիկ Շահնշահ, Լազի կենդանի էին սպանողք թագաւորին՝ որդիքն Սանդալէնի՝ երեք եղբարք, եսպան զնոսա չարչարանօք. և հառ զթուրն և զհանդերձս թագաւորին, և զգանձն ամենայն գաւառին՝ որ կայր անդ ի պահեստի վասն անառ ամրութեան գղեկին. և խաչ և պատկեր ոսկի՝ բազում յոյժ. և տարեալ զգովանդակն ի Վահկայն՝ գոհանայր զԵստուծոյ, և կսցոյց յիւրոցն պահապան բերդին:

1. Մամուռն է Մանտուտ որդի Ալթուն-թէքինայ, զօրավար Տափար սուլտանի:

2. Մատթ. Ուռհայեցի ասէ և երկրին հերձոտեալ յեղերս ծովուն, և թուեցուցանէ ստորջրեայ հրաբլիի ժայթքումն, քան մեծի օղաբարի անկումն:

3. Կինտոսեակաւ բերդ ոչ յիշեալ առ աշխարհագիրս. և զի այլ պատմիչք ի Կիզիստուտ ասեն ըզգաղկայ սպանումն, երկոքին մի են, կամ առաջինն է բուն բերդին անունն և միւսն աւանին. որ յամանց համարի նոյն ընդ Կիւպիստուայ՝ ընդ մէջ Կիւլիկեան գրանց և Տիւսեայ, յայժմանս Գարաման. և յայոց որիչ և մերձ ի Մաժա: Հիթում պատմիչ ի Լիւ-

կանդոն գաւառի ասէ զբերդն. իսկ գաւառդ այդ ստեպ յիշատակեալ ի մերոցս և ի Բիւզանդացւոց՝ է Լականիտ գաւառ հին, յարեւելան հիւսիսային ծայր Կիւլիկիոյ, սահմանակից Կապպադովկիոյ և Կոմագենիոյ, այսինքն Եփրատացւոց: Արդ թուի Կիւզիստուտ որիչ ի Կիւպիստուայ, և զոյդ առաջ նոյն կամ մերձաւոր նմին բերդն և զերտկան ի լեռնասահմանին Տաւրոսի, որ բաժանէ ընդ Կապպադովկիա և ընդ Կիւլիկիա, և հայի ի դաշտն Արդէնոսի. զի և այլ պատմիչք ի սահմանս Արծիասն դաշտի ասէ զբերդն, և մերձ ի Ձկրն ջուր երկիր. իսկ արդ ծանօթ է հռմկո Պալլադուս գետոյ ի սահմանս Կիւրիւնի:

Իսկ պատրիարքն Ռարսեզ այլ ոչ դարձաւ 'ի յԼ'նի, այլ անդէն կեցեալ ժամանակս ինչ՝ ապա եղ 'ի մօր երթալ յԵրուսաղէմ: Եւ հրաւիրեալ զեպիսկոպոստոնս և զվանորեայս երկրին և զիշխանսն գալ 'ի տօն վարդափառին, ձեռնադրել զՎրիգորիս յաստիճան առաքելական. զի ինքն աներկբայ զառաջի եղեալ ճանապարհն վճարեսցէ: Եւ պատահեալ նմա որոգայթ ինչ 'ի վանքն՝ որ Շուղըն՝¹ կոչի, շինելով տուն, որ և 'ի վեր տանելն զՏեփանն, զերծեալ 'ի ձեռացն անկաւ 'ի վերայ, և հրաւիրեաց մահու: Սակայն կեցեալ զինի զաւուրս հինգ, տայ Վրիգորի զաստիճանն, և ինքն վճարի, ուր և թաղեցաւ անդէն 'ի հինգհարիւր վաթսուն և երկու թուին: Իբրև լուաւ զայս Վաւիթ՝² ոմն որդի Ռոռնկայ 'ի կղզւոյն Բլթամարայ, արարեալ ժողով եպիսկոպոսաց հնգից ձեռնադրեցաւ կաթուղիկոս, պատճառելով եթէ Սահանիկ կաթուղիկոս եկն առ Լքուսահլ որդի Վագկայ 'ի Ձորոյվանս՝³ և անդ վախճանեցաւ. և կայր անդ սեղան պատարագի սրբբոյն Վրիգորի, և գաւազանն և զօտին մաշկեղէն, և հողաթափ սրբոյ Հռիփսիմեայ և պերեգոտն ներկեալ արեամբ, և շղարշն՝ որ է դաստառակ, մնացեալ անդ 'ի ժառանգաւորաց. և 'ի ժամանակս հալածանացն ամբացաւ 'ի կղզին Բլթամարայ: Եւ զի ասէն աթոռ է սա թագաւորացն Լրծրունեաց և վայել է լինել և պատրիարգ: Սակայն ոչ եղև ընկալեալ, թէ և շատիցս եղև աշխատ ընծայիւք և աղաչանօք, մանաւանդ 'ի յԼ'նոյ գլխաւորացն. որոց գրէ մեծ շնորհակալութիւն օրհնութեամբ պատրիարքն Վրիգորիս ամենայն վանորէիւք Սեաւ լերինն, և շրջակայ եպիսկոպոսացն ձեռագրով:

1. Շուղըն անապատ յարևմտից հարաւայ Մարաշու ինդրելի է:

2. Վաւիթ՝ որ առաջնորդ համարի կաթուղիկոսաց Աղթամարայ՝ սերունդ է զարմի թագաւորաց Վասպուրականի. յորոց և յիշեալց Աբուսահլ որդի Աշոտայ երէցու եղբոր Վագկայ՝ և ոչ սորա: Իսկ կաթուղիկոսութիւն Աղթամարայ երկու ևս դարուք երբ:

ցագոյն է քան զկարծեցեալն 'ի հասարակաց, հասառաեալ 'ի Գագկայ թագաւորէ յամի 921. և յառաջնոյ կաթողիկոսէն, որ է Տէր Եղիշէ եղբորդի նորին Գագկայ, մինչև ցայժմ անընդհատ կարգին շարք կաթուղիկոսացն 'ի դիւանս Աղթամարայ:

3. Ձորոյվանք որ և Սալնապատ, 'ի սահմանս Պանդաղտքի:

Բայց մինչ կենդանին էր տէր Բարսեղ, մեռաւ պարոն Սասիին մեծ իշխանաց իշխանն, որ Եստուծոյ յաջողելովն տիրեալ էր բազում բերդից և գաւառաց . և հոգաց զտունն նորա պատրիարքն Բարսեղ, և ետ զիշխանութիւնն 'ի տղայ Սասիին, ձեռնասուն մեծ Սասիին՝ յազգէ կամարական : Օյ տուն Սասիին էր յայնժամ հաւաքարան թագաւորազանց և ազատաց հայոց, և աթոռ հայրապետաց :

Ի նմին ամի մեռանէր մեծ կումն Ենտիոքու Տանկրի քրիստոսասէրն և իրաւադատն . և առ զիշխանութիւնն Սոռէր քորորդին իւր :

ԿԻ . Ի հինգ հարիւր յիսուն և երեք թուին 'ի մարերի երկոտասանն՝ դողաց երկիր՝¹ հանդերձ աղիողորմ ձայնիւ որ դայր 'ի լերանց և 'ի դարափուլ վիմաց, և օրն էր կիւրակէ և ձայնն վառ . վասն որոյ և կարծեցաւ թէ օրն է կատարած աշխարհիս . և փան յորով քաղաքք և մեռան քառասուն հազար անձինք, զոր թուել կարացին :

Ի նմին ամի մեռաւ Վէորդ վարդապետն ժականուն Սեղրիկ կոչեցեալ սակս քաղցրուսոյց վարդապետութեանն, նորոգող սուրբ ուխտին Վրազարկուն², որ էր 'ի Սասաւրական գաւառէ 'ի յՆապիւր կոչեցեալ գեղջէ, սուրբ և սքանչելի և մեծ ճգնաւոր : Եւ 'ի գալ միւս ամին, անկաւ հուր յերկնից 'ի Ճմիւայն Եմթայ, որ է մնիրայն հաւաքման մելիմանաց, և այրեաց զքաղաշէն յարկն և ելանէր բոցն մինչև յերկինս :

Ի հինգ հարիւր յիսուն և հինգ³ թուին Սարոս եղբայր Սեռնի որդի Սոստանդեայ՝ կալեալ զտղայ Սասիին ետ 'ի Պաղտոյնն 'ի կումն Սուհայոյ, և նա չարչարեալ զնա հառ զամենայն երկիր նորա, և ելաւ աշխարհն 'ի հայոց : Եւ Սասիին գնաց 'ի Միլիկէ առ աներն իւր Սեռն, և անտի 'ի Սոստանդինուպոլիս . և պատուեցաւ 'ի կայսերէ ազատովքն իւրովք : Եւ 'ի միւս այլ ամին գնայ Պաղտոյն 'ի Մզէպն⁴ 'ի վերայ Եւ-

1. Սասանութիւնս մեծ եղև 'ի կողմանս Եփրատացւոց և Մարաշս, որպէս պատմէ Մատ. Ուռ. հայեցի :

2. Վրազարկ անուանի մենաւ տան Կելեկիոյ և քնարան թագաւ-

ւորաց Ռուբինեանց, յարեմաւ կողմն Սոսյ խնդրելէ և հետաքըն ներքի :

3. Հին. Օ. հինգ հարիւր յիսուն և եօթն :

4. Մզէպ, Կիսիպ, աւան ամուր

պըղարիպին՝ Հայոց իշխանին, որդւոյ Սասակայ¹, եղբոր Սիկոսին, որ էին տեարք հազար զօրականի. որ յառաջ ունէին զ(Թ)լպաշարն և զՊիրն, առեալ 'ի Թուրքաց մեծաւ քաջութեամբ. զոր 'ի խոտար արկեալ ամ մի, էառ 'ի նմանէ զբովանդակն. և նա զնաց առ Թորոսն : Եւ յոյնպէս քակեաց զմիւս իշխանն որ բնակեալ էր յԱրեւընդան² զ(Ն)ազարատ, և զ(Խ)ոստընդին տէրն Սառկառայ³, զոր մեռոյց 'ի կապանս 'ի բերդին Սամուսատ :

Ի հինգհարիւր վաթսուն և եօթն թուին մեռաւ Թագաւորն Երուսաղեմի Պաղտոյնն, և առ զԹագն միւս Պաղտոյնն կոման Ուռհայոյ : Ի նմին ամի մեռաւ Տափարն սուլտանն Պարսից, որ և մերձ 'ի մահ եղեալ՝ ետ սպանանել զաւագ կինն իւր զ(Խ)ոհար խաթունն, որ ունէր ասէն առաջի իւր ութսուն⁴ կուսանս 'ի սպա սու ինքեան Թագ 'ի զլուխ, և էր տէր զօրաց բազմաց, յորոց գաղտ զնուլ ետ. զի մի, ասէ, արասցէ այր զեղբայրն իմ, որ ունէր զխորին աշխարհն Պարսից. զ(Խ)զկան⁵ քաղաք, և զ(Խ)զնէ, որ իննսուն աւուրբ ճանապարհաւ անդր է քան զ(Խ)պահան. և զաթոռն տայր յաւագ որդին 'ի Սահմուտն, և զկրտսերն՝ զ(Խ)էլքէն⁶ դնէր տէր Գանձակայ Հայոց : Եւ 'ի գալ տարւոյն՝ մեռաւ Լէքսն, և առ զԹագն որդին իւր Փեռփեռօ. Ժէն, որ եղև բարեմիտ առ Հայս. և մեղադրէր հօր իւրում, որ մոլեալ 'ի սուտ առաջնորդաց, կրկին մկրտեւ ի խաչէր կրկին զՏէրն :

ԿԸ. Յայնմ Ժամանակի զօրանայր Ղաւիթ Թագաւորն Սրաց որդի Գէորգեայ, որդւոյ Նազարատայ. և առ զՏփիսիս 'ի Պարսից. և եհար զ(Խ)էլքէն զսուլ

յաջմէ Եփրատայ, ընդ մէջ հռոմ կայ, Պիրայ, Թլպաշարայ և Այն Թապայ :

1. Սասակէ Պահլաւունի է հօր եղբայր Ս. Ներսիս Ենորհաւոյ :

2. Արեւընդան Թուր յաջմէ Եփրատայ, յարեմոյց Այն Թապայ և Քիլիսայ, մերձ 'ի Կուրիս (Խոռոս) քաղաք, ըստ Չամչեան հօր :

3. Հին օր. Ն, որ է Երեւանի :

4. Կարկառ. նովին անուամբ

Ճանաչի ցարդ, բերդաւան ամուր յեզր Եփրատայ յաջմէն, 'ի հիւսիսոյ վերոյնախակեալ տեղեաց, ուր և հուն է գետոյն :

5. Օղկան է Օղբէն քաղաք առ Սիհուն գետով, 'ի հիւսիսոյ Սմբղանտայ :

6. Մէլք Տօղբուլ, որ հակառակութեամբ կալաւ զաթոռ սուլտանութեան Պարսից, առ կենդանեաւ եղբօրն :

տանն Վանձակայ 'ի հարուածս սաստիկս . և հինգ-հարիւր արս սրահանգս բարձրացոյց 'ի փայտ մահու 'ի Տփխիս քաղաքի : Ընդ աւուրսն ընդ այնտիկ , զի մեռեալ էր Սանուէ՛ն՝ ամիրայն լ'նւոյ , և լ'պլուար որդի նորա տիրէր նմա , այր անարի և կնամարդի , որ կամեցաւ վաճառել զլ'նի վաթսուն հազար դէնարի 'ի վերայ կարուց ամիրային . և ետ բերել նալ¹ ծանրագին և բարձրահասակ 'ի խլաթայ , և դնել 'ի վերայ գրմբեթի կաթուղիկէին , փոխելով զեդեալն յառաջնոցն . վասն որոյ սրտառեալ քրիստոնէիցն՝ կոչնն զՎաւիթ , և տան 'ի ձեռս նորա զքաղաքն լ'նի . և ընկեցեալ ըզզէնն ատելի 'ի պատուական գլխոյ կաթուղիկէին , զորունէր վաթսուն ամ վասն մեղաց մերոց համբերելով՝ եդին զպսակն զարդու , և զթագն Յիսուսի՝ զպարծանքն Պօղոսի , զփրկութեան մերոյ արեգակն , զխաչն աստուածընկալ . և հարեալ զժամահարն առ խաչին՝ դաւանեցին լ'ստուած զխաչեալն 'ի փրկութիւն հաւատացելոց : Իսկ թագաւորն զլ'քուէթ² , և զորդին իւր զլ'ւանէ թողեալ 'ի յլ'նի՝ դառնայ յերկիր իւր , ընդ իւր տանելով զլ'պլուար որդւովք իւրովք , որք անդէն մեռան և ոչ ևս դարձան : Եւ ընդարձակեալ Վաւիթ զսահմանս լլրաց , առեալ զՍիւթիս³ և զսահմանս իւր , և զՎազ , և զՏերունականն , և զՏայուշ և ըզկայեան և զկայծոն , և զլ'օռէ և զՏաշիր , և զլ'ահկանաբերդ , և զբոլոր իշխանութիւնն հայոց կիւրիկէի և լ'քասայ , հնազանդէր և զլեառն կովկասու , և ըզթագաւորութիւնն Սոնաց⁴ , զլ'րաճուլք , և զՂբեթ , և զՎուալէթ , զՀերէթ , և մինչև ցծոյն կազբից և զհաղբանդ⁵ , և ցԴ ապուրան⁶ քաղաք : Իննամածեալ

1. Նալ, լճ ըստ թուրքաց , պայ . զի լուսնաձէ է՝ իբրեւ նշան մահմեականութեան համարէր :

2. Արուէթ յԱռապելեան տոհմէ :

3. Ուիթիք , այժմ՝ Օլթի , 'ի Տայս : Այլք 'ի տեղեացդ են 'ի սահմանակցութեան Գուգարաց և Ուտիոյ , և 'ի հիւսիսոյ Սիւնեաց և Արցախոյ :

4. Սոնաց թագաւորութիւն է Սուանք , Սուանէթ , 'ի հիւսիսոյ

արեւելից Եգերացոց : — Մրենուս մասն են Ռաճայ , յելից հարաւոյ Սուանաց : — Զիւիւ կամ Զիւ են Չէրքէզք , յարեւմտից հիւսիսոյ Ափխազաց , յեղեր Սեաւ ծովու : — Դաւալէ , Դաւալ , յարեւելից Ռաճայ : — Հիւիւ կամ Հիւ , յանուն եղբոր հայկայ , մասն կախեթու , Սղնախ կոչեցեալ այժմ , ընդ մէջ Վրաց , Աղուանից և հայոց :

5. Նոյն ինքն Դարբանդ :

6. Յայժմեանս Տաղստան :

և անխմաստ ազգին Սրաց, ընտրեալ մանկունս քառասուն առաքեաց 'ի Յոյնս ուսանել լեզու, և առնել թարգմանութիւնս և բերել. զոր և արարին իսկ. երեք 'ի նոցանէ լաւագոյն գտան և մտաւոր, զարդարեցին զազգն անզարդ: Եւ ոչ էր նա երկմիտ յեկեղեցւոյ և յաղօթից մերոց. վասն որոյ բազում անգամ դնէր զգլուխ իւր 'ի ներքոյ ձեռաց մերոցն՝¹ խնդրելով օրհնութիւն: Սա թագաւորեաց երեսուն և երեք ամ, և մեռաւ 'ի Տփխիս. և թաղեցաւ 'ի Վելաթ² 'ի գերեզմանս հարց իւրոց: Եւ առ զթագն Վեմետրէ որդի իւր, որ պահեաց նոյնպէս զիշխանութիւն հօրն. և յաւել ևս զՎմանիս³, և զԽունան⁴ քաղաք առեալ 'ի Վարսից:

ԿԹ. Ի Ժամանակին յայնմիկ որդի մի Մպլաւարայ, որ կայր 'ի Խորասան, իբրեւ լուալ զանցս հօրն և զեղբարցն և զմահն Վաւթի, գայ 'ի խնդիր հայրենի քաղաքին Մնոյ, և աղերսանօք խնդրէ յՄպուլեթէ և յաւագաց քաղաքին. և զի կայր քաղաքն 'ի մեծի վճտանգի 'ի Թուրքաց, ետ 'ի նա Մպուլեթ խնայելով 'ի քրիստոնեայն, ևս առաւել յորդին իւր Խանէ, զի մի կորիցէ 'ի յաճախ մարտիցն. և ինքն անցեալ գնայ 'ի տուն իւր: Իսկ Վատուն որդին Մպլաւարայ բարիօք խնամարկեալ քաղաքին և ամենայն սահմանացն՝ արիաբար ջանացեալ, արար խաղաղութիւն. առ և զՎուլին և զՎանձակ և եղև անուանի: Եւ զի կամեցաւ ձեռնարկել 'ի սուրբ կաթողիկէն, զկնի երից ամաց եղև 'ի վերայ նորա արհաւիրք 'ի խոցոտմանէ հրակերպ արանց, որք ելանէին 'ի բանալեաց եկեղեցւոյն, զոր առեալ էր 'ի սուրբ սպասաւորէն Վրիգորոյ: Եւ 'ի վաղիւն կամէր կողոպտել զեկեղեցին 'ի զարդուէն՝ զոր նոր զգեցեալ էր առաքաստն երկնաւոր զկնի վաթանամալայ

1. Անհարկէ 'ի խոնարհել թաղաւորին ընդ ձեռամբ Յովն. Սարկաւագայ վարդապետի:

2. Գեղաթի մեծահռչակ մենաստան վրաց յիմերէթ, կառուցեալ 'ի նոյն ինքն 'ի Դաւթայ Բ, ուր և կայ ցարդ տապան նորին և պատկեր նկարեալ յորմն եկեղեցւոյն:

3. Դմանիք քաղաք և վեճակ Սոմխէթու:

4. Խունան է հունարաւկերա ըստ Հայոց, 'ի սպառուած Գուգարաց, առ մեծահռչակ Կարմիր կամրջան վրաց՝ 'ի վերայ Կուր գետոյ, 'ի սահմանակցութեան վրաց, Սղուանից և Հայոց:

սգոյն . յորմէ տեսլենէ հիւանդացեալ և ահաբեկեալ , ինդրեաց աղօթս 'ի Վրիգորոյ՝ հանելով զնա 'ի բանտէ կապանացն յորում կայր . յաղագս զի 'ի կարճ առուրսն գնացեալ էր 'ի Վիրապն . և 'ի դառնալն նորա 'ի Վրւին՝ տեսեալ զահագին ժողովն թուրքաց յոգնախառն բանակին , աղաղակեաց 'ի ձայն մեծ և ասաց՝ () Եհնեալ է Վրիստոս Բարուած , որդին Բարուծոյ , զոր սովորն էր առնել օր ըստ օրէ յԱնի . քանզի աղօթալից ընկերն ասաց ընդ կատակ յականջս նորա , եթէ ահա տեղիս օրհնելոյ զՎրիստոս . վասն որոյ կապեալ զնա և տարեալ 'ի Փատուլն՝ եղին 'ի զնդան , և կամեցեալ անդ սպանանել 'ի նմին գիշերի յորում կալան . բայց Տէր պահեաց զնա այսպէս :

Հ . Իսկ և վարդապետը յայնմ ժամանակի . (Յովհաննէս , որ և Սարկաւագ , 'ի գաւառէն Փառխոտոյ 'ի քահանայական ազգէ , որոյ յիշատակը ճառագայթիցն փայլէն մինչև ցարդ 'ի բանս իւր , և 'ի նմանէ աշակերտեալսն . — Երեմիա որ և Բնձրեիկ , որ զամս երեսուն չորակեր եղև , այնչափ հլու եղեալ վարդապետին իւրոյ , որ և 'ի սաստեղն երբեմն թէ լուռ լեր՝ զամս երիտ ոչ խօսեցաւ ընդ մարդ , բայց եթէ ընդ վարժիչն իւր 'ի կարիս . — և Սամուէլ երեց աշխարհի՝¹ որ զգաւազանսն յօրինեաց քրոնիկոնին՝ Բնեցին : Եւ նախ քան զսոսա Բնանիա , որ զառաքեալսն համառօտեաց հրամանաւ կաթուղիկոսին Պետրոսի , Սանահնեցին² : Իսկ Սարկաւագ վարդապետն կեցեալ 'ի ժիւր մշակութեան զառուրս իւր , հանգեաւ 'ի հինգհարիւր ութսուն և ութ թուին³ : Եւ զկնի ամի միոյ լծակիցն իւր Բյաւկայ որդին Ղաւիթ⁴ , որ կանոնը գրեաց դիւրահաս : Եւ թողեցեալ որդին⁵ կոչեցեալ աշակերտ նորին , և

1 . Սամուէլ անուանի ժամանակագիրն , որ ըստ Եւսեբեայ շարակարգէ զքէպս պատմութեան , և այլք ըստ նմանէ :

2 . Մանիայ Սանահնեցւոյ ծառայողն գրուած է մեկնութիւն թղթոց Պողոսի . յիշի նորա և մեկնութիւնն Մատթէի , և Դիմադրութիւն առ Եղնս :

3 . Հին Օ . ԸԿԸ , որ է հինգհարիւր վաթսուն և ութ : Այլ ժա-

մանակագիրք ԸԿԸ ասեն , հինգհարիւր եօթանասուն և ութ , որ ուղղագոյն թուի :

4 . Դաւթի Գանձակեցւոյ Աւակայ որդւոյ գտանին կանոնքն խրատականը գրեալ առ Աղբայրութիւն ոմն համբալ քահանայ :

5 . Թղբակերի որդւոյն , Խոնթկայ որդւոյն Պետրոսի և Սքանչեւ լատեսին Եակոբայ արդիւնք և զբրուածք անժամօթք են մեղ :

այլ ապա Կենսաբանք 'ի յՄշտան, որպէս Պետրոս
խանութից որդին, և (յոսէր քանչէքն, որ յաւար
փառ՝ աւաններ զառանայ հեծեալ յառ Կանաւորի
փառ՝ որ զայդ առ նա 'ի խառախանութիւն, և 'ի մե
տին մարտեալ զնա և խաթեալ', անդրէն զարնցց որ-
պէս փախաւական: Եւ նա հրամայեալ ապաւորին
ընթանալ զգին և բերել առ նա բանութեամբ. և հար-
ցեալ զնա սասց. Եւ ի՞նչ առ բեղ զջնայեալ 'ի յաւար-
խառութիւն, և յիշեալ զաւերական զարծն իմ զար-
նայ 'ի բէն: Եւ աւորն պատմեալ նմա զանկին. և նա
բա լուեալ անկա յառ նորս և խառախանեալ էա
զլանն ապաշարութեան: Եւ քն և Կանայք Բաղա-
ւարաւորք Կանաւորեալք Կառութեամբ 'ի Վարացն',
Խաբառ և Սարգիս, առ որ զբեր աւոր զար-
պեան Սարգիսաւորն զլաշական խառա:

Հ.Ե. Ի չնորհարբեր Եթանաւան և թն Բաթն
Խաւթի, որդի Կիլիկ' զայ 'ի Ղաթն և Կիլի. Քիւրա-
րեալ 'ի պատերազմն զՓառլան, զոր նենդիկք աննոր
զարդ խեղդեցն պատմաւելլ զկէն, որ զեր մեհա:
Եւ առ զաւերացութիւնն Կառեր Երազն փառլա-
նայ Խալլէրն. և զգին աւառաւ աւորն Սարգիսաւ. և
անկա զարնեալ 'ի Բառառութիւն Երկիրն Մայ:

Ի նոյն ժամանակայ ա յեւաղցիս թն՝ որդին Մա-
լիթի Խանէ Կանայաւ պատմանել զՂաթնաթի և զեր
բայն իւր զՎարդի. և յոյջ նորս Մալիթ Զալիլլ՝
զալան իւր աւառի պարսն՝ ապրել զնա: Եւ կին եր-
կիւնանն ապրելեալք 'ի բերդն Ղաթնի պատմաւ
նոր թն խաթութեան 'ի մէջ Երազն. զոր ապա ի
մայեալ Ղաթնաթի. սասց զՂաթն. Կարդ զնա, մեհ:
Եւ նա զջնայեալ սասց. Եւ. որպայ. այլ էառ զեր
բայն բա 'ի նեա բա. որ խնդրէ աննալ զԲաղաւ-
րութիւնք: Եւ նա զախանեալ՝ խառաւորացանէ, և
Բաղա:

1 - Յոր նորսն. նմա զին Ս-
իւրնէն:

2 - Քարայր Կառաւան 'ի Յո-
րաթի քաղաքի Գարաբայ - իմ
Քաղաքաբարձիք մե 'ի զարմի
Քաղաքիս իմ Նոյն-Կառան թն
զարգաց:

3 - Խաթն Կիլի 'ի Նոյն իմ
նայ աւանի թոյլայ. այլ բն
Մեղիկեանայ Խաթնիս յաթն
մասա:

4 - զին Ս - Զանիլ:

Յորում ժամանակի լցաւ դաշտն Ղազայ¹ անթիւ և անհամար հեծելըք յամենայն ազգաց անօրինաց հաւաքեալ, որ կամեցան այրել զսուրբ խաչն՝ որ յանուն զօրավարին Սարգսի։ Եւ ՚ի բարկութենէ հեռան խելացնորեալք կոտորեցին զմիմեանս . զոր լուեալ Ղեմետրէ երթեալ ժառանգէր անաշխատ զկարասի նուցա։ Ի սոյն աւուրս պատանի մի յեղբարցն Փատլնոյ լուեալ եթէ հան նորա կատայն ՚ի տանէ Ղազարատունի՝ քրիստոնեայ էր յազգէ թաղաւորաց, խաղայր հոգի իւր ՚ի սէրն Վրիստոսի, և երթեալ ՚ի լեառն սրբոյն Ղրիգորի՝ մկրտեալ կրօնաւորեցաւ անդ՝ զամս հնգետասան մեծ ճգնութեամբ², մինչ զի տեսանէին լոյս անձառելի բորբոքեալ ընդ երդս խցկանն . և զկնի գնաց ՚ի Ղարազարկն և անդ փոխեցաւ ՚ի Վրիստոս։

Ի հինգհարիւր ութսուն թուին, Լւանէ որդի Լպուլեթին ասպատակեաց ՚ի Ղառնի՝ և հարան զօրքնորա ՚ի Խուրթէ, զորոց կտրեալ զգլուխն եփեաց թանուլ, և զգանկան դնէր ՚ի բարձրութեան մօտային ՚ի շարս քարորմոցն։ Եւ ՚ի գալ միւս ամին սպանաւ Լւանէ ՚ի Ղեմետրէ նենգիւ . և որդին նորա թիրքաշն գընաց առ ամիրապետն Շահի Լըմէնն, և առեալ ՚ի նմանէ զՂարունիս՝ աւերէր զտունն Սրաց մեծաւ քաջութեամբ։

Ի հինգհարիւր ութսուն և ութ թուին կործանեցաւ Ղանձակ ՚ի շարժմանէ³։

ՀԲ . Եւ թնամեք նախ քան զայս Շահի Լըմէնն տիրեաց երկրին Սլաթայ և այլ բազում քաղաքաց, որ էր թուռն Սուքմանայ . և սպան զհանիկն իւր, որոյ ըսպանեալ էր զորդիսն և կալաւ զիշխանութիւնն։ Եւ իբրեւ զարգացաւ սա, կամեցան և զսա հեղձուցանել,

1 . Գագ գաշտ և բլուր ՚ի Կողբոփոր գաւառի Գուգարաց աշխարհի, ՚ի սահմանակցութեան Ուտիոյ, յորոյ կատար շինեալ էր տաճար Ս . Սարգսի, և աստմէ մի նորին սրբոյ եղեալ անդ ՚ի ձեռն Ս . Մեսրոպայ . յայս ակնարկէ շարականն . “Առաւել պայծառ ՚ի զլուխ Գագայ, ՚ի գագաթան, տեղւոյն, օրհնեալ սրբոյն Մես-

,, լովկայ ,, : Իսկ գումարտակդ այդ էր թուրքաց ժողով, զորս և հար Ղեմետրէ։

2 . Հինն յաւելու . և հոգի գիշերաց։

3 . Մեծ ժառն Գանձակայ եղև յամին 1139 յ30 սեպտեմբերի, զորոյ արկածս մանրադոյն յիշեն Գիրակոս պատմիչ և նորին վարդապետն Միքիթար Գաշ։

այլ արք ճգնաւորք 'ի յՂուանս, որպէս Պետրոս Խոնթկայ որդին, և Յակոր սքանչելին, որ յաւուր միում տեսանէր զսատանայ հեծեալ յուս կրօնաւորի միում՝ որ գայր առ նա 'ի խոստովանութիւն, և 'ի մօտիւն մտրակեալ զնա և խոթեալ¹, անդրէն դարձոյց որպէս փախստական: Եւ նա հրամայեաց սպասաւորին ընթանալ զինի և բերել առ նա բռնութեամբ. և հարցեալ զնա ասաց. Եկի առ քեզ զղջացեալ 'ի յապաշխարութիւն, և յիշեալ զսովորական գործն իմ դարձայ 'ի քէն: Եւ սուրբն պատմեաց նմա զտեսիւն. և նորա լուեալ անկաւ յոտս նորա և խոստովանեալ էառ զըռծն ապաշխարութեան: Եւ քին և կանայք թագաւորազունք կրօնաւորեալք կուսութեամբ 'ի Վրդայրն², Խորասու և Սարիամ, առ որս գրէր սուրբ վարդապետն Սարկաւազն զգուշական խրատս:

ՀԱ. Ի հինգհարիւր եօթանասուն և ինն թուին Խուրթի³, որդի Եղին՝ գայ 'ի Վուին և տիրէ, վերաւորեալ 'ի պատերազմին զՓատլուն, զոր նենգիչք ունանք զազտ խեղդեցին պատճառելով զվէրն, որ չէր մահաւ: Եւ առ զամիրայութիւնն կրտսեր եղբայրն Փատլունոյ Խուշչերն. և զինի սակաւու աւագն Սահմուտ. և անկաւ դարձեալ 'ի թշուառութիւն երկիրն Լ'նոյ:

Ի նոյն ժամանակաց ոչ հեռագոյնս ինչ որդին Լ'պուլեթի Լ'ւանէ կամեցաւ սպանանել զՎեմետրէ և զեղբայրն իւր զՎորգի. և հայր նորա Լ'սյուլեթ ճողելով⁴ զալիսն իւր ւառջի որդւոյն՝ արգել զնա: Եւ էին երկոքեանն արգելեալք 'ի բերդն Վմանիս պատճառաւ նոք ինչ խաբէութեան 'ի մէջ եղբարցն. զոր ապա իմացեալ Վեմետրէ, ասաց ց'Լւանէ. Կալար զիս, մամ: Եւ նա զղջացեալ ասաց. Ոչ, արքայ, այլ ետու զեղբայր քո 'ի ձեռս քո, որ խնդրէ առնուլ զթագաւորութիւնդ: Եւ նա ըմբռնեալ խաւարեցուցանէ, և թողու:

1. Յօր. Կրթիւլ, Խոնթի: Հին. Օ. Խոնթիւլ:

2. Գորայր կուսաստան 'ի Ձորոփոր գաւառի Գուգարաց. իսկ թագաւորազունքք են 'ի զարմից Կորիկեան կամ Հայ-Աղուան թաւորաց:

3. Խուրթ էմիր 'ի Ղօզ կամ Ուզ տոհմէ Թրքաց, որք ընդ Սէլչիւկեանց խաղացին յարեմուտս:

4. Հին Օ. Խեթեւլ:

Յորում ժամանակի լցաւ դաշտն Ղազայ¹ անթիւ
 և անհամար հեծելօք յամենայն ազգաց անօրինաց
 հաւաքեալ, որ կամեցան այրել զսուրբ խաչն՝ որ յա-
 նուն զօրավարին Սարգսի : Եւ 'ի բարկութենէ Տեառն
 խելացնորեալք կոտորեցին զմիմեանս . զոր լուեալ
 Ղեմետրէ երթեալ ժառանգէր անաշխատ զկարասի նո-
 ցա : Ի սոյն աւուրս պատանի մի յեղբարցն Փատլնոյ
 լուեալ եթէ հան նորա լատայն 'ի տանէ Ղազարատու-
 նի՝ քրիստոնեայ էր յազգէ թագաւորաց , խաղայր հո-
 գի իւր 'ի սէրն Վրիստոսի , և երթեալ 'ի լեառն սըր-
 բոյն Ղլրիգորի՝ մկրտեալ կրօնաւորեցաւ անդ՝ զամս
 հնգետասան մեծ Ճգնութեամբ² , մինչ զի տեսանէին
 լոյս անձառելի բորբոքեալ ընդ երգս խցկանն . և զկնի
 գնաց 'ի Ղլրագարկն և անդ փոխեցաւ 'ի Վրիստոս :

Ի հինգհարիւր ութսուն թուին , Լւանէ որդի Լպու-
 լեթին ասպատակեաց 'ի Ղառնի՝ և հարան զօրքնորա 'ի
 Խուրթէ , զորոց կտրեալ զգլուխսն եփեաց թանով , և
 զգանկսն դնէր 'ի բարձրութեան մնիրային 'ի շարս
 քարորմոցն : Եւ 'ի գալ միւս ամին սպանաւ Լւանէ
 'ի Ղեմետրէ նենգիւ . և որդին նորա թփրբաչն գը-
 նաց առ ամիրապետն Շահի Լըմէնն , և առեալ 'ի
 նմանէ զՂարունիս՝ աւերէր զտունն Սրաց մեծաւ-
 քաջութեամբ :

Ի հինգհարիւր ութսուն և ութ թուին կործանե-
 ցաւ Ղանձակ 'ի շարժմանէ³ :

ՀԲ . Եւթն ամօք նախ քան զայս Շահի Լըմէնն
 տիրեաց երկրին Խլաթայ և այլ բազում քաղաքաց , որ
 էր թոռն Սուբմանայ . և սպան զհանիկն իւր , որոյ ըս-
 պանեալ էր զորդիսն և կալաւ զիշխանութիւնն : Եւ
 իբրև զարգացաւ սա , կամեցան և զսա հեղձուցանել ,

1 . Գագ դաշտ և բլուր 'ի Կող-
 բոփոր գաւառի Գուգարաց աշ-
 խարհի , 'ի սահմանակցութեան
 Ուախոյ , յորոյ կատար շինեալ էր
 տաճար Ս . Սարգսի , և առաջն մի
 նորին սրբոյ եղեալ անդ 'ի ձեռն
 Ս . Մեսրոպայ . յայս ակնարկէ
 շարականն . “ Առաւել պայծառ 'ի
 ,, գլուխս Գագայ , 'ի գագաթան
 ,, տեղւոյն , օրհնեալ սրբոյն Մես-

,, րովպայ ,, : Իսկ գումարտակդ
 այդ էր թուրքաց ժողով , զորս ե-
 հար Դեմետրէ :

2 . Հինն յաւելու . և հոֆաֆ գի-
 շերաց :

3 . Մեծ ժափն Գանձակայ եղև
 յամին 1139 յ30 սեպտեմբերի ,
 զորոյ արկածս մանրագոյն յեջն
 Կիրակոս պատմիչ և նորին վար-
 դապետն Մխիթար Գօշ :

որ և գերծեալ Մատուծոյ յաջողելովն և տիրեալ երկու տասան քաղաքաց, կոչեցաւ թագաւոր Հայոց . որ է Շահի Արմէն՝ ըստ իւրեանց լեզուին : Ար և փեսայացոյց ինքեան զՍալդուխն¹ և խորհեցաւ նովաւ բարի առնել աշխարհի : (Յորում ժամանակի էր և Ալտկուզ Մթաբակն² նովին բարի կամօք , յՄատուծոյ եղեալ երեքեան սորա քրիստոնէասէր և աշխարհաշէն : Այս Շահի Արմէն գնացեալ 'ի Սասունս՝ յօրանայր 'ի գեօղի միում . և լուեալ Սիգենայ տեառն երկրին՝ երթեալ 'ի գիշերի միում պատէր զտունն յորում կայր , և յասելն ումեմն 'ի կատակս . Այ Սիգէն , ո՛ւր ես . ետ պատասխանի ընդ երգն և ասէ . Սամ աւասիկ շնորհօքն Մատուծոյ : Այ կալեալ տանի զնա յամուրս իւր . և զկնի աւուրց արձակէ ուխտիւ և երդմամբ սիրոյ :

(Յորում աւուրս ել 'ի վերայ նորա զօրավարն Պարսից Ալտկուզն , և հարեալ գնաց ամօթով : Սա էառ զՄիուկ 'ի Խետենկայ³ , և զՍասունք 'ի Սիգենայ ամենայն վանորէիւքն . և պահէր 'ի խոր խաղաղութեան , զամս վաթսուն :

(Հաւուրս սորա եղև սովսաստիկ 'ի Սիջագետս , և քահանայ մի Աբետ անուն հայ ազգաւ՝ բարձեալ ցորեան իշոց՝ տանէր աղալ 'ի ջրաղացն , և 'ի տեսլենէ տառապելոցն աղէխարշեալ բաշխէր զամենայն աղքատաց . և զէշն վաճառեալ նոյնպէս արար , և այլ ոչ դարձաւ 'ի տուն իւր , այլ զգեցեալ այծեայս շրջէր քարոզութեամբ ընդ քաղաքս և ընդ գեօղս քրիստոսաբար . զի ունէր բանս հանձարեղս , և ետ նմա Տէր շնորհս նշանաց . և զղջացեալ 'ի բանս նորա՝ դառնային բազումք 'ի չարեաց . և խնամ ածէր որքոց և այրեաց , ինով զկարիս նոցա իւրով միջնորդութեամբ 'ի կարողացն : Այ ել համբաւ զնմանէ . և գային յարենային 'ի նա յորովութիւնք ժողովոց , և եկն մինչև 'ի Սանձկերտ , և ել ընդ առաջ նորա Շահի Արմէնն մեծաւ

1. Սալտուխ ամիրայ Կարնոյ :

2. Եիլաէկիզ տիրող կողմանց Նախճաւանայ , աթաբէկ կոչեցեալ վան խնամակալ և հայրազիր կալոյ սուլտանին Պարսից :

3. Խեգենեկ 'ի զարմից թագաւորաց Արծրունեաց , որք յեա վաճառման աշխարհին իւրեանց 'ի Յոյնս՝ տիրէին մասին միոյ , մինչև 'ի ժն դար :

Հանդիսիւ և խնդրեաց 'ի նմանէ աղօթս և եմոյծ պատուով 'ի քաղաքն : Եւ զի յանդիմանէր զպառնիկ քահանայսն՝ քսեցին զնա առ շահն , թէ լրտես է Հոռոմ թագաւորին , և ետուն զնա քարկոծել . յորոյ վերայ տեսին լոյս երկնային զերիս տիւս և զերիս գիշերս : Օ որ տեսեալ շահն՝ աւաղեաց զմահ սրբոյն , և ետ հրաման պատուել զոսկերս նորա :

ՀԳ . Ի հինգհարիւր իննսուն թուին եկն Փերփերո՝ ժանն և առ զԼիլիկիա , և տարաւ տամբ և որդւովք զԼեոն եղբայր Սորոսոյ , և զպատկեր Տիրամօրն 'ի Կոստանդնուպօլիս . և անդ մեռաւ Լեոն , որդին Կոստանդեայ : Եւ զկնի երկուց ամաց մեռաւ Փերօֆն , և առ զթագն Կիւ Սանիլ որդի նորա : Եւ 'ի նոյն ամի մեռաւ թագաւորն Երուսաղէմի . երկօրին սոքա՝ 'ի յորսի ուրօգայթեցան , վասն խոզի՝ թագաւորն Յունաց , և վասն նապաստակի՝ թագաւորն Երուսաղէմի :

Ի հինգհարիւր իննսուն և չորս թուին Օանդի աւիրայն՝ էառ զԵւհա . և զկնի երկուց ամաց էառ զնա Սոլլինն , որ էր տէր նորա . և զկնի եօթանասուն աւուր սպանաւ 'ի թուրքաց , որք եկին վերստին առին զքաղաքն , և մեռաւ քաջն և յոյժ հայասէրն . ուրում արար ողբս Վեորգ վարդապետն , որ հայրն էր խոստովանութեան նորա :

Իսկ 'ի հասանել թուիս մերոյ 'ի վեցհարիւր ամն , եկին որդիքն Լեոնի՝ Սորոս և Ստեփանէ , և մեծաւ իմաստութեամբ և քաջութեամբ տիրեցին հայրենեաց իւրեանց Լիլիկիոյ , հարեալ զԽնդրոնիկոս զօրագլուխն Յունաց , որ կայր անդ երկոտասան հազարաւ . զոր լուեալ Սանիլին 'ի վարձու կալաւ միանգամ և երկիցս զՍասուդ՝ սուլտանն , առնուլ զքէն վրիժուց նորա . որ և 'ի յերկրորդ մոլտն սուլտանին անկաւ ահ Տեառն 'ի վերայ նոցա , և փախեան առհասարակ , զմիմեանս սատակելով , անդէն թողեալ զքնաւ արարս իւրեանց . քանզի Ղլուպն զօրագլուխ նոցա կամեցաւ զնալ երեք

1 . Փերփերօֆանդ կամ Փեռօֆ է Յովհ . Կոմնենոս կայսր . և թագաւորն Երուսաղէմի՝ Ֆուլդ , որք մեռան յամի 1142 : 2 . Իմաստասին Զանկի Ն , սուլտան Դամասկոսի , հռչակեալ առմամբն Եդեսիոյ , զոր ողբերգեաց 'եւրսէս Ընորհալի :

3 . Մասուտ սուլտան Խոնիտնի , որ տէրէր յամսն 1117-1155 :

հազարաւ յԱնաւարդու 'ի կողմանս Անտաքու, յորոյ վերայ անկեալ Ստեփանէ եղբայր Սորոսի՝ սատակեաց զամենեսին . և 'ի լսել զձայնն գուժին 'ի բուն բանակին՝ դողացին առհասարակ, և ոչ մնաց շունչ զօրութեան 'ի նոսա : Եւ հազիւ զերծեալ սուլտանն՝ անկեալ 'ի յորջա իւր սատակի, տալով զպատին Այլիճ՝ Այլանայ որդւոյ իւրոյ, 'ի Թուին վեցհարիւր և չորս :

Ի նմին ժամանակի առին Փռանգը զԱսկաղոն քաղաք : Ի սոյն ժամանակս եկն Սանիւն 'ի Արիկիա, և սիրով նուաճեաց զՍորոս . և առեալ զնա և զզօրսն Փռանգաց, գնաց 'ի վերայ Հալպայ . և լուեալ համբաւ յաթուոյն՝ դարձաւ 'ի տուն . և ծայրաքաղաքար 'ի նոցանէ թուրքն երկոտասան հազար 'ի ճանապարհին :

ՀԴ. Իսկ Թագաւորն Սրաց Ղաեմետրէ կալեալ ըզԹագաւորութիւնն ամն երեսուն և երկու, վճարի . և առնու զԹագն՝ Ղաւիթ որդին իւր, կորովամիտ և բարեւեր, և հանեալ 'ի բանտէ զՍիրքաշն, զՏօրն կապեան, գնէ զօրագլուխ, և զկնի ամնոյ միոյ մեռանի . (ոմանք ասեն 'ի դաւելոյ) (ըրեւեանց 'ի Սմբատայ և յԱւանէէ, վասն 'ի տեղի նոցա գնելոյ զՍիրքաշն, բանս եղեալ ընդ Ղաեորգայ եղբօր Ղաւթի՝ զնոսա գնել զօրավար¹) . և առ զԹագն Ղաեորգի, 'ի Թուին վեցհարիւր և հինգ :

Յաւուրս յայսոսիկ յայտնեցան 'ի Շահապիվանս՝ մարմինք սպանողացն Ղանելոյ՝ անփուտ հանդերձիւք, և արիւնաշաղախ մարմնով՝ որպէս և սպանանն, ըստ անիծից սրբոյն Երեսիսի² :

Ի վեցհարիւր և տասն Թուին էառ Ղաեորգի Սրաց Թագաւորն զԱյլի 'ի Փատլուն ամիրայէն . որ փոխեաց զՇատատն եղբայր իւր . և զկնի յիսուն աւուր եկն Շահի Արմէնն բազում հրոսակօք 'ի վերայ հարուածեալ և ախտացեալ քաղաքին 'ի Սոնացն : Օր լուեալ Ղաեորգի անդրէն դարձաւ, և եհար զնոսա կոտորմամբ սրոյ, զորոց զԹիւն ոչ ոք կարաց գիտել :

1. Փակագծեալ հատուածք չիք 'ի Բ. Օ :

2. Գնեւ ինք սպանաւ 'ի Շահապիվան, իսկ սպանեցնորա ոմն

'ի Բասեն և այլք այլուր . այլ եթէ ոմանք 'ի դաւաճանացն անդէն առօրին սպանան, ոչ գիտեմք 'ի հընուանդ պատմութեանց :

բայց ձերբակալքն էին քսան հազար . և թողար 'ի յԱ՛նի զՍաղուն¹ իշխանն , յորոյ վերայ կարծիք ապրտամբութեան եղեն՝ վասն խնամով² ամրացուցանելն զպարիսպ քաղաքին , զոր իմացեալ թագաւորն ընկենու զնա 'ի պատուոյ : Եւ նա սրտառեալ զնաց հատուած առ Լալտկուզն . զոր խաբէութեամբ կայեալ Լարիսթաֆն³ Եւ Եփէոյ⁴ , բերէ անդրէն առ արքայ և մեռանի . և զիշխանն Օպքարեան զՍարգիս՝ դնեն 'ի տեղի նորա 'ի յԱ՛նի : Իսկ Լալտկուզն զայրացեալ չէր ինչ ձեռնհաս առնել , զի չորեք հազար Պարսիկ կորեաւ ընդ Սաղունին :

Իսկ թագաւորն Սրաց կուտէ առ ինքն զկովկասային զօրսն , և գայ առնու զԴաւիթն՝ խստագոյն խայտառակեալ զնոսա 'ի սուր և 'ի հուր , բաց 'ի քրիստոնէիցն որ անդ . և զգազաթունսն թանեփեացս առեալ 'ի մնիրայէն՝ զարդարէ ոսկեթել հանդերձիւք . և եղեալ 'ի դազաղս՝ բառնայ 'ի յուսս մուկրեաց , և բոկոտիւք տայ տանել մինչև ցՏփիսիս , նախագահ քաղաքն իւր , 'ի վեցհարիւր երկուսասան թուին : Օր լուեալ Լալտկուզն Կայ յայրեցեալն և 'ի քանդեալն Դաւիթն , և խոցոտեալ սրտիւ և միմռեալ իբր զգազան կատաղի՝ գայ 'ի Սրեն և այրէ անդ զամրոցն , ուր ողջակիզեցան վասն Քրիստոսի ոգիք իբրև չորեք հազար . և դառնայ 'ի դաշտն Պազայ , և ասաց այրել զխաչն հռչակաւոր . վասն որոյ 'ի բարկութենէն Տեառն պատժեալ լինէին 'ի տուէ և 'ի գիշերի 'ի թիւնաբեր օձից : Եւ զկնի 'ի թագաւորէն Սրաց ահաբեկեալ փախչի , թողլով զկարասին և զգերիսն անդէն . սակայն գրգռէ զԴաւիթ սուլտանն , զորդին Սահմուդի զԱլան⁵ և ածէ յԱ՛նի , և զամս չորս պահէ 'ի տառապանս անվար և անհանգիստ . մինչև թագաւորն Սրաց Պէտրգի ողորմելով քաղաքին՝ կոչէ առ ինքն զսուլտանն և տայ 'ի նա զԱ՛նի . զի չէր ձեռնհաս պահել 'ի բազմութենէ անօրինացն :

ՀԵ . Եայնմ ժամանակի աթոռն Հայոց շրջեալ 'ի

1. Սաղուն յԱրծրունեաց ազգէ իշխան հուժկու :

2. Հինն . 'ի սրբազանութեամբ :

3. Էրիսթաւ . նախարար կամ իշխան մեծ նշանակէ առ Վերս :

4. Եփէ անուանի քաղաք և գաւառ Սղուանից . զարգիս մի 'ի կուսակալութեանց Տաղստանի :

5. Ալան Սեբեռակեան սուլտան Պարսից :

բազում վայրս՝ ի Լյարմիր վանքն, և ՚ի Շուղըն, և ՚ի Նավքն, գնացեալ դադարէ ՚ի Հոռոմկլայն՝ կոչեցեալ զգեաւնն, վասն Հոռոմ արեղայի անդ բնակելոյ. յորմէ առին Տաճիկք, և ՚ի նոցանէ Վասիլ իշխանն Հայոց, և ՚ի նմանէ առին Փռանգք. և ՚ի յորսի պատահեալ իշխանին որոգայթիւ մատնիլ ՚ի ձեռս Տաճկաց, զոր տարեալ ՚ի Հալպ, մեռաւ անդէն. և կիննորա՝ որ ՚ի Հոռոմկլայն, առաքէ ՚ի Նավքն, և բերեալ զպատրիարզն՝ տայ ՚ի ձեռս նորա ասելով, եթէ լայ իմ որդի յայնկոյս ծովուն առ ծնողսն իմ. և երթամ, եթէ լինի կենդանի՝ առաքեցից առ քեզ, և տուր ՚ի նա՝ որպէս ճըշմարիտ աւանդապահ. և թէ ոչ՝ լաւ քեզ քան օտարաց։ Եւ գնացեալ առաքէ զորդին, որում տուեալ ինչս յորով՝ գարձօցին անդրէն. զի և ինքն ոչ վստահանայր միայն բնակիլ ՚ի մէջ այլազգեաց. քանզի տիրեալ էր իսրբն բոլոր շրջակայ գաւառացն. և տեղիսկանեցաւ Եթոս Հայոց. զոր բարեպաշտ կին Սօլին իշխանին շարժեալ ՚ի հօգւոյ եւ յերկասեան հարազատսն ՚ի Տէր Վրիգոր և ՚ի Վերեսն։

Ար և ՚ի վեցհարիւր հնգետասան թուին կատարեալ տէր Վրիգոր՝ յաջորդէ զԵթոսն տէր Վերեսն։ Եւ սոսա առաքեաց Վանին վասն հաւատոյ դաւաճութեան. և ետուն գրով, յոյժ կորովի և հաճելի բընակից գաւառութիւնս, զոր սնիմք. և կամեցան միաբանութիւն առնել ազգացս, և մնաց դործն անկատար, որպէս ցուցանեն ընդարձակ մատենագիրք։

Ի նմին ամի ահագին շարժ եղև և կործանեցաւ Եգիպտոս։

Ի սոյն ժամանակի առան և մնացեալ զգետիք լապանին՝ յայլազգիս, Վրհամ և Վեղի և լաքաւաբերդ, վասն սատկացեալ մեղաց մերոց։

Հորում ժամանակի և ՚ի միթիթարութիւն քրիստոնէի՝ գեղեցիկ պատգն հասուն և քաղցրաճաշակ պատանին Նովսէփ՝՝ վկայեաց չարչարանօք յամենանն

1. Հռոմէոյ, Ռոռոմ-գաղէ, յետ Եփրատոյ, յառնէն, ՚ի Հիւսիսայ Պօլսիմիոյ։ Առանձն բընակութեանն Վրացի կոչեցաւ Էթոսայն Ներեսն։

2. Հինն յառեալ, ՚ի գաւառի

Եփրատ։

3. Կապանն՝ Թաղաւորութիւն Բաղար է, որ է Սիւնեացք, և յիշատակեալք են ամառ բերդք տէրութեանն այնորիկ։

4. Յովսէփ որ վկայ կոչէ,

յահէկի՝ի քսանն¹, և թաղեցաւ ՚ի Հառու թառ². որ էր պարսիկ ազգաւ, ՚ի սահմանացն Վառնայ, ՚ի գեղջէն որ Վորաշէնք կոչի :

Ի սոյն աւուրս և Վեորդ Մշիկայ³ ՚ի գնալն իւր ՚ի Հռոմ՝ յարոյց ՚ի մեռելոց զառաջնորդն իւր զՎրիգոր, զոր սպանին յելուզակք ՚ի գաւառին Ունկուաց. որ և մեղադրէր նմա, եթէ ընդէր յանձառելի բարութեանցն յորում կայի՝ դարձուցեր վերստին ՚ի թշուառութիւն կենցաղոյս :

Եղև նշան և ՚ի Հռոմայրն ՚ի հռչակաւոր սուրբ նըշանէն, ածեալ մանուկ մի կոյր ՚ի ծնէ և եղեալ ՚ի վերայ աչացն տեղւոյ զգէնն աստուածամուխ՝ նոյնժամայն պատառեալ տեղւոյ աչացն և հոսեալ արիւն բազում՝ կազմեցան աչքն անարատ ամենեւին ՚ի փառս խաչելոյն Մտուծոյ : Եւ էր ՚ի յՈւնայ, (և հօր վանիցն Պետրոս էր անունն ՚ի լինել գործոյն⁴) :

Ի վեցհարիւր քսան և մի թուին կատարեաց պատրիարզն Վերսէս զվարս իւր. եօթն ամ պաշտեալ զպատիւն, և եօթն եպիսկոպոս ձեռնադրեալ ձրի, արքանսանիք և ընտիրք, որ վարդապետ և որ փիլիսոփայ : Եւ առնու զքօղն Վրիգոր եղբօրորդի իւր ձեռնառուութեամբ Վորաշէնին⁵ : Եւ միւս եղբօրորդին Վրիգորէս, որ և Մկրտատ կոչէր, չոգաւ ՚ի Ամբօսն, և խնամէր զՏարսնի վիճակն :

ՀԶ. Ի վեցհարիւր քսան և երեք թուին հառ Վեորդ զՎնի երկրորդ անգամ, ՚ի սարերեւոյ լւանէի ամիր սպասալարի, զի ինքն նստցի ՚ի նմա, և արասցէ գերադարձ քրիստոնէից. և զԼահնշահ⁶ ամիրայն տա-

զորոյ զվարս գրեաց Շնորհալին՝ երբեմն ասանջական նորին և խրախուսի :

1. Հինն երկարաբանէ. Վայեայ Բրիտանի տաքառաձախէանն, և վարսիպատ լարբանօք և աշխարհալար մահուամբ խաբարեցաւ ՚ի Բրիտան :

2. Վամ Հայոց-թառ. հռչակաւոր մենատան մերձ ՚ի Գառնի, յարեմտից Գեղամայ ծովուն :

3. Ի Յայմաւուրս, աչկի իհ, մանր պատմին գէպք աշիկայիս, այսինքն կուրին Գեորգայ Արձի.

շեցւոյ, որ յուխտ երթալով ՚ի Հռովմ՝ սրախողիող եղև յերկրին Ունկարաց, և բռնկեալ յետ կատարման ուխտին դարձ արարեալ բնակէր առ գրամբք եկեղեցեաց Անւոյ :

4. Փակագծեալք չէք ՚ի Բ. Օ :

5. Դուրեւտաթն Մահմուտ, որդի և յաջորդ Զէնկեայ :

6. Շահնշահս այս թուի որդի Փատուուն ամիրայի Անւոյ, ՚ի Շէտ. տատեան տոհմէ :

րաւ ընդ իւր արքայն , և այլ ոչ ևս դարձաւ անդրէն :
Եւ լուեալ զայս ամենայն թուրքաստանաց՝ հաւաքե-
ցան 'ի մի , զԵփեսականն¹ կոչեցեալ սուլտանն՝ ընդ ին-
քեանս առեալ գան 'ի յԵնի , և աւերեն զտունն Շի-
րակայ : Եւ իւանէ կամեցաւ տալ զքաղաքն 'ի թուրքն ,
և ոչ աջողեցաւ գործն . զի իմացաւ քաղաքն և զգուշա-
ցան , և գնաց սուլտանն և աթաբակն իւր սրտախո-
ցեալ , և մեռան երկոքեան 'ի միում ամի :

Եւ նմին ժամանակի ել 'ի բանտէն Լարուց մեծ իշ-
խանն Եպիրատն և եկն 'ի յԵնի . սա էր եղբայր եպիս-
կոպոսի քաղաքին տեառն Բարսղի , որ աղաչեաց զթա-
գաւորն Սրաց , և ետ փոխան նմա ամիրայ , և առ զնա
և եօթնևտասն հազար դահեկան : Յայնմ ժամա-
նակի յայտնեաց Եւանէ զչարու թիւնն իւր , զեղբորոր-
դի թագաւորին իւրեանց զԵնիմէն և զյուլիս յաղա-
տացն յինքն յանկուցեալ խորհեցաւ սպանանել զթա-
գաւորն , մինչ կայր 'ի Սախատա² յանհոգս . զոր իմա-
ցեալ յառնէ միօջէ՝ փախեաւ 'ի Տփլիս , զի սակաւա-
մարդ էր . և անդ հաւաքեցան առ նա բազումք՝ թող-
լով զչար խորհուրդն : Եւ յորժամ զօրացաւ կողմն
թագաւորին , և կամէր գնալ 'ի վերայ ապստամբացն՝
որք 'ի Սախատէ , փախեան յամուրս իւրեանց , և ապա
մտին 'ի Եռէ , բաց 'ի Խպարտէն՝ որ չոգաւ 'ի Պարսից
կողմն երկու որդւովք . և էառ թագաւորն զամենայն
գանձ () որբէլեանց , և ամենեքեան անկան յոտս թա-
գաւորին , եղբորորդին և ընդ նմա այլքն , մինչև ինքն
խակ Եւանէ . զորոյ զաչան կուրացոյց , և զկրտսեր որդի
նորա զԲալթար և զԵնէն , զորդի Խպարտին սպան ,
և յոչինչ եղեն չար խորհուրդքն ամենայն , 'ի վեցհա-
րիւր քսան և վեց թուին :

Եւ զԵփեսական սուլտանն փոխեաց Տուղրին , և
զԵլտուկուզն՝ Փաշաւանն³ , որ տիրեաց խորին աշխար-
հին , և Խզլասլանն՝ վերին աշխարհիս⁴ , որք էին որդիք

1. Այն Արսլանք է Արսլան շահ
Սելիմիեան Պարսից :

2. Չախատա յիշէ և Սոն-
փանոս Ուուպիւեան , երկարադէյն
պատմելով զանցս իրացս , և զտե-
ղին կոչէ ևս Բարսղաս-Աբարակ .
և է այն գետը 'ի Ծորտփոր գաւա-

ռի Գուգարաց , յայժմանա Շու-
րովէր կամ Պոսչալու , վիճակ
Սօմէթու :

3. Փաշաւան և Գուգը Արսլան
որդիք Ելտուկի աթաբեկի :

4. Խորին աշխարհ իմանայ ըզ-
կազմանա Պարսից , վերին՝ զմերս :

նորա : Ի նոյն աւուրս առաւ Նառաքար¹ 'ի գողոց հրամանաւ Վարաչայ ամիրային Վեչորոյ , որ վաճառեաց զնա խաւարանայ ընդ բազում ոսկւոյ . և նա բնակեցոյց անդ արս ֆնասակարս որք ոչ դադարէին յարենհեղու թենէ 'ի տուէ և 'ի գիշերի . մինչև զքրիստոնեայս 'ի խաւարային անդունդս ընկղմեալ սովով և գարշ հոտով առաջնոց մեռելոցն՝ սպանանէին . որ և հինգ կրօնաւորս անուանիս դառնակսկիծ վիրօք ընդ կատակս խաւանիշ հարմամբ դանակացն փողոտէին :

ՀԵ . Ի վեցհարիւր քսան և ութ թուին թագաւորն Արուսաղէմի երեքհարիւր ձիաւորով եհար զՍալահադին² 'ի զրանն Արուսաղէմի զօրութեամբ սուրբ խաչին , որ եկեալ էր հարիւր քառասուն հազարաւ յառնուլ զԱրուսաղէմ , բարձեալ Զուր վաթսուն հազար ուղտով , (որք միշտ կրէին 'ի գետոց և յաղբիւրաց³) : (Կառաջ (Կուսուֆ էր անուն նորա , որդի Առաքին , առն տառապելոյ Վանացոյ , որ և 'ի մեծանալն կոչեցաւ Սալահադին՝ որ է խաղաղութիւն հաւատոց⁴ :

Ի վեցհարիւր քսան և ինն թուին Վահագի եբարձ զգող և զաւաղակ յերկրէ . զի ամենայն զօրացն 'ի միւսսին եղելոյ՝ օրինադրեաց կախել զգիւտէ վասն փոքու և մեծի իրաց՝ անողորմ զամենայն մարդ , և յողովք 'ի պատուաւորաց կախեցան . և զգտեալ ինչան տանէին կախէին զգիւտիցն պատուհասից , և կախեցին մինչև ցանասուն և ցուն և ցմուկն , և ահ անկաւ 'ի վերայ ամենեցուն , և եղև խաղաղութիւն մեծ :

(Կայնմ ժամանակի մեռանէր Սանիւն . և կինն նորա՝ զի դուստր էր Բրնձին Բնտաքայ , կամեցաւ Փրնանդ այր առնուլ և սպանանել զորդին իւր զՍլեքսն՝ որում տուին զթագն : Եւ փախեաւ տղայն յեկեղեցին և ազդ առնեն Բնդրոնիկայ ազգականին Սանիւն . և զայ սպանանէ զսեւստօսն՝ որ կամէր առնուլ զթագուհին . և զազգն Փռանդաց՝ որ էին 'ի քաղաքին՝ կոտո-

1. Ծառաքար վանք և Վեչորոքաղաքաւան յԱրեղեան դաւառի Այրարատայ , 'ի կողմանս Բասենոյ մերձ յԵրասխաձոր :

2. Սէլահադին կամ Սալատին յ' Եյիւպեան Բուրգ տոհմէ , առնունի աշխարհապալութեամբ ,

նուաճեաց զԴամասկոս , զՀալէպ , և զԵրուսաղէմ յամի 1187 : Հօր նորա Դաւենցի կոչելոյ ոչ գիտեմ զորք երաշխաւոր :

3. () Հին Օ :

4. Բ . Օ . Խաղաղութեան հոտար :

րէ, և որք 'ի նաւ մտեալ փախչէին, նֆատ ձգեալ 'ի նաւսն՝ այրեաց երեսուն հազար արանց. սպան և զտըղայն, և առ զթագն: Եւ առաքեաց կոչել զայր մի թագաւորազն Ռիսիկ անուն, զի և զնա սպանցէ. և նորա զօրացեալ սպան զկոչողն. և մեծաձայն գոչմամբ երթայր 'ի սուրբն Սուրի. և շարժեցաւ քաղաքն, և չարամահ սատակեցին զՆորոնիկոս, և զերկու որդիս նորա անմեղ մանկունս՝ ծովամայն արարին:

Ի վեցհարիւր երեսուն և մի թուին խարաշայն որ էառ զՆառաքար, և խորտակեաց կռանաւ զխաչն Ղորոզոյ կոչեցեալ, անկեալ 'ի սիրտ նորա արհաւիրք երկիւղի՝ թողու յանկարծակի զտուն իւր զՍեբոր և զՍիւթիսն և զամենայն ձորն Լորասխայ, և երթայ կնաւ և որդւովք 'ի Ղուին. և տեսանէ այլ մի ահաւոր՝ որ ասէր ցնա, Եւ եմ խաչն Ղորոզոյ զոր կոտորեցեր. և ահա սպանանեմ զքեզ ձեռօք սիրելոյն քո Շահի-արմէնին: Եւ պատմեաց զտեսին, և 'ի վաղիւն զնաց բռնութեամբ զերծեալ, թէպէտ արգելութիւն զնա վասն երկիւղի տեսլեանն, մինչև փակեցին ըզդրունան. այլ նա ընդ պարիսպն իջեալ, և երկու ջնիւ բայով՝ չոգաւ 'ի Սանձկերտ, և եկաց առաջի Շահին, որ և նոյնժամայն յարուցեալ եհար զգանական ընդ սիրտն և սատակեաց զնա:

Ի նոյն ամի Սարգիս ոմն խաչենեցի՝ կայր 'ի Ղանձակ և առնոյր խարաճ՝, և ոմն պարսիկ 'ի յաւագ ուրբաթուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն, ասելով. Սաչա, կից լեր Վրիստոսին քում. զոր լուեալ իշխանք նորա՝ տարան առ ինքեանս զպարսիկն և չարամահ սպանին:

Ի սոյն աւուրս և Յորդանան ոմն 'ի Տաճիկ տօհմէ վկայեաց մեծ հանդիսիւ 'ի Վարնոյ քաղաք՝. և եդան նշխարք նորա ընդ Յովսեփայ և ընդ Սահակայ ազգականին իւրոյ՝:

ՀԸ. Ի վեցհարիւր երեսուն և երեք թուին մեռաւ Ղեորգի Սրաց թագաւորն և ոչ գոյր նորա որդի, և

1. Զնիւս, ձնիւս, ձնայիւս
جنايب, جنایات ըստ Արաբաւ.
ցոյց. որ է նժողո՝ ի ձեռանէ:

2. Հարկահան ամիրային Գանձակայ:

3. Հարկ, մարդահարկ, ըստ արաբ լեզուի:

4. Բ. Օ. Ի Կարն Ժողով:

5. Այսինքն՝ ազգակցացն, որ պէս և ասի յերես 91:

Ղաւմնայն յաչաց և յերանաց յապաւած էր, որդին Ղաւթի: Ի՞նչ առնու զթագն դուստր նորա (Թաւմարն, բերեալ նմա այր զորդին Ուրզոց թագաւորին ըզ-Սօսլան, որ առ զՂաւթն քաղաք: Եւ 'ի գալ միւսոյ ա-մին մեռաւ Շահ-արմէնն անորդի, և աւեր և սուր և գերութիւն բազմացաւ 'ի վերայ աշխարհի նորա 'ի շըր-ջակայ ազգացն: Եւ զի թողն Սիգենայ՝ Շահնշահ քեռորդի տեառն Ղրիգորի կաթողիկոսի առննթեր կայր մահաւան շահին, առեալ զիւրսն անկանի 'ի Սա-սունս. և անդ անկաւ 'ի ձեռս նորա Իսկղամուրն՝ որ էր իշխան ամենայն տան շահին. առնու 'ի նմանէ զբերդն որ Թառնէան՝ կոչի, և ուխտիւ արձակեաց զնա, որ և ստեաց ուխտին 'ի տիրելն իւրում աթոռոյ շահին. և զայն ևս և զամենայն Սասունք՝ եհան 'ի նմանէ, և արկ ընդ հարկաւ զեկեղեցիս և զուխտս:

Ի վեցհարիւր երեսուն և չորս թուին ըմբռնեցաւ Ուրբէն 'ի բրնձէն, և թափեաց զնա Լեռն եղբայրն իւր, որդին Ստեփանեայ, որդւոյ Լեռնի, որդւոյ Սոս-տանդեայ, որդւոյ Ուրբենայ, որ տիրեաց եօթանասուն և երկու բերդից և զօրացաւ 'ի վերայ Յունաց և Պար-սից, և արար ընդ հարկաւ զՂիճ ասլան սուլտանն մէ-ջերկրեայ՝:

Ի վեցհարիւր երեսուն և հինգ թուին առին Ինե-ցիք զԹառաքար զհայրենիս տեառն Իարսղի, յան-խնայ կոտորելով զօրս անդ, բաց 'ի կանանց և 'ի ման-կանց: Օր լուեալ Ինչէրն ամիրայն Ղանայ ճողէր զմօրունն, և սեաւ զգենոյր 'ի վերայ կնոջն և որդեացն որ անդ, և 'ի վերայ զօրացն կոտորման. և 'ի քրիստո-նէից՝ փառաւորիւր սուրբ Երրորդութիւնն:

ՀԹ. Իսկ 'ի վերայ Յունաց թագաւորեաց Փիսիկն որ և Սահակ, և յարոյց հալածանս և չարչաւանս հայ-ադաւան ազգաց, զի դարձցին յաղանդ նոցա. վասն որոյ գրէ առ նա աղերսանս պատրիարքն Ղրիգոր խա-ղաղանալ ընդ ժողովրդեանն Իստուծոյ. և ոչ լուաւ նմա, այլ զյողովս դարձոյց 'ի կրօնս իւր, և զայս Տա-լածականս արար. ուր կային երեք եպիսկոպոսի ա-

1. Թառնէան կամ Հովեանս համալիճակ էր ըստ վարդութեան: յիշատակի 'ի Տարօն, որ 'ի ժամա- 2. Գլըճ-ասլան, սուլտան Ի- նակի պատմութեանն ընդ Սասնոյ կոնիոնի:

Թողք և հազար և վեցհարիւր քահանայք . զորս 'ի մի հաւաքեալ բռնադատէր , յորոց սակաւք զերծան ամբողջ հաւատով : Եւ զայսպիսի աղէտս գրեաց յարեւելս տէր Ղրիգոր . և խոշորեալ¹ սրտիւ ոչ ինչ կարացին առնել : Ինչպէր և նոյն պատրիարք եպիսկոպոս մի Ղրիգոր անուն 'ի Պապն Հռոմայ վասն վտանգին , որ 'ի Հռոմաց կրէին Հայք , և զի խնդրեսցեն աղօթս և օրհնութիւնս , որպէս և առաջինքն , զոր կարի մեծաբեաց Պապն , և ետ պատարագ առնել և հաղորդեցաւ (!) , և զգեցոյց նմա զիւր քահանայապետական հանդերձն : Եւ հաւաքեաց առ ինքն զամենայն պատուաւորս , զկայսրն Իւլամանաց , և զԹագաւորն Ինկիլզաց , և զԹագաւորն Ռանցիսաց , իւրեանցայովքն . և զպատրիարզն Իւլամանաց՝ որ ունի քսան և հինգ հազար ձիաւոր . և զարհի եպիսկոպոսն Սպանիոյ , որ ունի քսան հազար ձիաւոր , և զարքեպիսկոպոսն սուրբ Յակոբայ՝ որ տիրէ հինգ հազար ձիաւորաց . և զմեծ արքեպիսկոպոսն մեծի քաղաքին Սեւանայ , որ տիրէ երեսուն և վեց հազար ձիաւորաց . և յայսմ կողմանէ զպատրիարզն Երուսաղեմի : Եւ 'ի խորհուրդ մտեալ նոքօք՝ գրեաց գիր հրամանաւ սուրբ առաքելոցն 'ի նոցա երեսաց , եթէ Հայոց պատրիարզն յայնկոյս ծովու իշխանութիւն կալցի 'ի վերայ Հայոց և Հռոմաց և ամենայն ազգաց , որպէս մեք յայսմ կողմանէ երկնաւոր և երկրաւոր բանալեօք : Եւ վասն զի երկայն ճանապարհ է 'ի մէջ իմ և եղբօրն իմոյ , Հայոց պատրիարդին , առաքեցի նմա զիմ վակասն և զպատկն և զկօշիկն , զի զայն զգեցեալ պատարագեսցէ մատանեալ հանդերձ : Եւ ասէ ցեպիսկոպոսն Ղրիգոր . Տար և զգեցօ պատրիարդին . և յայնմ հետէ նմա լիցի իշխանութիւն յաւիտեանս յաւիտենից² :

2 . ԻՆԼ 'ի վեցհարիւր երեսուն և վեց Թուին եղև զի վաճառականք Սարահադնին անցանէին ընդ Պաղէս տինէ չորեքհարիւր ուղտուց բարձեալ ագնիւ կարասի , զոր կռմն հրապօլեաց իմացոյց Թագաւորին Երուսաղեմի , և էառ հրաման յաւարի առնուլ : () որ լուեալ

1 . Այսպէս ամենայն օրինակք : միայն է Թղթակցութիւնն և առա-

2 . Մեծաբանութիւնք նմանաբան ընծայից տա մերս հայրա-
ձայն Դաշնեց Թղթոյ . բայց ստոյգ պետ :

Սալահադինն յղեաց և խնդրեաց միանգամ և երկիցս, գոնեայ զծառայան միայն, յիշեցուցանելով զուխտ երդմանն՝ որ ՚ի մէջ իւրեանց, և ոչ լուաւ. վասն որոյ զայրացեալ գայ ՚ի վերայ նորա : Եւ եւ ընդդէմ՝ նորա թագաւորն Երուսաղեմի երեսուն և վեց հազարու ՚ի դաշտն Հերմոնի, և նենգութեամբ կոմսին Տրապուեաց զտեղի առեալ յոստ մի անջրդի՝ փակեցաւ ՚ի Խուրքաց, և ըմբռնեցաւ սաստիկ հարուածովք, և առան ամենայն քաղաքք ծովեզերեայք, և ապա Երուսաղէմ. զորոյ զենակիչս ոչ հրամայեաց կոտորել, այլ վաճառել զկենանս նոցա, կտրելով գին արուի՝ տասն դահեկան, և իգին հինգ. և զայլ ամենայն ինչս իւրեանց առեալ գնասցեն յի և կամեսցին, և արարին այնպէս : Իսկ ա նորէն կոմսն՝ որ միաբանեալ էր ընդ Սալահադինն ՚ի ծածուկ, հարեալ ՚ի Տեառնէ սատակէր. և երթեալ Սալահադինն ՚ի վերայ բերդի նորա՝ խնդրէր զկինն և զբերդն. և նա խնդրեաց պատանդս յերեւելի արանցն՝ զի գնասցէ առ նա, և լիցի նմա կին. և առեալ ՚ի ներքս եհատ զգլուխս նոցա և ընկէց արտաքս, ընդ որ զարհուրեալ ՚ի բաց գնացին : Վասնզի լուան զհամբաւ գալլս տեան մեծի թագաւորին Նլամանաց, որ գայր ՚ի գոյժ սգոյ սուրբ գերեզմանին և ամենայն քրիստոնէից, հարիւր յիսուն հազար հեծեալ առաքելով ընդ ծով. որք եկեալ պաշարէին զԼքայ. և ինքն գայր ընդ ցամաք ան հուն բանակօք ընդ աշխարհն Հունաց, առնելով ՚ի նոցանէ զԼ եռիաւ քաղաք և զՓիլիպուպոլիս¹ և զԴնդրիանուպոլիս և այլ յովով բերդս և աւանս. և առաքէր զորդի իւր յառաջագոյն ՚ի վերայ Կոստանդնուպօլսի, և խառնէին հալածեալքն ՚ի կիռ Սահակայ մերքն՝ ՚ի նոսա, և բազում առնէին աւերս ՚ի նոցանէ վառեալ նախանձու :

Իսկ Կոստանդինուպօլսացիք խնդրեցին ողորմութիւն, և ետուն հարիւր կենդինար ոսկւոյ և երկու հարիւր արծաթոյ, և ձրի անցուցին զամենայն բաղմունք իւրն, զոր առեալ էին ՚ի Նլախաց² և ՚ի Նուղա-

1. Վերիա և Փիլիպուպոլիս լեփփի :
 քաղաքք Թրակիոյ (Բուսկի), 2. Բլախք՝ վրահ Կամ Ուայժմ կոչին Գարավերիա և Ֆիլահք :

րաց , յորովութեամբ գանձուց 'ի յանցանէն ընդ աշխարհս նոցա : Իսկ որդիքն Սիւք-ասղանայ օչ լսելով հօրն իւրեանց՝ Ուշին թուրքոյն արարին ընդ նոսա պատերազմ՝ երեսուն և երեք օր ոչ մեկնելով 'ի նոցանէ՝ մինչև հարան և կորեան 'ի նոցանէ , և այնքան սովեցան՝ մինչ զի ութ և տասն օր անսուաղ կացին 'ի բերջ հողոյ . և մինչ 'ի լյօնն կերան վաթսուն հազար ձի . և առեալ զլյօնն կոտորեաց , և նստաւ անդ : Եւ երիցս անգամ դեսպան յղեաց առ Սէն , և ոչ հասաւ առ նա . և իբրեւ ել 'ի լյօնն՝¹ եհաս գիր 'ի պատրիարքէն՝ Գրիգորոյ , եթէ խկաք մեք մինչև 'ի Սիս քաղաք , և մնամք քեզ աստ : Եւ թագաւորն ժողովեալ զամենայն մեծամեծս իւր՝ ետ կարգալ , և 'ի խնդութենէն լացին . և գրեաց պատասխանի՝ եթէ լ'ստի 'ի հինգ ամքո հրամանաւ կամիմ բանալ անդաստան հայոց , և ապա գնամ յերկիրն իմ . և ահա ունիմ թագ և զգեստ , զի օճցես թագաւոր հայոց՝ զով ընտրես : Եւ ասէր 'ի լսելիս ամենեցուն , եթէ Սինչ տեսանեմ զՊարոնն իմ , և զսուրբ Պետրոս՝ զպատրիարքն Գրիգոր , ոչ ասեմ զոր ինչ կայ 'ի սրտի իմում : Եւ եկեալ 'ի Սելեկիա՝² , գտեալ հուն՝ անցին ընդ գետն ամենայն զօրն . և թագաւորն ոչ անց ընդ հունն , այլ ասաց ննջել յայն կոյս գետոյն սակաւ մի : Եւ յորժամ խաղաղեցան մեծամեծք նորա , յարեաւ ինքն և երկու արամբք եմուտ 'ի գետն , և զմինն 'ի նոցանէ խլեաց գետն և տանէր . և թագաւորն օգնելով նմա չպահեաց և ինքն , կորոյս զքրիստոնեայք , և հեղձաւ 'ի գետն , և զմարմինն առեալ տարան 'ի Սիս : Եւ 'ի զօրացն բազումք նաւեցին 'ի յերկիրն իւրեանց . քանզի էր և որդի մի կրտսեր թագաւորին , և այն ևս մեռաւ երթեալ 'ի յԵփայ : Բայց քանզի թագաւորն լ'նկիզաց և միւս ևս այլ ընդ նմա զայնու աւուրբք եկին առին զԽիպոս , և լուեալ վասն անգլուխ մնացեալ զօրացն՝ որ զԵփայ էին պաշարեալ՝ հասին նոցա 'ի թիկունս , և առեալ զքաղաքն՝ սատակեցին տամն հազար ընտիր այր 'ի զօրացն Սալահադնին , և զինքն իսկ գլխովին՝ որ եկն յայցելու :

1. Կօն է Իկոնիոն , Գօնեա : յայժմանս Իչէլի . և գետն յի .

2. Սիս Սելեկիա 'ի հուսկ յաշեալ է Կալիկազոս , այժմ Կեզքեմտեան սահմանս Կիլիկիոյ է , սու :

(Թիւն իւրոցն , առաջի եղեալ տարան կոտորելով մինչև յԻշխալան¹ , և յոլովս յամիրացն ձեռնակալեալ տա-
րան յայնկոյս ծովուն . և վերստին առին զամենայն
առեալն 'ի Թուրքաց՝ բաց յԱրուսաղեմէ , որ ասեին
մինչև եկեացէ օր այցելութեան նորա :

ԶԱ . Ի սոյն ժամանակս ոմն 'ի գլխաւորաց Սալահա-
դինին գայ 'ի վերայ Սանժկերտոյ , և պաշարեալ զնա՝
օչինչ կարաց առնել , զի նորանշան ձիւն եկն 'ի վերայ
նոցա 'ի մէջ ամարան . և դարձաւ և սատակեցաւ 'ի
Ճանապարհին , և Իէգդեմուրն շնորհ կաղեալ քրիստո-
նէիցն՝ սկսաւ պատուել և սիրել յայնմհետէ զքրիս-
տոնեայնս :

Օայնու ժամանակօք Թարգմանեաց Սխիթար
պատուեալ քահանայն կաթողիկեցի² զպատճառս խա-
ւարման արեգական և լուսնի , 'ի պարսկէ միոջէ Սճիէ
անուն , զոր ասէր Թարգմանեալ 'ի յունաց 'ի պարսս ,
և Թէ (Յոյնք 'ի յ) շնովքայ մարգարէութենէն ունէին .
որ ասէր Թէ արեգակն բնութեամբ ոչ երբէք խաւարի՝
այլ 'ի լուսնէն լինի պատճառն . յորժամ 'ի միում կեն
դանակերպի դիպին արեգակն և լուսին , և ժամ իցէ
ծննդեան լուսնի , և անդ դիպին Թանձր ամպքն կոչե-
ցեալ ռաստ , և կամ զանապն³ . զոր Թէ սոքա մերձ ոչ լի
նին՝ ոչ է ժամ խաւարման . Թէպէտ ժամ իցէ ծննդեան
լուսնի , և իցեն 'ի միում կենդանակերպի . ապա Թէ
իցեն մերձ՝ խաւարի արեգակն . Թէ բոլորն հանդէպ է
միմեանց՝ բոլորն խաւարի , և Թէ մասամբ ինչ՝ առ 'ի
շեղ մասն նսեմանայ . և որ մեզ երեւի՝ պատեան լուսնին
է և ոչ արեգականն աման , որպէս որ եղև 'ի վեցհա-
րիւր քսան և հինգ Թուին մեծ խաւարումն : Իսկ լուս-
նին խաւարումն լինի՝ յորժամ վեց կենդանակերպօք
հեռի լինի յարեգակնէն , և զանապն և ռաստն 'ի նոյն
կենդանակերպի , մութ ամպք չտան առնուլ լոյս յարե-
գակնէն , և ստուեր Թանձրութեան երկրի անկանի ըզ-
լուսնաւն , խաւարի լուսինն . եթէ զոյգ և կշիռ միմեանց
կայցեն՝ բոլորն խաւարի , իսկ եթէ առ 'ի շեղ լինի՝

1. Ասկալա՝ Ասկաղոն քաղաք
յեզերս Պաղեստինեայ :

2. Սխիթարգ՝ պատմիչն է նա-
խայիշեալ . տես յերես 92 :

3. Զանապն بجز و فاصه
նշանակեն զհանգոյցս լուսնի 'ի վե-
րայ խաւարման ծրին , և զկէտն՝
յորում գիտի աստղն :

ապրեալ մնան լուսաւորի յարեգականէ : Օ այս աշխա-
տեալ ծրարողորին փոխեաց 'ի մերս :

28. (Յաւուրս ժամանակացս այսոցիկ էին փառա-
ւոր իշխանքն Օ աբարէ և Իւանէ որդիք Սարգսի, որ-
դւոյ Ս արհամայ, որդւոյ Օ աբարի յորդւոյ Սարգսի,
'ի Քուրդ ազգէ, հատուած եղեալ առ Թագաւորսն
Չորոգետոյ, որ 'ի Ռազրատունեաց ազգէ, հաւատա-
ցին 'ի Վրիստոս, և պատուեցան . և տուաւ նոցա տուն
բնակութեան Խոշորնի . և զի արիագոյնք էին, յառա-
ջեցին օր ըստ օրէ 'ի բարձ և 'ի պատիւ : Եւ յաւուրս
Խամարին առաւել փառաւորեցան, և ետ նոցա զՕ-
ռէ . և ինքեանք քաջութեամբ իւրեանց Թափեցին 'ի
Խուրքաց յոլով բերդս և գաւառս 'ի սուղ ժամանա-
կի . քանզի 'ի վեցհարիւր քառասուն Թուին առին զեր-
կիրն Շիրակայ . և 'ի վեցհարիւր քառասուն և հինգ,
առին զՆերերդ¹ . և 'ի վեցհարիւր քառասուն և ութ
Թուին առին զՆի . և 'ի վեցհարիւր յիսուն Թուին
առին զՆի . և 'ի վեցհարիւր յիսուն և երկու Թը-
ւին առին զՆուին . և 'ի վեցհարիւր յիսուն և հինգ
Թուին առին զՍարս² Թագաւորին³ . և ապա զՎե-
տաբակս և զՉարեքն⁴ . և ել անուն նոցա ընդ ամե-
նայն երկիր : Բայց Իւանէ խաբեալ 'ի Թագուհւոյն
Խամարայ՝ տկարացաւ 'ի հաւատոյն⁵, և անյաջողեալ
նմա ըմբռնեցաւ զերի 'ի Սլաթ . և եղբօրն արիական
անուամբ՝ ազատեցաւ դարձեալ, զդուստր իւր տալով 'ի
կնութիւն Սէլիք Լըրաֆին տեառն Սլաթայ : Սակ
Օ աբարէ եղբայրն Իւանէի մնաց 'ի սեփհական հա-
ւատն . սակայն կամեցաւ զտօն Տիրամօրն և զխա-
ջին 'ի պատկեր աւուրն տօնել, և զճրագալոյցսն չու-
ծանել, և կրօնաւորաց միս չուտել, և կենդանոյն⁶ պա-
տարագ մատուցանել . և վրանով պատարագել 'ի բա-
ցեայ՝ դպրօք և սարկաւագօք . վասն որոյ առաքեաց առ
Լևոն որ այն ինչ օծեալ էր Թագաւոր 'ի Ֆռանդաց և

1. Մերերդ վիճակ՝ մասն Արա-
գածոտան :

2. Այսպէս 100. Թուի Խա-
գատարակն լինել :

3. Գետաբակէ և Չարեք բերդք
'ի հիւսիսակողմանս և յարեւել
Արցախոյ :

4. Իւանէ միաբանեաց ընդ
Վերս և ընդ Յոյնս 'ի գաւառու-
թեան :

5. Որպէս վասն յիշատակի
ննջեցելոց, նոյնպէս և վասն հոգե-
ւոր օգտի բարեպաշտից կենդա-
նեաց :

Յունաց , առաքելով նմա թագս 'ի վեցհարիւր քառասուն և վեց թուին . և էր ճոխ և յաղթազգեաց և հարկադիր և լծատանջ ամենայն շրջակայ ազգացն : Իսկ նոքա յամեցուցին զպատասխանին , վասն զի յետ տեառն Վրիգորի առ Տէր փոխելոյն՝ էառ զաթոռն Վրիգորիս , Տղայն¹ կոչեցեալ . զոր կալեալ | Լոնի եդ 'ի բանտի զկնի ամի միոյ , որ և կամեցաւ ելանել 'ի բանդէն բերդին , պարանաւ իջմամբ , և մեռաւ , կտրելով պարանին : Եւ զաթոռն էառ Լպիրատն , ամս , հինգ : Եւ ապա տէր Յովհաննէս , որ կայր ապստամբ 'ի | Էւոնէ , յորմէ վշտացեալ թագաւորին | Լոնի՝ գնէ կաւ թուղիկոս գտէր՝ Վաւիթ յ| Լքակահնին² , Եւ յերկպառակու թենէն անտի հազիւ եկեալ 'ի մի կամս՝ ամենեքեան հաւանութեամբ արարին պատասխանի , առնել Օլբարի՝ զոր խնդրէ . զի չէ , ասեն , արտաքոյ գրոց , և մեր է սահմանդ հայրենի , և յաւերմանէ եկեղեցւոյ է խանգարեալ : Եւ այց 'ի յարեւելս միանգամ և երկիցս արար ժողով՝ կատարեալ արանց՝ 'ի | օսէ և յ| Զնի , և ոչ եղև ընկալեալ . գուցէ , ասեն , և ամենայն իրօք հարկեալ լինիմք գնալ զկնի աղանդոյն Յունաց և | րաց :

Իսկ 'ի յաւուրս ժամանակաց թամարայ թագաւորին | րաց , զօրացան քրիստոնեայք . թէպէտ ընկէց զայրն | Իուս , և էառ զ()ան | օսլան , որ ելից զ| իրս գերութեամբ և ուսարաւ 'ի թուրքաց . յորմէ ծնաւ միամօր որդի , և կոչեաց գնա | աշա , և ինքն կայեալ զթագն ամս քսան և երեք՝ վճարի : Եւ նստի յաթոռն | աշայն , որ 'ի զօրացն կոչեցաւ Վէորգի , 'ի թուին վեցհարիւր յիսուն և եօթն³ :

ՁԳ . Ի վեցհարիւր յիսուն և ինն թուին մերեխն աւերեաց զքաղաւմ՝ գաւառս , յորում ժամանակի մեծն Օլբարէ աւերէր զտունն Պարսից մինչև ց| Լրտաւիլ քաղաք , առնելով 'ի նոցանէ զվրէժ արեան քրիստոնէից ,

1 . Ոչ Գրիգոր Յղոյն մեկանուանեալ Ե , այլ Ծ Գրիգոր , արքարե աղայ տիգր և մեօք , որ և Բարաւլժն կոչեցաւ :

2 . Աղբակաշի վանք՝ շինեալ 'ի Լեոնէ Ա թագաւորէ , հետաքննե

լի 'ի սահմանս Սոյ :

3 . Ամ մահուն թամարայ թագուհւոյ՝ զոր թագաւոր գրէ մերս , ոչ նշանակի ոտուգիւ 'ի պատմութեան վրայ :

ըստ որում՝ և զաղօթատուն նոցա լցեալ արամբ՝ այրել հրամայէր, զոչ լինել իշխանացն՝ որք՝ ի Ղախշուանու եկեղեցիսն, և կուռայքն և մուղրիքն՝ սուրբ քահանայիցն, որ ի Ղազուան զենեցան, և արեամբ նոցա ներկաւ պարիսպ եկեղեցւոյն: Եւ դարձեալ յայնր կոտորուածէ՝ կատարի ի տէր ուղղափառ և ամբիժ հաւատով, և թաղի ի սուրբ ուխտն Սանահնին, ի վեցհարիւր վաթսուն և մի թուին, թողլով տղայ մի հնգամեայ (ահնաշ անուն, ի պատիւ տէրութեանն Մուշկոչեցեալ¹), զոր դարձոյց յաղանդն (!) Վաղկեդոնի Խոշաքն զուգակիցն Լւանէի:

Եւ զկնի միոյ ամի կատարեցաւ սուրբ և սքանչելի վարդապետն Սիմեթար, մականունն Վոշ Վանձակեցին, և թաղեցաւ յիւրում ձեռակերտին ի Վետիկ, զոր շինեաց հրամանաւ Լւանէի քեռորդւոյն մեծի իշխանին Վրդին, որոյ հրամանաւ եկեալ իսկ էր յերկիրն լայեւոյ, ի շինն կոչեցեալ² Վետիկ. զի յայնմ ժամանակի նա ունէր զլայեան հայրենեօք ի հասանայ լայեանեցոյ շինողէ բերդին:

Ի վեցհարիւր վաթսուն և երեք թուին զհաթերք յԼւանէ տուին տեարք նորա, զի մեռաւ Սաղթանգ բուն տէր նորա և որդիք իւր տարածամ. և միւս Սաղթանգ Սակոեանց, փեսայն Լւանէի, տէր Վերքին լայեւոյ, թողլով երկու տղայս, զհասան՝ որ ի գրգուռաց Սալալդօրա, և զՍաքարէ՝ որ և յասարադօրա: զորս խնամարկէր Լւանէ մարքն իւրեանց Խորիշահի: Որ և ապա յԱրուսաղէմ երթեալ և յամեալ, մեծաւ ճգնութեամբ կատարի յօլով դուռտիւք ի տէր: Եւ մեծն Լւանէ անուանի եղեալ քաջարութեամբ՝ առնու զարեքն և զամենայն շրջակայս նորա. և ապա ձեռն տուեալ ազգայնոյն իւրոյ՝ Սահրամայ որդւոյ Սաքարիայ, առնուն զհամբօր. և ի վեցհարիւր վաթսուն և ութ թուին առնու զՈրոտն³, և զմերձա-

1. () Ըստ Հին Օ:

2. Հինն Գետիկ ի Միտփոր դաւառի որ յերկիւ կուտէ ծովուն Սեւանայ, երկրաստան կործանմամբ աւերեալ: Միմեթար շինեաց ըզնորն ոչ հետի ի հնոյն:

3. Հաթերք կամ հայթերք բերդաւան յԱրցախ աշխարհի, ի Միւնեայ կողման, որ է յարեւմուտս կոչս:

4. Որոտն հաշակաւոր բերդ և աւան Ծղուի գաւառի Միւնեայ:

կայ դղեական, թէպէտ ոչ զըտվանդակ. քանզի երբ ունէին զնա Հայկազունքն¹, քառասուն և երեք բերդք էին նշանաւորք, և հազար չորեքհարիւր գեղք, և քառասուն և ութ վանորեայք. որոց սկիզբն աւերման եղև 'ի հինգ հարիւր յիսուն և երկու թուին, 'ի պատճառէ երիտասարդի միոյ մատուռակի Սէլլք-շահ սուլտանին, որ 'ի զնալն հայկազնի թագակալին² 'ի հնազանդութիւն սուլտանին, նեղէր զնա գինով խիստ³, մինչ խոստանալ նմա զդուստր իւր կնութեան, և նորա հանգուցեալ⁴ զգօտին՝ ցուցանէր սուլտանին ըստ իւրեանց սովորութեանն : Այլ զկնի անցեալ աւուրցինդէր զխոստացեալն, և 'ի հարկանէն զնա նախատանօք՝ լինի նախանձաբեկ. և առեալ յոյրովութիւն զօրաց աւերէր զաշխարհ, մինչև ամենեկն քանդեալ ապականեցաւ. որում յետոյ տիրեալ հզօրն իւանէ :

2Գ. Ի սոյն թուականի փոխի առ Վրիստոս պսակաւորն մեր իւն, և առնու զթագն դուստր նորա միւս մօր, իշխսաբեթ անուն, որ ըստ Ֆռանգաց լեզուին Օ ապիլ կոչի, ածեալ նմա այր զՖիլիպն զորդի տեառն ի նապօւ, զամս երկու. և զի ատելի էր նմա ազգս հայոց, և զիւրսն մանաւանդ պատուէր զՖռանգսն, երդմնազանց եղեալ 'ի յեղեալ ուխտէն հայադաւան և հայասէր լինել, վասն որոյ և զպատուական թագն և զպաղատն⁵ առաքէր 'ի տաւն հօր իւրոյ : Որում ոչ կարացեալ տանել իշխանացն, դնեն զնա յարգելանի՝ մինչև մեռաւ անդէն. և տան զաղջիկն՝ հեթմոյ, որդւոյ ի սուտանդեայ, մեծահոգի և հանձարեղ պատանեկի, որ էր անձնեայ և թիկնեղ և գեղեցկադիտակ երիտասարդ, պսակելով զնոսա պատրիարգին ի ստանդեայ, որ ժառանգեաց զաթոռն սուրբ՝ զկնի մահուան տեառն ի յովանիսի 'ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն թուին. ոչ յարենէ և կամ 'ի պատուոյ, կամ 'ի մամոնայէ, այլ

1. Հայկազունքք են ազնուաւորն իշխանք Սիւնեաց սերեալք 'ի զարմից Հայկայ :

2. Ստեփանոս Ուսպեկեան (գլ. կն.) Ժանուարէն զի Սենեքերիմ թագաւորն էր երթեալն առ Մէլքէազ. մատուռակն էր Զորթ. ման ոմն. և զսկիզբն աւերածին Սիւնեաց գնէ յամի 1103 :

3. Հ. Խաթաբոյն :

4. Այսինքն հանգոյց գործեալ 'ի գօւռոջն :

5. Իմա զպատու և զքանձաւոր. քունի պաշտանն :

ի շնորհաց հօգւոյն կոչեցեալ, և յամենայն լեզուաց վկայեալ :

Եւ յախ քան զձեռնադրին նորա միով ամաւ՝ եղև շարժ ահագին, և փրաւ պաճուճազարդ եկեղեցին, որ ՚ի Ս՝շակավանս¹ ՚ի մետասանն յունուարի ՚ի ժամ ճաշոյ, և չորս պատարագող ընդ մեծ զենմանն նուիրեցան : Եւ յսկ ՚ի յերկինս տեսեալ լինէր ՚ի բոլորից աստղ նիզակաձև զամենայն գիշեր . որք երկոքեան ցոյցքն նը շանակէին զշարժումն խաղաղութեան աշխարհի ՚ի խռովութիւն նիզակաւոր թշնամեաց . որպէս և եղևն իսկ ՚ի գալ թուականին ՚ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն : Օ որ ինչ օտարադէմ և այլալեզու շարժեալ ՚ի շին և ՚ի Ս՝աշին² աշխարհէն, Ս՝ուղալ և լծաթար անուն կոչեցեալ՝ եկին մտին յերկիրն Վուգարացոց առ դաշտավայրօքն, ՚ի կողմանցն Ս՝ջուանից, իբրև թէ քսան հազար . և կտորէին զամենայն կենդանի՝ զորս գտանէին, և փութով դառնային : Օ որոց զհետ մտեալ ամենայն ուժով Ս՝աշն՝ հասանէ առ գետոյն Վոտմանայ . և պարտեալ ՚ի նմանէ՝ ապրի փախստեամբ հանդերձ լւանէիւ, զորոյ երիվարին ածէր զջին իշխան ոմն՝ զրկեալ ՚ի նմանէ . բայց Ս՝ահրամ տէր երկրին՝ մեծաւ քաջութեամբ գնայ հանդէպ երեսացն սաստիկ կոտորմամբ՝ մինչև ց՝Վարդման, չգիտելով զայլոցն փախուստն :

Եւ ՚ի վեցհարիւր եօթանասուն և մի թուին կամեցան այսրէն դառնալ նոյնք . այլ զի գտին դեսպանք նոցա կազմ և հաւաք զՀայս և զՍ՝իրս, և տարեալ զհամբաւն՝ ոչ համարձակեցան գալ, այլ անդրէն դարձեալ գնացին, յի և գնացին : Եւ ՚ի նոյն ամի զօր բազում հատուածեալ ՚ի հոնաց, զոր խաչաղն³ կոչեն, եկեալ ՚ի Վանձակ միաբանեցան ընդ նոսս . և ՚ի գրեալ մերոցս վստահութեամբ և անզգուշաբար ՚ի վերայ նոցա, հատուածեալք դարձան փախստեամբ, զբազումն

1. Մշակավանք ՚ի Կողբոփոր գաւառի Գուգարաց :

2. Ոչ ՚ի բնիկ Չինաց այլ և ոչ կարի հեռի ՚ի նոցանէ են բնավայրք Մոնկոլ կամ Մոնղալ տոհմի, որ խառնեալ ընդ թաթարաց երկս .

քան անխաբի միով անուամբ կոչին :

3. Խաչաղ, Ղաչաղ, կամ խրիւ չաղ կամ Քափչաղ, տոհմ է խաչրաց-թուրքաց ՚ի Ֆինեան ցեղէ :

սրոյ ճարակ տուեալ, և զոմանս կենդանի կալեալ 'ի փառաւոր ազատացն՝ եղին 'ի բանտի. ընդ որս և զՎրիգոր¹ իշխանն զկոչեցեալն որդի Սաղբակայ, և զեղբոր որդին իւր զարիական և զքաջ նահատակն զՊապաքն անուանեալ. զորոց զվրէժն առին 'ի գալ ամին զօրքս մեր ջնջելով զաւելի մասն Սւչաղին, 'ի գալն նոցա յերկիրն Վարդանաշատոյ²:

ԶԵ. 'Իսկ 'ի վերանալ Թուխ մերոյ 'ի համարն վեց հարիւր եօթանասուն և չորս, երկոքին որդիքն Սորազմն շահին³ պարտեալ և նեղեալ 'ի Սաթարացն⁴, գան երկերիւր հազարաւ, որպէս ասեն, ընդ Մջլպարական երկիր 'ի յՍտանն Հայոց, առնուն զնա, և ինուն զդաշան լայնատարած վրանօք. յորոց վերայ երթեալ մերքս՝ յաղթահարեալ կորնչին ոչ սակաւք, առ գեղաքաղաքին Վառնոյ, աւելի մասն՝ վիժմամբ ընդ խրամս խորխորաւորն, յաւտուածասասած բարկութենէն՝ 'ի վերայ լաւնէի. յաղագս նոր և օտար չարեացն, զոր գործեաց կին նորա: Վրանդի Պարկեշտ անուն երեց մի մեռեալ, հաւել ետ 'ի գերեզմանէն և այրել, և շուն զենուլ 'ի տեղօջն, վասն յաճախ ուխտականացն երթեւեկաց⁵, զոր պատուեաց Մտուած իջմամբ լուսոյ 'ի վերայ նորա. ակներեւ բերդաքաղաքին Վջնոյ, ուր և հիմն արկին եկեղեցւոյ⁶, ելեալ 'ի բանս բանսարկու առն միոյ, զոր շանթակէզ արար Տէր 'ի նմին գիշերի, յորում 'ի տուըն ըեանն զայնպիսի անցս կրեցին:

'Իսկ սուլտանն յաղթազգեաց պերճանօք յանհոգս եղեալ, կոխէ բազում տեղիս, և ընդ կրունկն գարձեալ 'ի Վաւրէժ, զկնի ամի միոյ գայ ընդ կողմն դաշտավայրացն Վազայ 'ի Տփիսիս. և բազում ոճիրս գոր-

1. Գրեգորո՞ւ իշխան է խաւնոյ, իսկ եղբայր իւր՝ հայրն Գապաքայ կոչի Վասակ:

2. Վարդանաշատոյ երկիրն է միջանկին խառնրոցոյ Կուր և Երասխ գետոյ:

3. Խորազմ շահն է Մուհամմէտ և որդի իւր Մուհամմէտ Ճելալիւտաին, որ եկն ընդ Արապատական (Աջլպարական) յԱլլաբաթ. և էառ զՌուին (Ոստանն Հայոց). խաղաց 'ի վերայ նորա իւանէ զօ-

րօք Վրաց և Հայոց. այլ զխրախուսական ձայն գիտին իւրեանց՝ խուճապական կարծեցեալ 'ի փառաւոր փութացան, և ընդ վախս Գառնուոյ գահավիժեալք կորեան շատք 'ի զօրուէն 'ի խորխորատու ձորոյն:

4. Հ. յաւելու աւելից պրացն կիսախառնոյ:

5. Հ. 'ի նշխարս ուկերաց նորա:

6. Հ. յաւելու. որ լիւրաց քաւել զպարիս կայ քանակայն:

ծեալ դառնայ 'ի վերայ Իլլաթայ . և առեալ զնա և հարստացեալ երթայ 'ի Հոռութե 'ի վերայ Լճատին սուլտանին և Սէլիք Լճրաֆին . և մեծապէս խորտակումն կրեալ 'ի զօրն , փախչի սակաւութե 'ի Սուղան 'ի դաշտն ամենունակ զամենայն պէտս մարդոյ և անասնոյ . յորոյ վերայ հասանէ վաղվաղակի Տաթարն , որ հանեալ էր զնա յիւրմէ աշխարհէն յառաջագոյն , և անտի դարձուցանէ զնա 'ի փախուստ դէպ 'ի յԼիլիթ . և յանգէտս մեռանի 'ի փախչելն , թէ սրով լծաթարին , և թէ որպէս ասեն՝ յիւրայոցն ոմն մի՝ զորոյ մերձաւոր սպանեալ էր 'ի կարճոյ , և սրտառեալ կայր վասն այնորիկ , և յաղաքո անհանգիստ չրջեցուցանելոյն զնոսա . և այնպէս խնդրեցաւ վրէժ արեան անձանց անմեղաց : Իսկ լծաթարն կոչեցեալ որ եկեալ էր յառաջագոյն սակաւութե 'ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն թուին , և կամեցաւ դառնալ 'ի վեցհարիւր եօթանասուն և մին՝ և ոչ վստահացաւ , յաւելեալ յինքն անհուն բազմութիւն առաջնորդ ունելով զՆարմաղանն կոչեցեալ զօրապետ , գայ 'ի Վանձակ շահաստանի 'ի վեցհարիւր եօթանասուն և չորս թուին . պաշարէ զնա աւուրս ինչ և առնու . և կոտորէ անողորմաբար , բաց 'ի մատաղ տղայոց և 'ի կանանց՝ յորս հաճէին : Եւ յայսմանէ ոյժ առեալ մտանեն 'ի թագաւորութիւնն Սրաց , և բաժանեն զանուանի տեղիս գաւառաց , և զբերդս ամուրս մեծամեծ իշխանացն՝ զորս լոյինն¹ կոչէին . որք երթեալք յիւրաքանչիւր վիճակեալ դղեակս գաւառացն՝ վաղվաղակի մատնեալ լինէին 'ի ձեռս նոցա , 'ի պատուհաս մեղացն մերոց : Նաղադա նոյինն էառ զԶօռէ քաղաք , և որք յայնր կողմանէ գաւառք . Վոլադա նոյինն՝ զԼայեն բերդ , ուստի հանին զԼազն² տէր երկրին . և մեծն Նորմաղանն՝ զԵնի և զԼաքս , և զմերձակայնս . Վատադա նոյինն՝ զկողմանս Նարեքին , զԿետաբակուց և ըզՍարդանաշատու : Իսկ Սոլար նոյինն 'ի բաժնի առեալ զբերդոս գաւառաց մեծ իշխանի Սահրամայ³ , և

1. Լոյին լաւ և Կոյան , ըստ Մողղաց նշանակէ բիւրապետ :

2. Աւագ որդի Իւանէի եղբոր մեծին Չաքարիայ :

3. Վահրամ որդի Չաքարիայ տեփոն Գաղայ և Տաւուշոյ , ինաւ մի իշխանաց խաչենոյ և ժողովոց Կիւրիկեան Թագաւորաց Արուստայ :

նախ առնու զՇ ամբոր հնարիւք . և Ս ասհրամ որդւոյն
 Լ ղբուղայիւ փախչի տեղւոյն 'ի տեղին, մինչև գիտաց
 եթէ խնայեն 'ի հնազանդեալս՝ որք կամօք խոնարհին
 'ի ձեռս նոցա : Եւ ապա եկեալ առնոյր զառեալն 'ի նոցա
 նէ զգղեակս և զգաւառն՝ որ տեփական լեալ էր նոցա
 'ի հայրենեաց . որ և զամենայնն առեալ էին , զՏա-
 ւուշ¹, զԵլածարէթ², զՏէրունականն³, զԵրզնէանքն⁴,
 զԵլ'ածնաբերդ՝⁵ որ էր Կիւրիկեանց Լ յխարթանայ .
 զԼոր բերդ՝⁶ որ էր Ս ասակայ Թաղաւորազնին , և ըզ-
 Վաւազինն⁷ անմարտնչելի ամրոց , և զԵրզնայնի
 բերդ , և գաւառ 'ի Վազկայ⁸ Թաղաւորէ շինեալ,
 ուր կայ հոչակաւոր և սուրբ ուխտն խաչ և եկեղեցի
 յանուն սրբոյն Սարգսի զօրավարին , օրհնեալ 'ի սրբ-
 բոյն Ս'եսրովայ վարդապետէն և Թարգմանչէն Հայոց,
 որ կայ 'ի գլուխս Վազայ , և հայի 'ի գաշտն լայնահատ
 և երկայնատարած . և զայլ ամրոցս⁹ և զգեօղս և զա-
 գարակս . ամենեքեան տուեալ լինէին 'ի ձեռս նոցա 'ի
 սուղ ժամանակս , ամեղատակ և առանց աշխատու-
 թեան . զի գիտասցուք եթէ ձեռն Տեառն է որ ետ
 զաշխարհս մեր առաջի աչաց մերոց կերակուր օտա-
 րաց¹⁰ :

22 . Եւ սկիզբն 'ի սրբութեանց իւրոց և 'ի սրբոց
 արարեալ , առեալ լինէր նեղեալ 'ի կարօտութենէ պի-
 տոյից , և աւելի 'ի ջրոյ , քարայրն վստանականին համ-

նից , որոց կաշուածք էին յիշեալքդ
 'ի ստորէ :

1 . Տաւուշ , Տայուշ , կամ Տաուշ ,
 'ի հիւսիսակողմն Ուտիոյ աշխար-
 46 , Տուշքատակ գաւառ հին :

2 . Կափաբէր 'ի նմին Տաւուշ
 գաւառի , այլ խնական տեղին
 անայտ :

3 . Տէրունական բերդ 'ի գաշտն
 Կոտմանայ մերձ Սպարոս գաւառ
 Ուտիոյ , 'ի վիճակի՝ այժմս յա-
 նուն գետակին՝ Հասանայ-ձոր կո-
 շեցելոյ :

4 . Երզնէանս կամ Երզնէանս
 բերդ 'ի Տայուշ գաւառի :

5 . Մաքնաբէր , 'ի Տայուշ ,
 ամրոց Կիւրիկեան արքայարմից
 յ'ժր գարու :

6 . Կորբէրդ , միւս ամրոց ար-
 քայարմից , 'ի կողմանս Հասան-
 ձորոյ :

7 . Բաւազին կամ Գաւազին ,
 Կիւրիկեան գաւառ 'ի Թուրքաց կողմ-
 ցեալ . քարաբլուր միտպազաղ և
 բերդ 'ի գաղաթմանն :

8 . Գազկէս այս հնազոյն Թուր-
 քանից միւսայն ծանօթ Թաղաւորոս
 Բաղրատունիս և Կորիկեանն :

9 . Հինն . և այլ ամրոց , և այլն
 վիճակի՝ որ խոյն 'ի մայրիւն և Թու-
 ձոր և 'ի յորտն գաւառաց , գեղից և
 ագարակաց , որ և ամենեւեմ , և այլն :

10 . Հինն յաւելու . ըստ որ և զը-
 ղիսաւորն այն և զգայնախնայն
 Կիւրիկեանից , եւս խոյն զառեալքդ
 սկիզբն . և այլն :

բաւատեն, և արդիւնական վարդապետին Վանականն՝ կոչեցեալ. յորում ինքն իւրայովքն ամրացեալ էր աշակերտօք և այլովք գաղթականօք յօղովիւք՝ ի նա ապաւինելօք. որոց տուեալ զանձն փոխանակ քրիստոսաբար՝ գնայ գերի, ազատելով զնոսա, և ժամանակս ինչ շրջեալ ընդ բանակս խուժական ազգին վաճառի քրիստոնէիցն՝ որք ի բերդն Վազայ. որք գնեցին ոչ հրէաբար ի մահ նախատանաց, այլ տիրանման յազատութիւն փառաց (յիսուն դահեկանաւ, աւելի քան զՏէրն : Բայքան ժլատ էր վաճառողն Տեառն, և դիւրագին և թեթեւ ունէր, որում ինքն էր արժանաւոր¹) : Այնտեղ որոյ կեցեալ ամս հնգետասան ի փառս Բստուծոյ և յօգուտ բազմաց, հանգչի ի Վրիստոս ի բազմավաստակ ճգնութեանցն ի խորանս լուսաւորչացն աշխարհի, յեօթն հարիւր թուականին, ի յութեւտան մարտի և ի տասն յարեգի հին զուդին, ի յաղուհացն յաւուր շաբաթի, ի յիշատակի Սվրենդի և եղբարցն իւր ի կարգի. և ըստ մեզ՝ Ալիւրդի Լորուսաղեմի հայրապետի, առնելով տօն վերին Լորուսաղեմի, որ աւտէն տօնիչ և գգուիչ էր զաւակաց նորա, որդւոցն լուսոյ ի փառս փեսայի նորա, անմահ թագաւորին (Յիսուսի և Հօր իւրում և Հոգւոյն սրբոյ. զհարիւրապատիկն աստէն թողեալ զանուն քաջութեան յաշակերտս իւր, և ի գիրս գանձուց եկեղեցւոյ, զոր ամբարեաց ի շնորհացն Բստուծոյ և ի յստակ մտաց ծննդականաց :

25. Բոր ի վեցհարիւր ութսուն և հինգ թուականէն Հայոց մինչև յեօթն հարիւր չորեքտասան, յորում եմքս մեք, զոր ինչ արարին ազգն նետողաց, ընդ աշխարհս և ընդ իշխանութիւնս, որ յայսմ կողմանէ ծովուն մեծի, ընդ Պարսս և ընդ Բղուանս, ընդ Հայս և ընդ Վիրս, և ընդ աշխարհն Հոռոմոց կոչեցեալ. ուր էին բնակեալ Հայք և Բարիք, (Եյնք, և Տաճիկք և Խուրքմանք, գրեալ են մանրամասնաբար փառաւորեալ հայրն մեր Վանական վարդապետն, և հարա-

1. Վանական վարդապետ Յովհաննէս, հաշակաւոր ի հեղինակս ծի գարու առաքինւորն վարուք

և քիտութեամբ. վարժապետ հեղինակն և Կիւրակոսի պատմիչ :

2. () Ըստ հին Օ :

զատն մեր Լիբրակոս վարդապետն հօրն համանման . զոր մեք ոչ համարձակեցաք երեքնեւ կամ բազմաբանել , այլ համառօտ բերել միայն զԹիւ ժամանակին նը շանաւոր իրաց և գործոց յիշատակօք 'ի լըումն մերոյ գործառնութեանս՝ յոյով ժամանակօք սկսեալ և Թերի Թողեալ պատկառելով 'ի գրողացն պատուոյ՝ զոր վերագոյն յիշեցաք . Թէպէտ և չկարէ բան և նիւթ պեղել և 'ի յիշումն ածել զյորդութիւն բազմութեան մեղաց և յանցանաց և անզգամութեան մերոյ , ըստ որում և ոչ զհատուցումն վրիժուց արդար դատաստանին Մտուծոյ : Ս) անաւանդ եթէ գոյ հնար Թուել զհատուցմունս , և զհամար չարեացն մեր ոչ բնաւ . որում յաղթեաց և միշտ յաղթէ խորոցն խորք և անդնդոցն անդունդք , գթութեանցն Մտուծոյ անբաւութիւնք : Որում շնորհ և զօրութիւն , փառք և պատիւ , օրհնութիւն և գոհութիւն , անթուական և անյորոտ յաւիտենիւն , 'ի բոլորից և 'ի մասանց արարածոց իւրոց , յի մանալեաց և 'ի զգալեաց , յորոց և ամէնն ասացի անսպառ և անեզր էին անվախճանիւն՝ :

2Ը . Լ) րդ 'ի վեցհարիւր իննսուն և մի Թուին Հայոց Բաշաւնուինն² փոխեաց զիշխանութիւնն (շարմաղանին և էառ զԼյարնոյ քաղաք , հանեալ անտի զայլն երևելի մեծատուն և երկիւղած 'ի Տեառնէ զՍւմեկն³ , և զազգականս նորա զորդիսն պարոն (Յոհաննու , զ)տեփաննոս և զեղբարսն իւր հինգ . — և 'ի վեցհարիւր իննըսուն և երկու Թուին զամենայն աշխարհսն Հռոմոց՝ կոչեցեալ , և զանուանի քաղաքսն , զԼեօսարիա նախ , ապա զ)Աաստ , յորս խնայեցին 'ի կոտորելոյ , զի վաղ եկին 'ի հնազանդութիւն , ապա զ)գնկա , զորո յանխնայ կոտորեցին և գերեցին . քանզի ընդդէմ դարձան : Լ) զայլ աշխարհս և զգաւառս , ուր մանաւանդ ազգ Հայոց վշտատեսաց բնակեալ էին . զի համարագիր Թուականին ՈՂԲ (վեցհարիւր իննսուն և երկու) էր , և ըստ այն

1 . Աստանօր գաղարէ պաւմութիւնն 'ի բնագրի մերում՝ յընտիրն օրինակի . հետեւեալք՝ 'ի հազիր օրինակէն է :

2 . Պայճու Նոյան , ըստ Թա

Թարաց , ազգաւ Մոնկոլ :

3 . Ումեկայ սերունդք յիշն յարձանս վանորէից Զորոգնոյ . որդի նորա էոյի Ճար Մանաղիկը անցի Ճոխ վաճառական 'ի Կարթն :

գործեցան արդիւնքն արժանաւոր ողբոց և արտասուաց , ոչ միայն բանականաց , այլ և անբանից , լերանց և դաշտաց , որք ոռոգեցան արեամբ և արտասուօք : Որ և սոյն ողբ կրկնեցաւ 'ի վեցհարիւր իննսուն և ութ թուին . քանզի կարծիս առին Ռաչուն և այլ աւագանին ամբարտաւանութեան և ապստամբութեան թագաւորին և իշխանացն Սրաց . և ընդ ձեռամբ ածեալ զթագաւորն Սաւիթ , և զայլ մեծսն՝ կապեցին և հատին վճիռ մահու , այլ 'ի խնամոց վերնոյն արձակեցին 'ի մահուանէ : Սակայն անթիւս կտարեցին և գերեցին զեօզս և ազարախս և գործեցին խայտառականս 'ի կանայս՝ 'ի Հայո , և աւելի յաշխարհն Սրաց :

Ի վեցհարիւր իննսուն և ինն թուին մեռաւ Մշապն որդին Լւանէի և թագեցաւ 'ի Պղնձահանքն՝ ընդ հոր իւրում , այր անագահ և պատերազմաւոր և ազութեան :

20. Հետեւն հարիւր թուին շարժեցաւ խնդիր 'ի մեծ Պապէն Հռոմոց , և զրեաց յազգս ամենայն քրիստոնէից , եթէ պարտ է զամենաւորս Հորին Մատաւ՝ խոտովանել 'ի Հորէ և յՍրբոց բոլորեալ . և ոչ եղև հաճոց Մարոց և Հրոնոց և Սրաց , բայց 'ի Հայոց . որք քննեցին զգաւանութիւն առաջնոց որոց 'ի ձեռն աստուածամերձ զարգաբանին Սաւանին , և գտին համարեհ երեւելի արանց փառաւորաց Մթանաթ , Պրիզորի Մատաւարանի , Պրիզորի Միւսացոց , Պրիզորի Մատարքին և այլոց որոց :

21. Հետեւն հարիւր և մի թուին մարախ եին 'ի վերին աշխարհս Հայոց , և արար զնա յաղովից գաւառաց :

Հետեւն հարիւր և երեք թուին Սանիա զանն հրոման ետ համարել զհնազանդեալ աշխարհս ընդ խիտ իշխանութեամբ 'ի ձեռն առն երեւելոց Մարքն Կոնցերոց , և գնել հարկս ըստ զգնոց արանց , բայց 'ի կանանց և 'ի բուն ծերոց և 'ի մատաղ աղայոց :

Հետեւն հարիւր և երեք թուին քրիստոսաւոր աղբայն

1. Պղնձահանքն են 'ի Լեւոնդոր և զնա Կոնցերոց եր յաւար լեզբն Սոփակթու , ընդ մէջ Յուլիանութեան Զարգարոց և Իսախան և Մարտիրոս , ուր նկնդելի նմի :

Հայոց Հեթում չոգաւ 'ի Ռաթաւ¹ մեծ Թագաւորն
Տիւսիսոյ, Համազգի Չանգզ զանին, և անտի առ Սան-
կու զանն . և ըստ արժանւոյն մեծարեցաւ, և դարձաւ
յետ տարւոյ խաղաղութեամբ յաթոռ իւր :

Եւ Եօթն Հարիւր և չորս Թուին եկն Հուլաւոյն եղ-
բայր Սանկու զանին անթիւ զօրօք, և մեծասաստ իշ-
խանութեամբ 'ի վերայ Պարսից, Բորեստանեաց,
Հայոց, Սրաց և Դղուանից, և հրաման ետ նախ ե-
կեալ զօրուն՝ ամենայն ախիւն իւրեանց գնալ յաշ-
խարհն Հռուսնոց : Եւ որմէ ահէ Թողին զվերին աշ-
խարհս², և գնացին 'ի հարկէ, և կալան զամենայն
միջերկրեայս մինչև 'ի ծովն, տիրելով աշխարհացն՝ որ
ընդ իշխանութեամբ սուլտանացն Հռուսնոց կոչեցեալ :

Եւ մեծն Հուլաւու 'ի նոյն ամի գալստեանն իւրոյ
'ի Թուին Եօթն Հարիւր և չորք, չոգաւ յերկիրն Սը-
հեդաց յԱլամուզն կոչեցեալ, և առ զնա, հանեալ
զգլխաւորն, զի յառաջ քան զգալն նորա՝ պաշարեալ և
'ի նեղ արկեալ էին զօրք նոցա, որոց գլխաւոր էր Խա-
ւուր նուինն կոչեցեալ : Եւ 'ի դառնալն անտի կոչեաց
առ ինքն զՌաւիթ Թագաւորն Սրաց և զմեծամեծս
աշխարհին, և սիրով և պատուով տեսեալ զամենե-
սեան, մանաւանդ զքրիստոնեայնս . զի աւագ կին նորա
Տօղուզ խաթունն³ կոչեցեալ քրիստոնեայ էր ըստ
Բորուոց ուսմանն՝ որ Եթստօրքն կոչին . սակայն չէր տե-
ղեակ նոցա աղանդոյն, այլ անխարդախ սիրով մեծա-
րէր զամենայն ազգ քրիստոնեայ և ինդրէր աղօթս .
որպէս և ինքն իսկ Եղանն⁴ կոչեցեալ Հուլաւուն .
խորան կտաւեայ 'ի ձեւ եկեղեցւոյ չրջեցուցանէին ընդ
նոսա, 'ի ձայն ժամահարի և աղօթից կարգաւորու-
թեան և պատարագաց պաշտէին հանապազորդ քա-
հանայք և սարկաւագունք . և գոյր դարոցս և ուսմունս
մանկանց համարձակութեամբ : Եւ անդ հանգչէին ե-

1. Պագուի խան որդի Ճուչեայ
անգրանկան Ճինկիղխանի, իշ-
խող կողմանց Հոնաց :

2. Այսինքն զՄեծ Հայս :

3. Ըստ Բէյի-Էլտինայ Տօն-
դուզ խաթուն էր 'ի Քէրայիդ
տոհմէ Թաթարաց, գուտար Ի-

քուլայ որդւոյ Օնկ խանայ :

4. Իշխան նշանակէ ըստ Թա-
թարաց Թագաւոր գաւառի կամ
աշխարհի ուրիշ, հպատակ մեծի
խանին Թաթարաց՝ զոր խաբանն
կոչէին . և սեփական եղէ տանն
Հուլաւուի անունս Իշխանեան :

կեղեցականք որ յամենայն կողմանց և 'ի լեզուաց քրիստոնէից գնային խնդրել զխաղաղութիւն և գտանէին ևս , և դառնային խնդութեամբ և պարզեօք :

§ Եօթն հարիւր և հինգ թուին մեռաւ Ռաթա մեծ կողմնական հիւսիսի : Եւ 'ի նոյն տարւոջն որդի նորա Սարգախն դեղակուր եղև յիւրոցն եղբարց վասն նախանձու . զի նմա յանձնեցաւ իշխանութիւնն 'ի հօրէն և 'ի Սանկու զանէն յաւելուածով . և սուգ մեծ եղև մահն նորա քրիստոնէիցն . զի կատարեալ քրիստոնեայ էր և լինէր պատճառ փրկութեան բազմաց , ածելով 'ի հաւատս յիւրոցն և յօտարացն :

ԴԱ . § Եօթն հարիւր և եօթն թուին քաջն Հուլաու էառ զՌադտատ , զկնի հինգ հարիւր և եօթն . և տասն¹ ամի շինութեան նորա 'ի Սափրէ Սամայէ լացւոյ 'ի հարիւր իննսուն և չորս թուին Հայոց , 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ , որպէս ասեն , հեռի 'ի հին Ռաբելոնէ եօթն աւուր ճանապարհ , սպան և զխալիփայն իւրով իսկ ձեռօքն Հուլաղու , որում անուն էր Սուլթասր , և ապրեցան քրիստոնեայք որ կային անդ կամօք և բարեխօսութեամբ հողուզ մեծի թագուհւոյն :

Եւ զի խալիփայն՝ յետամնաց ասի ազգին Սահմէտի՝ որ 'ի վաթսուն թուականին Հայոց երևեցաւ , և տեւեաց յետնորդն մինչև 'ի յեօթն հարիւր և եօթն թիւս : Ի դառնալն Լալլան Հուլաուին յաւերմանէն Ռադգատայ՝ 'ի նոյն թուին պաշարեցաւ Սուփարկինն քաղաքն Սարտիրոսաց զամս երկու , զի անուանեալ սուլտանն որ անդ՝ ընդդէմ դարձաւ որդւոյ Հուլաին Սամուդին² , և փակեաց զքաղաքն և մնարտեաւ ընդ նմա ևս , որ էր յազգէն Լալլեաց , որ եղև նիւթ բարկութեանն լ'ստուծոյ . զի 'ի սղարն³ կերան զսուրբ և զանսուրբ անասունս , և ապա զաղքատսն , ապա զծրնունդս իւրեանց և զմիմեանս զոր կարէին : Սինչ զի

1 . ԶՊաղտատ շինեաց Ճեաֆար-կէ-Մանսուր , յամի Ցեռուն 762 , որով 496 ամբ լինին յառումն նորին 'ի Հուլաղու խանէ , յամի 1258 . վերջին խալիփայն է Մօսթադէմ , որ խեղդամահ եղև հրա-

մանաւ և ոչ ձեռամբ խանին :

2 . Զխամուլ ըստ Աբրահիմի պատմի , Իշմուլ ըստ Մորդաւոյ :

3 . Հիսուր ըստ Արարաց , պաշարումն քաղաքի :

աւագ և գլուխ երկայնացն որ անդ՝ հարկեալ 'ի կատաղի բոցոց որկորին և գազանացեալ՝ եկեր յիւրոցն , և գրեաց խոստովանութիւնս 'ի քարտիսի , և յուսացաւ տեսանել մեզ զգիրն , և ողորմութիւն գտանել յողորմածէ բնութեանս ստերժողէն : Եւ ինքն տուեալ զինքն կողկողման և լալեաց՝ վայիւք և հառաչմամբ անդադար ափսոսանօք , մինչև քաղեցաւ շունչն : Որոյ զգիր խոստովանութեանն ըստ յուսոյն իւրոյ տեսաք մեք , և ակն ունիմք նմա ողորմութիւն գտանել 'ի գիտողէն և ստեղծողէն բնութեանս , որ մահուամբ ևս կարակցեաց մեզ . գթածն հայր և ողորմութեան խորքն , և սիրոյն անդունդքն . նովիմք կամօք և կարողութեամբ ողորմեսցի նմա , և քուեսցէ խորհրդով սուրբ եկեղեցւոյ . և ամենեցուն իսկ՝ որ զգլմամբ ապաւինեցան և ապաւինեսցին յողորմութիւնս Վրիստոսի Մատուծոյ մերոյ . և պատահեալքդ սրտի մտօք հայցեցէք զամէնն ասելով :

ԴԲ . { Եթեմ հարիւր և ութ թուին չօգաւ հօւլաւուն յաշխարհն Սիջագետաց , և առ զքաղաքսն և զգաւառան զայնոսիկ , որպէս և գրեցին մանրապատում՝ գրողքն : Եւն առ նա պատրիարքն հայոց , կաթուղիկոսն , օրհնեաց զնա և սիրեցաւ 'ի նմանէ . ընդ նմա էր 'ի յառնուն զամենայն աշխարհն Շամայ՝ և մեր պսակաւորն հեթում , ազատելով 'ի մահուանէ զքրիստոնեայն զեկեղեցականս և զաշխարհականս , յամենայն տեղիս լինելով : Որում հատուցէ Տէր հազարաւոր թողութեամբ մեղաց , և յերկարութեամբ կենաց ըստ իւրոց կամաց , յորդուոց յորդիս :

Վարձաւ հօւլաւուն յիջևանս 'ի ձմերոցս 'ի դաշտն Սուղանայ¹ , և 'ի կայս ամարան 'ի Վառին գաւառ կօչեցեալն , կամ ըստ այլոց 'ի Վարան-դաշտ² . զի այլք և դերբուկք քարանց կան անդ շուրջնակի առ լեւրամբն , զոր սիրեաց , և շինեաց անդ շինուածս ըստ սրտի իւրում . և խորհեցաւ շինել քաղաք , յորմէ պատճառէ տառապեցաւ երկիր , մարդ և անասուն , փայտս ծանունս 'ի հեռաստանէ բերելով :

1. Մուկան կամ Մուկան դաշտ , ջին գնացից Երասխայ :

2. Ի հարաւակողմն աշխարհին Եւրապայ , խոպան կամ անապատ ընդարձակ յերկոսին ափունս վեր . Եւրապայ և 'ի հիւսիսի Վասպուրականի :

{Եօթն հարիւր և ինն Թուին առաւ Սարտիրոսաց քաղաքն, զկնի յոլով աղետից և վնասուց՝ ոչ միայն պաշարեալ քաղաքին, այլ և պաշարողացն զօրացն Տաթարուն, և քրիստոնէիցն որ ընդ նոսա. կռուելով ընդ միմեանս՝ ի ներքուստ և արտաքուստ. ուր սպանաւ գեղեցիկ երիտասարդն Սեւակա խաչենեցի, որդի մեծ իշխանին Վրիգորի, քաջապէս մարտուցեալ և յայնոսիկ պսակեալ, հաւատ և երկիւղ պահելով զՍտուծոյն և զյղբանին. որում մասն հասցէ արեամբն նահատակացն Վրիստոսի՝ պահողացն զհաւատ և զերկիւղ նորա. ամէն :

Ի նոյն Թուին կոտորեցան զօրքն զոր Թողեալ էր Լալան հուլաուն կողմնապահ երկրին Շամայ իբրև քսան հազար, ընդ մեծ զօրագլխին Վիթբուղա կռնեցեալ, քրիստոնէայ հաւատով, ընդ որս մարտեալ սուլտանն Սորայ առ ստորոտով Թաբրական լերինն անթիւ բազմութեամբ, և զի սակաւք էին բուղայեանքն՝ կոտորեցան և գերեցան, և էին որք ցրուեցան Թաբեան և ապրեալ եկին առ Թաբաոքն հայոց. և ի նմանէ յոլով գտեալ մարդատիրութիւն հանդերձ, և երիվարս և ոռձիկս, եկին գոհութեամբ առ տէրն իւրեանց, Տաթարք և քրիստոնէայք : Լալ յայնմանէ յոլով փառաւորեցաւ անունն Վրիստոսի յարքայն Հեթում, յօտարաց և յրնտանեաց :

ՂԳ. Ի {Եօթն հարիւր Թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Սալայն՝ դառն չարչարանօք կցորդեցաւ մահուն Վրիստոսի և վկայից նորա ի զբախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ և մատնեալ Լալունին. տարեալ ի Տաճկաստան ի խաղալինն, և անդ գիշերի յօգակոտոր արարեալ սպանին, միայն զքրիստոսաւորութիւնն ունելով պատճառս, պահօք և աղօթիւք և ո՛ր զօրմածութեամբ և զմիաշարժման յօտնկացութեամբ անցուցեալ զժամանակս իւր մինչև ի ծերութիւն. վասն որոյ և լուսով ի բարձանց պատուեաց զնա լ'ջտուած՝ իջանելով ի վերայ յօշեալ անգամեցն նորա, պըսակելով և վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական : Ուր տեսեալ սպանողացն ստակացեալ

ընկեցին 'ի ջրհոր մի ցամաք, մինչև եկին իւրքն և տա-
րեալ թաղեցին յիւր սեփհական վանքն Վանձասար¹
կոչեցեալ, հայրենեօք տուն գերեզմանի իւրեանց . ըզ-
նոյն ճառագայթս լուսոյ տեսանելով բերողացն : Ի
նոյնքանիս թուականին հայոց յեօթն հարիւր սպանին
'ի դուռն Եղիանին հուլաւին զսպարապետն Սրաց
զ՝ Սաքարէ՝ զորդի Շահնշահի, 'ի տիս երիտասար-
դութեան 'ի գեղ ծաղկի՝ և յառաջագէմ յաջողման
ժամանակի, յերևանի և ծանօթ ամենեցուն, բա-
րուրս ինչ եղեալ 'ի վերայ . և զայն ևս՝ թէ խափա-
նեալ եղև կարգեալ հարկն յիւրում ժամու երթալոյ
յարբունիս : Սորոյ մահն ողորմազին աշխարանօք
սգացին ամենայն տունն Սրաց, հայաստանօք մերձա-
ւորօք նոցա . քանի՜ ուռաւել որք ծնանն զնա ծնողքն դառ-
նակսկիծ և մարմնատանջ ողբովք : Սանն որոյ 'ի նոյն
աւուրս և 'ի նոյն սեռս սգին սրտակտուր լեալ մեռաւ
հայրն Շահնշահ կոչեցեալ, իբր տէր մայրաքաղա-
քին Եւլոյ, որ երբեմն նստոց էր արքայի, որ աւագն էր
թագաւորացն Բագրատունեաց, այլ և այլ աշխար-
հացն, զանուն տեառն Եւլոյ Շահնշահ կոչելով, իբր
թագաւորաց թագաւոր :

ՂԴ . Թիւքս խորհրդաւորք, 2, (եօթն հարիւր) որ
է կատարեալ հանգիստ, և թ' (տասն) սուրբ, իբրև
զսուրբս Եստուծոյ հանգուսցեն 'ի շաբաթն Եստուծոյ՝
որ առաջի կայ, զասացեալ նշանաւոր որեարսդ յայսմ
թուաբերութեան, կատարեալ յաղօթս ամենայն
սրբոց :

ՂԵ . Եօթն հարիւր և մետասան թուականին վախ-
ճանեցաւ տէր Երսէս կաթողիկոսն Եղուանից դառն
ցաւով ջրգողութեամբ, չգտեալ 'ի բժշկաց դեղ, բայց
միայն զմինն Եիսուս Եստուած, և դեղ կենաց անմա-
հութեան . առ որ փոխեցաւ մեծ յուսով խոստովա-
նութեամբ և անդարձիւ ըստ արժանւոյն, կեցեալ ըզ-
ժամանակս իւր հեզութեամբ և ողորմածութեամբ :

Եօթն հարիւր և երկոտասան թուին հանգեալ 'ի

1. Գանձասար անուանի մենա կաթողիկոսաց Աղուանից, 'ի Մե-
ստան և աթոռ առաջին և վերջին ծիրանից գաւառի Արցախոյ :

Վերիտոս անուանի ճգնաւորն և արժանաւորն պատուելի աստիճանաց և կոչմանց, ուր կոչեաց շնորհն Մարութոյ՝ ի քահանայութիւն, ի վարդապետութիւն և յարհեպիսկոպոսութիւն տանն Վարդմանայ և այլոց բերդից և գաւառաց, այրն անուանի և յերեւանի աշխարհի՝ տէրն (Յովհաննէս Տուեցին անուանեալ, որ զերիս յիմնական անհաց և անջուր կատարէր, և զուրբաթ և զգորեքշաբաթ, և յԵրուսաղէմ՝ գնացեալ բոկ օտիւք, և զաւուրս աղուհացիցն յոան կալով և անհաց՝ ի սուրբ Յարութեանն. և զարմացոյց զազգն Փռանդաց՝ որք անդ էին. զի ոչ միայն յոան և անկերակուր, այլ և լուծեամբ կեայր, և խնդրէր յՄարութոյ յայտնի հաւատ համբաւոյն՝ որ գայր յազդս. թէ յիջանել լուսոյն՝ Հայոց կանթեղն է՝ ի վառիլ, որպէս և ինքն պատմեաց, եթէ որ զկուրայ՝ սուրբ գերեզմանին պահէր՝ սիրէր զմեզ և փարէր զմեօք, և մեք խնդրեցաք ի նմանէ ըզհաւաստիս իրացն. և նա ասաց զու գնէ կանթեղս, և բեր կախէ քոյին ձեռօքդ. և արարի այնպէս, գնեցի երեք կանթեղ, և կախեցի ի վերայ սուրբ գերեզմանին. յաջմէ յանուն Փռանդաց և ի ձախմէ Յունացն և ի միջին զՀայոցն, որպէս ինքեանք սովոր էին. թերեւ փակեցաք զգուռն և մատանեցաք: Եւ ետ ցիս պահապանն զմատանին և զբանալին յաւուրն մեծի ուրբաթուն. և յաւուրն մեծի շաբաթուն՝ յինն ժամուն մինչ կայաք յաղօթս՝ առհասարակ ամենայն քաղաքն և աղօթականքն եկեալ ի հեռատանէ, ասէ ցիս պահապանն դուբային, Տէր հրամէ, և բաց, զի իջաւ լոյսն, և չոգայ բացի, ի վեր առեալ զմատանին. և ճշմարտապէս առանց կարծեաց միջին կանթեղն վառեալ բորբոքէր անպատմելի գեղով: Եւ այսու սքանչելեօք՝ փառաւորեցաւ համբաւեցաւ այրն այն տէր Յովհաննէս: Եւ այց ինքնին և զայս բան եթէ, չոգայ ի սուրբ Բեթղէհէմ, և տեսի անդ զսուրբ առաքելոցն պատկերոն նկարեալ ի պարիսպ եկեղեցւոյն, և հաճիկք ի պատճառս անարգութեան փորեալ էին զաչոն. արտմե-

1. Կուրայ, Գուրգէ ՃԸ, կա- ոյս և որ զհին դրանչեղքն Յովհաննէս, կամ մատուռն կամարակալ: նու յԵրուսաղէմ:

2. Ըստ հաւատոց հեղինակի:

ցայ ընդ իրան, և Կաթողիկոսի առ սուրբ առաքելալն աղաչելով յայտնել ինձ՝ եթէ հաճոյ է նոցա ամենայն ուրեք նկարել զնոսա : Եւ յորժամ դարձայ յԱրուսաղէմ՝ յայնմ գիշերի տեսի՝ ի տեսլեան երկու արս փառաւորս, զի գային առ իս, և ելի ես ընդ առջնոցա և ասացի, թէ Ո՛վ էք սուրբքդ Եստուծոյ. և նոքա ասեն, Պետրոս և Նիքաննէս, որ աղաչեցեր ցուցանել քեզ վասն ձեռակերպելոյն զմեզ քրիստոնէից՝ որ բնալէ մեզ հաճոյ և ձանձրացեալ եմք. և յայտնեմք ուրեք ուրեք և չսեն մեզ՝ : Եւ երբ և աբելայն իւր ուղեկից յԱրուսաղէմ. եթէ բոկ երեկ մինչ ի տեղն. և ապա յաւուր միում կոչեաց զիս, և ասաց. Տես զոտս իմ՝ զի ցաւէ և նեղէ զիս. և ի տեսանելն իմ և ի յորունել զուռիցն ասղամք՝ սրագոյն և ստուար կտորս փշոյ գտի՝ որ ելանէր թարախով ոչ սակաւ. և զարմանք կալաւ զմեզ, զի չյայտնեաց մինչև ի տեղին, առ սէրն Եստուծոյ և սուրբ տեղեացն առ ոչինչ համարեալ զկրկիծն : Եւ յսպիսի զառ ի վեր և նեղ ճանապարհաւ կացեալ մինչ ի խորին ծերութիւնն՝ հանգեաւ ի Վերիտոս, ի հռչակաւոր վանսն Երբեքողին անապատ կոչեցեալ. թաղեցաւ ի դուռն եկեղեցւոյն, զոր իւր իսկ էր շինեալ. և այլ բազում շինուած և արդիւնս վաստակեալ հրամանաւ, կամօք և ձեռնտուութեամբ լի աւսիայ թաղաւորազին Ռադրատունոյ. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ կացցէ առաջի Եստուծոյ անշիջանելի ի հոտ անուշից յաւիտեանս :

ԴԶ. Եթեթի հարիւր երեքտասան թուին կոչեաց զմեզ մեծն Հուլաւու Կղանն ի ձեռն Շնորհաւոր՝ կոչեցեալ փառաւորելոյ Կոն յայնմ ժամանակի՝ յամենեցունց, և աւելի յաշխարհակալացն, ի Ռաթու կուսակալէն հիւսիսոյ, ուր չոգաւն և պատուեցաւ նախ, ապա ի Հուլաւու Կղաննն՝ որ տարաւ իւրով ծախիւք

1. Պատկերը առաքելոցդ գտանելն և յեկեղեցիս հայոց՝ ուր աղթէին հեղինակդ և առաջնորդ, այլ թերեւ ոչ շատք մինչև ի ձանձրութիւն նոցին :

2. Շնորհաւորդ է անշուշտ վաճառականն որ ընդ Ումեկայ գտաւ ի Կարնոյ քաղաքի, յամանն նո-

րին ի Թաթարաց : Այլ ոմն Ժամանակագիր ասէ. “Սարգսն որդին Շահաթաթին՝ զվարդան վարդապետն տարաւ ի մօտ Հուլայուն, և մեծաւ սիրով պատուեաց զնա խանն. և բազում բանս իմանութեան հարցաւ ընդ սուրբ վարդապետն, : 3. յէջ 189 :

և գրաստիք զմեզ և որք ընդ մեզ էին վարդապետք եղբայրք մեր Սարգիս և Վրիգոր, և աւագ երէցն Տփխեց տէրտէրն: Եւ տեսաք զմեծն զայն 'ի մեծի աւուրսն ամսամտի և տարեմտի իւրեանց, 'ի յամենեան յուլիս ըստ հռոմայեցւոց, և ըստ մեզ յարաց¹: Եւ էր նոցա աւուրք ուրախութեան իբր լուսին մի. և կոչէին զաւուրսն զայնոսիկ Խուռութայ², իբր խորհրդատօնս, յորս խորհէին այլոցանքն ազգայինքն Ղանկրզ-զանին՝ առ մեծն եկեալ, զոր ինչ պատշաճն տեսանէին, հանդերձ ամենայն աւագունօքն իւրեանց, ամենեքեան նոր զգեցեալ՝ յամէն աւուր որիչ գունով փոփոխս: Ինչ լինէին և ամենայն հնազանդեալքն իւրեանց շատ և երեւելի նուիրօք՝ Թագաւորք և սուլտանք. որպէս և 'ի մեր տեսն Թագաւորն Հայոց Հեթում, և Թագաւորն Սրաց Վաւիթ և Վրինձն³ Ինտպու, և սուլտանք 'ի Վարսից կողմանց յողովք: Եւ 'ի տեսանելն զմեզ ծունր ոչ ետուն կրկնել և ոչ չոքել⁴ ըստ իւրեանց սովորութեանն. իբր Թէ արքաւունքն⁵ Իստուծոյ միայն երկրպագեն. գինի ետուն օրհնել, և 'ի մեր ձեռաց առնուլ: Եւ խօսք զոր ինչ հրամայեաց՝ առաջին այս. Իրչել եմ գրեզ որ տեսանես զիս և ճանաչես, և 'ի սրտաց աղօթես վասն իմ: Եւ աւելորդ է Թերես զամենայնս գրել, շատ խօսեցաւ: Եւ մեք տուաք պատասխանի և նստուցին զմեզ, և գինի ետուն. և շարա-կան պաշտեցին եղբարքն որ ընդ մեզ. և Սրացիք զիւրեանց պաշտօնն, և Իսորիք և Հոռումք զիւրեանցսն: Օյ յայնմ աւուր տեսին զեկեայսն յամենայն կողմանց, մինչ ասել Իյլոցանին, Թէ ես գրեզ միայն եմ կոչեալ, ինչ է այս նշանս, որ ոչ յառաջ և ոչ յետեմի աւուրք յամենայն կողմանց եկին ընդ քեզ, տեսանել և օրհնել զիս: Եւ յառաջեաց հրամայեաց ինքն, Թուի եթէ նշան է, որ Իստուծոյ սիրտն լաւ է ինձ:

1. Ըստ շարժական տօմարի հայոց, որոյ նաւասարդ յայնմ ա. մի, 244. 1264, սկսանէր 'ի 14 յուլիս, ապա և օտարեմուտն Թաւրաց 'ի սկիզբն էր յուլիսի:

2. Գաւրիլ-Պաի կոչէին Թաթարք զհամաշխարհական ժողովս և աօնս իւրեանց յընտրութիւն նորոց խա-

ղանաց և յայլ կարեւոր գէտս:

3. Prince, այսինքն Փռանկ Իշխանն Աթախըայ:

4. Զեռքէ՛ ըստ Թուրքաց, 'ի գուշս անկանել:

5. Այսպէս կոչէին Թաթարք զքրիստոնեայս:

Լսացաք . Օ մեզ այլ կալաւ զարմանք , և պատճառ՝
զոր դուք հրամայեցիք : Լսաւ հրամայեաց , Թէ Նա-
ծուկ բան ունիմ առ քեզ : Եւ յառուր միում արար
անապատ յոյժ , և հեռի կացուցեալ զամենայն բա-
նակն , և երկու արամբ միայն խօսեցաւ ընդ մեզ յեր-
կար . յիւր ծննդենէ հետէ և 'ի մօրէ՝ որ քրիստոնեայ
էր , ասէ . և Թէպէտ դայեակ սնուցանէ զտղայն , երբ
'ի հասակ դայ՝ զիւր մայրն սիրէ . չենք օտարք 'ի սիրոյ
քրիստոնէից , զոր ինչ ունիս ասելոյ ասա : Եւ բռն-
նեալ էր զիմ ձեռքս , և մեք ասացաք զինչ Լստուած
երեւտ ասել բան . Թէ Որչափ 'ի վեր ես դու քան
զայլ մարդիկ , մօտ ես յԼստուած . Լստուծոյ աթոռն
արդար դատաստանաւ է հաստատ : Լսմէն ազգի տուեալ
է Լստուած տէրութիւն աշխարհի . մինչ 'ի ձեզ՝ աշ-
խարհաւեր են լեալ , և աղքատաց անողորմն ծանր շա-
լակ են դրել . նաքան¹ յոգոց են հանել , և լացեալ առա-
ջի Լստուծոյ . Լստուած առեալ է զիշխանութիւնն և
յայլ ազգ տուեալ . Թէ դուք աշխարհաշէն վնիք և աղ-
քատաց ողորմած , 'ի ձեզանէ չառնու Լստուած , զոր
տուեալ է՝ Թողու առ ձեզ , և զոր տալ կամի՝ զայն այլ
տայ : Ի քո դրանս հէնց² մարդ կացո՝ որ յԼստուծոյ
երկնչի և զձեզ սիրէ . որ զլալով եկած տառապեալն՝ որ
աղերս չունի և կաշառք՝ ուրախ 'ի տուն աղարկէ³ , քեզ
յիշեցնէ . և զաշխարհս տեսանել տուր հէնց մարդոյ՝
որ յստակ տեսանէ , կուրանայ ոչ կաշառք , և քեզ ա-
սէ զիրաւն :

Եւ յայս կարգիս շատ խօսեցաք : Հրամայեաց Թէ
'ի սրտումս դրի զքո խօսքդ : Ո՞նց է⁴ որ զամէն զայն
ասացեր որ յիմ սիրտս կայր՝ որ ինձ դիւր Թուեաց . Լս-
տուած խօսեցեալ է քեզ , երևեալ է քեզ : Լսացաք , Թէ
Ընէ . մեք մեղաւոր մարդ ենք , ապա⁵ զաստուածախօս
մարդկանց գիրքն կարդացել ենք , և սիրտ Թագաւորաց
'ի ձեռին Լստուծոյ են , Լստուած յայտնեալ է քեզ ա-
ռանց գրոց : Լսաւ ասացաք , Թէ Եւաջի աստուծոյ խօսք
մի եմ յասել , որ Լստուած լսէ և ապա դու՝ որ սուտ

1 • Եւ նոքա :
2 • Աշխարհի :
3 • Յուզարկէ :

4 • Ուստի է այս , զի ... :
5 • Սակայն :

Թու և 'ի Շահաբատինն եմ յանձնել զերկիրդ և ըզքեզ, որ զինչ ասես առնեն : Եւ մեք չնորհ կալաք և ելաք : Թերևս աւելորդ Թուիմք գրելով զայս, այլ վասն բարեսէր և քաղցրաբարոյ մեծի Նուլաւունին յիշատակի գրեցաք յօգուտ, կամ յօրինակ այլոց՝ որ գալոց են յետ մեր, ո՞ր գիտէ :

Դէ . Վրանգի 'ի մտանել Թուականութեանն Նայոց յեօթն հարիւր չորեքտասան, եհաս մեծին այնորիկ մեծագոյն հրաւիրակ, և եհար գաւազանն զօրեղ զքաջն զայն յաղթագգեաց Նուլաւուն, և ժամանեաց նմա վըճիւ նախահօրն . քանզի որդի էր և նա Մշամայ, որ էարբ 'ի բաժակէն յորմէ ամենեքեան ճաշակեցին և ճաշակեն . Թէ և դառն էր նմա, էարբ զլեղին մահու՝ ոչ ուրախութեամբ որպէս Տէրն և յուսացեալք 'ի նա . զի խաբէին զնա աստեղագէտք և քուրմք պատկերաց ումանց Շակմնիկայ¹ կոչեցեալ, որ է ասեն՝ Նստուած երեք հազար և քառասուն ամաց . կալոց է դեռ այլ ևս երեսուն և հինգ դումանս, որ է դումանն տասն հազար² : Եւ ապա հանէ զնա ասեն միւս ևս Սոնդրին³ անուն . Տոյինք⁴ կոչէին զքուրմն զայնոսիկ, որոց հաւատայր և հրամանաւ նոցա ելանէր 'ի պատերազմ, կամ չելանէր . որք ասէին եթէ յերկար մնալոց ես 'ի մարմինդ յայդ . և յորժամ յերկար ծերանաս, այլ նոր մարմին զգենուս . շինել ետուն նմա մեհեան պատկերացն այնոցիկ . և երթայր անդ յաղօթս, և դիւթէին նմա զոր ինչ կամէին :

Եւ մինչդեռ սպասէաք մեք այլ ժամանակի, և երկրորդ տեսութեան և ծանօթութեան աւելագունի, ասել ինչ նմա զարժանն, այլ և մնայաք 'ի բարեսէր բարուցն և 'ի քրիստոնէասէր ցուցանել նմա յՆստուծոյ նշան ինչ ձեռնտու քրիստոնէից, ասել ինչ նմա վստահութեամբ . քանզի վարժեալ էր 'ի նոցա բանսն

1 . Ըստ Գուտհայ զից մարմնաշէլս 'ի Թազաւորէ Ըաքեան տոհմի . Մուշի նշանակէ առ նոսա ապաշխարող սրբազան :

2 . Ըստ պարսեկ լեզուի :

3 . Ըստ Կիրակոսի և Ստեփա-

նոսի Ուռպելեան՝ Մադրին, իսկ ըստ Հնդկաց Մադրեյա . այսպէս կոչեն զՊուահա միւսչէն մարմնացեալ և եկեալ յաշխարհ 'ի փրկութիւն մարդկան :

4 . Թուիլ ըստ Թաթարաց :

և հիւանդացեալ: Վանդի թաղեայ պատկերաց խօսել տային և ձիոց, և յորով էր 'ի նոսա արուեստ խաբէութեան և հմայութեան. և էին պարկեշտ 'ի կերակուր և 'ի հանդերձ և 'ի կուսութիւն, և 'ի չափաւոր ամուսնութիւն և 'ի խառնակութիւն. քսան ամաց կին առեալ, ասէն, մինչ յերեսուն ամի՝ 'ի շաբաթն երեք հետ խառնին. և անդի մինչ 'ի քառասուն ամի՝ ամսեանն երեք, և անդի մինչ 'ի յիսունն՝ տարեանն երեք. և ընդանցեալ բնաւ ասէն ոչ մերձեալ, ուստի մանաւանդ կարէին խաբել: Եւ յայտոսիկ քայր հասանէր օրհասն, և կոխեր զբարձրն զայն բլուր լայն ոտամբն մահն. և փուցանէր հաւասարէր իւրոցն նախնեաց. քանզի լեառն որ փլանելոցն է՝ փլցի, ասէ գիր: Եւ ինէր հաւատարիմ բան մարգարէին. Մեռնայն փառք մարդոյ իբրեւ զծաղիկ խոտոյ. այլ հաւատարիմ է Տէր և արդար հատուցանել նմա զմասն բարւոյն, զոր օրինօք բնութեանն ստացեալ ունէր, և զիւրեանցն հայրենիս՝ պահելով. զի ասախն՝ որպէս ասէին ինքեանք կոչելով զեղեալ սահմանն 'ի Մանկրդ զանէն, սուտ չասել, չգողանալ, յայլոյ կին չխառնակել, սիրել զիրեարս հաւասար անձին, յիշօք չունել և չգիտել բնաւ, զկամաւ հնազանդեալսն ապրեցողացն՝ զերկիր և զքաղաք. և զանուանեալ տունս Մ. տուծոյ, և զկոչեցեալ նորա ծառայան՝ զիարդ և իցեն՝ ազատ թողուլ 'ի հարկաց, և դնել պատիւ: () օր և նա հրամայէր պահել և պահէր: Եւ յիշենք զոր ասացն, թէ մեք որ պատուիրեմք աղօթել վասն մեր, ոչ թէ 'ի մահուանէ զերծանել, զայն չգիտենք, այլ խնդրէք յ'ստուծոյ որ 'ի մեր թշնամեացն ձեռացն չմեռանիմք: (Թէ կատարեցաւ՝ այն 'ստուած գիտէ. զի համբաւեցին նախ, թէ դեղով և հնարիւք սպանին, և յետոյ ծածկեցին զգրոցն: Սակայն մեծ թագուհին Տողուզ խաթունն կոչեցեալ՝ նախ քան զհամբաւել մահուն առաքեաց առ մեզ գաղտ, թէ 'ստուած սիրեաց զ'սլղանն և տարաւ աստի, և զինչ որ աստ սիրէր և զայս աշխարհս նմա էր տուեալ, նոյնպէս և արդ

1. Զիւրեանց հայրենի օրէնսն պահելով:

2. Եսաֆ عساف, արքեւհրամանի:

զայն աշխարհն երեւոյնմա . պատարագ լինի թէ ոչ : Եւ ասացաք , թէ չէ պարտ պատարագ առնել , այլ ողորմութիւն և հարկաց թեթեւութիւն առնէք . զի Մարիքն ասացեալ էին՝ թէ պատեհ է : Հարցեալ էր և վասն Մարգարային , որ աւագ որդին էր Հուլաւին , թէ պարտ է զնա դնել , զի անդարձ նմա արար : Եւ մեք պատուիրեցաք՝ որ 'ի զրոյց է զաւագն դնել , և անդարձն սնկրկնելի կոչի ստուգաբանութեամբ : Որպէս և եղևն իսկ . և իւրեանց ազգայինն՝ որ և նա կոչէր Մարգարային՝ հակութար՝ երթեալ նստուցանէր զՄարգարէն կոչեցեալ 'ի տախտն և 'ի գահոյս հօրն , և հաւանեցան զօրքն ամենայն և հնազանդեցան : Մարգարային զի մեղքն մեր անշարի էին , չեղև սուգն չափով . զի յետ երկից ամսոց 'ի նոյն թուին՝ փոխեցաւ 'ի Վրիստոս քրիստոսասէր թագուհին Տողուզ խաթունն , և սրտակտուր միջաբեկ եղևն ազգք քրիստոնէից բազմապատիկ սգով և տրտմութեամբ . զի նմա կենօքն վաղվաղակի ողջանալ սկսաւ խոցն Մարգարային , ակն ունելով առաւել պայծառանալ քրիստոնէութեանն . զի որքան և էր պատճառն՝ նա իսկ էր ըստ մեր կարծելոյն : Մարգարային Մարտառ իսկ է ամենայն բարեաց պատճառ , զյոյսն չէ պարտ հատանել մեզ . քանզի կացոյց նա 'ի տեղի իւր միւս ևս հաւատացեալ ազգական իւր , կին բարեպաշտօն՝ կոչեցեալ Խաթունի : Եւ բերեալ եղև 'ի Հունաց կին Մարգարային՝ Վեհայինայ՝ անուն , դուստր թագաւորին զոր Սատաթն ասէին , և պատուէր՝ թէ կնքուի Մարգարային , և ապա առնու : Եւ ել համբաւն նոյնպէս եթէ մկրտեցաւ և առ զնա , 'ի փառս Վրիստոսի :

Յաւուրս յայս 'ի մեղաց իմոց անկաւ գրքունկս 'ի ձեռս հարամեաց² , տղայօք մեր , և յողորմութենէն Յիսուսի ապրեցան տղայքն առ ժամն . և յետ այմի և կիսոյ գիրքս 'ի Տփլիսի 'ի վաճառ բերեալ և գնեալ 'ի տանէ եղբօր մերոյ միոյ Մելքի կոչեցելոյ : Վասն որոյ ողորմութեան Տեառն փառք 'ի սուրբս ամենայն և յարարածս , և գնողին զսա՝ գթութիւն 'ի Քրիստոսէ :

1. Դեպքն՝ տիկին կամ տի. րուհի ըստ Յունաց լեզուի՝ Δεσπονα, էր Մարիամ դուստր ոչ օրինաւոր կայսեր Միքայելի Բա.

Լեոնդի . 'ի Տէրութեան առհմէ :

2. Հարամի ցար , ըստ Արաբացւոց . աւագակք կամ մեկնակազէնք Թաթարաց :

ՂԸ. Իսկ 'ի մտանել թուականին յեօթն հարիւր և հնգետասան՝ կողմնակալն հիւսիսի կոչեցեալն Ռարքա¹, որ ունէր զտեղի Ռաթուին և զԱարդախին և հաւանեալ էր օրինացն Տաճկաց, լուեալ զմահուանէ մեծի Հուլաուին՝ զայ բաղմութեամբ առ Կուր գետով, և ցուցանէ զինքն յայտմ կողմանէ կացեալ զօրացն Լյաւղային, և եղծօր իւրոյ՝ Իսմուդին, իբր թէ կենդանի է յետ մահու հօր նոցա: Եւ զայ կոխէ զնոսա, և ան հոգութեամբ մինչև 'ի Հէճն², աղօթել անդ յուրախութիւն ամենայն Տաճկաց. յորմէ զարհուրեալ յայտմ կողմանէ կացելոցն՝ ցանկեն զերկայնութիւն գետոյն աստի՝ զոր Շիբարն³ կոչէին, և զգուշացան ամենայն պատրաստութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն: Իսկ Ռարքայն վրիպեալ 'ի յուսոյն՝ դառնայր 'ի տեղի իւր. և յաւուրս ամարայնոյն վճարէր զկեանս. զոր աւսեն լինել բարուք ոչ խռովարար, և ատեցող արեանհեղութեան:

ՂԹ. Ինոյն թուին մերձ յաջնան յեղանակն՝ բացաւ մեզ աման դառն քացախուն, և միուր բարկութեանն Լյտութոյ հայկազարմ ազգիս: Վանզի սուլտանն Սարայ Փնտխտար⁴ անուն խնդրէր զբերդան՝ զոր Տաթարին ուժովն առեալ էր Հայոց թագաւորն Հեթում: Եւ 'ի չտալն, աւելի վասն երկեղի Տաթարին, բարկանայր յոյժ, և զօրս գումարէ բազում յոյժ, և առաքէ 'ի ձեռն զօրազլխի որումն Սմմութ⁵ անուն յերկիրն Կիլիկեցոց. որ և յանպատրաստից մտեալ յաշխարհն՝ առնու զԱխ մայր քաղաքաց՝ զարքայանիստն, այրէ զնա եկեղեցեօքն որ 'ի նմա, և գտանէ զտունն գետնափոր գանձուցն, և առնու յոյժ բազում, զոր 'ի միում ամանի լինել ասէին վեց հարիւր հազար կարմիր⁶: Եւ գնայ աւերմամբ մինչև յԱտանա, և ա-

1. Պերքէ կամ Պերքայի խան, եկբայր Բագու խանի:

2. Հէճն թուի Լէհիճ գաւառ. Երուան նահանգի, զի աստ մղեցաւ պատերազմն:

3. Շիբար թուի Ազու գետ օժանդակ Կրի 'ի Երուան նահանգի. ոչ պատմիչք ոչ յիշեն զչեաակի, բայց յափունս Կուր գետոյ ասեն

բանակեալ զթշնամբուն աստի և անտի:

4. Պիյաարս Ալի Փուշտուգ տար:

5. Սիմ-էլ-մուգ:

6. Կարծիր նշանակէ զսկի զրամն կամ զդահեկանն. Թին նշանակեալ է 100. 000, որ ընթերցեալ լինի վթաուն հարիւր

պա լսե համբաւ երկիրդի և գոռնայ աւարաւ և գե-
րութեամբ քառասուն հազարաւ, բաց 'ի կոտորելոցն.
որ գլուխ և խոց անողջանալի կոտորելոցն՝ խորոս ար-
քայորդին, գեղեցիկ ծաղիկ 'ի մատաղ հասակի մերձ 'ի
փթիթս մուրուաց, վկայեալ յամենայն բերանոյ, ան
պակաս 'ի բովանդակ բարւոյ, և կուսութեամբ շտե-
մարանեալ 'ի ծրարս շնորհացն Մատուծոյ : Որ յո-
ժարութեամբ ևս դիմեալ 'ի պսակն արեան. քանզի
հարցեալ զոմն ոչ ետ զանուն հօրն. զի կենօքն գե-
րեալ մի լիցի աւելի բեռն հօրն և աշխարհին՝ ընդ ան-
դրանիկ եղբօրն և Լոնի, պսակելոյ և հրախրելոյ յա-
թոս թագաւորութեանն առ կենօք հօրն : Վնայի
նա եղև գլուխ գերելոցն մեր, և հուր աղեկէզ լերգա-
շարչար և սրտակտուր աշխարհիս մեր և ազգիս, որ
կամբ շնչարգել և յերերման : Հասանէ ձեռն վերին,
որ եհարն ցասմամբ՝ նոյն բժշկէ ողորմութեամբ, ածե-
լով զմեծաբաց խոցն, առնելով գերէդարձ՝ զոր տարան
ընդ այլն. հնգետասան օր յամելով յաշխարհն և
լնլով աղետիւք, զնոսա՝ իրօք, և զմեզ՝ խոցոտիչ համ-
բաւոյն :

Ծ. Իսկ 'ի վերանալ թռոյն մերոյ յեօթն հարիւր և
վեշտասան 'ի կատարման քառասներորդաց աղուհացիցն,
'ի ընու վեցերորդ շաբաթուն 'ի յարութեան աւուր
'ի ազարու, սահմի ամենան 'ի քսան և վեց, փոխի
յաշխարհէս զգալոյ յիմանալին՝ տերն Վաստընդին
պատրիարքն հայոց, ծերացեալ և լի աւուրբք ըստ
մարմնոյ, և առաւել ևս ըստ հոգւոյ և ըստ կամացն
Մատուծոյ, յորովայնէ ընտրեալ, և ընդ ամենայն աս-
տիճանս յառաջանալով անցեալ, ամենեքումբ հաճոյա-
ցեալ, յամենայն ազգաց և 'ի լեզուաց վկայեալ. կու-
սութեամբ անփուտ մնացեալ յիմանալի և 'ի զգալի
մարդն և 'ի զգայութիւնս և 'ի զգայարանս, և 'ի բո-
լոր անդամս մարմնոյ. կրակից և վշտակից և սգակից
ազգիս եղեալ 'ի մեղսաբեր և 'ի ցասմնահար դարուս.
և 'ի ժամանակս ցաւալից և 'ի կսկծահար՝ զբոլորն
յինքն տարեալ և ըստ կարի թեթեացուցեալ, սիրտ և
բան և գանձ ծախելով առատաբար և անխնայ : Վասն

հազար, 6,000,000, և համարիմբ սխալեալ փոխանակ գրելոյ ԶԾԻ :

որոյ և յարմարի նմա ասել տեառն իւրոյ . Մնացաք մեք
 ընդ հուր և ընդ ջուր զանազան փորձանաց, այրիչ և խեղ-
 դիչ որոգայթից . որ և ճաշակեաց իսկ և 'ի Թանձրա-
 ցեալ և զմոսեալ վերջնոյ լեղւոյս , մերձ 'ի կատար կե-
 նացն տեառնաբար , զդղրդումն Թազաւորութեան մե-
 լոյ , զսուր և զքերութիւն իւրական ծննդեան սննդեան
 աշխարհին , մտեալ 'ի փորձ հնոցի գեհնահոտ հրոյն
 բորբոքման , ձեռասուն արքայորդեացն կորստեան . որք
 մանաւանդ մերձ բերին զօրհաս նորա և արարին տագ-
 նապել ստիպեան¹ շնչոյն , բորբոքելով զծարաւ լուծման
 յոգնաթախիժ կենցաղոյս : () որ տեսեալ {}խուսին
 իւրոյ և Մտուծոյ՝ ընդ Ղազարու հանէ արտաքոյ
 այսքան դժնդակ կրիցս՝ յանպատումն :

1 . Այսպէս 200 . Թուի լինել քաֆնադէլ սփարմա շէլլն :

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ *

- Աբաս Թգ. բազրաս 87. 94.
 Աբաս Թգ. կիւրիկեան 106. 119.
 Աբաս Թգ. Սովակէթ 90.
 Աբաս Թգ. Վանանդայ 92.
 Աբգամանոս 23.
 Աբգար 33. 34. 35.
 Աբգիշ 58.
 Աբգլա ստիկան 71.
 Աբգլմիկ 71.
 Աբեգար 22.
 Աբել 5.
 Աբելուհի 5.
 Աբիա 24.
 Աբիադար 22.
 Աբիմիէք 16. 21.
 Աբիգին 14.
 Աբէշէրթ 80.
 Աբուլէթ 119. 120. 122.
 Աբունասր 113.
 Աբուսալիմ 96.
 Աբուսահակ 79.
 Աբուսահլ Թգ. Արծրուն. 92. 116.
 Աբուսահլ Բ. 92.
 Աբուսէթ 80.
 Աբուտալիփ 96.
 Աբրահամ Թարգմանիչ 31.
 Աբրահամ կաթողիկոս 60.
 Աբրահամ մտրամպօլիտ 34.
 Աբրահամ նահապետ 13. 16. 17. 19. 29.
 Աբրահամ սարկաւադ 34.
 Աղաթանգեղոս 31.
 Աղաթոն 84.
 Աղամ 5. 6.
 Աղգով, Աղարիա 24.
 Աղլարական (Ստրպատական). 143.
 Աղրիանոս 38.
 Աղրիանուպօլիս 45. 135.
 Աղարիա, Աղգով 24.
 Աթանադինէս 39. 46.
 Աթանաս Ս. 148.
 Աթենացիք 21.
 Աթէնք 20. 44.
 Աթուրք 17.
 Աթուրիա 16. 17.
 Աթահակ 15. 26. 36.
 Աւամանք 134.
 Աւամուդ 104. 149.
 Աւան 12.
 Աւատին (Ալայ-Էատին) 144.
 Աւաւիկ 12.
 Աւեքս կայսր 91. 105. 107. 118. 131.
 Աւինէ 44.
 Աւիշէր ամիրայ 133.
 Աւիս 42. 89.
 Աւիւն 14.
 Աւիսպան Ե. 96. 101.
 Աւիսպան Բ. (Արաւան-Հահ) 130.
 Աւիւրակ 108.
 Ալ-բայուրա 64.
 Ախալ-բաղդ 101.
 Ախուրան, Ախուրեան 35.
 Ակայեցի (Ակէ) 31.
 Ակիւղաս 38.
 Ակոռի 70.

* Համառօտք նշանակեն, Բ. բերդ. գ. դիւղ. Լ. լեռն. Թգ. Թագաւոր. կթ. կաթողիկոս. ծ. ծանօթութիւն. ս. սուրբ. ք. քաղաք. դւ. դաւառ :

- Ահերման 6.
 Ահմատան 60.
 Աղբակ Մեծ . 35.
 Աղբուղայ որդի վահրամայ 145.
 Աղեքսանդր ժակեղոնացի 15. 28.
 29. 88.
 Աղեքսանդր հայրապ . Աղեքս . 82.
 Աղեքսանդր հայրապ . Կոստան .
 զնուպուսյ 82.
 Աղեքսանդրիա .ք . 47.
 Աղեքսանդրիա Թագուհի 28.
 Աղեքսանդրոս Մամեան 39.
 Աղեքսանդրոս Պարիս 24. 24.
 Աղթամար . Աթթամար 69. 92. 116.
 Աղթամարայ կաթուղիկոպ 116.
 Աղիովիտ 32. 77.
 Աղձնիք 15.
 Աղորոս 7.
 Աղու 125.
 Աղուանք 30. 40.
 Աղբ Աղբից գեոզ 64.
 Ամաղոնք 5.
 Ամաղէկ 20.
 Ամասիա Հայկազն 14.
 Ամասիա Թգ . Հրէից 24. 25.
 Ամասիա .ք . 102.
 Ամարաս 43.
 Ամիգ Ամիթ 34. 117. 144.
 Ամիրալմուսիք 93.
 Ամիր-Ղազէ 109.
 Ամիննացիք 42.
 Ամին 26.
 Ամովս 25.
 Ամուկ 124.
 Ամուրիա .ք . 80.
 Ամր 68.
 Ամրամ 18.
 Ամրի 24. 26.
 Այրարատ 45. 91.
 Այրարատեան դաշտ 92.
 Անալիւր գ . 117.
 Անանեանք 26.
 Անակ 36. 37.
 Անանէ 34.
 Անանիա մարգարէ 24.
 Անանիա մոկացի կթ . 89.
 Անանիա շիրակունի 70.
 Անանիա սանահնեցի 121.
 Անաստաս կթ . 70. 83.
 Անատոլիկեայք գւ . 42.
 Անատոլիս 48.
 Անաւարզա 126.
 Անբերդ 92. 138.
 Անգղիա . ծ . 9.
 Անգեայք (Անգեղեայք) 31.
 Անդրէաս Թարգմանիչ 110.
 Անեբիս 15.
 Անի 39. 89. 93. 101. 108. 119. 126.
 130. 138.
 Անկիւզք 136.
 Անձնացի 31.
 Անձիա 31.
 Անձրեկի Տ . Երեմիա
 Անյուշ գղեակ 48.
 Անուշաւան 15.
 Անապք Տ . Անտիպք
 Անաէոս 21.
 Անտիոք 33. 44. 46. 110.
 Անտիոքայ Բլինձք (Իշխանք) 156.
 Անտիոքոս Եպիփանէս 28.
 Անտիոքոս Եւպատոր 28.
 Անտիոքոս զօրագլուխ 43.
 Անտիոքոս Կերանոս 29. 42.
 Անտոն անապատական 55.
 Անտոն ընկեր Կրօնիգեայ 41.
 Անտոնիոս Եռապետ 32. 34. 38.
 Անտոնիոս կայսր 39.
 Աշարուհիք Տ . Արշարունիք
 Աշխարհաբերդ . ծ . 14.
 Աշոտ Արծրունի 80.
 Աշոտ բագրատ . (առ Մօրկաւ) 66.
 Աշոտ բագրատ . շինող Անշո 76.
 78. 79.
 Աշոտ բագրատ . պատրիկ 74. 75.
 Աշոտ Բիւրատեան սպարապետ .
 70. 71.
 Աշոտ Իշխան Տարօնոյ 80.
 Աշոտ Կիւրապաղաւս վրաց . 77.
 79. 82.
 Աշոտ Մասիկեր . 79. 82.
 Աշոտ Ս . Թգ բագրատ . 81. 82.
 Աշոտ Բ . Երկաթ . 87.
 Աշոտ Գ . Ողորմած . 89. 92. 106.
 Աշոտ Դ . Եղբայր Յովհաննու 92.
 99.
 Աշոտ Թգ . Կարուց 87.
 Աշոտ Թոռն Գագկայ Բ . 106.
 Աշոտ Սիսական 81.
 Աշոցք 86.
 Աշոցաց ձոր 92.
 Աշունք գ . 88.
 Աշուշայ 56.

- Աշխատ 39. 46. 52.
 Ապահովեալ քաղաք 95.
 Ապահովեիք 46. 48. 93.
 Ապաղա-Ղան 161.
 Ապար աշխարհ 54.
 Ապիկուս 78.
 Ապիս 17.
 Ապիրատ եղբայր Բարսեղի կից 130.
 Ապիրատ Պահլ. 97. 114.
 Ապիրատ վրացի 99.
 Ապլլաբեր էշեան 106. 117.
 Ապսուտար 119. 120.
 Ապովիմոս իմաստասէր 20.
 Ապախմարոս կայսր 84.
 Ասան 17. 30. 103. 106.
 Ասանիս 30.
 Ասաւան 15.
 Ասաւեղեանք 15.
 Ասբերանի 52.
 Ասետա աւան 59.
 Ասիգէս 37.
 Ասնակ 15.
 Ասա 24.
 Ասասինի ծ. 97.
 Ասափ 22.
 Ասիա 9. 10. 30.
 Ասլան Սուլան 97. 127.
 Ասիալա Տ. Ասկազոն
 Ասիարթան 145.
 Ասկազոն 34. 126. 137.
 Ասողիկ 54.
 Ասորեստան 15. 30. 33.
 Ասորի 12.
 Ասորիք 10. 26. 38.
 Ասպահան 15. 95. 118.
 Ասպուրակէս 49.
 Ասադիկ 9. 10.
 Ասքանաղ 14.
 Ասալանդ 19.
 Ասանա 106. 162.
 Ասոմ արծ. 92.
 Ասոմ վկայ 80.
 Աստիկէ 18.
 Աստիկոս պատրիարք 52.
 Ասրնեբսեհ 77.
 Ասրնեբսեհ իշ. խաչնոյ 81.
 Ասրպատական 48. 145.
 Ասրաբա 64.
 Արաբիա Երջանիկ 10.
 Արաբոն 35.
 Արաբիսոն 35.
 Արագած Լ. 14.
 Արաղ աշխարհ 97.
 Արամ 14.
 Արամ Հիթացի 16.
 Արամադդ 19.
 Արամանեակ 14.
 Արամնակք 42.
 Արամնից գեօղ 74.
 Արայ 15.
 Արբակ 15.
 Արբեկ 15.
 Արբուն 15.
 Արգիացիք 20.
 Արդուէս 109.
 Արեւբանոս ք. 33.
 Արիոս 44. 63.
 Արիստարուզոս 28.
 Արիստակէս 41. 82.
 Արիստոսէլ 4.
 Արծիաս գաղտ 115.
 Արծուղ 46.
 Արծրունիք 30. 51.
 Արկադէոս կայսր 49.
 Արձան Թարգմանիչ 51. 53.
 Արդուն 148. 152.
 Արմայիս 14.
 Արմանեկ 14.
 Արմաւիր 14. 35.
 Արմէն 14.
 Արմնիք 59.
 Արմոգ 15.
 Արշակ Ս. Պարթև 29.
 Արշակ Բ. Մեծն 31. 32.
 Արշակ Ս. Թգ. Հայոց 31. 32.
 Արշակ Բ. 46. 48.
 Արշակ Գ. 49.
 Արշական 32.
 Արշակունիք 32.
 Արշամ 32. 33.
 Արշան, Արտաշէս Պարթև 29.
 Արշարունիք 41. 123.
 Արշաւիր Մարաց Թգ. 29.
 Արշաւիր Պարսից Թգ. 33. 34.
 Արշէն քահանայ 54.
 Արուսճ 70.
 Արտաղ 34.
 Արտաշատ 35. 43.
 Արտաշէս Երկայնաբաղուկ 27.
 Արտաշէս Ութոս. 27.
 Արտաշէս Ս. Թգ. Հայոց 31. 32.

- Արտաշէս Բ. 35.
 Արտաշէս Գ. (Արտաշէր) 52.
 Արտաշէս Պարթևաց թգ. (Ար-
 շան) 54.
 Արտաշէր Տ. Արտաշէս Գ.
 Արտաշէր Ն. Սասանեան 36. 37.
 Արտաշէր Բ. 49.
 Արտաշէր Գ. 62.
 Արտաւազգ Ն. 32.
 Արտաւազգ Բ. 35.
 Արտաւազգ Մանգակունի 37.
 Արտաւան (Արտեան) 36.
 Արտաւիլ 139.
 Արտեմիս 84.
 Արտեան Տ. Արտաւան.
 Արցախ 30.
 Արփաքսադ 10.
 Արփիազատ 16.
 Արցակաղնի 139.
 Արքեպոյոս 45.
 Աւագ, որդի Իւանէի 144. 148.
 Աւան դ. 60.
 Ազգկան (Օզկան) 118.
 Աւետ երեց 124.
 Աւոդ 21.
 Աւրեղիոս Մարկոս. 39.
 Ափաղու 95.
 Ափրիկանոս 20. 22.
 Ափրիկէ 5. 44.
 Ափխազք 92. 99.
 Ափշին 79.
 Աքաաք 26.
 Աքաղ 25.
 Աքայ քղ. 136.
 Աքիա 23.
 Աքիսա 23.
 Բաաս, Բայաս 24. 25.
 Բաբ 15. 79.
 Բաբգէն 54. 80.
 Բաբելոն 11. 15. 16. 25. 29.
 Բազարան 35. 87.
 Բազարատնահատիւ Բազարատ 30.
 Բազարատ որդի Աշոտոյ կիւրա-
 պաղատի 78. 79. 80.
 Բազարատ Ափխազաց թգ. 92.
 Բազարատ Վրաց թգ. 98.
 Բազարատ թգ. միւս 118.
 Բազուան 56. 140.
 Բազրատունիք 15. 30.
 Բազրեանդ 48. 52. 76. 81.
 Բազկերտ 90.
 Բազունիք 90.
 Բաթու-Ղան 149. 150. 135. 162.
 Բաշու 50. 115.
 Բակիարուխ 97. 108. 113.
 Բակուր Աղձնեաց քղեշխ. 45.
 Բաշլ քղ. 29. 94.
 Բազդատ քղ. 30.
 Բազտասար թգ. 26. 27. 35.
 Բազք 89. 105.
 Բաշու-Նային (Բաշու) 147.
 Բառաթա 70.
 Բասեն 31. 56. 59.
 Բասիլք 40.
 Բարակ 21.
 Բարդիսու Ասորի եպիսկոպոս 84.
 Բարդոպիմէ 34. 46.
 Բարզափրան 32.
 Բաբմ, Բաբմա 35.
 Բարսեղ Ս. 68.
 Բարսեղ կթ. 103.
 Բաբբա Ղան 162.
 Բաքարուխ Տ. Բակիարուխ.
 Բաքր (Պէքր) 75.
 Բեթղէնիմ 10.
 Բեթոգարրա ծ. 34.
 Բեխ 108.
 Բեխդ իշխոն 105.
 Բենիամին 23. 31.
 Բեթ թգ. Սարմատ. 88.
 Բեդիարուխ Տ. Բակիարուխ.
 Բէլ 15. 15.
 Բէկզամուր 133. 137.
 Բիւթանիա 74.
 Բիւրական 87.
 Բիւրատ 76.
 Բիւրիտոնացիք 9.
 Բշաիք (Վաշք) 135.
 Բլուր դ. 52.
 Բոր 62.
 Բուբաքր 68.
 Բուղարք 36. 135.
 Բուղա 84.
 Բունգար 36.
 Բուրեա վարդապետ. 78.
 Բշնի 99. 138. 143.
 Բրենիմ (Աքրենիմ) 99.
 Բրենիմ Արաբկաց թգ. 108.
 Բրիտանիա ծ. 9.
 Բրուտոն ծ. 9.
 Բրքիշու 52.

- Գարեգեանք 30• 81•
 Գաղ բերդ 119• 143• 145• 146•
 Գաղայ գաշա 122• 127• 143• 145•
 Գաղիկ Արծրունի 87• 92•
 Գաղիկ Թգ. Բաղրատ • Ե. 92•
 Գաղիկ Բ. 99• 105• 115•
 Գաղիկ Թգ. Կարուշ 102•
 Գաղիկ շինող Գաղայ 145•
 Գաղիկ տէր Տանձեաց 100•
 Գաղ մարգարէ 22•
 Գաղանածակք 81•
 Գալլոս 39•
 Գաղատացիք 14•
 Գաղտոս 44•
 Գամիր 13• 14•
 Գամիրք 14•
 Գայերիկադ 6•
 Գայոս 38•
 Գայլ գետ • 58•
 Գանձակ 100• 123• 142•
 Գանձակ Շահաստան , Տ . Դա-
 վեժ 144•
 Գանձասար 153•
 Գանչէնք , Յուրտաւ • 58•
 Գաննի 76• 123• 143•
 Գասպար 33•
 Գարգարացիք 30• 40•
 Գարդման գաւառ 62• 81• 101•
 142• 134•
 Գարդմանացիք 30•
 Գեգէոն 21•
 Գելաթ վանք • 120•
 Գեղամ 14•
 Գեղարբունի 14• 79•
 Գեղի 128•
 Գետաբակք 139• 144•
 Գետիկ վանք , Հին և Նոր 140•
 Գէորդ Ե. կթ • 76•
 Գէորդ Բ • 85• 86•
 Գէորդ Աշիկայ 129•
 Գէորդ Թգ. Վրաց • 106•
 Գէորդ Լուսնի 102• 104•
 Գէորդ խոստովանահայր Ճօսնի
 123•
 Գէորդ Մեղրիկ 117•
 Գէորդ Ուրձեցի 107•
 Գէորդիոս վկայ 47•
 Գիսանէ 39•
 Գիււս կթ • 53• 54• 59•
 Գլխայ վանք 68•
 Գնէլ 48• 126•
 Գնունիք 30• 77•
 Գաղողիա 24•
 Գոթոնիէլ 20•
 Գոհար խաթուն 118•
 Գողցոթա 10•
 Գողիաթ 22•
 Գող Վասիլ • 114• 122• 128•
 Գորամ 82•
 Գորդի եղ • Դեմետրի 122•
 Գորդի Թգ. Արղաղաց 92•
 Գորդիանոս 39•
 Գորդոյ խաչ 132•
 Գուգարաց երկիր 142•
 Գուգարացիք 30•
 Գուգ 12•
 Գուլթք 37•
 Գուշարացիք 30•
 Գուրգան (վեկանք) 94•
 { Գուրգասար , (Վախանք) 91•
 { Գուրգասարան • Ծ • 91•
 Գուրգէն Գնունի 87•
 Գուրգէն և Դաւիթ վկայք 87•
 Գուրգէն Թգ. Սոմեթթայ 90•
 Գուրգէն Թգ. Վասպուրականի 92•
 Գուսկ 15•
 Գրիգոր Լուսաւորիչ 36• 39• 40•
 41• 61• 67• 148•
 Գրիգոր Աստուածաբան 148•
 Գրիգոր (Ս.) Եկեղեցի 43• 60•
 Գրիգոր Ընկեր Գետրոյ Աշիկայ
 129•
 Գրիգոր Թգ. Սիւնեաց 103•
 Գրիգոր իշխան Փառնոսայ 100•
 Գրիգոր Խաղբակայ որդի 143•
 Գրիգոր Խաչենեցի 152•
 Գրիգոր Մաղխարոս 99•
 Գրիգոր Մամիկոն 68• 70• 111•
 Գրիգոր միւս 75•
 Գրիգոր միւս 81•
 Գրիգոր Միսնձն 156•
 Գրիգոր Նիւսացի 148•
 Գրիգոր Նուիրակի ՚ի Հոռով 154•
 Գրիգոր որդի Վասակայ պաշ-
 104• 109•
 Գրիգոր սպասաւոր կաթողիկէն
 Դանայ • 120•
 Գրիգոր Վկայասէր 102• 114• 116•
 Գրիգոր Տղայ 129•
 Գրիգորէս Ապիրատ 129• 139•
 Գրիգորէս եպիսկոպոս Եգիպտոս
 սի 102•

Գրիգորիս կԹ . 114.

Գրիգորիս Տգայ (Քարավէժ) 139.

Գրհամ 128.

Դադան 19.

Դադանդան 96.

Դադիման 42.

Դադմատիս 44.

Դամասկոս 16. 25. 74.

Դամասոս (պապ) 82.

Դանաուս 20.

Դանիէլ Ասորի 49.

Դանիէլ մրգրէ 26. 27. 28. 81.

Դանիէլ քորեպիսկոպոս 45.

Դանիման 12. 15.

Դառին ք. 51.

Դավթէժ 145. 144.

Դարանդաշտ 151.

Դարբանդ 57.

Դարեհ Արշամայ 27. 28.

Դարեհ Հարձորդի 27.

Դարեհ Մար (Աժդահակ) 26. 27.

Դարեհ Պարթև 35.

Դարեհ Վառսպէայ 26-28. 42.

Դարծնից բերդ . 71.

Դարծնք 68.

Դաւիթ մարգարէ 15. 23. 42. 43. 55. 90.

Դաւիթ Աւաւայ որդի 121.

Դաւիթ Անէր Առաւորքի 37.

Դաւիթ Անյաղթ 51. 54. 55.

Դաւիթ Աշոտյ որդի 80.

Դաւիթ Դանցի 67. 71.

Դաւիթ և Գուրգէն վկայք 87.

Դաւիթ Թգ. Արծրունի 92.

Դաւիթ Թգ. Ծանարաց 101.

Դաւիթ Թգ. Կիւրիկեան 90. 106.

Դաւիթ Թգ. Վրաց 118. 119.

Դաւիթ Թգ. Վրաց միւս 126. 147. 149. 156.

Դաւիթ կԹ . Ե. 74.

Դաւիթ կԹ . Բ. 80.

Դաւիթ կԹ . Գ. 139.

Դաւիթ կԹ . Աղմամարայ 116.

Դաւիթ կիւրապաղատ 95.

Դաւիթ որդի Դեմետրի 126.

Դաւիթ Սահառունի 62. 67.

Դաւութ սուլտան . 97.

Դերորս 21.

Դեզադոս 21.

Դելմիկ 95.

Դեկոս 39. 69.

Դեմետր կուպ 39.

Դեմետրէ Թգ. Վրաց 122. 126.

Դենշապուհ 61.

Դեսքինա 161.

Դերենիկ Արծրունի իշխան 92.

Դերենիկ Թգ. Արծրունի 92.

Դերենիկ որդի Սենեքերիմայ 92.

Դեւկալիոն 49.

Դեմնէ 130. 133.

Դեուժան, (Դիոժեն) 102.

Դիա, (Դիոս) 22.

Դիոկղեափանոս 37. 39.

Դիոնեսիոս կրտեր . Ժ . 20.

Դիոսկորոս 83.

Դիոսկորոս կԹ . 98.

Դմանիք 120. 122.

Դուլագայ-Եոյին . 144.

Դոմեսփանոս 58.

Դուգուլմուշ, (Գուլմուլմուշ) սուլտ . Իկոն . 110.

Դուգուլմուշ, սուլտան Սէլչիւկ 97 . 108.

Դուին 45. 53. 58. 67. 77. 78. 101. 127. 132. 133. 138.

Դուինիք, (Որդունիք) 31.

Դպրավանդ 69. 88.

Դրազարկ վանք 117. 125.

Դրուց աշխարհ 92.

Դւայէթ 119.

Դոզլարակ 94.

Էբեր 10. 12.

Եբրայեցիք 19. 22.

Եգեր 72.

Եգիպտացիք 18. 19. 20. 23. 24.

Եգիպտոս 9. 17. 18. 19. 20. 28. 32. 33. 34. 56. 58.

Եգլոմ 21.

Եդեսիա 34. 62.

Եգվեանք 150.

Եգոմ 25.

Եզաբէլ, (Յեզաբէլ) 24. 26.

Եզեկիա 25. 26.

Եզեկիէլ 27.

Եզնիկ 51.

Եզնկա 128. 147.

Եզովբոս . Ժ . 21.

Եզր կԹ . 61. 62. 67.

Եզրաս 27.

Եզրաս Անգեղացի 57.

Եթէովպիա 9. 19.
 Եթովպացիք 15. 18.
 Եչառ 24. 26.
 Եչենացիք 12.
 Եչենէ 21.
 Ելեւթրապոլիս 34.
 Ելեւսինեա 18.
 Ելիազի 109.
 Ելոն 24.
 Ելակուղ աթարեկ 124. 127.
 Եկեղեց 35. 48.
 Եկեղեցաձոր 42.
 Եկսան 29.
 Եղեա 24. 48.
 Եղեա կթ. 72.
 Եղիազար 23.
 Եղեակիմ 26.
 Եղիշէ վարդ. 12. 51.
 Եղեպարուշ 75.
 Եղիսէ 24.
 Եղիսէ կթ. 89.
 Եղիվարդ 70.
 Եմագոր 22.
 Եմուան լեռան 9.
 Եմրա 65.
 Եմրան 29.
 Ենանոս 33.
 Ենովս 6. 7. 9.
 Ենովք 6. 7. 137.
 Եպիկուսա, (Սպիկուս) 78.
 Եպիֆան 24.
 Եսինեա 91.
 Եսայի կթ. 75.
 Եսայի մարգարէ 25. 63.
 Եսաւ 16.
 Եսրոկ 29.
 Եսերոն 21.
 Երագգաւոր. Տ. Շիրակաւան. 4.
 Երակլիա 83.
 Երան կթ. Պարսիկ 89.
 Երասի 35.
 Երասիաձոր 132.
 Երգեվանք 145.
 Երեմիա Անձրեիկ 124.
 Երեմիա մարգարէ. 27.
 Երջանիկ Արարիա 10.
 Երուաղ 35.
 Երուանդ 15. 35. 36.
 Երուանդաշատ } 35.
 Երուանդաբար }
 Երուսաղէմ 15. 17. 23. 25. 26. 27.

32. 34. 38. 39. 61. 109. 131. 134.
 Եւա 5.
 Եւթաղի 37.
 Եւիլա 10. 15. 63.
 Եւիլատ 5.
 Եւսերիոս կեսարացի 20.
 Եւստաթէոս պատր. 82.
 Եւսիքէս 85.
 Եւրոպիա 9. 30. 40.
 Եփեսոս 39. 47. 53.
 Եփրատ 68.
 Եփրեմ 7. 24.
 Զամրի 24. 26.
 Զամրիկ 62.
 Զանգի ամիրայ. 125.
 Զապէլ գշխոյ. 141.
 Զառնաուփա 57.
 Զարեհ 15. 16.
 Զարմայր 15.
 Զաւան 15.
 Զաւէն 49.
 Զաքարէ հաւ մեծին Զաքա-
 րիայ. 138.
 Զաքարէ մեծն (Սպասար) 138.
 Զաքարէ որդի Շահնշահի 153.
 Զաքարէ Տ. Կարապետ 140.
 Զաքարիա Թգ. 25. 26.
 Զաքարիա կթ. 81. 85.
 Զաքարիա մարգարէ. 24.
 Զաքարիա պատր. Երուս. 61.
 Զգոն. Տ. Յակոբ Մեծինայ.
 Զենոն. կթ. 41. 83.
 Զելս 22.
 Զմրուծ 16.
 Զնջիլ (Սէն-ժիլ) 110.
 Զըյի 98.
 Զոյիոս 44.
 Զուսառիմայ գ. 58.
 Զրեոկ գ. 76.
 Զորաբարէլ 27. 28.
 Էուպ 131.
 Ընծաքիսար 59.
 Ընձակ 15.
 Ըստաուան. Տ. Ռաստուան 109.
 Ըսէ. Տ. Ռէ.
 Թագէոս աւաքեալ 34. 39. 41. 46.
 Թագէոսի խաչ 114.

Թաթարք 142-144 և այլն .
 Թաթիկ եպիսկոպոս 34.
 Թաթուլ Ս . 56.
 Թաթուլ զորավար 113.
 Թալին 97
 Թակլաթփաղատար 25.
 Թամար 23.
 Թամար Թադուհի . 133.
 Թառձեան Գ . 133.
 Թարա 13. 16. 17.
 Թարիշ 14.
 Թափորական լեռն 132.
 Թերացիք 20.
 Թեման 63.
 Թեսաղիա 19.
 Թեորաս 18.
 Թետաղացիք 31. 93.
 Թետալիա 50.
 Թետալք 14.
 Թերմոզան ծ . 13.
 Թերմոթիա 18.
 Թիւլախունէք 42.
 Թեւատա Թգ . Վրաց 91.
 Թէոդոս Ս . կայսր 47. 48. 49.
 Թէոդոս Բ . 51. 52. 53.
 Թէոդոս Գ . 84.
 Թէոդոս եղբայր Հերակլի } 61. 63.
 Թէոդորոս }
 Թէոդոս աշտունի } 67. 68. 85. 96.
 Թէոդորոս }
 Թէոդորոս կԹ . Ս . 89.
 Թէոդորոս կԹ . Հանի 105.
 Թէոդուպոլիս 48. 59.
 Թէոփիլոս պատր . 41
 Թէոփիլոս կայսր 84.
 Թիլն աւան 48.
 Թիրաս 13. 14.
 Թիրոս 15.
 Թիրբաշ 123. 126.
 Թլլաշար 111. 118.
 Թոռնիկ 116.
 Թովբէլ 6. 14.
 Թովլա 21.
 Թորգոմ 13. 14. 15. 91.
 Թորդան 41. 43. 45. 68.
 Թորոս Ս . 111. 117.
 Թորոս Բ . 125.
 Թորոս արքայորդի 163.
 Թորոս, Թէոդորոս կիւրապաղատ .
 108. 109.
 Թուլիս 49.

Թուխարք 71.
 Թուխտանի խաթուն . 161.
 Թուրքաստան 60. 130. ծ . 30.
 Թուրքք 93. 103. 130.
 Թոքակերպ որդի . 121.
 Թօգոր (Թէոգորոս կայսրունի)
 102. 105.

Դերիա ծ . 31.
 Դգնատիոս Ս . 38.
 Դգումա (Եգովմ) . 63.
 Դգիտ (Եգիտ) . 74. 75.
 Դլիական 15.
 Դլին ծ . 14. 21.
 Դմարովցակ 26. 27.
 Դկնին 136.
 Դնէ 130.
 Դուգ 24.
 Դաթեր (Դսթեր) 27.
 Դամայէլ 64.
 Դամայիլ Հէթուք 108.
 Դամուգ 150. 162.
 Դարայէլացիք 20.
 Դարայէլ 18. 19. 21. 22. 24. 25. 26. 70.
 Դարայէլ եպիսկոպոս 68.
 Դասլիա 19. 40. 44.
 Դրադ-Արէպի ծ . 11.
 Դւանէ մեծն 138.
 Դւանէ Օրպելեան 119. 122. 129.
 Դւանէ քեռորդի Քրդին 140.
 Էքթիլ Թգ . Սիդոնի 24.

Լաբան 18.
 Լաբդան 22.
 Լամբրոն 106. 129.
 Լաշա 139. 142.
 Լառիա 102
 Լառիա 92.
 Լատինացիք 14.
 Լէոն Ս . կայսր 83. 91.
 Լէոն Բ . 83.
 Լէոն Գ . 73. 84.
 Լէոն Դ . 91.
 Լէոն Ս . Հայ 77. 84.
 Լէոն Ջ . 86. 87. 91.
 Լէոն Ս . Ռուբինեան 111. 117. 125.
 Լէոն Բ . 50. 133. 136.
 Լէոն Գ . 163 .
 Լէշքարի 100.
 Լիա 18.
 Լիբէացիք 31.

Լիբիա 9. 30. ծ. 31.
 Լիգա (Լիգերա) 32.
 Լիկիանես 37.
 Լիկիանես 41. 42.
 Լիկոս 118.
 Լինգս 20.
 Լիպառոն Արզա 77.
 Լիպարիա 98. 99.
 Լիպարիա Օրպիլեան 130.
 Լիբիկեցիք 31.
 Լիբրիկիա 14.
 Լուլուայ ամրոց 79.
 Լուկիանոս Փռանկ 33.
 Լուսաուորիչ Յ. Գրիգոր Լուս.
 Լիբիք 37.
 Լոռ 106. 113. 119. 130. 138. 144.

Խաչ եպիսկոպոս 48.
 Խազամախ դաշտ 57.
 Խաչիք 36. 70.
 Խաչաֆ Ամիրա . 78.
 Խախ գետ 48.
 Խաղթակ իշխան 143.
 Խաղափք 93.
 Խաչեն գաւառ 81.
 Խաչեն Դերբէն 140.
 Խաչէնք աշխարհ 81. 100.
 Խաչիկ իշխան Վասպուրականի
 106.

Խաչիկ կթ. Վ. 90.
 Խաչիկ Բ. 99.
 Խառան 17. 18. 71.
 Խարաշայ (Ղարաշա) 132.
 Խարանեք 42.
 Խաւատանեք 92.
 Խեղենեկ արծրունի 124.
 Խզը-Ապան որդի Էլակուլի 130.
 Խզնէ (Ղազնէ) 118.
 Խզաղիզ ամիրա 100.
 Խզաթ 123. 138. 144.
 Խլիճ-ասլան . Տ. Ղլիճ-Ասլան .
 Խոնթիկ 122.
 Խոշաք 140.
 Խոշորնի 90. 138.
 Խոռ 90.
 Խոռակերտ 90.
 Խոռեմ 61. 62.
 Խասրով Վ. Թագաւոր Հայոց 36.
 37. 39. 43.

Խասրով Բ. 43. 45.
 Խասրով Գ. 51.

Խասրով Վ. Թագաւոր Պարսից 57.
 Խասրով Բ. 57. 59.
 Խասրով Թարգմանիչ 51.
 Խասրովանոյք 90.
 Խասրովիդուխաքոյր Տրգատայ 39.
 Խասրովուհիքոյր Անակայ 37.
 Խորազմ շահ 145.
 Խորասան 30. 94. 95.
 Խորասու կուսան 122.
 Խորիշահ 140.
 Խորխոռունիք 50. 90.
 Խուժաստան 52.
 Խուշէր ամիրա 122.
 Խուրթ 122. 123.
 Խորդան-Պողոսյան 95.
 Խրամ աւան 72.
 Խւչախք (Ղիչաղ) 142.

Մամեգաւ 102.
 Մանարք 101.
 Մառաքար 131. 132. 133.
 Մաւղէ . Տ. Մաղաշիք
 Մանկային կողմն (Կովկաս) 45.
 Մովք 128.
 Մովսէս գաւառ 15. 43. 45.
 Մովիկ . Տ. Ասլան-Սուլտան .
 Մաղաշիք 30.

Կազմոս Թերաշի 20.
 Կալափա Միքայէլ կայսր 98.
 Կալոնպապատ բերդ 99.
 Կածարէթ 145.
 Կահաթ 18.
 Կաղարջք (Կղարջք) 78.
 Կամախ 45. 76. 77.
 Կամբիս 27.
 Կամբիստոր վ. 88. 107.
 Կայեան աշխարհ 140.
 Կայեան, Կային Բերդ 90. 92. 99.
 119. 144.
 Կայեն 5. 6. 7. 12.
 Կայնակ 15.
 Կայծուն բերդ 90. 92. 99. 119.
 Կայնան 7.
 Կայնան կուռք 16.
 Կայնան որդի Արփաքադայ 10.
 Կայպակ 15.
 Կանդարք դ. 50.
 Կապադովկայիք 14.
 Կապան Սիւնեայ 128.
 Կապույտ բերդ 111.

- Կապուտակէք } Կապպազովիկա
 Կապուտակիա } 41. 59.
 Կասթը 9.
 Կասմ ոստիկան 72.
 Կաստաղոն բ . 114.
 Կասա 123.
 Կատրամիտէ 90.
 Կար 15.
 Կարէն 34.
 Կարկառ բ . 118.
 Կարմիր ծով 10. 19.
 Կարմիր վանք 102. 114. 128.
 Կարնոյ աշխարհ 59.
 Կարնոյ դաշտ 93.
 Կարնոյ քաղաք 48. 5. 60. 61. 132. 147.
 Կարոս 39.
 Կարս քաղաք 88. 102. 119. 138.
 Կարքեզոն 23.
 Կաւառ 57. 61. 62.
 Կաքաւաթերդ 128.
 Կեդար 65.
 Կեզմա 63.
 Կեղեւտիանոս պապ 83.
 Կեղաք 14.
 Կենառուր 17. 19. 29.
 Կեւառուս վ . 97. 109.
 Կէչքոր քաղաք 151. 132.
 Կեսարիա (Մաժաք) 14. 36. 37. 39. 41. 46. 59. 147.
 Կերինժոս 65.
 Կիզիկոն 83.
 Կիզիսարա 115.
 Կիկրոփս (Կեկրոպս) 20.
 Կինառոս-Կաւիա 115.
 Կիւ Թօռոր 102.
 Կիւս 58.
 Կիւսիմ 14.
 Կիրակոս պատմիչ 146.
 Կիր-Մանիւ 125.
 Կիւլիկիա 44. 50. 125.
 Կիւս-Սան 91.
 Կիւրակոյք երկու փայլ 87.
 Կիւրիկեանք 145.
 Կիւրիկէ Ե . 106.
 Կիւրիկէ Բ . 100. 104.
 Կիւրիկէ Գ . 90.
 Կիւրիոն 58. 60.
 Կիւրդոս (Կիւրեղ) Աղէքսան.
 զրաջի 83.
 Կիւրոս 26. 27.
 Կղէսպատրա 32.
 Կղօզէոս կայսր 39.
 Կոկաց դաւառ 114.
 Կոկասոս 91.
 Կոլք 62.
 Կողունիա 58. 88.
 Կովիդոս 39.
 Կոն Տ . Իկոնիոն
 Կոնդովրէ 110.
 Կոնկոնաս լեռան 114.
 Կոշմ 34.
 Կոստանդ կայսր 44.
 Կոստանդիանոս 40. 41. 42. 43. 44. 47.
 Կոստանդին Բ . 43. 44. 45.
 Կոստանդին Գ . 84.
 Կոստանդին Դ . 90.
 Կոստանդին Ե . 91.
 Կոստանդին Ջ . 88. 91.
 Կոստանդին Է . 91.
 Կոստանդին Ը . 93.
 Կոստանդին Հերակլ կայսր 84.
 Կոստանդին Ռուբինեան Ս . 111.
 Կոստանդին արծրունի 92.
 Կոստանդին արքայահայր 141.
 Կոստանդին կլմ . 141. 162.
 Կոստանդին աեթ Կարկառայ 118.
 Կոստանդնուպօլիս 34. 44. 47. 66.
 Կոստառ 44.
 Կովկաս 9. 14. 30. 36. 91.
 Կովկասայինք 83.
 Կոտման գետ 141.
 Կորդուալիք 31.
 Կորէշ 63.
 Կորիւն 51. 53.
 Կուշն (Ղօշ) 122.
 Կուկր (Բուկրովիս) 29.
 Կովիտաս կլմ . 61.
 Կուր գետ 30. 36. 68.
 Կարիճ 81.
 Կրասոս 32.
 Կրեաէ 21. 22.
 Կրիսոս 15.
 Կրօնիդէս 41.
 Հաբէլ երէց 60.
 Հադարապիք 68.
 Հաթերք 140.
 Հաղանդ 119.
 Հաղառ 90. 104.
 Համազասպ Մամիկոնեան 31.
 Համազասպեան 53.

Համամ ժողգապետ 86.
 Համամ Ֆանձեայ տեր 100.
 Համբակ (Սմբակ) 15.
 Համգուն 88.
 Համիան 98.
 Հայկ 13. 14. 15. 30. 31.
 Հայկազունք (Սինիք) 141.
 Հայկակ 15. 91.
 Հայք 14. 18. 29. 30. 31. 35. 39. 45.
 45. 47. 48.
 Հայք խորին 59.
 Հայք ներքին 59.
 Հայտ . Տ . Հայկ .
 Հաշիշի 97.
 Հաշտեանք 32.
 Հաջաջ 73.
 Հասան 78.
 Հասան խաչենեցի . Տ . Զալաւ .
 Գօլա .
 Հասան Կայենեցի 140.
 Հարմա 14.
 Հարիրի 73.
 Հացեաց դրախտ 46.
 Հացիւնք 59.
 Հաւան 15.
 Հաւ (Հօւ) 80.
 Հաւութառ 129.
 Հաւանիք 30.
 Հեթում Ե . 141. 149. 151. 156. 162.
 Հեղի 22.
 Հերակլ կայսր 84. 61. 62. 101.
 Հերակլակ 67.
 Հերակլէս 21.
 Հերէթ 119.
 Հերմոն դաշա 135.
 Հերովդէս 28. 33. 34.
 Հեփթաղք 37. 56.
 Հէճ 162.
 Հէշմ . 74.
 Հիւրկանոս 28.
 Հիւրկանոս Յովհաննէս 28. 32.
 Հմայեակ 53. 56. 111.
 Հնդիկք } 9. 13. 36.
 Հնդկաստան }
 Հնդիկք խորին 3.
 Հոկաւախոս 38.
 Հողոցիմ 52.
 Հոմերոս 23.
 Հոյն 15.
 Հոն 12.
 Հոնք 142.

Հոռոմայր 129.
 Հոռոմոսի վանք 88.
 Հոռոմոց աշխարհ . 147
 Հուան (Հաւան) 15.
 Հուլաղու 149-160.
 Հոստոն 25.
 Հոփփսիմէ 61.
 Հոփփսիմեանց վայարան յԱնի 90.
 Հոռմ 28. 33. 44. 46. 47.
 Հոմալուս 26.
 Հոմմայեցիք 11. 14. 22. 33.
 Հոռթ 22.
 Հոաչէ 15. 37. 38.
 Հրեայք 9. 26. 27. 28. 33. 40.

Չագ 70. 81.
 Չիւնականք 30.
 Չինիուր 115.
 Չորադեա 138.
 Չորովանք 116.
 Չորոփոր 70.

Ղազար Փարպեցի 51.
 Ղաղի 113.
 Ղաղուին 96.
 Ղամէք 6. 7. 9.
 Ղավելի (Գաբրիէլ) 110.
 Ղատաղայ-Նոյին 144.
 Ղարաշայ (Խարաշայ) 131.
 Ղէի 18.
 Ղեննդ եպ . Կեսարիոյ 39.
 Ղեննդ երէց 51. 53. 54.
 Ղեննդ կթ . 57.
 Ղատացիք 22.
 Ղլիլամիրայ 113.
 Ղլիճ-Սալան Ե . Սուլան Իգոն .
 110. 112. 133.
 Ղլիճ-Սալան Բ . 126. 133. 136.
 Ղուկաս աւետ . 47.

Ճենք 37.
 Ճոն Բարսեղ 69.
 Ճօշլին 113. 125. 128.
 Ճքէթ 119.

Մաքնիտիս 44.
 Մագոգ 14.
 Մադան 29.
 Մագիամ 19.
 Մագիամացիք 21.
 Մագիման 29.

- Մադինա 62.
 Մաթան կուռք 94.
 Մաթուաղա 6. 7. 8. 9.
 Մաժակ 32.
 Մալքադոս 16.
 Մաճնաբերդ 145.
 Մակեդոն 48.
 Մակեդոնացիք 29. 42.
 Մահամթ (Մահմէտ) 63.
 Մահկանաբերդ 9.
 Մահմատ Մուհթադէ 94.
 Մահմատ որդի Մահմուտի 94.
 Մահմէտ ոստիկան 71.
 Մահմուտ Ե. Սուլտ. խորազմ. 93.
 Մահմուտ Ե. Սուլտ. Սէլչիւկ 96.
 Մահմուտ Բ. 97.
 Մահմուտ Գ. 97.
 Մահմուտ Տափարայ որդի 118.
 Մահմուտ Փատլնայ որդի 122.
 Մաղադիէլ 7.
 Մամ 100.
 Մամբրէ 51. 54.
 Մամբուռ 40.
 Մամլուղ 24.
 Մամուռն 77.
 Մամուռտ 113.
 Մամբան 96.
 Մայակ 6.
 Ման կղզի . Ժ . 9.
 Մանազկերտ 72. 93. 102. 124. 132. 137.
 Մանաճիհր Ռշտունի 43. 44.
 Մանասեմ (Մանայէմ) 25. 26.
 Մանասէ 26.
 Մանեայ այրք⁹ 41.
 Մանիտոն 9.
 Մանիկերտ . Տ . Մանազկերտ .
 Մոնկու Ղան 148.
 Մանուէլ . Տ . Կիւ-Մանուէլ .
 Մանուէլ Մամիկոնեան 77. 79.
 Մանուչէ 103. 113.
 Մաջա-Պաւլա Ռոստոմ 95.
 Մառի 18.
 Մառինոս-Մաբինոս . Ժ . 34.
 Մառեայ ոտն 62.
 Մասէ 63.
 Մասիս 14.
 Մասիսուս Սուլտան խորազմ. 95.
 Մասիսուս Սուլտ. Սէլչիւկ 97.
 Մասմա ազգապետ Արաք . 63.
 Մասուղ Սուլտան Իկոն . 125.
 Մատթէոս աւետ . 47.
 Մարաշ 89. 107. 113.
 Մարանդ 108.
 Մարաց-Մարդ 55.
 Մարիաշա (Մար-Իհար) 34.
 Մարիամ կին Լուսաւորչին 37. 59.
 Մարիամ Կիւրիկեան 122.
 Մար. Իրաս 14.
 Մարկիանոս 85.
 Մարկոս աւետ . 47.
 Մարկոս Ճգն . 114.
 Մարմաշէն վանք 97.
 Մարս . Տ . Մարք .
 Մարսամ 63.
 Մարտին 67.
 Մարտինոս Պապ . 84.
 Մարտիրոսաց թ. տ. Մուփարդին.
 Մար-Փիլիկա 50.
 Մարք 14. 26. 29.
 Մաւի 68. 70.
 Մաքենոցայ վանք 76.
 Մաքսիմիանոս } 59. 41.
 Մաքսիմոս }
 Մաքսիմեան 41.
 Մեքասթեն . Ժ . 31.
 Մեզա 14.
 Մեթոռիոս 9.
 Մեթէթ գնդունի (ՄԺԺԺ) 58. 61. 62.
 Մելան Միլան) 134.
 Մելեմիս 42.
 Մէլեր 61.
 Մելիտոս մետրապ . 55.
 Մելտենի 15. 47. 59. 88. 110. 112.
 Մելքիսեդեկ 17.
 Մէլքոն 53.
 Մեծամօր 55.
 Մեհրուժան Արծրունի 48. 76.
 Մեղքոմ 42.
 Մեմիիս 18. 20.
 Մենանդրոս 16.
 Մենափթիս 18.
 Մենծկերտ 113.
 Մենծկերտ . Տ . Մանազկերտ .
 Մեստրիմ 15.
 Մեսելիանոս 105.
 Մեսրոպ 49. 51. 52. 53.
 Մերտին 113.
 Մերմ . Տ . Մրու .
 Մէլիք-Աշրաֆ 138. 144.
 Մէլիք-Շահ 96. 104. 108.
 Մէլիք Սուլտան Դանձաղայ 118.

Մէջերէրայք 30. 33. 40.
 Մթին լեռան 30.
 Միհրան զորավար Պարսից 56.
 Միհրան թգ. վրաց 91.
 Մինով. ծ. 21.
 Միրզաա 32.
 Միքայէլ (Ասորի պատմիչ) ծ. 7.
 Միքայէլ Ե. կայսր 84. 91.
 Միքայէլ Բ. 77. 91.
 Միքայէլ Գ. 91.
 Միքայէլ Դ. 93.
 Միքայէլ Զ. 102.
 Մէջեպ 149.
 Միւթթար Անեցի 137.
 Միւթթար Գոշ 94. 140.
 Մծբին 31. 32. 34. 35. 43.
 Մշակավանք 42.
 Մշկան 53.
 Մոգք 27. 54. 54. 57.
 Մոլար-նոյին 144.
 Մոկացիք 31.
 Մոնոմակ 98.
 Մոնդրին (գիք) 139.
 Մոսք 14.
 Մովաբ 21.
 Մովսէս խորենացի 51. 52. 54. 55.
 Մովսէս կթ. 57.
 Մովսէս մարգարէ 1. 18. 19. 20. 23.
 Մովսէս (Էջեան Ուտիայ) 87.
 Մուծասր խալիֆա 150.
 Մուզալ թաթար 142.
 Մուզան զառա 144. 151.
 Մուշեղ Մամիկոնեան 75.
 Մուշեղ որդի Սմբատայ. Ե. 87.
 Մուշեղ (Բաջակորով) 49.
 Մուշէ 31. 54.
 Մուշէ կթ. 57.
 Մուստաֆադդ 96.
 Մուրացան 50.
 Մուփարզին (Նփրկերտ) 15. 47.
 150. 152.
 Մսիս ք. 106.
 Մոլիմ 74.
 Մար 102.
 Մրաճուք 119.
 Մրեն 62. 127.
 Մրմ } (Մերմ) 96.
 Մրու }
 Մրուան 71. 74. 75.
 Մօրիկ կայսր. 59. 60. 84.

Յարեթ 9. 13. 14.
 Յաղք 56.
 Յաղկերա Ե. 51. 52.
 Յաղկերա Բ. 52. 54. 56.
 Յաղկերա Գ. 62.
 Յակոբ 12. 17. 18. 19.
 Յակոբ Զգան 37. 43. 44.
 Յակոբ (Ս.) Սպանիայ 134.
 Յակոբ Աբանշիկ Վարդ. 122.
 Յամրէս 18. 19.
 Յայր 21.
 Յանէս 18. 19.
 Յաննէոս 28.
 Յարեգ 7. 9.
 Յաւան 14.
 Յեկան 19.
 Յեկան 13.
 Յեսու 15. 20. 22. 23.
 Յետուր արարացի 63.
 Յեփթայի 21.
 Յէքոնիա 26. 27.
 Յէու 24. 26.
 Յիպարուգիս 57. 67.
 Յիսէ 85.
 Յոր 16. 18. 86.
 Յոր կթ. 76.
 Յորնաղ պատրիարք. Յ. Յուրնաղ.
 Յոյն 14. 20. 21. 34. 37. 51. 58. 61.
 67. 85. 86. 87. 99. 105. 120. 154.
 Յոնակ 15.
 Յովաբ 42.
 Յովակիմ 27.
 Յովան (Զարարիա մարգ.) 24.
 Յովաա 24. 26.
 Յովաբաղ 24. 26.
 Յովէլ 24.
 Յովիգիա 24.
 Յովհաննէս Աւետ. 38. 39. 47. 155.
 Յովհաննէս թգ. բաղարատուն. 92.
 93. 99. 102.
 Յովհաննէս Թարգմանիչ 51.
 Յովհաննէս կթ. Ե. (Մանգակու-
 նի) 55. 57. 83.
 Յովհաննէս կթ. Բ. 87.
 Յովհաննէս կթ. Գ. 60.
 Յովհաննէս կթ. Դ. Օձնեցի 72-74.
 Յովհաննէս կթ. Ե. 80.
 Յովհաննէս կթ. Զ. Պատմիչ 22.
 87. 89.
 Յովհաննէս կթ. Է. Մեծարարդ
 139. 141.

- Թովաննէս Կարապետ 39.
 Թովաննէս Մայրապետեցի 62.
 Թովաննէս Մայրովանեցի 83.
 Թովաննէս մետրապօլիտ 82.
 Թովաննէս որդի Բ. Գաղկայ 106.
 Թովաննէս պատր. Մետիոքու 82.
 83.
 Թովաննէս Պարոն 147.
 Թովաննէս Տուեցի 154.
 Թովն 21.
 Թովնաթան 22. 25.
 Թովնաթան մակարայեցի 28.
 Թովնափատ 24.
 Թովնէփ կթ . Ե. 51-54.
 Թովնէփ կթ . Բ. 80.
 Թովնէփ կթ . Աղուանից 98.
 Թովնէփ նահապետ 18.
 Թովնէփ Նոր վկայ . 128.
 Թովնէփ և Սահակ 91.
 Թովքամ 24. 26.
 Թորդանան գետ . 15.
 Թորդանան վկայ 132.
 Թուբաղ 6.
 Թուբխանոս 44.
 Թուբնաղ 83. 85.
 Թուգա ցեղ 23-27. 30.
 Թուգա Մակարէ 28.
 Թուլխանոս աղեկաւանցի 83.
 Թուլխանոս Ուրացող 44. 45.
 Թուլիոս Կեսար 53. 58.
 Թունան 25.
 Թունաց աշխարհ . Տ . Յոյնք .
 Թուսակ 15.
 Թուսիկ 45. 46.
 Թուսիփ ոստիկան 87.
 Թուսուֆ (Սալահէտափն) 131.
 Թուստփանոս Ե. Կայսր 58. 83. 85.
 Թուստփանոս Բ. 84.
 Թուստփանոս (Թուստփանոս Ե.) 83.
 Թուստփանոս (Թուստփանոս Բ.) 83.
 Թուստփանոսիատ . Տ . Նփրկերա .
 Մարատ 24. 25.
 Մաբէովթ 63.
 Մաբէս 63.
 Մարուգոգոնոստր 13. 15. 26. 27. 51.
 Մաբուկ 84.
 Մարուպարար 26.
 Մաթան 22.
 Մախնաւան 72. 98.
 Մախլուան 140.
 Մամա 23.
 Մամրուան 93.
 Մանա սարկաւադ 78. 82.
 Մաշաուուր . (Նիւշապուհ) 95. 96.
 Մարադուա 140.
 Մաքովք 15. 6.
 Մեբրովթ 11. 15.
 Մեստոր 55.
 Մետողաց աղք . (Թաթաբք) 146.
 Մերշապուհ 58.
 Մերոն 58.
 Մերուս 58.
 Մերսէ թգ . Վրաց 87.
 Մերսէ իշխան Վրաց 70.
 Մերսէ հայկազն 15.
 Մերսէ (Միհր-Մերսէ) 54.
 Մերսէ կթ . Աղուանից 153.
 Մերսէ կթ . Ե. Մեծն . 45-48. 82.
 110.
 Մերսէ կթ . Բ. 57. 84.
 Մերսէ կթ . Գ. Շինող 67-70. 83.
 Մերսէ կթ . Դ. Շնորհալի 114.
 128. 129.
 Մերսէ-Բակուր 72.
 Մեքաառնոս պատր. Կոստանդ. 82.
 Մղէպ 117.
 Միկիա 41. 107.
 Միկիտ-Ներքինի 83.
 Միկիփոր Ե. Կայսր 54. 84.
 Միկիփոր Բ. (Փոկաս) . 91.
 Միկոմաք 37.
 Միկոպոլիս գիւղ . 58.
 Մինոս 15. 17.
 Մինուէ 15-17.
 Մոյ 7-10. 13.
 Մոյեմակ գիրք 62.
 Մոյեմի 27.
 Մոյինք (Իշխանք Մոզլայ) 144.
 Մոյովի 6.
 Մորայր 13.
 Մորաշէնք 129.
 Մոր-բերդ 145. 155.
 Մոր-քաղաք (Ախալ-քաղաք) 104.
 Մոր-քաղաք . Տ . Վաղարշապատ .
 Մունուկ խաչ 111.
 Մփրկերա 59. 78.
 Մակոնիկայ 159.
 Մահաբաթին 159.
 Մահակ կթ . 48. 49.
 Մահապիվանք 53. 126.

Հահի-Աբովն 123-124-126-132-153.
Հահնշահ Թոռն Վեդենայ 153.
Հահնշահ որդի Աբուսահլի 92
Հահնշահ որդի Զաքարիե մեծի
40- 133.

Հահնշահ (սեարք Անույ) 129-153.
Համ ախարհ 151.

Համբատ 15.

Համիրամ 15.

Համիրամայ-բերդ 100.

Համլադրամ 54.

Համբոր 100- 140- 143.

Հաշուաղ 100.

Հապուհ Բ. արքայ Պարսից 40- 42-
48- 49- 51.

Հապուհ որդի Ս. Բաղկերտի 52.

Հապուհ որդի Սմբատայ բադրատ.
76- 78.

Հապուհան 119.

Հատատ 126.

Հատատիկք 106.

Հարայ 30.

Հարշան (Հարաշան) 31.

Հաւասայ Արծրունի 53.

Հաւուղ 23.

Հաքէ 127.

Հէխի հայր Յիսէի 85.

Հերոյ 53.

Հերար դեռ . 162.

Հերակ 76- 130- 158.

Հիրակաւան 82- 86.

Հմառն մակարայեցի 28.

Հմուէլ կԹ. 52.

Հմուէլ մարդ 25.

Հնորհաւոր 55.

Հուլը անտպատ 116- 128.

Հօթք 100.

Հօշ 15.

Ոգոհի 37.

Ոգիւ 25.

Ոճիէ 137.

Ոսկեան 82.

Ոստան Հայոց 143.

Ովգեգիւ 13.

Ովսէէ 25- 26.

Ովսիւ 26- 27.

Ովքենդ (Ս.) 146.

Ովքեստէս 17.

Որմիդդ արքայ Պարսից 43- 45.

Որմիդդ որդի Պերդի 59.

Որմիդդ դէք 53.

Որմիդդ Թոռն Խոսրովու 62.

Որմիկք (Ալամանք) 110.

Որոտն 140.

Ուլի Սալար (Ուլու Սալար) 113.

Ուխթանէս Պատմիչ 42.

Ուխթիք 93- 119- 132.

Ուձուն 129.

Ուղկան Բ. 40.

Ուժ 156.

Ումար (Խալիկայ) 72- 73.

Ումեկ 147.

Ունկարք 129.

Ուռհա 54- 62- 107- 108- 109- 111-
112- 113- 125.

Ուտէացիք 30.

Ուտի 81.

Ուփիր 15.

Ոքոզիւ 24- 26.

Պաղազա-նոյին 144.

Չաղբէկ 96.

Չանգղ-Ղան 149.

Չարէք 138- 140- 144.

Չարմաղան 144- 147.

Չին և Մաչին 142.

Չոր (Ճոր) 56.

Չունակ 48.

Պագոս , Բոյ . Ժ . 19

Պալատու 109.

Պահլաք 29- 54.

Պաղեստին 10- 13- 17- 30- 33.

Պաղտատ 79.

Պաղտոյն (Պոտուէն) 110- 111- 118.

Պաղտոյն միւս 110- 117.

Պանդոյճ 15.

Պամիլտոյնիւս (Պախլադոնիւս) 9.

Պայգամ 15.

Պայմունդ Տ. (Պեմունդ) .

Պապ Թգ. 46- 47- 48.

Պապ Հոովմայ 134- 148.

Պապառն Բ. 106.

Պապաք 143.

Պառնասացիք 19.

Պառմոս կղզի 38- 39.

Պարզուան 100.

Պարէս 15.

Պարթէք 10- 29- 34.

Պարկեշտ երէց 143.

Պարոյր 15.

Պարսկէք 26• 27• 29• 33• 34• 35• 36•
 37• 43• 46•
Պարսկահայք 35•
Պարտաւ 91• 100•
Պերսպոս 20•
Պէժէնէկք (**Բէլէնէկք**) 107•
Պէմնւնդ 110 112•
Պէտէւան 12
Պետրոս առաքեալ 46•
Պետրոս Եպիսկոպոս 58•
Պետրոս Խոնթիկայ որդի 122•
Պետրոս կթ 95• 98•
Պետրոս վանահայր Հոռոմայրի 129•
Պերգէ 52•
Պերդրան կոմս 114• 115•
Պերոզ 35• 56• 59•
Պերճ 15•
Պերտինաք 39•
Պիղու 99• 105•
Պիր 118•
Պլատոն 19•
Պլինձահանք 148•
Պոդքեր 55•
Պոնտացիք 52•
Պոնտոս 13• 14• 30• 31• 32• 36•
Պորփիրոս պուէտ 25•
Պուզան ամիրայ 106• 107•
Պոռաս 39•
Պոսկոպոս 67•
Պոստոն Արմենիա (Վ . Հայք) 14•
Պաղովէոս Վ . լադոսեան 28•
Պաղովէոս Բ . Փիլադելփոս 28•
Պաղովէոս Գ . Փիլոպատովը 28•
Պաղովէոս Դ . Եպիփանէս 28•
**Պաղովէոս Ն . Փիլոպատոր (Փիլ-
 րմետոր)** 28•
Պաղովէոս Զ . Եւերդետէս 28•

Ջալալ իշխան 152•
Ջահան դետ 50• 95• 96•
Ջահայ 76• 77• 78• 79• 81•
Ջալէլ 51•
Ջաւաիք 50• 58•
Ջափր 81• 95• 150•
Ջուլին (ժուլէն) 125• 128•
Ջուանշիր արքայ Հեփթաղայ 37•
 67• 89•

Ռաբովթ Մովսրու 63•
Ռադաւ 11• 13•
Ռադուել 16• 19•

Ռամանոս . Տ . Ռամանոս Ն .
Ռան . Տ . Արան .
Ռաջարդ (Ռիշար) 112•
Ռատուան 109•
Ռերեկա 17
Ռեմանայ դեք 64•
Ռէ 94•
Ռըստակէս 43•
Ռոբովամ, Բոբովամ 23• 24• 25• 26•
Ռոճէր 17•
Ռոմանոս կայսր . Վ . 88•
Ռոմանոս Բ . 91•
Ռոմանոս Գ . 93•
Ռոպերդ 110•
Ռոստոմ Սադճիկ . Ժ . 31•
Ռուբէն Վ . 111•
Ռուբէն Բ . 135•
Ռուշ 135•
Ռուզուքան 90•
Ռուքնադաւա 96•
Ռատոմ . Տ . Մաջաւաւա .

Սաբա 10• 13•
Սաբիլէ (Սիբիլա) 21•
Սաբինոս Ժ . 54•
Սաքաստան 60•
Սադովկ 25•
Սադուռ իշխան 127•
Սալահադին 151• 154•
Սալար իշխան 100•
Սալգուէն 124•
Սախալթու 158•
Սախատա 150•
Սակդէն 57•
Սահակ (Նահապետ) 17• 18• 29•
Սահակ կթ . Վ . (Պարթէ) 49• 51•
 52• 53• 54•
Սահակ կթ . Բ . 57•
Սահակ կթ . Գ . 70• 71•
Սահակ Ապետ 56•
Սահակ Եպիսկ . Բիւրականի 87•
Սահակ Մոռա 85• 87•
Սահակ և Յովսէփ վկայք . 91•
Սահակ Թգ . Սիւնեաց 90•
Սահակ կայսր (Փիսիկ) 135•
Սահակդուխտ 91•
Սահերան 6•
Սահլ սմբատեան 79•
Սաղա 10•
Սաղմանասար 25• 26•
Սամարիա ք . (Մամուլ) 24• 25•

- Սումա 23. 24.
 Սամեգար 21.
 Սամերոս 7. 8.
 Սամշուլքէ 101.
 Սամուէլ մարգարէ 22. 23.
 Սամուէլ Անեցի 21.
 Սամուէլ երէց 34. 37.
 Սամուէլ կամրջաձորեցի 107.
 Սամուսատ 109. 118.
 Սամֆոն 22.
 Սանահին վանք 88. 98. 140.
 Սանատրուկ 34. 35.
 Սանտորուկ բռնաւոր 43.
 Սանթար սուլտան 97.
 Սառա 6.
 Սասանական (Սանասական) 31.
 Սասունք 124. 133.
 Սարգիս կթ . Յ . 90. 93.
 Սարգիս կթ . Բ . 104.
 Սարգիս եպիսկոպոս Հաղբասայ 103.
 Սարգիս (խրատառ Մահմէտի) 63.
 Սարգիս Աւագ . 127. 138.
 Սարգիս նախահայր Զաքարեանց 138.
 Սարգիս (Ս .) խաչ . 123. 143.
 Սարգիս խաչենեցի 132.
 Սարգիս (Ս .) 123.
 Սարգսիս զան 150. 162.
 Սարգանապաղ 15.
 Սարի 93.
 Սարկաւաք (վարդ. Յովհան .) 121.
 Սարչուք (Սելչիւկ) 96.
 Սաւուղ 22. 23.
 Սաւաակիմ 24.
 Սափան 108.
 Սաֆա 63.
 Սաբթան (Սէպէքթէկին) 94.
 Սեաւ Լ . Ի Կիւլիկիս 91. 111. 116.
 Սերաստիա (Սևաստ) 42. 47. 59. 92. 98. 112. 147.
 Սերաստոս Տ . Օգոստոս .
 Սեգեկիս 26.
 Սելեւկիս Կիլիկիոյ 136.
 Սելլով 23. 26.
 Սելջուկսորոս Պապ 40. 82.
 Սեմ 9. 10. 13. 15.
 Սենայար 11.
 Սենեքերիմ 13.
 Սենեքերիմ Թգ . Արծրուն . 92.
 Սենեքերիմ Թգ . Սիւնեայ 103.
 Սերկէլի գ . 98.
 Սերմի (Սերման) 44.
 Սերուք 13. 15.
 Սեւագա խաչենեցի 152.
 Սեւագա Զահապեան 79.
 Սեան 71.
 Սեւասա . Տ . Սեբաստիա .
 Սեւերոս 39.
 Սեւորգեայ գ . 92. 100.
 Սեւորդիք 81.
 Սեւուկ 81.
 Սեփովքա 19.
 Սէթ 6. 7. 9. 12.
 Սիգոն 24.
 Սիդոս 23.
 Սիմ Լ . 75.
 Սինա 20. 49.
 Սիոն կթ . 75.
 Սիս 136. 162.
 Սիսակ 14.
 Սիսակեանք 30.
 Սերակուսա 20.
 Սիւնիք 14. 30. 80.
 Սիւման 72.
 Սկուարի գ . 58.
 Սղիունիք 40.
 Սմբատ (Շամբատ) 30. 55.
 Սմբատ ասպետ որդի Բագարաւայ 48.
 Սմբատ բաղրատ . Թգ . Յ . 87.
 Սմբատ Բ . (Տիեզերական) 90.
 Սմբատ Թգ . Սիւնեայ 103.
 Սմբատ (Այրաքաջ) 55.
 Սմբատ Բիւրաւանան 76.
 Սմբատ զօրավար 75. 76.
 Սմբատ խոստովանող 81.
 Սմբատ կիւրապաղատ 72.
 Սմբատ Մարդպան Վրկանայ 59.
 Սմբատաւան (Բաբերդ) 77.
 Սմյեթ (Սիմ-էլ-մաւդ) 162.
 Սոկրատ պատմիչ 44.
 Սողոմոն 23.
 Սողոմոն կթ . 76.
 Սովեթ 90.
 Սոնք 119. 126.
 Սովիէ 29.
 Սորիա 44.
 Սոփի 37. 58.
 Սուլիման 74.
 Սուր անապատ 63.
 Սուր Հայկազն 15.

Սուրեն եղբայր Լուսաւ . 37.
 Սուրեն մարզպան 64.
 Սուրեն Պահլավունի . 34.
 Սուրհան Պարսիկ 70.
 Սուրհապ 56.
 Սուրմակ 52.
 Սուրման 109• 111• 125.
 Սպանիա 32.
 Սպանիացւոց արքեպիսկոպոս 134.
 Սպեր 77.
 Ստեփանէ 125.
 Ստեփաննոս կթ . Բ . 75.
 Ստեփաննոս Բ . 89.
 Ստեփաննոս կթ . Աղուանից 104.
 Ստեփաննոս Վան . 84.
 Ստեփաննոս որդի պարոն Յովհաննու 147.
 Ստուակոս (Ստաւրակ կայսր) 84.
 Սրաւ (Սէր-սպ) 95.
 Սրուճ 15.
 Սոսլան 153.
 Վաղգէն 56• 111.
 Վախթանգ Հաթերբայ տէր 140.
 Վախթանգ Սակեանց 140.
 Վախտանգ Վրաց արքայ 56• 91.
 Վահագն 5.
 Վահան գողթնացի 72.
 Վահան եպիսկոպոս Տարօնոյ 85.
 Վահան (Վահանիկ) կթ . 89• 116.
 Վահան ամատունի 43.
 Վահան մամիկոնեան 56• 57• 84.
 Վահէ 15.
 Վահէ ոստիկան 82.
 Վահրամ Սարգիսեան 158• 142• 144.
 Վահրամ (Գրիգոր Վկայառէր) 102• 104.
 Վահրամ պատմիչ 94.
 Վահրամ Պահլավունի 97.
 Վահրամ Պարսից զօրավար 59.
 Վաղարշ Թգ . Հայոց 56.
 Վաղարշ Թգ . Պարսից 57.
 Վաղարշակ Բ . 50• 51• 32• 40.
 Վաղարշակ Բ . 49.
 Վաղարշապատ 36• 37• 52.
 Վաղարշաւան 36.
 Վաղենախնոս 45• 47.
 Վաղենախն զօրավար 67.
 Վաղերիոս 39.
 Վաղէս 45• 47.
 Վայոց ձոր 52.

Վան 15• 32.
 Վանական վարդապետ 147.
 Վասակ պահլավունի . 93.
 Վասակ կիրիկեան 145• 155.
 Վասակ Սինի 54• 56.
 Վասակ եղբ . Վահանայ մեծի 56.
 Վասիդ 73.
 Վասիդ Բ . կայսր 84• 85.
 Վասիդ Բ . կայսր 91• 93.
 Վասպուրականի թագաւորք 92.
 Վասպուրականի ծով 153.
 Վատած . (Տիգրվադացի) 161.
 Վանեան գաղտ 45.
 Վարադայ վանք 98.
 Վարազդատ Թգ . 49.
 Վարազդատ մարզպան 61.
 Վարազվաղան 54• 56.
 Վարազդարեց 68.
 Վարադարդատ 68.
 Վարաժունիք 30.
 Վարաշան ք . 74.
 Վարրակէս 13.
 Վարդ Ռշտունի 68.
 Վարդ եղբայր Վահանայ 57.
 Վարդան մեծն 51• 55• 60.
 Վարդան որդի Վասակայ 61.
 Վարդանակերտ 74.
 Վարդանաւատ դւ . 144.
 Վարդգէս աւան 36.
 Վարձիւց վանք 69.
 Վարոս 56.
 Վեփաւ ք . 155.
 Վեպիանոս 38• 110.
 Վերիայիք կամ Վերիա 31.
 Վիգէն 124.
 Վիլոս 16• 17.
 Վերապ Արտաշատու 121.
 Վերք 14.
 Վլիթ 72• 74.
 Վնասեպ 56.
 Վնդոյ 53.
 Վուհգ 36.
 Վւամ Բ . 51• 52.
 Վւամշապուհ 49• 51.
 Վւանիթոս 105.
 Վրաց տուն 125.
 Վրթանէս 37• 43• 45.
 Վրկան 10.

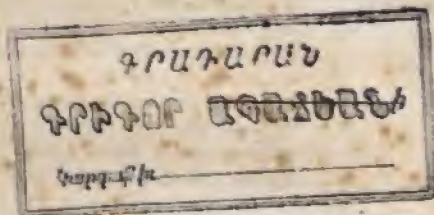
Տաթար . Տ . Թաթար .
 Տախալատն Լ . 42.

Տակիտոս կայսր 59.
 Տաճիկք 29.
 Տայուշ . Տ . Տաուշ .
 Տայք 59-76.
 Տանկրի 110-114-117.
 Տանուտերական դւ . 59.
 Տաշիր 90.
 Տապարատան 95.
 Տաուարի 93.
 Տարապետ 95.
 Տարոն 40-41-58-78-80-85.
 Տաուշ բ . դւ . 92-119-145.
 Տափար սուլտան 115-118.
 Տափնաս 29.
 Տեառնթագ 37.
 Տէրուհական բ . 119-145.
 Տիբեր Վ . կայսր 58.
 Տիբեր բ . 84.
 Տիգրան Վ . (Արտանդեան) 15.
 Տիգրան բ . (Արշակունի) 52-54.
 Տիգրան Գ . (Ալեքէն) 56.
 Տիգրան չայր Վաչրամայ պատմելի 94.
 Տիգրանակերտ (Աթիթ) 54.
 Տիգրիս 51.
 Տիմոթ վարդապետ 69.
 Տիմոթէոս պատր . Աղեքա . 82.
 Տիմոթէոս (Կուշ) 84.
 Տիտոս 55-58.
 Տիտոս կայսր 58.
 Տիրան Վ . 45-45-46.
 Տիրան բ . 55.
 Տիրան Գ . 45-46.
 Տիրան արքայ Ճենայ 37.
 Տիրիթ 48.
 Տիւրացիք 25.
 Տիւրենացիք 14.
 Տիւրոս 25.
 Տոդուշ-Խաթուն 149-150-160.
 Տշլիք 159.
 Տուկիծ կայսր 110.
 Տուղբիշ-Բէկ 96-98-101.
 Տուղբիշ Ութոնի 97.
 Տուրք 31.
 Տրայիանոս 58.
 Տրապիզոն 59.
 Տրապիզոն 154.
 Տրդատ 37-39-40-42-45-61-74-75.
 Տրդատ որդի Գ . Տիրանայ 47.
 Տրդատ Վ . 4թ . 75.
 Տրդատ Բ . 4թ . 75.

Տրդատունիք 51.
 Տփիսիս 78.
 Տորոս 80.

Փաշաւան 150.
 Փակէէ 25-26.
 Փակէէ միւս 25-26.
 Փաղէկ 10.
 Փայէթոն 19.
 Փայտակարան 43.
 Փառան (Փառնակ) 25.
 Փառան անապատ 65.
 Փառանձեմ 48.
 Փառնոս 100.
 Փառնաւազ 15.
 Փառնէրսէշ 46.
 Փաղուն ամիրայ Գանձակայ 120-122.
 Փատուն ամիրայ Դունայ 100-105.
 Փատունէնք 106.
 Փարաոն 18.
 Փեռփեռոժէն (Պորփիրոժէն) կայսր 118-124.
 Փերմէրմանոս եպիսկոպոս 59.
 Փերոժ . Տ . Փեռփեռոժէն .
 Փիւարոս 104.
 Փիւլաբոս 84.
 Փիլիպոստորիս 155.
 Փիլիպպէ իշխան Փառնոսայ 100.
 Փիլիպպոս կայսր 56-59.
 Փիլիպպոս Վարդան կայսր 84.
 Փիւլսոս 20.
 Փինտ-Տատուն-Խան . Տ . 96.
 Փիսիկ (Սահակ կայսր) 152-155-155.
 Փիւնիկէ 20.
 Փիւնիկիս 20.
 Փլաբիանոս պատր . 85.
 Փղտացիք 21-22.
 Փնախոտար 162.
 Փոկաս 84.
 Փոկաս աղատամբ 92.
 Փոյթ (Փոթի) 72.
 Փովա 13.
 Փովկաս կայսր 60-61.
 Փոտ պատր . 82.
 Փորոն 18.
 Փուա 25.
 Փուանիք 110-111-154.
 Փրանցեղք 154.

- Քաղանէ 11.
 Քաղեղացիք 7. 16. 26. 29. 42.
 Քաղեղան 71.
 Քաղեղանի ժողով 54. 68.
 Քաղրթ 66.
 Քամ 9. 10. 13. 15.
 Քայաղ 15.
 Քանան 50.
 Քանդար Թգ. 18.
 Քաջաղ 54.
 Քաջ-Վահանայ ամրոց 42.
 Քասախ, Քասաղ գետ 56. 69.
 Քավթար Օրբելեան 150.
 Քարթլ (Վրաստան) 91.
 Քարթլուս 14. 91.
 Քաւաղին բ. շ. 145.
 Քերթն 18.
 Քիթբուղա 132.
 Քիրամ 25.
 Քնթունիք 50.
 Քորայր 122.
 Քոհաստան 95.
 Քոչաք 65.
 Քուշ 15.
 Քուշանք 29.
 Քուս 20.
 Քուրդ իշխան 140.
 Քուրդք 158.
 Քանթիս 18.
 Քարաս 16.
 Քսերքես 27.
 Բրիտապոլս կԹ. 57.
 Բրիտապոլս բ. 61. 62.
 Սգաստու 55. 54. 58.
 Օղիան (Սեդիան) 118.
 Օմմուռ. գ. 74.
 Օձ բերդ 79.
 Օմար 68.
 Օղան գ. 52.
 Օտա 59. 86.
 Օրբելեանք 126. 150.
 Ֆիլեզ (այր Զապէլայ) 141.

- Քաղանէ 11.
 Քաղղէացիք 7. 16. 26. 29. 42.
 Քաղկեդոն 71.
 Քաղկեդոնի ժողով 54. 68.
 Քաղրթ 66.
 Քամ 9. 40. 43. 45.
 Քայաղ 13.
 Քանան 50.
 Քանդար թղ. 18.
 Քաջաջ 34.
 Քաջ-Վահանայ ամրոց 42.
 Քասախ, Քասաղ գետ 56. 69.
 Քաղթար Օրբէլեան 130.
 Քարթլ (Վրաստան) 91.
 Քարթլոս 14. 91.
 Քաւաղին բ. լ. 145.
 Քեքրոն 18.
 Քիթբուլղա 132.
 Քիրաւ 23.
 Քնթունիք 50.
 Քոբայր 122.
 Քոհաստան 93.
 Քողղաղ 63.
 Քուշ 15.
 Քուշանք 29.
 Քուս 20.
 Քութղ Իշխան 140.
 Քութղք 158.
 Քսանթիս 18.
 Քսարոս 16.
 Քսեքքէս 27.
 Քրիստափոր Կթ. 57.
 Քրիստափոր բ. 61. 62.
 Օգոստոս 55. 34. 58.
 Օղկան (Աւղկան) 118.
 Օթմաու գ. 74.
 Օձ բերդ 79.
 Օմար 68.
 Օշական գ. 52.
 Օտա 59. 86.
 Օրբէլեանք 126. 150.
 Ֆելիս (այր Զապէլայ) 141.

